

వైదిక వాఙ్మయము

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య

[ప్రాతావ్యుత్థాన సంస్కృత వ్యాఖ్య, మధ్యవ్రత అను అంధ్రవివరణతో]

తృతీయ భాగము [అధ్యాయములు 12-24]

ప్రస్తుత ప్రాతావ్యుత్థాన సంస్కృత వ్యాఖ్యను వ్రాసినది "ధార్మికగ్రంథ ప్రచారశాస్త్రము" పథకం కింద అందించిన అర్హత పోషయముతో ఈ గ్రంథము ముద్రించబడినది.

అంధ్ర వివరణ కర్త

డా॥ శేషలక్ష్మణ సుబ్రహ్మణ్యము.

దిశ వాఙ్మయము

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య

శిశావ్యరక్త సంస్కృత వ్యాఖ్య మణివల్లభ అమ ఆంధ్రవివరణలతో]

కృతీయ భాగము [అధ్యాయములు 13-24]

మత్తిరుమల తిరువతి దేవస్థానమువారి “ధార్మిక గ్రంథ వ్రతురణ వసాయ
భకంక్రింద అందించిన అర్చిత వసాయముతో ఈ గ్రంథము ముద్రించబడెను

వశోత్పత్తి సంవత్సరము
జయదశమి
జూలై 1991

ఆంధ్ర వివరణ కర్త
డా॥ వేదూరి శుబ్రహ్మణ్యము,
రీడర్, సంస్కృత విభాగము,
ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము,
విశాఖపట్టణము

తొలికూర్పు : 1000 ప్రతులు

వెల ! 25 రు

ముద్రణ: లలితా ఆర్ట్స్ ప్రెస్, విశాఖపట్టణము

పుస్తకములు దొరుకు స్థలము.

శ్రీ వేదుల కామేశ్వర శర్మ

20-13-14 మాధవరోడ్డు,

డాబాగార్డెన్సు

విశాఖ పట్నం-530 020

ప్రొ. యస్వీ. జోగారావు,
ఎమ్. ఏ, ఎహెచ్.డి.డి. లిట్
(హాస్.) ఎ. యు; యు. ఎస్. ఎ.

తెలుగు జాతీయతార్థులు
ఇదివరకు పిన్‌కొపాల్ ఎ. సి. ఎల్. కాలేజీలు
అంద్ర యూనివర్సిటీ, వాల్తేరు.

వాల్తేరు
శ్రీ. 5-2-1987.

స హృ ద య భూ మి క.

ఒక బ్రహ్మభూతు వ్రాసిన ఈ మహాగ్రంథానికి పీఠిక వ్రాసే అధికారం
పోషిరా నాకి జన్మకు లేదు. అయితే ఆయన యొక్క ప్రణయ నిర్బంధా
నికి తట్టుకోలేక ఈ ముడి ముక్కలు వ్రాస్తున్నాను.

వశ ప్రపంచం నుండి మానవుని సార్థక్యం నిరూపించే లక్షణాల్లో అతి
ముఖ్యమైనది వాక్కు. సర్వ విద్యలకు అధిష్టాం దై వతమైన సరస్వతిని భాషా
శబ్దవ్యవస్థను చేసి శబ్దమును వరబ్రహ్మ స్వరూపంగా భావించిన భారతీ
యులు, వాగర్థములను జగత్పితరులైన పార్వతీ వరమేశ్వరులుగా విశ్వసిం
చిన భారతీయులు, స్వరవ్యతిక్రమంవల్ల వాక్కుయొక్క మౌలికార్థమే మారి
పోతుందని అతి ప్రాచీనకాలంలోనే అవగాహన చేసుకున్నారు. అది పై దిశ
భాషకే పరిమితం కాదు. లోకికంగా చూసుకున్నా ఒక శబ్దంకావ్యాక్షిప్తమైతే
దాని అర్థం మారిపోతూ వుంది. ఇంతటి అవగాహన ఇట్టి అవగాహన
పొన్నావ్య ప్రపంచం కన్ను తెరవని కాలంలోనే భారతీయులకున్నది. దానికి
ఈ ప్రాతికాఖ్యలే తగిన కారణాతి కారణాలు.

అక్షర వర్ణకారేప ప్రత్యయములు, స్వర వ్యంజనములు అందులో విస్తర్త
నీయ శిహ్వమూలీయోపధ్మాగ్నియానుస్వారవాసిత్యాది ప్రబేధములు. ఉదాత్తా
నుదాత్త స్వరికములు, వదక్రమ జటామన రథ శిఖాది పేదపాత ప్రభేద

ములు, వాగుత్పత్తి స్థాన కరణ వ్రయత్నములు, ఘోషాఽఘోష ప్రాణ మహా ప్రాణాదిక భేదములు- వీటన్నిటి విచారణ పురస్కరంగా శబ్ద శాస్త్ర ప్రాణస్వాయువులను పరిరక్షించు శిక్షాస్పృతు లీ ప్రాతికాఖ్యలు. అందులో తైత్తిరీయ మత్యపూర్వము (అతి పూర్వము + అపూర్వము) అని వా అభి సంధి. ఆధునికులు కొందరు భాషాశాస్త్ర మిటీవలే హఠాత్తుగా ఏ ఆమెరికా లోనో ఆవిర్భవించిందని అంటుంటారు. రొమ్ము విరుచుకుంటారు గాని వెన్ను చూసుకోరు అప్రద్యులు! ఈ ప్రాతికాఖ్యల్లోని తంతంకా చూస్తే ఆ శాస్త్ర దృష్టి, సృష్టి కూడ అచ్చంగా అతి సమీచీవంగా ప్రాచీనములే (దేశ కాలములు రెండూ ఉద్భిష్టములే) అని తేలుతుంది. ఈ పరిజ్ఞానాన్ని ప్రాతి పదికగా చేసుకునే మాక్సుముల్లర్ తన “సైన్స్ ఆఫ్ లీంగ్వేజ్” గ్రంథాన్ని రూపొందించాడు, తరువాత బ్లామ్ ఫీల్డులూ, జెన్సర్ సన్నులూ, సదీ రులూ బయలుదేరేరు. అంతటి ఆ బ్లామ్ ఫీల్డు పాడినీయ ఫక్కికకే మురిసి పోయాడు. ఆశ్చర్య చకితుడై పోయాడు. అదొక Stupendous feat of human intelligence అని శ్లాఘాశిరః కంపం చేశాడు.

ఇన్నాళ్ళకి తెలుగువారిలో బ్లామ్ ఫీల్డు దొరికిడు- చి. వి. దాక్టర్ సుబ్రహ్మణ్యం శబ్ద శాస్త్రాన్ని క్షుణ్ణంగా అవగాహన చేసుకున్న అంతర్వాదీ పరీణ్యుడు. తన అభిరుచికి తగిన పరిశ్రమ చేసేడు. పరిశ్రమకు తగిన ఫలాన్ని వెలయించాడు. పూర్వ భాష్యములను పుక్కిటబట్టి తనదైన మఢీ వ్రాతతో వెలుగులు వెదజల్లి అందరి సరస్వతికి అందితపరిపన్య చేశాడు. ఇక నీకి మనః పూర్వక మంగళాశాసనము.

యస్మి. జోగారావు

ములు, వాగున్న త్తి స్థాన కరణ వ్రయత్నములు, హైహై హైష ప్రాణ మహా ప్రాణాదిక భేదములు- వీటన్నిటి విచారణ పురస్కరంగా శబ్ద శాస్త్ర ప్రాణస్థాయువులను పరిరక్షించు శిక్షాన్నకు బ్రీప్రాతికాఖ్యలు అందులో తెల్ల రీయ మత్తపూర్వము (అతి పూర్వము + అపూర్వము) అని నా అభి సంది అధునికులు కొందరు భాషాశాస్త్ర మిటీవలే హాత్తుగా ఏ ఆమెరికా లోనో ఆవిర్భవించిందని అంటుంటారు రొమ్ము విరుడుతుంటారు గాని వెన్ను చూసుకోరు ఆప్రాదుక్యలు! ఈ ప్రాతికాఖ్యల్లోని తంతంతా చూస్తే ఆ శాస్త్ర దృష్టి, పృష్టి కూడ అచ్చంగా అతి సమీచివంగా ప్రాచీనములే (దేః కాలములు రెండూ ఉద్భవములే) అని తెలుతుంది ఈ పరిశ్లానాన్ని ప్రాతి పదికగా చేసుకునే మాక్సుముల్లర్ తన “సైన్స్ ఆఫ్ లింగ్వేజ్” గంథాన్ని రూపొందించాడు తరువాత బ్లామ్ ఫీల్డులూ, జెన్సర్ వన్నులూ, సదీ రులూ బయలుదేరేరు అంతటి ఆ బ్లామ్ ఫీల్డు పాడినీయ ఫక్కికకే మురిసి పోయాడు ఆశ్చర్య చకితుడై పోయాడు అదొక Stupendous feat of human intelligence అని జ్ఞాపూశిరః కంపం చేశాడు

ఇన్నాళ్ళకి వెలుగువారిలో బ్లామ్ ఫీల్డు దొరికిడు- చి వి: బాక్టర్ సుబ్రహ్మణ్యం శబ్ద శాస్త్రాన్ని క్షుణ్ణంగా అవగాహన చేసుకున్న అంతర్వాది వరేణ్యుడు తన అభిరుచికి తగిన పరిశ్రమ చేసేడు పరిశ్రమకు తగిన ఫలాన్ని వెలయించాడు పూర్వ భాష్యములను పుక్కిటబట్టి తనదైన మది వ్రేళతో వెలుగులు వెదజల్లి అంద్రో నరవ్యతికి అంచితపరివస్య చేశాడు ఇత నికి మనః పూర్వక మంగళాకావనము

యస్మి జోగారావు

రాగము హన్యదుష్కమానంచ అన్నచోట ఉపసర్గమీద ఇత్వము వికారము
 విషసస్య అనుచోట వినర్గలోపము వద్దాహి సూనోఅసి ఇంద్రా ఇంద్రియావత్
 ఇత్యాదులందు ప్రగ్రహత్వము (సంధ్యభావకార్యమగు ప్రకృతిభావము)

సంహితా పాఠములో దీర్ఘాంతములుగా నున్న కుత్రా దక్షిణేనా, విద్వా
 మొదలగునవి వదపారములు, కుత్ర దక్షిణేన ఇత్యాదికము హ్రస్వాంతము
 లగుట ఈ మొదలగు వేదమంత్రముల వతన విషయములో అనేక విషయ
 ములు చెప్పబడినవి. ఇవి సంహిత, వదము క్రమము మొదలగునవి చెప్పు
 కొను వారికి సులభ గ్రాహ్యములు.

ఈ ప్రాతిభాఖ్యకు తెలుగున వివరణము వ్రాసినవారు బ్రహ్మశ్రీ వేదుల
 సుబ్రహ్మణ్యముగారు. ఇట్టి విలక్షణ వైదిక విషయములు నేడు తెలుస పూను
 కొనుట చాల ప్రశంసనీయము. వేదుల ఆనగ వేదముల సంగతి తెలిసినవారు
 అని గదా అర్థము. వీరు ఇదివరకు సమామ్నాయము మొదలగు వేద విష
 యక గ్రంథములు రచించినారు. నేడు సాహిత్య విషయములే తెలిసికొనలేని
 రోజులలో గూడ ఇవి కొందరు చదివినా మంచిదే. పనికిరానివి వెయ్యి కంటే
 మేలైనవి కొన్ని అయినను చాలు. పాఠకుల అసమర్థత సంగతి చూడక ఇట్టి
 మహోత్తమ గ్రంథరచన చేయుట ముఖ్యము, ఇట్టివే ఇంకను వ్రాసి పండి
 తుల మన్ననలకు వేదులవారు అర్హులు కాగలరని నా ఆశంస.

ఒక్క మాట

నమో వేదస్వరూపాయ నిత్యానంద విధాయినే!
సద్విదానందరూపాయ బ్రహ్మజ్ఞానాత్మనే నమః॥

వేద వాఙ్మయమునకు పుట్టినిల్లుగు భారతదేశములో నేడు యజుర్వేద మునకు సంబంధించి, కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ శాఖ, శుక్ల యజుర్వేదీయ కాత్యాయన శాఖలు మాత్రమే అత్యధికముగు పరవ, పారవ, ప్రచారము లందున్నవి. అందును తైత్తిరీయ శాఖ ఆంధ్రప్రాంతమందు ప్రబలముగ నున్నది. వేదాధ్యయనము చేయు వ్యక్తి ఎట్టి జ్ఞానమును కలిగియుండవలెనో ఈ క్రింది శ్లోకములో చెప్పబడినది

“స్వరోవేదోఽక్షరం మాత్రా వినియోగోఽర్థ ఏవ చ।
మన్త్రం తిజ్ఞాన మానేన వేదితవ్యం వదే వదే॥

అనగ మంత్రమును తెలియగోరు వ్యక్తికి స్వరము, అక్షరము, కాలము, అర్థము, ఆ మంత్రమును ఏ కర్మ కాండయందెట్లు వినియోగించ వలెననిది క్రమము, మొదలగు సంపూర్ణ జ్ఞానముండవలెను. అందులో స్వర, వేదాక్షర, మాత్రాజ్ఞానము ప్రాతికాళ్యాలు, శిక్షాగ్రంథముల నుండి వచ్చును. అందును ప్రాతికాళ్యలే ప్రమాణము. కాని ఇట్టి లక్షణ గ్రంథము లతో కూడిన వేదప్రపంచాధ్యయనములు నేడు తగ్గిపోయినవి. శేవలము మూలమును అనగ సంహితను మాత్రమే విద్యార్థులువదేశము కొంది కంఠ స్థమును చేయుచున్నారు. కనుక ఈ విధముగ వేదము శబ్యసించినవారు ఆయా లక్షణ గ్రంథములను స్వయముగ నభ్యసించుటకవకాశముండునట్లు ఈ ప్రాతికాళ్యలకు దేశభాషలలో వ్యాఖ్యానితములు ఎంతయు సవసర మగుచున్నవి.

ఈ ప్రాతికాళ్యలకు శేవలము వైదిక ప్రాముఖ్యతయే కాక, నేడు ప్రపంచమందు ప్రముఖ స్థానము వహిస్తున్న భాషాశాస్త్ర (Linguistics) పంపుగ కూడ మిక్కిలి విలువ కలదు. ఈ దృష్టితో చూచినపుడు వైదిక ప్రాతికాళ్య, శిక్షాగ్రంథములు భాషాశాస్త్ర ప్రపంచమందు ప్రసిద్ధమగు గ్రంథములగుచున్నవి. ప్రాచీన భారతీయ స్వరశాస్త్రమును (Ancient Indian

Phonetics) తెలుసుకోదలచినవారు ఈ ప్రాతిశాఖ్య, శిక్షా గ్రంథములను తప్పనిసరిగా అధ్యయనము చేయవలెను.

ఈ విధముగ ప్రాతిశాఖ్య, శిక్షా గ్రంథములకు వైదికపరముగ చూచినను, ఆధునిక భాషాశాస్త్ర పరముగ చూచినను దేశభాషలయందు వివరణము చాలి యవసరమై యున్నది. మరియు ప్రాతిశాఖ్య శిక్షాగ్రంథ సాహిత్య సంపదను తెలియజేయు గ్రంథములు కూడ మన తెలుగు భాషయందు అంతగలేవు. కాగ, ఈ కారణములను పురస్కరించుకొని స్వశాఖీయమగు తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు “మణిప్రభ” అను ఆంధ్ర వివరణమును చేసితిని.

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యను రెండు ప్రశ్నలుగ (ఖండములుగ) విభజించిరి అందు ప్రథమ ప్రశ్నయందు పండ్రెండధ్యానుములు, ద్వితీయ ప్రశ్నయందు పండ్రెండధ్యానుములు గలవు ఈ గ్రంథమందు మొత్తము 545 (548) సూత్రములున్నవి. అట్టి ఈ గ్రంథమును ఆంధ్ర వివరణముతో మూడు భాగములుగ వెలవరించుచున్నాము. అందు— ఒకటినుంచి నాలుగు అధ్యాయములు (181 సూత్రములు) ప్రథమ భాగము.

5 నుండి 12 అధ్యాయములు (185 సూత్రములు) - ద్వితీయ భాగము.

13 నుండి 4 అధ్యాయములు (178, 179 సూత్రములు) - తృతీయ భాగము.

“మణిప్రభ” అను ఈ ఆంధ్ర వివరణమును ప్రధానముగ త్రిభాష్య రత్నము నాధారముగ గొని చేసితిని ఎన్నెడ వైదికాభరణ మాహిషేయ భాష్యములను గూడ సుబ్బంకించితిని. త్రిభాష్యరత్న వ్యాఖ్యను పూర్తిగ నిచ్చితిని. ఉదాహరణములను మాత్రము సంగ్రహముగ ఒకటి రెండక్షరములలో చూపితిని. కాని వానినెల్ల ఆంధ్రవివరణమున పూర్తిగ చూపితిని. పాఠకులు ఈ వ్యతతిని గమనింతురు గాక.

ఈ గ్రంథ ముద్రణమునకు తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమువారు ధన సహాయమునందజేసిరి, వారికి నా కృతజ్ఞతలు.

ఇక నీ పుస్తకము నచ్చొత్తించుటకు శుద్ధవత్తిని మా శిష్యురాలు చి॥ కుమారి సరివల్లి అక్కి, M A, వాసి అందించినది, ఆమెను శ్రీ వేంకటేశ్వరుడనుగ్రహించు గాక,

ఈ గ్రంథమును ముద్రించి ఇచ్చిన లలితా అర్జునెస్ సీబింది యాజమాన్యములకు కృతజ్ఞతలు.

క్షమనామ సంవత్సర
విజయదశమి,
(12 10-88)

ఇట్లు
వివరణకర్త, సుధీవిధేయుడు
వేదుల సుబ్రహ్మణ్యము

హృదయ కథనము

హృదయకథోద్భవ విశాసములు

హరిః ఓమ్.

భారతీయ సంప్రదాయముననుసరించి, ఆదిలో ఏకరాశిగ నుండెడి వేదము ద్వాపరయుగాంతము నాటికి నాల్గు వేద భాగములుగ విడివడెను. అట్లు కలియుగ ప్రారంభములో నాల్గుగ ఉండెడి వేదము కాలక్రమంలో 11200 శాఖలుగ వృద్ధిపొందింది. ఈ మార్పునకు చాల కాలం వట్టింది. ఐహుళః కొన్నివేల సంవత్సరాలు వట్టి ఉండాలి కాగ ఆదిలో ఉండే ప్రధాన గురువులు ఇతరత్ర వేదాన్ని ప్రవచిస్తున్న తమతమ శిష్యుల ఆశ్రమాలకు వెళ్ళి పారమునందు భృగుప్రమాదములు లేకుండునట్లు పరిశీలించేవారు. కాని ఐహుకాలాంతంలో, మానవమేధ నీరసించిపోసాగింది. మరియు స్వర వర్ణోద్భావరయందు ప్రాంతీయ వాతావరణము, భాషలు తమతమ ప్రభావాన్ని చూపసాగాయి ఈ రెండు కారణాలవల్ల భిన్న శాఖలందలి వేదపాఠమునందు అచటచట దెప్పుకోదగ్గ పారభేదం స్పష్టంగ కనిపించింది. ములపారాన్ని అచటచట మరచిపోయిన కులవతులగు గురువులు వారి ప్రధమ గురువులను సంప్రదించుటకవకాశములేక, వారి బుద్ధిబలంతో ఆయా భాగాల్ని పూరించారు. నిజానికి శాఖాభేదం మొదట్లో ఆయా గురువులపేరిట వచ్చినా, కాలక్రమంలో సంహితాపాఠంలో కూడ వచ్చిన మార్పులను పురస్కరించుకొని శాఖాభేదములు స్థిరపడ్డాయి.

వేద రక్షణ చర్యలు :-

ఈ పరిస్థితులలో ప్రతి రెండు మూడు సంవత్సరముల కొకసారి, ప్రధాన కులవతులు వారి వారి వేదశాఖలకు సంబంధించిన సమావేశాలను ఏర్పరచేవారు. ఈ సమావేశాలనే పరిషత్తులని, వర్షదములని అంటారు. ఈ వర్షదముల్లో శిష్యులు వారు చెప్తున్న (ఉపదేశిస్తున్న) వివిధ శాస్త్రములను, వేదములను చర్చించుకొని, పాఠములను సరిదిద్దుకొని, మరల వారి వారి ఆశ్రమములకు పోయి ఉపదేశం చేస్తూండేవారు. ఈ విధంగ మరి

కొన్ని వందల సంవత్సరాలు గడిచాయి తర్వాత కాలంలో ఈ పరిషత్తు లందరి ఉపదేశాలవల్ల ఆశించినంత ప్రయోజనం కల్గలేదు. కనుక నాటి మహర్షులు ఈ విద్యలు మరింతగ శ్రష్టమైపోతుండ చూడటానికి, వీనివన్ని ణిని లెఖించవ్వార భద్రవరదాలని నిశ్చయించారు. అప్పటినుంచి గ్రంథ లేఖనం ప్రారంభమై వ్యాప్తిలోనికి వచ్చింది. ఈ విషయాన్నే “యాస్కా చాద్యు”లవారు తమ నిరుక్తగ్రంథంలో— “ఉపదేశాయ గ్గాయన్తోవరే బిల్వగ్రహణాయేమం గ్రంథం సమామ్నాసిమః వేదంవ వేదాంగానిచ”— అని స్పష్టంగ చెప్పారు. మరియు ఇంకా పాఠశేవాల్ని అరికట్టడానికి నాటి కున్న మూల శంహితా పారాలకు “పదపార, క్రమపాఠములను ఏర్పర చారు. ఈ విధంగ వేదరక్షావర్ణలలో ప్రథమవర్గంగ ఆయా వేదశాఖలకు, పదక్రమ పాఠములు ఏర్పడ్డాయి ఇలా కొంతకాలం గడవగ వీటిలో కూడ వృక్షీపాటు, అవపారాలు రావలం జరిగింది. వీటిని వారించటం కోసం ప్రకృతి పారాలైన వద, క్రమ, శంహితా పారాలకు “జటా, మాల్లా, శిఖా, రేఖా, ధ్వజ దండ, రథ, ఘనపారాల్ని ఏర్పరచారు. వీటిని వికృతి పారా లందారు అయితే ఈ రోజుల్లో మాల్లా, శిఖాదిపాఠాలు వతన పాఠనాల్లో నిస్తృతంగ లేకపోయినను వద, క్రమ, ఊట, ఘనపారాలు మాత్రం చిన్నాయి. అప్పటికీ, అంటే ఈ విధమైన వికృతిపారాల ఏర్పాటుతో సంతృప్తి చెందక నాటి ఋషులు మంత్రసూచి, పదక్రమసూచి, అనుక్రమణి కలు, దీవతా నిర్దేశములు మొదలైన అనేక గ్రంథాల్ని కూడ వ్రాశారు. ఈ విధంగ వైదిక వాఙ్మయము, మానవమేధ ఐలహీనవడివీయిన కారణంగ లిఖిత గ్రంథరూపంలో పెరగటం ప్రాంబించింది.

ప్రాతిశాఖ్యలు :-

యాస్కాచాద్యులవారు ప్రాతిశాఖ్యలగురించి నిరుక్తంలో — “పద ప్రకృతీని సర్వ వరణావాం పార్షదాన్” (నిరుక్త 1-17) అని చెప్పారు. ఈ వాక్యాన్ని వ్యాఖ్యానిస్తు దుర్గాచార్యులవారు పార్షదమనగ ప్రాతిశాఖ్యయని వివరించారు. “శాఖాం శాఖాం వ్రతి వృత్తిశాఖామ్! వ్రతిశాఖంభవం ప్రాతి శాఖీమ్!” అని వ్యుత్పత్తి చెప్పారు. అనగ ప్రధాన వైదికశాఖకు చెందిన గ్రంథం “ప్రాతిశాఖ్య” యని తేలింది. అయితే ఈ ప్రాతిపాఖ్యల్లో చెప్పే విషయం ఏమిటి?

పా్తిశాఖల్లోని విషయము :-

వేదానికి స్వరం ప్రధానము. స్వరహీనమైన మంత్రప్రయోగంవల్ల ఫలితం ఉండదు సామాన్య భాషాజ్ఞానం కల్గితే కలగవచ్చుకాని, యజ్ఞ యాగాదులనుంచి ఆశించిన ఫలం మాత్రం ఉండదు. ఆ ఫలము సుస్వర యుక్త వేదమంత్ర ప్రయోగం వల్లనే సిద్ధిస్తుంది. కనుక వేదరక్షా పర్య లుగ పదపాఠ క్రమపాఠ, ఫిక్కుతి పారాలను విర్వరచినపుడు ఈ అంశాల నన్నిటిని పరిగణించారు. సంహితాపాఠం నుంచి పదపాఠం విర్వరచట మంటే మూలమంత్రంలోని వదాలను పేరుచేసి, విడివిడిగ చూపించుట. దీన్నే మనం లౌకికంలో పదచ్ఛేదమంటున్నాము. ఈ విధంగ వదాల్ని పేరుచేసినపుడు, మంత్రంలో ఉన్నప్పటికంటె వ్యస్తంగ ఉన్నపుడు పద ముల రూపం మారుతుంది. ఉదాహరణకు మంత్రంలో "అగ్నిమీశే" అని ఉంటే, పదపాఠంలో "అగ్నిమే! ఈశే!" అని ఉంటుంది. అలాగే స్వరంలో కూడ సంహితాపాఠంకంటె పదపాఠంలో మార్పు ఉంటుంది. ఈ విధంగ సంహితమంచి పదక్రమ పారాల్ని విర్వరచిన, లేక పదపాఠం నుంచి సం హితా పారాన్వేర్చించిన వదాస్త వదాదులందుండెడి అక్షరాల్లోను, పదమం దలి స్వరంలోను మార్పులు వస్తాయి. సంహితలో దీర్ఘాస్తముగ ఉండెడి కొన్ని వదాలు పదపాఠంలో హ్రస్వాస్తములుగ మారుతాయి. ఉదాహరణకు: తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యలో మూడవ అధ్యాయం ఈ విధమైన వదాల్ని చెప్తుంది. ప్రస్తా, ఇద్వియా! ద్రవిదా మొదలైన దీర్ఘాస్త వదాలు పద పాఠంలో ప్రస్థా ఇద్వియా! ద్రవిదా అని హ్రస్వాలుగ ఉంటాయి. (తై. ప్రా. 3-5). అలాగే కొన్ని ప్రకృతిభావాన్నే కలిగించుటయి. కొన్నిచోట్ల కొన్ని అక్షరాలకు అనునాసికత్వం వస్తుంది ఈ విధమైన స్వర, సంధి కార్యాలకు సంబంధించిన అనేక విషయాల్ని, విశేషాల్ని ఈప్రాతిశాఖ్య గ్రంథాలు వివరిస్తాయి. ఇంతేకాక ఉచ్చారణ సృష్టంగ నిర్ణయంగ ఉండటం కోసం వర్ణోత్పత్తి విధానం, స్థాన, కరణ ప్రయత్నాదులను కూడ ఈ ప్రాతి శాఖ్యలు వివరిస్తాయి. అట్లే జటాదిపాఠ విషయాల్ని కూడ సాంగోపాంగంగ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య వివరిస్తోంది. ఈ విధంగ ప్రతివేదశాఖకు సంబంధించి వైన చెప్పిన అనేక విశేషాల్ని ప్రాతిశాఖ్యల రూపంలో గ్రంథీకరించటం జరిగింది. ప్రతిశాఖకు సంబంధించిన పదక్రమాది పాఠములను, స్వర

ము, సంధికార్యములు మొదలగు విషయము గల్గిన గ్రంథములకు “ప్రాతికాఖ్య” అని పేరు. ఈ విధముగా ప్రాతికాఖ్యలు ఆర్పి పేదముల యొక్క ప్రధానకాఖ్యలకు ఉండేవని భావిస్తున్నారు.

ప్రాతికాఖ్యలెన్ని :

అదిలో నాల్గవ ఉండిన ఋగ్వేదాస్మాధర్వణ పేదములు కాలావ్రతములో 1130 కాఖ్యలగ వ్యాప్తి చెందినవి గద. మరి యీ కాఖ్యలన్నిటికి ప్రాతికాఖ్య గ్రంథాలున్నాయా; నేడు లభించుచున్న ప్రాతికాఖ్య గ్రంథ సంఖ్యనుబట్టి చూస్తే అన్ని ప్రాతికాఖ్యలు లేవనే చెప్పాలి. ఇకపైన చెప్పిన 1130 పేదకాఖ్యల ప్రధానంగ ఆదార్యభేదంచే కల్గినవే గాని, విషయ వైవిధ్యంచే కల్గినవి కావు. ఆయా కాఖ్యల్లోని సంహితా పాఠాల్లో పెద్దగ మార్పుండదు కాకపోతే కొన్ని కాఖ్యలలో ప్రాంతీయభాషా ప్రభావంవల్లనో, ధారణయందలి లోపంవల్లనో ఏకాద్వి స్థలములందో అతివ్యవృత్తిమైన భేదం ఉండవచ్చు. కనుక ప్రాతికాఖ్య గ్రంథాల్ని రాయటంలో ఎట్టి మార్పులు లేని పేదకాఖ్యలనన్నింటిని తీసికొని వానిననుసరించి గ్రంథరచన చేశారు. పాఠభేదం ఉన్నస్థలాల్లో వాదినపటనే కాణావ్రతమందలి మతావ్రతంగా పేర్కొన్నారు. కనుకనే నేడు మనకు లభిస్తున్న ప్రాతికాఖ్య గ్రంథాల్లో వేర్వేరు మహర్షుల అభిప్రాయాలు వ్రాసి ఉండటం గమనిస్తాము.

ప్రాతికాఖ్యకు ఉండేది ప్రాతికాఖ్యయే యైనను మూలపేద కాఖ్యలగు ఋగ్వేదము, కృష్ణ, తక్షయజుర్వేదము- సామవేదము, అథర్వణపేదము-ఈ ఐదు సంహితలకు సంబంధించిన ప్రధాన కాఖ్యలకు మాత్రమే ప్రాతికాఖ్యలను వ్రాయటం జరిగి ఉంటుంది. వాటిని తర్వాత తర్వాత ఆయా ప్రత్యేక కాఖ్యలలో వచ్చిన మార్పులను వరిగడవలోకి తీసుకొని ఆయా ప్రాతికాఖ్యలను వారివారి కాఖ్యలకు అనుగుణంగ ఎవరికి వారే వ్రాసికొని యుండుదురు. కాని తర్వాత కాలమందు ప్రబలిత అనాధమకములు వానిని ధ్వంసంచేసి యుండును తక్షశిఖ, నలంద మొదలైన విశ్వవిద్యాలయాలను, గురుకులాలను మొన్న మొన్నటి శతాబ్దాలలో తురుష్కులు, యవనులు, మహ్మదీయులు తగులబెట్టగ, ఎన్నియో పైదిక, సాంకేతిక, శాస్త్ర విజ్ఞాన గ్రంథాలు నశించిపోయాయి కద. మిగిలినవి విదేశాలకు తరిల్లి వెళ్ళిపోయాయి.

ఇంకను మిగిలి యున్నవి దేశీయ తిథికపుస్తకాగారాల్లో, లేదా ఏ మారు మూలకు గ్రామాల్లోనే ఉంటే ఉండవచ్చును కాని నేడు మనకు లభిస్తు, వలన పాఠశాలలో ఋగ్వేదము ఐదు శాఖలు, కృష్ణ యజుర్వేదము ఆరు శాఖలు, శుక్ల యజుర్వేదము రెండు శాఖలు, సామవేదం వద్దాలుగు శాఖలు అధర్వణవేదం వదమూడు శాఖలున్నాయని వరికోధటం యితిహాసము అయితే ఇందులో కొన్ని ఉపశాఖలు ఉండవచ్చును అట్లే ఈ వేదము లిట్టి సంబంధించి వన్నెలను ప్రాతికాఖ్యల పేర్లు వినిపిస్తున్నాయి : కాని నేటి వరకు లభించి ప్రకటించబడినవి కేవలము "అరు" ప్రాతికాఖ్యగ్రంథములు మాత్రమే కలవు

ప్రాతికాఖ్య-వ్యాకరణము

ప్రాతికాఖ్యయందు వర్ణసమామ్నాయము, షష్టోత్తతి స్థాకరణ ప్రయత్నాలు, షర్టోద్వారణ, స్వరపంచి నియమాలు చెప్పబడ్డాయి ఈ విషయాలన్ని వ్యాకరణ శాస్త్రం కూడ నెఱుకొంది కనుక ప్రాతికాఖ్యలు వ్యాకరణ శాస్త్రానికైకరూపములగునా యని ప్రశ్న 'కావు అని సమాధానము

ప్రాతికాఖ్యలో చెప్పబడుచున్న విషయాలు వ్యాకరణంలో అతి సామాన్యమైన అంతర్భాగము మాత్రమే మరియు ప్రాతికాఖ్యల స్వరూప స్వరూపములు, లక్ష్యము, పరిధికూడ వ్యాకరణంకంటె మిక్కిలి లిన్నమైనవి వ్యాకరణం లోకీక-నైదిక హజ్జయ సామాన్యానికి చెందినది కాని ప్రాతికాఖ్య కేవలం వైదిక సంహితా వదక్రమాది పాఠాలకు మాత్రమే పరిమితమైనది మరియు వ్యాకరణంలో పెద వ్యుత్పత్తి, సాధుత్వాఽసాధుత్వవర్ణన ఉంటుంది సంస్కృత భాషలో పదవ్యుత్పత్తికి సంబంధించి కృత్, తద్గిత, సమాస, భాకువృత్తులనే వ్యక్తుర్విధ ప్రక్రియలున్నాయి ఈ ప్రక్రియలు వ్యాకరణ శాస్త్రంలో విశేషంగ చర్చింపబడతాయి ఇవి ప్రాతికాఖ్యల్లో ఈ విధమగు వదనివృత్తి, సాధుత్వాఽసాధుత్వ వర్ణనలు ఉండవు

ప్రాతికాఖ్యల్లో ప్రధానంగ వదపాఠంబుండి సంహితను కూర్చునపుడును, అట్లే సంహితనుంచి వద, క్రమ పాఠములను చెప్పనపుడును కలుగు స్వర వర్ణభేదములను గూర్చిన వర్ణ వానికి సంబంధించిన విన్నుత ఉదాహరణ పరిశీలనములుంటాయి అట్లే క్రమ, అదా పాఠాలకు సంబంధించి

నట్టియు, ఛందశ్శాస్త్రానికి సంబంధించిన నియమాలను కూడ కొ
శాఖ్యలలో చర్చించటం జరిగింది మరియు వ్యాకరణ శాస్త్రాన్ని
సింహకవీయిన, వేద రక్షణకు స్వర వహ పాఠ రక్షణకు శావళిని
జ్ఞానాన్ని కల్పించటమే ప్రాతిశాఖ్యల ఉద్దేశ్యము

ఈ విషయాన్ని— శిక్షా చందో వ్యాకరణైః సామాన్యేనోక్త లక్షణ
తదేవమిహ శాఖాయామితి శాస్త్ర ప్రయోజనమ్।

అని ఒక చిన్ని శ్లోకంలో చెప్పారు అంటే- “శిక్ష, ఛందస్సు,
లలో చెప్పిన సామాన్య లక్షణములు ఆయా వ్యక్త్యేక సంపి
మంత్ర క్రమ వద పాఠములకు సంబంధించినంతవరకు సోదాహ
శాస్త్రంలో (ప్రాతిశాఖ్యలలో) చెప్పబడుచున్నవి”-అని అని అర్థము.
బదార్థ వ్యుత్పత్తితో సంబంధం లేదు ఈ విధంగా ఈ ప్రాతిశాఖ్య
రణంకంటె భిన్నమై, పరిపాకా వదక్రమదిపాఠ రక్షణామూత్ర ప్ర
కల్పనవి కనుక ఈ ప్రాతిశాఖ్యలు వ్యాకరణంలో అన్తర్భాగం కా

ఈ విధంగా శ్మంతవరకు వేదముయొక్క కర్మ వరిధానము
శాఖ్యల ఉద్భవ విజ్ఞానములు గూర్చి తెలిసికొన్నాము వేదశాఖ
జ్ఞాని చెప్పినా, ప్రస్తుతం లభిస్తున్నవి విరి శాఖలు మాత్రమే అయి
సంబంధించిన ప్రాతిశాఖ్యలలో శేషం వన్నెండింటి పేర్లు తెలుస్త
ఈ వన్నెండింటిలోను శేషం అరు గ్రంథములు మాత్రమే దొర
వరిష్కరించబడి ప్రకటించబడ్డాయి

య జ ర్వే ద ప్రి తి శా ఖ్య లు

యజుర్వేదము సర్వదు మంత్ర పాఠము, బ్రాహ్మణ పాఠ.
వేర్వేరుగ నుండక అంతయు కలిసిపోయి గణిలిషగ నుండును
వేదము యొక్క ప్రత్యేకత ఈ వేద రక్షణను అదిలో పై శంపా
వ్యాసమహర్షి మంధి గ్రహించెను ఈతడు మరల వాసవనేయుడు,
అను ఇరువురు శిష్యులకు అప్పగించెను ముచ్చత బ్రాహ్మణములు వర
కలిసిపోయి సంక్షిప్తముగ నున్న యజుర్వేదము ఘండి వాసవనేయు
బ్రాహ్మణ భాగమును వేరు వరచి ముచ్చత భాగమును స్పష్టపరచెను,

బ్రాహ్మణములను వేర్వేరుగ శిష్యుల కుపదేశము చేసెను. తిత్తిరి మహర్షి మాత్రము మంత్ర బ్రాహ్మణములను కలిపియే యథాతథముగ ప్రవచించుచుండెను. ఈ విధముగ ఆద్యయజుర్వేదము నుండి వృషభముముగ వాజసనేయి సంహిత వేరు వడెను. ఈ వ్రథము సంహితా శాఖ ననుసరించిన వారు వ్రథము శాఖీయులుగ వ్యవహరింప బడుచున్నారు. వాచీనుంచి తిత్తిరిచే ప్రవచించ బడుచున్న సంకీర్ణ వేదము తైత్తిరీయమని ప్రసిద్ధి పొందెను. ఇది గాక ఈ శాఖా భేదమునకు మరియొక ఉపవత్తిని కొందరు వండితులు చెప్పుదురు. వాజసనేయి శాఖ యందు, పూర్ణిమ రాత్రులతో వస్తువులు సుఖముగ స్పృష్టముగ కండి కగుపించునట్లు, ఇది మంత్రము, ఇది బ్రాహ్మణమని స్పృష్టముగ నుండుటచే దానికి శుక్ల యజుర్వేదమనియు, తైత్తిరీయ మందు ఇట్టి స్పృష్టత లేకుండ, అమావాస్య రాత్రి యందు వస్తువులవలె మంత్ర బ్రాహ్మణములు కలిసి యుండుటచే దానికి కృష్ణ యజుర్వేదమనియు పేరు కల్గెను. మరి కొందరు వండితులు ఈ శుక్ల, కృష్ణ యజుర్వేద వ్యవహారమును గూర్చి- “వేదోప క్రమణమునందు తైత్తిరీయులు వృత్తి ప్రయుక్త పౌర్ణమాసిని (పూర్ణిమ యుక్తిమైన పాడ్యమిని) గ్రహింతురు. కనుక నిది కృష్ణయజుర్వేదము, వాజసనేయులుచతుర్దశీ యుక్తపూర్ణిమను గ్రహింతురు. కావున నీవైదిక శాఖకు శుక్ల యజుర్వేదమని వ్యవహారము కల్గె”-నని చెప్పిరి. ఇక తిత్తిరి పట్ట కథ కట్టు కథయెకాని, నమ్మదగ్గ ఆధారము లేవియును లేవు. ఏది ఎట్లైనను యజుర్వేదము శుక్ల యజుర్వేదమనియు, కృష్ణ యజుర్వేదమనియు రెండు వృధాన భాగములుగ విడివడెను.

“కృష్ణ యజుర్వేదీయ పా్తి శాఖ్య”.

కృష్ణ యజుర్వేదము ఎనభైయారు (88) శాఖలుగ విస్తరిల్లివది. కాని వీనిలో చాల శాఖలు కాలగర్భములో కలిసి పోయెను. కాగ నేడు 1. కర, 2. కాపిష్ఠల, 3. చరక, 4. తైత్తిరీయ, 5. మైత్రాలోయ, 6. శ్వేతాశ్వతర మను ఆరు శాఖలు మాత్రం లభించు చున్నవి. అయితే కొద్ది సంవత్సరములకు పూర్వము జరిగిన పరిశోధనలలో “చారాయణీయ” మను మరియొక కృష్ణ యజుర్వేదీయ శాఖగూడ లభ్యమైనది. కాని ఈ శాఖలకు సంబంధించిన ప్రాతి శాఖలు అన్నియు దొరకుట లేదు. వ్రసిద్ధముగ, బహు వ్యాఖ్యానమే

తముగ సర్వత్ర తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్య యొక్కటియొ దొరకుచున్నది. చారా యణీయ ప్రాతికాఖ్య యొకటి యుండెడిదని వరోక్ష సాక్ష్యముల వలననే తెలియుచున్నది. మైత్రాఘణ ప్రాతికాఖ్యను ఈ శతాబ్దముననే తనుగొనిరి. కాని ఇది వ్యాప్తిలో నంతగలేదు.

తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్య :

నేను తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యగ లభ్యమగుచున్న గ్రంథమును ఎవరు, ఎప్పుడు వ్రాసిరో తెలియదు. తనుక కాల దేశాది వివరములు తెలియవు. కాని సుప్రసిద్ధ వైదిక పరిశోధకులగు “యుద్ధిష్ఠిర మీమాంసకులు” ఈ గ్రంథము ఆపస్తంబ మహర్షిచే వ్రాయ బడెననియు, ఇప్పుడు తైత్తిరీయ సంహితగ వ్యవహరింపబడుచున్న సంహిత, ఆపస్తంబీయమనియు చెప్పుచున్నారు. గ్రంథకర్తకాలము నిశ్చయముగ తెలియజున్నను ఇది పాణిని మహర్షి కాలముకంటె చాల ప్రాచీనమగుట సత్యము.

గ్రంథస్వరూప స్వరూపములు :

ప్రతియొక ప్రాతికాఖ్యము ప్రధానముగ ఆయా సంహితాశాఖకు సంబంధించిన స్వర సంస్కారములగూర్చి ముఖ్యముగ వర్ణించును. వాని కనుంధముగ వర్ణితప్రతి, స్థానకరణ వ్రయాత్నాదులు కూడ వివరింపబడును. ఈ గ్రంథమున కూడ విషయమిట్టిదే. అయితే ఋక్సాతి కాఖ్యయందున్న శిక్షాపటలము, ఛందఃపటలములు అందు ప్రత్యేకముగ లేవు. ఈ గ్రంథము శీవలము ప్రకృతి పారములకు (సంహితా, వద, క్రమ పారములు) సంబంధించిన విషయమునే గాక, వికృతి పాఠమగు జవాది పారములకు చెందిన విషయములను కూడ వర్ణించెను. ఈ గ్రంథమునందు రెండు ప్రశ్నలు (ఖండములు) గలవు. ప్రతి ప్రశ్నయందు వందైంధ్రధ్యాయములు కలవు. కాగ మొత్తము ఇరవై నాల్గధ్యాయముల గ్రంథము ఇది. ఇందు మొత్తము 545 సూత్రములు గలవు. సూత్ర సంఖ్యను బట్టి ఋక్సాతి కాఖ్య, వాజసనేయ ప్రాతికాఖ్యలకంటె నిది చిన్న గ్రంథము. కాని విషయ వివరమందు ఋక్, వాజసనేయ ప్రాతికాఖ్యలకంటె కాష్ఠీయము గను, సరళముగ నున్నది. ప్రవాళికా విధానము సుఖావహమైనది. ఇక నిష్పదధ్యాయములందలి విషయములను సూచించెదను.

- 1 వ అధ్యాయము పర్వ సమాప్తాయము - ఉపసర్గలు - వర్ణాఖ్య పరిభాషణ-ఉదాత్తాది స్వరములు - హృస్వదీర్ఘ ప్లుతాది వ్యరూపము - ఇంగళము అవగ్రహ-అవృత్తము-లోపాదుల లక్షణములు
- 2 వ అధ్యాయము శబ్దోత్పత్తి ప్రకారము, స్థాన నిరూపణము, వర్ణప్రకృతి నిరూపణము స్వరాద్యుచ్చారణము, అనునాసిక-స్థానకరణ ప్రదర్శనము-స్వర వ్యంజన భేదము-స్పర్శ, ఊష్ణ అస్తస్థల ఉచ్చారణ విధి-విసర్జనీయ, అనునాసికా స్థాన నిరూపణము
- 3 వ అధ్యాయము వదాస్త, వదాదులందలి దీర్ఘమునకు ప్రాస్వనిధి
- 4 వ అధ్యాయము ప్రవగ్రహ విరూపణము
- 5 వ అధ్యాయము సంహితాధికారము-ప్రకృతి శ్లక్షణము-అగమ ఆదేశ-లోపనిధులు-మకారమునకనునాసికత్వము
- 6 వ అధ్యాయము షత్వ, సత్వ, విధానములు
- 7 వ అధ్యాయము ఇత్వ, ఉత్వ, తత్వ విధానము
- 8 వ అధ్యాయము వర్ణ ప్రథమాక్షర మనునాసికముగ మారుట, విసర్గకు రేఫ, లోప, సత్వ, షత్వ విధానము
- 9 వ అధ్యాయము విసర్జనీయలోపము, అయద్యాదేశము, అవృక్తికారమునకు ప్రకృతి భావము, వకారాగమము, జకార, వకారములకు ద్విర్భావము గ్రహాభ్యాదులందు తఃకారోకార పూర్వకమగు వకారమునకు రేఫ, అయద్యాదేశ విధి
- 10 వ అధ్యాయము స్వరసంధి విధానములు సంధి నిమిత్తములగు స్వరముల వ్యత్యయము - అకారాకార లోపము - యదాదేశము - వదాస్తయకార వకారలోపము-వృక్తుతి భావ విశేషములు
- 11 వ అధ్యాయము అకారలోపము-నిషేధము మతభేదములు
- 12 వ అధ్యాయము అకారలోప వృత్తిషేధములు-తత్కృత స్వరభేదములు ఇది ప్రథమ ప్రశ్నయందలి పంచెండధ్యాయములలోని విషయము ఇతనిషుడు రెండవ ప్రశ్నయందలి విషయములను పరిశీలించుట రెండవ ప్రశ్నయందు

- 1 వ అధ్యాయము: మకారలోప వృత్తిషేధములు, జత్వవిధి జకారమునకు “జ” కారాదేశము.
- 2 వ అధ్యాయము: ద్విత్వ, అగమ, ఆదేశ, స్వరికాది విధానము.
- 3 వ అధ్యాయము: అనుస్వార, అనుచాసిక, యమ విధానము.
- 4 వ అధ్యాయము: అనుస్వారాగమ విధి.
- 5 వ అధ్యాయము: అనునాసిక భేదములు - తీవ్రోచ్ఛారణమున వ్యంజన కాలాధిక్యత-దృఢవ్యయత్నతర విధి-ఉచ్ఛారణ ప్రకారము.
- 6 వ అధ్యాయము: ప్రణవోచ్ఛారణము.
- 7 వ అధ్యాయము: విక్రమ విధి- మత భేదములు.
- 8 వ అధ్యాయము: స్వరిత భేదములు.
- 9 వ అధ్యాయము: స్వర వ్యంజనముల క్షయక్షయ భావము. వ్యవచయ విధి- నాసిక్యకాగమ విధి స్వరభక్తి.
- 10 వ అధ్యాయము: శబ్ద ద్రవ్యములు.
- 11 వ అధ్యాయము: వర్ణవిశేషోత్పత్తి కథనము-సప్తవాక్ స్థానములు., కృష్ణాది స్వర నిరూపణము.
- 12 వ అధ్యాయము: సంహితా స్వరూప విభాగ కథనము- ఫలప్రతితి||

ఈ విధముగ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్య యుండలి విషయము ఇరువది నాల్గిధ్యాయములలో, రెండు వృత్తులుగ విభజింపబడి వివరింప బడెను.

వా ఖ్యా న ము లు - వ్యా ఖ్యా త లు

తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు తొమ్మిది వ్యాఖ్యానములు కలవు. అందు రెండింటి యునికి పరోక్ష సాక్ష్యము వలననే తెలియ నున్నది. అవి ఆలభ్యములు. మిగిలిన వానిలో మూడు మాత్రము ప్రకటితములు. మిగిలిన నాల్గు వ్యాఖ్యలు ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంథా గారములందు, పెల్లు చూడుటకై యున్నవి.

1. పరదుచి) పరదుచి, ఆత్రేయులను ప్రాచీన వైదిక పండితులు
2. ఆత్రేయుడు) ఈ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు వ్యాఖ్యానములను

వాసిరను విషయము త్రిభాష్య రత్నమును ఇంకొక వ్యాఖ్యనుంచి తెలియుచున్నది. ఈ భాష్య కర్తయగు సోమయాచ్యుడు, తన గ్రంథాదిలో

“వ్యాఖ్యానం పా్రితి శాఖ్యస్య వీక్ష్య వారదచాదికమ్|

కృతం త్రిభాష్యరత్నం యద్భాషతే భాసుర ప్రియమ్||

అత్ర అది వదేన ఆత్రేయ, మాహిషేయే గృహ్యతే|” అని చెప్పెను. పై వాక్యము లాధారముగ వరరుచి, ఆత్రేయులు వేర్వేరుగ ఈ ప్రాతిశాఖ్యకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాసిరని నిశ్చయము. ఈ గ్రంథములు నేడెవటన. అఖించుట లేదు.

పై దిక వాఙ్మయము నందనేక ఆత్రేయులు కలరు, తైత్తిరీయ సంహితా యదకారుడగు ఆత్రేయుడొకరు. తైత్తిరీయ పా్రితిశాఖ్య యందొక ఆత్రేయుడు (5-21; 17-8) స్మరించబడెను. వ్యాఖ్యాకారుడగు ఆత్రేయుడొకడు, విదారించి చూడగ పా్రితిశాఖ్య యందు స్మరించబడిన ఆత్రేయుడు, ప్రాతిశాఖ్యాకారుడగు ఆత్రేయునికంటె భిన్నుడని స్పష్టము. ఇక వదకారుడగు ఆత్రేయుడు, వ్యాఖ్యాతయగు ఆత్రేయుడు నొకరే యగుదురా? ఋక్పాతిశాఖ్యను కూడ ఒక ఆత్రేయుడు వ్యాఖ్యానించెనుకద. వ్యాఖ్యానములను వ్రాసినవారు ఒక్కరేనా? అయితే రెండు ప్రాతిశాఖ్యలను ఒక్కరే వ్యాఖ్యానించి యుండుటకు అవకాశములు కలవు ఏది యేమైనను ప్రస్తుత ప్రాతిశాఖ్య వ్యాఖ్యాతయగు ఆత్రేయుని దేశ, కాలాది వివరములేవియు తెలియవు. వారి వ్యాఖ్యానములు కూడ దొరకకపోవుట యది మన దురదృష్టము.

ఇక వరరుచి విషయమున గూడ నన్నియు వ్రక్కలే. పాడినియ వార్తకారుడగు వరరుచి కాత్యాయనుడును, పా్రిత్యత వ్రతాకారుడగు వరరుచియు, పా్రితిశాఖ్య వ్యాఖ్యాతయగు వరరుచియు నొక్కరే యగుదురా? దేశకాలములేవి? అను ఈ వ్రక్కలన్నిటికి “తెలియదు” అనున దొక్కటియే సమాధానము.

3 మాహిషేయము. మాహిషుడు :

మాహిషుడను ఒకానొక పా్రిచీన పై దికవిద్వాంసుడు తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు భాష్యము వ్రాసెను. ఈష్యమునే మాహిషేయ భాష్యము

లేక “పదక్రమ పదనము” అని కూడ పండిత లోకమున సందురు. ఈతని తండ్రి మహిమతై యుండును. కనుక నితడు మాహిమడు. ఈతని గ్రంథము మాహిషీయము. ఈ భాష్య ప్రతియొకటి మద్యము రాజకీయ లిఖిత పుస్తక భాండాగారమున కలదు. కాని భాష్య మచటనచట త్రుటిత మయ్యెను. తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యను మాహిషీయ వ్యాఖ్యానముతో పరిష్కరించి, వ్యాఖ్య లోపించిన స్థలములను వైదికభూషణము (భూషణ రత్నము) అను వేరొక వ్యాఖ్యా భాగములతో పూరించి మద్రాసు విశ్వ విద్యాలయమువారు ప్రకటించిరి. ఈ మాహిమని కూర్చిన దేశకాలాది వివరములు తెలియవు. అయితే ఇతడు త్రిభాష్యరత్నకారుడగు సోమయార్యుని కంటె పూర్వుడు.

4 త్రిభాష్యరత్నము: సోమయార్యుడు:

తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు సోమయార్యుడను పండితుడు త్రిభాష్య రత్నమును చక్కని వ్యాఖ్య నొకదానిని వ్రాసెను. ఈ వ్యాఖ్యాన ప్రారంభమున వాతడు, వరరుచి, ఆత్రేయ, మాహిషీయ వ్యాఖ్యలను వాగుగ పరిశీలించి, పుస్తక వ్యాఖ్యానము చేసినట్లు చెప్పెను. ఈ వ్యాఖ్యానమును చక్కగ పరిష్కరించి, ప్రాతికాఖ్యను కూడ కలిపి మైసూరు విశ్వ విద్యాలయముద్వార, పండిత కస్తూరి రంగాచార్యులవారు ప్రకటించిరి. సోమయార్యుని దేశకాలాది వివరములు తెలియవు. కాని తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ అను పండితుడు తాను వ్రాసిన “వైదికాభరణము” అను వ్యాఖ్యానమున త్రిభాష్యరత్నకారుని మతము ఓనక స్థలములలో తిరస్కరించెను. కనుక సోమయార్యుడు గోపాలయజ్ఞకంటె పూర్వ డని మాత్రమే చెప్పగలము. అయితే ఈ గోపాలయజ్ఞ యొక్క దేశకాలాదులు గూడ స్పష్టముగ తెలియకపోవుటచే సోమయార్యుని గూర్చి ఇదమితముగ ఏమియు చెప్పలేకపోవుచున్నాము.

5 వైదికాభరణము: గార్గ్యగోపాలయజ్ఞ:

తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు ‘గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ’ యను ప్రసిద్ధ వైదిక విద్వాంసుడు “వైదికాభరణము” అను సరళమగు వ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను. ఈ వ్యాఖ్యానమును పరిచూచి పరిష్కరించి, ప్రాతికాఖ్యతో కూడ పండిత కస్తూరి రంగాచార్యులవారు మైసూరునుండి ప్రకటించినారు.

శ్రీ గార్గ్య గోపాలయజ్ఞయొక్క దేశకాలాది వివరముల్లేవియును తెలియవు. ఇతడు వృత్తరత్నాకరమునకు “జ్ఞానదీపము” అను వ్యాఖ్యానమును దచించెనని, కస్తూరి రంగాచార్యులవారు, వైదికాభరణమునకు ఘోషివ యుని ధాతములో పేర్కొనిరి మరియు నీ యజ్ఞ సుప్రసిద్ధుడు “బోధాయన శ్రోతకారికల”తోని పోయశ్చిత్త సూత్రములకు “ప్రాయశ్చిత్త దీపిక” యను నొక వ్యాఖ్యాగ్రంథమును వ్రాసెను తెత్తిరీయ సంహితా స్వరమునకు సంబంధించి “స్వర సంపద” యను గ్రంథమును కూడ వ్రాసెను కాని ఈ గ్రంథములందెవలను తనను గూర్చిన దేశ, కాలాది వివరములను ఈ గోపాలయజ్ఞ చెప్పకొనలేదు

రి శబ్దబ్రహ్మ విలాసము వీరరాఘవ కవి

తెత్తిరీయ పా్తికాఖ్యకు “వీరరాఘవ కవి” అను ఒకనొక పండితుడు “శబ్దబ్రహ్మ విలాసము” అను ఒక వ్యాఖ్యను వ్రాసెను ఈ గ్రంథము యొక్క లిఖిత ప్రతులు మద్రాసు రాజకీయ లిఖిత పుస్తక భాండాగారమున కలవు ఈతని వ్యాఖ్యయందు ఆత్రేయ, వరధుచి, మహాపేయ, తిథ్యావ్యరత్న, వైదికాభరణ వ్యాఖ్యలను అనేక స్థలములందుబ్బంకించెను దీనిని బట్టి ఈతడు గోపాలయజ్ఞ క్షంబె అర్వాచీనుడు అని తెలియును అయితే ఈతని దేశకాలాది వివరములు తెలియను ఈ గ్రంథము నేటికిని అప్రకటితముగ నున్నది

7 వర్ణక్రమ దర్పణము వైరవా(వా)ర్య

తెత్తిరీయ పా్తికాఖ్యకు వైరవాచార్యుడను ఒక పండితుడు “వర్ణక్రమ దర్పణము” అను వ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను దీనియొక్క లిఖిత ప్రతి యొకటి మద్రాసు రాజకీయ లిఖిత పుస్తక భాండాగారమున నున్నదని తెలిసినది వివరములు తెలియవు గ్రంథము ప్రకటితము

8 వివరణము పద్మనాభుడు

తెత్తిరీయ పా్తికాఖ్యకు పద్మనాభుడను పండితుడు “వివరణము” అను వ్యాఖ్యను వ్రాసెను దీని లిఖిత ప్రతి యొకటి అడయూరు లిఖిత

పుస్తక భాండాగారమున కలదు. గ్రంథకర్తను గురించిన వివరములు తెలియవు. గ్రంథము ప్రకటితము.

9 వైదిక భూషణము (భూషణ రత్నము) :

తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు పైన చెప్పిన వ్యాఖ్యానములే కాక “వైదిక భూషణము” లేక “భూషణ రత్నము” అను మరియొక వ్యాఖ్యానము కలదు. దీని లిఖిత ప్రతి యొకటి అడయారు లిఖిత పుస్తక భాండాగారమున కలదు. గ్రంథమున గ్రంథకర్త పేరు, ఇతర వివరము లేవియును లేవు. ఈ గ్రంథము కూడ అప్రకటితమే.

నేడు వైదికాభరణము, త్రిభాష్యరత్నము, వదక్రమ నదనము అను భాష్యములతో పేర్వేరుగ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్య ప్రకటింపబడినది. కాని ఈ సంవత్సరము (క్రీ. శ. 1985) ఢిల్లీ నుండి మోతీలాల్ బనారసీదాస్ సంస్థవారిచే ఈ ప్రాతికాఖ్య త్రిభాష్యరత్నము, వైదికాభరణములతో కలిపి ఒకే గ్రంథముగ ప్రకటింపబడెను.

ఇతిశమ్.

— — —

తైత్తిరీయ ప్రాతిపదిక

సూక్తములు

అధ్యాయము 1/

- 1 అథ మకార లోపః।
- 2 రేఘోష్ఠవరః।
- 3 యవకారవరస్త్వేకేషా మాచార్యాణామ్।
- 4 స పఁ సామితి రావరః।
- 5 అథ వర్ణానామ్।
- 6 ఋకార ర్కార రషహర్వో నకారో ణకారః సమానవదే।
- 7 వ్యవేతోఽపి।
- 8 హిరణ్యయమ్।
- 9 పాణి-గుణ-పుణ్య-కణ్వ-కాణ-గాణ-వాణ-వేణ-గుణ-మణి ప్రవాదేషు పూర్వః।
- 10 వణ వణిం వీయమాణ ఉబ్యోః।
- 11 ఉవర్గ వరః।
- 12 చరకుణ వణత్ స్థూణో హిణుయాద్ధిణోతి శేడేయోఽడిష్ఠాః ఉల్పణముగుణా శ్రుతి శ్రుపుణీ కావాటి జాయాణపశ్చాత్తార స్థాణుం తూజవే వీణాయామ క్లేదయావడేతవాణీః కల్యాణీ కుణువం వాణ శృతశోణా శ్రుతిర్థాణికామేణి।
- 13 అవగ్రహే వృషజీర్ష ద్రవిష్టాక్షణ్ణర్పర్పర్షణ్।
- 14 ఋణ్ణ వృణ్ణవృష్టరావ్ణ్ణ చేతి ప్రాకృతాః।
- 15 స శుషుమ్నోఽగ్నియుష్మనీతోఽస్త్రోఽలోపాత్ స్పర్శవరో వ్యవాయేషు శనవటత వగ్గీయేషు।
- 16 వృక్షస్వరాత్పరో శోడం పొష్కరసాదేః పొష్కరసాదేః।

- 1 స్వర పూర్వం వ్యజ్ఞానం ద్వివర్ణం వ్యజ్ఞానపరమ్।
- 2 అకారపూర్వ స్పృశ్యశ్చ బొష్కరసాదేః।
- 3 స్పృశ్య వీవై శేషామాచార్యాణామ్।
- 4 రేఫాత్పరం చ।
- 5 ద్వితీయ చతుర్థయోస్తు వ్యజ్ఞానోత్తరయోః పూర్వః।
- 6 రేఫ పూర్వయోశ్చ నిత్యమ్।
- 7 అకారపూర్వే చ।
- 8 ఉపసర్గ పాద ఏషోఽత్యాతి ధాను పరమభూతే పూర్వేషు చని భుజీషు చ।
- 9 అఘోషాధూష్మాణః పరః స్రగ్ధమోఽభినిధానస్పృశ్యపరాత్తస్య సస్థానః।
- 10 అఘోషే స్లాక్షీః।
- 1 ఉత్తమ పరాత్తు స్లాక్షాయణస్య।
- 2 ప్రథమ ఉష్మపరో ద్వితీయమ్।
- 3 బాడబీ కారస్యోప స్థానపరః।
- 14 అథ న।
- 15 అవసానే రవిసర్వసీయ జిహ్వమూలీయోవద్ధానీయాః।
- 16 ఉష్మో స్వరపరః।
- 17 ప్రథమ పరశ్చ ప్లాక్షిప్లాక్షాయణయోః।
- 18 ఉష్మోఽఘోషో హరీతస్య।
- 19 రేఫపరశ్చ హకారః।
- 20 ఉపసర్గశ్చ తపర్గపరః।
- 21 అతపర్గో యవకారవరౌ।
- 22 పరశ్చ।
- 23 సవర్ణ సప్తశ్చ రూపరః।
- 24 నానుత్తమ ఉత్తమపరః।

- 25 అధై కీషిమాచార్యాదామ్।
 26 అకారో హశవకారవరః।
 27 స్పర్శ స్పర్శవరః
 28 వదాంతశ్చ వ్యజ్ఞానవరః ప్రాకృతః।
 29 ఉదాత్తాత్పరోఽనుదాత్తః స్వరితమ్।
 30 వ్యజ్ఞానాంతర్నితోఽపి।
 31 నోదాత్త స్వరితవరః।
 32 నాగ్నివేశ్యాయనస్య।
 33 వర్వో నేత్యేకే వర్వోనేత్యేకే।

— — —

- 1 నకారస్య రేఘిష్క యకార భావాల్లుప్తే చ మలోపాచ్చ పూర్వస్వరోఽను నాసికః।
- 2 నై కేషామ్।
- 3 తత స్త్వనుస్వారః।
- 4 స్కాదిమ చై కవద ఉష్మపరః।
- 5 నా న్తవికారాత్పూర్వః।
- 6 అప్రగ్రహః సమానాక్షరాభ్యానునాసికాన్యే కేషామ్।
- 7 పదం చ ప్లుతః శాఙ్గాయన కాణ్డమాయనయోః।
- 8 అకారస్తు సః హితాయామసి।
- 9 సర్వమేకయమం పూర్వేషాః సర్వమేకయమం పూర్వేషామ్।

— — —

అథ సకారపదాః॥

ప్రశోహపాశవదాదయస్పృర వరే॥

వికృతేఽపి॥

రాపూర్వశ్చ॥

శఽస్త్రైః సైః సైః వాస్త్రైః॥

అశఽస్త్రైః॥

స శసనం విశసనేన॥

మాపదాదిరనుదాత్తః॥

పుమీపూర్వశ్చ నిత్యమ్॥

సకాయవరశ్చ॥

నావగ్రహ పూర్వః॥

మాసి మాసుమాసో మాసామితి చ॥

హి పు జిగా జిఘా ఛఽసిసేఽతఽ సయదాతాఽ సీత్కనీయా జ్యాయా
ద్రాఘీయా రఘీయా శ్రేయా హ్రసీయా వసీయా భూయాఽ సో జక్షివా
జఘ్నివా జిగివా జీగివా తస్థివా దాశ్వా దీదివా వపివా పీపివా విద్వా
వివిశివా శుశ్రువా సస్సువా॥

అకారేకా రోకారాస్పిషితాః పదాత్తయోః॥

వికృతేఽపి॥

అనాకారో హృస్వఽ సాంజ్యత్వస్య॥

స వదే ద్విస్వరే నిత్యమ్॥

ఋజీషి, జిగాసి, జిఘాస్యజాసి యజాసి దదాసి దధాసి వర్తయాసి చ॥

దఽపనాభ్యో దఽనోభి ర్దఽనం వృషదఽశో దఽశుకా దఽస్త్రాస్త్రా

భ్యాం వరః॥

Abstract

- 1 తీవ్రతరమాసునాసిక్యమను స్వారోత్తమే వీతి తైత్తాయనః।
- 2 సమఁ సర్వత్రేతి కౌహశీషతః।
- 3 అనుస్వారేఽఙ్వితి భారద్వాజః।
- 4 సకారస్య రేఘోష్ణ యకారభావాల్లుప్తే చ మలోపాచ్ఛోత్తరము త్తరం
తీవ్రతరమితి స్థవిరః కౌఞ్ఠిన్యః।
- 5 ఽవ్యంజనకాలశ్చ స్వరస్యోక్తాధికః।
- 6 స్వారవిక్రమయో ర్ధ్వథ ప్రయత్నతరః పౌష్కరసాదేః।
- 7 ప్రియత్న విశేషా త్వర్వ వర్ణానామితి తైత్తాయనః।
- 8 నాతివ్యక్తం నచావ్యక్తమేవం వర్ణానుదీరయేత్।
వయః పూర్ణ మివామత్రఁ హరస్థిరో యథామతి॥
ఇత్యాత్రేయః ఆత్రేయః॥

- 1 ఓకారం తు ప్రణవ ఏకేంద్రత్వతీయమాత్రం బుధవతే।
- 2 ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితానాం కస్మి శ్చదితి శైత్యాయనః।
- 3 ధృతః ప్రచయః కౌణ్ఠిన్యన్య।
- 4 మధ్యమేన న వాక్త్రయోగః।
- 5 స్వరితః ప్లాక్షి ప్లాక్షయణయోః।
- 6 ఉదాత్తే వాల్మీకిః।
- 7 యథాప్రయోగం వా నర్వేషాం యథాప్రయోగం వా నర్వేషామ్।

— — —

- 1 స్వరితయోర్మధ్యే యత్ర నీచస్యాదుదాత్తయోర్వాఽన్య కరతో
వోదాత్త స్వరితయోః స వికృమః।
- 2 ప్రచయ పూర్వశ్చ కౌణ్ఠిన్యన్య।
- 3 ద్వియమ ఏకే ద్వియమవరే తా అణుమాత్రాః।
- 4 తస్మామేవ పృశ్మతా।
- 5 స పూర్వకాప్రీ స పూర్వకాప్రీ।

— — —

- 1 ఇవర్ణోకారయో ర్యవకారభావే క్షైప్ర ఉదాత్తయోః।
- 2 సయకారవకారం త్వక్షరం యత్ర స్వర్యతే స్థితే వదేనుదాత్త పూర్వే
పూర్వే వా నిత్య ఇత్యేవ జానీయాత్।
- 3 అపి చేన్నానావదస్థముదాత్తమథ చేత్సాహితేన స్వర్యతే స
ప్రాతిహతః।
- 4 తస్మాదకారలోపేభినిహితః।
- 5 ఉభావే ప్రశ్లిష్టః।
- 6 వదవివృత్త్యాం పాదవృత్తః।
- 7 ఉదాత్త పూర్వస్థైరో వ్యజ్ఞనః।
- 8 ఇతి స్వారనామధీయాని।
- 9 క్షైప్ర నిత్యయోర్ధృతరః।
- 10 అభినిహితీ చ।
- 11 ప్రశ్లిష్ట ప్రాతిహతయోర్మృదుతరః।
- 12 తైరోవ్యజ్ఞన పాదవృత్తయోరల్పతరోల్పతరః।

- 1 వ్యజ్ఞసం వ్యరాజ్ఞమ్|
- 2 తత్పరస్వరమ్|
- 3 అవసితం పూర్వస్య|
- 4 సంయోగాది|
- 5 వరేణ చాసాం హితమ్|
- 6 అనుస్వార స్వర భక్తిశ్చ|
- 7 నాస్తస్థావరమపవర్ణమ్|
- 8 నాసిక్యః|
- 9 స్పర్శశ్చోష్ణవర ఉష్మా చేత్పరస్య|
- 10 స్వరిశాత్సంహితాయామనుదాత్తానాం ప్రచయ ఉదాత్త శ్రుతిః|
- 11 నోదాత్త స్వరితవరః|
- 12 స్పర్శాదనుత్త మారుత్తమవరాదానుపూర్వాన్నాసిక్యః|
- 13 తావ్యమానేతే|
- 14 హకారాన్న ఇమవరాన్నాసిక్యమ్|
- 15 రేఘోష్ణ సంయోగే రేఫ స్వరభక్తిః|
- 16 న క్రమే ప్రథమవరే ప్రథమవరే|

- 1 శబ్దః ప్రకృతిస్పర్శ వర్ణానామ్|
- 2 తస్య రూపాన్యత్వే వర్ణాన్యత్వమ్|
- 3 తత్ర శబ్ద ద్రవ్యాణ్యుదాహరిష్యామః|
- 4 వర్ణకారా నిర్దేశకా|
- 5 చాపీత్యన్వాదేశకా|
- 6 త్వదైవేతి వినివర్తకాధికారకవధారకాః|
- 7 వేతి వైఖాదికః|
- 8 నేతి ప్రతిషేధకః|
- 9 ఆయామో దారుణ్యమణితా స్వస్యేత్యుచ్చైః కరాణి శబ్దన్యః|
- 10 అన్యవనగ్గో మార్దవమురుతా ఖస్యేతి నీచైః కరాణి|
- 11 మద్భ్రమధ్యమ తారాణి స్థానాని భవన్తి|
- 12 తత్రైక విచిత్రత్యర్థమాః|
- 13 ఋగ్వీరామః పదవిరామో వివృత్తి విరామ స్సమానపద భివృత్తి విరామ ప్రమాత్రో ద్విమాత్ర ఏకమాత్రోఽర్థమాత్ర ఇత్యానుపూర్వ్యైః|
- 14 యద్యజ్ఞానాన్తం యదు చాపి దీర్ఘం సంయోగపూర్వం చ తథాఽనునాసికమ్|
ఏతాని సర్వాణి గురూణి విద్యాత్
శేషాణ్యతోఽన్యాని తతో బ్రహ్మణి|
- 15 అన్యజ్ఞానాన్తం యద్భ్రాన్యమసంయోగవరం చ యత్|
అననుస్వార సంయుక్తమేతల్లఘు నిబోధత్||
ఏతల్లఘు నిబోధత్|

- 1 అధ వర్ణ విశేషోత్పత్తిః॥
- 2 అనువ్రవానాత్పంగర్గాత్ స్థానాత్కరణ విన్యయాత్।
జాయతే వర్ణవైశేష్యం పరీమాణాన్న పశ్యామాదితి॥
- 3 వర్ణవృక్షశ్చక్షుఃో వాచ ఉత్పత్తిః।
- 4 సప్త వాచస్థానాని భవన్తి।
- 5 ఉపాఽతుధ్వన నిమిదోపబ్ధి మన్మథ్య మధ్యమ తారాణి॥
- 6 కరణవదశబ్దమమనః ప్రయోగ ముపాఽశు॥
- 7 అక్షర వ్యజ్ఞానా నామనువలబ్ధి ర్ద్వానః॥
- 8 ఉపలబ్ధి ర్నిమదః॥
- 9 సశబ్ద ముపబ్ధిమత్॥
- 10 ఉరసి మన్మమ్॥
- 11 కణ్ఠే మన్మమ్॥
- 12 శిరసి తారమ్॥
- 13 మన్మోదిమ త్రిమ స్థానేమ సప్తపప్త యమాః॥
- 14 క్రుష్ణవ్రధమ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ మన్మోతి స్వార్యాః॥
- 15 శేషాం దీప్తిజోపలబ్ధిః॥
- 16 ద్వితీయ ప్రథమ క్రుష్ణాత్మయ ఆహ్వరకస్వరాః॥
- 17 మన్మోదయో ద్వితీయావృత్త శ్చక్వాసరస్సైత్తిరీయాకాః॥
- 18 ద్వితీయావృత్త పైత్తిరీయాకామ్॥
- 19 తృతీయ చతుర్థావనన్తరమ్॥
- 20 తచ్చ తుర్యమమిత్యా చక్షతే॥

- 21 తస్మిన్ ద్వియమాస్తరా వృత్తిః॥
 22 తాముపదీక్ష్యామః॥
 23 తన్న తుర్యమమిత్యుక్తమ్॥
 24 కృమ విక్రమసమ్పన్నా మస్తృతా మవిలమ్బితామ్॥
 గీతోచ్ఛస్వార సమ్పన్నాం వదీప్యతవతీ — సమామ్॥
 (వదీప్యతవతీ — సమామితి).

— — —

సూత్రములు

అధ్యాయము 24

- 1 అథ చత్రస స్పృహితాః॥
 2 పదసప్రహితాక్షర సప్రహితా వర్ణసప్రహితాక్షర సప్రహితా చేతి॥
 3 నానాపద సంధాన సంయోగః పద సప్రహితేత్యభిధీయతే॥
 4 యథా స్వమక్షర సప్రహితాదీనామప్యేషమ్॥
 5 గురుత్వం అఘటా సామ్యం హ్రస్వదీర్ఘప్లుతాని చ॥
 తోపాగమ వికారాశ్చ వ్రక్కతిర్వికృమః క్రమః॥
 స్వరితోదాత్త నీచత్వం శ్వాసో చాదోఽక్లిమేవ చ॥
 వీచత్వర్యం తు విజ్ఞేయం ఛన్దోభాషామధీయతా॥
 6 పదక్రమ విశేషణో వర్ణక్రమ వివక్షణః॥
 స్వరమాత్రా విభాగణో గచ్ఛేదాచార్య స — సదమ్॥
 (గచ్ఛేదాచార్య స — సదమితి)

— — —

తైత్తిరీయ పూజాశాఖ్య సూత్రపారము సమాప్తము.

***

అధ్యాయము 12.

మకారలోప విధి-1-4; నకారమునకు ఇత్య విధి. ప్రాకృత ఇత్యము-5-15; కకారమునకు డత్య విధి-16.

అధ్యాయము 14.

ద్విత్వ విధి-1-8; ఆగమ విధి-9-11; ఉష్మకు సవర్గీయ ద్విత్వీయా దేశము-12-13; పై సూత్ర విషయమున అవవాద మతాంతరములు-14-28; స్వరితాది విధానము-29-33.

అధ్యాయము 15.

అనుస్వార విధి-1-3; స్రాదులలో అనుస్వార విధి-4-5; సమానాక్షరములలో అనునాసిక విధానము-6-8; ఏకయమ విధానము-9.

అధ్యాయము 16.

పదమధ్యమందలి ఉష్మలకంఠే పూర్వమనుస్వార విధి-1-30.

అధ్యాయము 17.

తీవ్రతరాది భేద వివరణ-1-4; తీవ్రతరోచ్చారణ-5, దృఢ ప్రయుక్త తర విధానము-6; ఉచ్చారణ ప్రకారము-7, 8.

అధ్యాయము 18.

వ్రణవోచ్చారణము-మత భేదములు-1-7.

అధ్యాయము 19.

విక్రమ స్వరూప నిర్వచనము 1, 2 కమ్ప విధానము 3-5

అధ్యాయము 20.

తైత్తిరీ, వృశాచిక, అభినిహిత వ్రశ్లేష్ట పాదవృత్త తైత్తిరీ వ్యజ్ఞాన
నిరూపణము 1-8, వాని ఉద్ఘాటన విధానము. 9-12.

అధ్యాయము 21.

అంగ సంహితాదికార్య నిరూపణము 1-8;
వ్రతయ స్వరూప నిరూపణము 9-11,
యమ, వాసిక్య, స్వరభక్తి స్వరూప నిర్వచనములు 12-16.

అధ్యాయము 22.

వర్ణావ్యవస్థ నిర్వచనము 1-2, పారిభాషిక శబ్ద వివరణము 3-8;
ఉచ్చైః కర, నీచైః కర వద నిరూపణము-9, 10.
మన్తాది స్థాన నిరూపణము 11, 12. విరామ స్వరూపము 13.
గురు, లఘు స్వరూప నిరూపణము 14, 15.

అధ్యాయము 23.

వర్ణ విశేషోత్పత్తికథనము 1-3; సప్తవాచ స్థానములు 4-13,
త్రుష్టాది స్వర నిరూపణము 14, 15. అహ్వరక స్వర, తదుద్ఘాటన విధా
నము 16-24.

అధ్యాయము 24.

చతుర్విధ సంహితా నిరూపణము 1-4;
వేదాధ్యయనము చేయువారు గ్రహించవలసిన విషయములు- 5, 6.

N. B 1 నుండి 12 అధ్యాయముల సూత్ర పాఠము పుస్తకము చివరన
గలదు.

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య

అధ్యాయము 12

సూత్రములు 16

ఈ అధ్యాయము నుండి తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య యందలి రెండవ వక్రము (భాగము) ప్రారంభమగును. ఈ వక్రముయందు పండ్రెండు అధ్యాయములు కలవు. కాని, గణన చేయుటయందు ప్రథమ వక్రము యందలి పండ్రెండు అధ్యాయముల తరువాత కూడ వరుసగనే సంఖ్యానము చేయుటచే ౯ది వనమూడవ అధ్యాయమైనది ఈ వక్రము యందు మొత్తము 178 సూత్రములు కలవు. పరిమాణము దృష్ట్యా ఈ భాగము మొత్తము గ్రంథమున మూడవ భాగమగును. మొదటి పండ్రెండధ్యాయములలోను 307 సూత్రములు వివరింపఁబడినవి.

ఈ అధ్యాయములో మొదటి 4 సూత్రములందు “మ”కార లోపము గురించియు, 5 నుండి 15 సూత్రములలో ప్రకృత “జ”కారము గూర్చియు 16 వ సూత్రమున దుఃస్లష్ట (దుష్పవృ) డకారము గూర్చియు చెప్పబడెను.

సూత్రము 1 అథ మకారలోపః॥

త్రిభాష్య రత్నము :- అదేత్యయ మధికారః। మకారలోప ఉచ్చత ఇత్యేత దధికృతం వేదితవ్యమిత ఉత్తరం యద్విజ్ఞామః॥ మకారస్య లోపః మకార లోపః॥

మణివక్ర :- అథ మకారలోపః॥

“అథ” అనునది అధికార వాచకము ‘మ’కార లోపము గూర్చి ఈ శ్రింది సూత్రములలో వివరింపబడును— అని ఈ అధికార వదము సూచించును. కాగ నూతన అధికారము చెప్పువరకు, సూత్రములోనికి ‘మకార లోపః’ అనునది అనువృత్తమగునని తెలియును. [1]

తైత్తిరీయ పాఠశాఖ్య

మాత్రము? రేఖోష్ణ వరః॥

శిఖావ్య :- రేఫ వరశ్చోష్ణ వరశ్చ వదాంతో మకారో యవ్యశే। యథా ప్రతి, శు, తు, తు, శు, త్వాః ॥ ఏవం వర శ్చిమో ఇదం...., వదాంత ఇతి కిం తస్మాత్ । రేఫశ్చ ఊష్ణాదశ్చ రేఖోష్ణాదః। తేవరే యస్మాత్స్వ తథోక్తః।

మణిప్రభ :- రేఖోష్ణ వరః।

రేఫ వరః, ఊష్ణ వరః అనగ "రేఫనుగాని, ఊష్ణ వర్ణములనుగాని, వరమందు కలిగిన (పూర్వ) వదాంత 'మ'కారము లోపించును-" అని సూత్ర భావము మకార లోపమనునది అధికార సూత్రమునుండి లభించుచున్నది. అయితే ఈ విధముగ మకారము లోపించగ, పూర్వ వ్యర్థమునకు అనుదానిక అనుస్వారములు కల్గును (సూత్రము 13-1). ఉదాహరణలు.

1 ప్రత్యుష్ణం-రక్షః (1-1-2) [ప్రత్యుష్ణమ్ రక్షః] ఇచట వదాంత మకారము తర్వాత రేఫ గుండుటచే, మకారి లోపము సంభవించినది. కాగ, "ప్రత్యుష్ణం రక్ష" అని సంహితా పాఠము.

2 సః శితం మేబ్రహ్మ (4-1-10-2) (5-1-10 2) [సమ్ శితమ్] ఇచట ఊష్ణ వర్ణము మకారము కంటె వరముగానున్నది

3 తః షడహని (5-5-3-2) [తమ్ షట్ అహని]

4 సః సం మిద్యువసే వృషన్ (2-3-11-4, 4-4-4-4) (సమ్ సం ఇటీయువసే వృషన్)

5 త్వః హ యద్యవిష్ట (2-3-11-1) త్వమ్ హ యత్ యవిష్ట

"రేఖోష్ణ వర్ణములను వరమందు గల్గిన" యని చెప్పటచే తద్విన్న వర్ణములను వరముగ గల్గిన వదాంత మకారమునకు లోపము రాదని తెలియజెను. తమకనే-"ఇదం వామాస్యి (2-3-11-1) [ఇదమ్ వామ్ అస్యి] అను వాక్యమున వదాంత మకారమునకు లోపము లేదు.

"వదాంత మకారమనుటచే" వదమధ్యమందు 'మ'కారము కంటె రేఖోష్ణ వర్ణములనున్నను, ఆ మకారిము లోపించదు.

దా :— తస్మాత్-తామ్రా అవః (1-4-2-4)

“రేఖోష్ణవరః యనుచోట సమాసమును “రేఖ, ఉష్ణలు ఏ వర్ణము లని వర్ణముగ నుండునో, ఆ వర్ణము”, (రేఖోష్ణాః పర్యేష్మాత్) అని పరించవలెను. [2]

సాత్యము 3 యవకారవర్ణైశ్చ శేషామచార్యాణామ్॥

3వ్యాఖ్యము :- యకారవరో, వకారవరోవా మకరో అవ్యత ఇతి ఏశేషా వ్యతిష్ఠిం య ఏవాఽస్య వచ్చమాధ్యాయే సవర్ణావత్త్రిం ప్రతిషేధయంతి తా మేవైషో లోపవిధి రితి తాన వ్యాధికతి చకారః సింహవలోకనేన సుదా— త్వం , తం , ఏవం పర ఇతి కిం యం... యకారశ్చ కరిశ్చ యవకారౌ తౌరే యస్మాత్స తథోక్తః॥ ఏతత్సూత్ర్య మనిష్ఠమ్॥

యవకార పరః, చ, ఏశేషామ్, అచార్యాణామ్॥

సాత్యము :-

యకారమును, లేక వకారమును పరమందు గల్గిన వదాత్త మకారము లోపించునని కొందరి అభిప్రాయము. ఈ సూత్రమున కొందరుగ చెప్పబడిన వారు వచ్చమాధ్యాయమున ముప్పదియవ సూత్రమున చెప్పబడిన వారే. అనగ అచట (1-3-11) యకారమును గాని, వకారమును గాని పరమందు గల్గిన వదాత్త మకారమునకు సస్థానీయ అనునాసికత్వమును నిషేధించిన వారే ఇచట అట్టి మకారమునకు లోపమును విధించుచున్నారు. కనుకనే ఇచట (2-3-11) సస్థారానునాసికత్వము వంగీకరించలేదు. అయితే ఈ గ్రామము అంత యు సింహవలోకన వ్యాధ్యముననుసరించి సూత్రమునందలి (13-4) “వకారము”చే చెప్పబడుచున్నది. ఇకనిపుడు ఉదాహరణలు :

త్వ , యశ్శేష్విద్యః (1-1-14-4) [తత్త్వమ్ య శ్శేషః ఉద్యః] త స తా ఏతః ముజమానః (2-3-21-2) [తమ్, వా ఏతమ్, య జమానః] “య, వ, కారమును పరమందు గల్గిన” యని చెప్పబడి, ఇతర వర్ణముల పరముగ మున్నచో మకార లోపము రాదు.

ఉదా :- యం కామయేత (1-3-11-4) [య. మ. కామయేత]

ఈ సూత్రము ఆమోదము కాదని త్రిభాష్యరత్నాకరులు చెప్పిరి. [3]

సూత్రము 4 స స స సామితి రావరః॥

త్రిభాష్యము:- 'రే' త్యేవం వరః సం సా మిత్యేతయార్థహణ యోర్మ
కారో నలువ్యతే! యదా— ప్ర...! సాం...! సంసామితి కిమ్? శః !
రావర ఇతి కిం? సః రరాణః! వదాస్త్రవ్యవ్యంజన వరః పాశ్చత (14-28)
ఇతి వక్ష్యమాణం ద్విత్వ నిషేధం ఇతి శబ్దో నివారయతి! తస్మాద్రత ద్విత్వ
సిద్ధిః స!

సమ్! సామ్! ఇతి రావరః॥

మణివర్ధ.- సమ్ ఉపవర్గ, భావార్థమున "సామ్" గ గూడ యగును.
(సంస్కృతి, సాంస్కృతిక యను చోట్ల యందువలె) ఇవి ఒక పాఠము ని
ప్రత్యేక పదములుగనే భావించబడును. "రా" దీర్ఘాస్తమః. కాగ, 'సమ్'
'సామ్' ఈ పదముల కంటె రేఫ వరముగ నున్నను, వీని మకారమునకు
లోపము రాదని సూత్రార్థము. నిజమునకు రెండవ సూత్రముచే మకారము
నకు లోపము వచ్చుచుండగ, ఈ సూత్రముచే సమ్, సామ్ల యందు ఆ
లోపము నిషేధించబడినది. ఉదా:-

1 చృశ్రమాజమ్ (1-8-12-3) [చృ! సమ్-రాజమ్]

2 సామ్రాజ్యాయ సుత్రతుః (1-8-18-1) [సామ్ రాజ్యాయ!]

ఈ సూత్రము శ్రమాజ, సామ్రాజ్య అను రెండు స్థలములందే ప్రవ
ర్తించుచున్నది. అనగ "రాజ్య" ధాతునిచ్చున్న పదములకి వరిమితమైనది.

సమ్, సామ్ల యొక్క మకారము అని చెప్పబడి ఇతర పదముల
యొక్క వదాస్త్ర మకారమునకు లోపము వచ్చును.

శః రాజన్నోషధీభ్యః (3-2-2-1) [శమ్! రాజన్! ఓషధీభ్యః] 'రా'
'వరః' యని 'రా' దీర్ఘాస్తమఃగా చెప్పుటచే హ్రస్వ 'ర' కారము కంటె పూర్వ
మందున్న సం, సామ్లలోని మకారమునకు లోప నిషేధము లేదు. అనగ
లోపము వచ్చును. ఉదా.- సః రరాణః (1-4-44-1) సమ్-రరాణః]

ఇక సూత్రమందిలి 'ఇతి' శబ్దము వక్ష్యమాణ సూత్రముచే (14-28)
చెప్పబోవు ద్విత్వ నిషేధమును, సమ్, సామ్ విషయమున వారించును అని
త్రైభాష్యంత్తుకారుని అభిప్రాయము. కనుకనే

సమ్రాజ్యమే సామ్రాజ్యాయ అని “మృ” కారమును చెప్పవచ్చును. యుతే మాహిషీయ భాష్యకారులు ‘ఇతి’ ప్రయోజనము గూర్చి విమియ 3వ్వలేదు.

సూత్రము 5 అథ వర్ణానామ్॥

తిథాష్య :- అధీత్యయమధికారః। వర్ణానాం సంహితా వక్ష్యత ఇత్యేత దధిక్రం బేదికవ్యమ్। అథవా అథకల్పః పద సంహితా నిషేధకః॥

అథ వర్ణానామ్॥

పండిత్రథ :- ‘అథ’ అను శబ్దము అధికార వాచకము. అనగ ఇకనిపుడు ఏక పదస్థములగు వర్ణ సంబంధి కార్యముల గూర్చి చెప్పబడును.

ఇంతవరకు అనగ, ఇదవ అధ్యాయము మొదలుగ ఇంతవరకు తెలుసు పదముల యొక్క అర్థ స్వరూపములలో గల్లు మార్పులు చెప్పబడినవి. పూర్వ వదాస్త్ర వర్ణము, అక్షర వదాదివర్ణముల మధ్య వరస్పర ప్రభావముచే గల్లు మార్పులు చెప్పబడినవి. కాని, ఇప్పుడు ఏక పదమువంటి ఒక వర్ణమునకు ఇతర వర్ణ సన్నిధానమున గల్లు మార్పులు చెప్పబడుచున్నవి. దీనిని కాస్త్ర పరిభాషలో ‘వర్ణ సంహితను గూర్చి చెప్పుచున్నాడు’ అని చెప్పవలెను. సం హిత యనగ “అర్థమాత్రాధిక వ్యవధానముకంటె యధికమగు వ్యవధానము లేని విధముగ ఉచ్చరింపబ” కాగ ఇట్టి ఉచ్చారణము పదసంబంధియైనచో నది ‘పద సంహిత’ అనబడును అక్షర సంబంధియగుచో “అక్షర సంహిత” యగును. అట్టి వర్ణ సంహిత అంగ సంహితలు కూడ తెలియవలెను. కాగ’ సంహిత నాల్గు విధములు. పద, అక్షర, వర్ణ, అంగ సంహితలు. అట్టి సం హితలలో ఇప్పుడు వర్ణ సంహితయందలి మార్పులు చెప్పబడును. కనుక, ‘అథ’ శబ్దము ‘పదసంహితా’ నిషేధ వాచకమని చెప్పుకొనవచ్చును. లేదా అధికార వాచి యనినచో, షష్ట్యమాఽ కాశ్యములు వర్ణసంహితయందు కల్గు నని తెలియచెప్పును. [5]

సూత్రము 6 ఋకారర్కార రషపూర్వోవకారోఽన సమానపదే॥

తిథాష్య :- సమానపద ఏకపద ఋకారర్కార రేఫ షకార పూర్వో వకారో

తైత్తిరీయ పాఠికాఖ్య

కారమాపద్యతే! త్రిభిర్ ..; త్వం . . ; ఏష , కృష్ణో ...; ఏవం పూర్వ
 తికిమ్; దేవానామ్ ; సమానపద ఇతి కిం? ఏభి , సమానం వ తత్వ
 ం వ సమానపదమ్ శస్మిన్॥

ఋకారక్కార రషపూర్వః; నకారః; ఇకారమ్, సమానపదే॥
 ౧౩ ప్రథః:- ఈ ఆధ్యాయమున ఇతనుంచి ఏకపదస్థులు సకారమునకు
 త్వప్రాప్తిని గురించి, పహజులు “ఇ”కారముల గూర్చి వివరించబడును.
 వశ్యత సూత్రమున సమాన పదమిందలి సకారము ఇకారముగ మారుటను
 వస్తుచూపారు.

ఋకార, ఋకార, రేవ, షకారములు. వీనిలో దీనినై నకు’ పూర్వ
 మందు కల్గిన సకారము ఇకారముగ సమాన పదమున మారును. సమాన
 పదమునగ అదే పదమని యర్థము. కాగ, ‘ఋ’ ‘ఋ’ ర, ష, వీని తర్వాత
 వస్తు సకారము ఇకారముగ మారుటని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు:-

త్రిభిర్ ఋణవా జాయతే (6-10-5)

త్వం హోతృదామ్ - (4-2-12-4)

ఏష వా ఋతో వర్తః - (6-1-2-1) కృష్ణోఽసి (1-1-11-1)

ఋ, ఋ, ర, ష, పూర్వమందు కల్గిన అమటచే ఇతర వర్తములను పూర్వ
 మందు కల్గిన నకారమునకు ఇత్యము రాదు. ఉదా:- ‘దేవానాం వా
 అస్తం ఇగ్నుషామ్ (7-1-8-1) దేవానామ్, అస్తమేలలోని సకారమునకు
 ‘ఇ’త్యము రాలేదు.

‘సమాన పదమందు’ అని చెప్పుటచే సకారముకంటె పూర్వ పదాంత
 మందు ఈ నిమిత్తములున్నను, ‘ఇ’త్యము రాదు ఉదా:-

ఏభిర్ వో అర్చైః (4-4-4-7)

పాదీని అష్టార్యాయాయందు ‘రషాల్లాం నో ఇః సమానపదే’
 అని సూత్రీకరించెను.

[8]

సూత్రము 7 వ్యవేతోఽపి॥

త్రిభిష్ట:- ఉత్తరిమిత్రపూర్వో సకారోఽన్యేన వ్యవేతోఽపి వ్యవహితోఽసి

ఇత్యమాహ్నితిః యథా— అవ అత్త అది కృష వఃపే
తః॥ అ॥

పూర్వ సూత్రమునందు ఋ ఋ ర వలను నిమిత్తములుగ నకార
మును నిమిత్తిగ ఇత్యము కార్యముగ చెప్పబడినది కద ఇప్పుడి సూత
మున “నిమిత్త నిమిత్తులు ఇతర వర్తములచే వ్యవహితములైనను అ
దూరము చేయబడినను ఇత్యము ఎద్దియను అని చెప్పబడెను

ఋ ఋ రేఫ వకారముల తర్వాత వెంటనే కారము ఉండవచ్చున
రీదు వీని మధ్యలో ఇతర వర్తములున్నచో ఋకారాదుల ప్రభావముచ
దు గ నున్నను కారము ఇకారముగ మారును అయితే ఈ వ
దా కూడ కొన్ని వర్తముల వలననే యుండవలెను ఆ వర వివరము
1 - 2 ప్రాంతమున చెప్పబడిన పాదాని ఈ వ్యవధానము అట్లై ఖ
ము వ్యవధానము అని వివరించెను

అదా అవర శు వృక్షం దహతి (2 1 10 1)

అది ఋకార సకారముల మధ్య కకారమున్నను ఇత్యం ఎచ్చెను

2 అహ్నిపీవా రమణం తురుతి (8 5 11 4) [రీ అమ్ అను]

3 దిష్కామ్ (1 1 1 2) [వ్ అవ్ అన=వణ]

4 కృషమాణ పతిషాకామః (2 4 2 3) [వ్ అమ్ ఆన=వమాణ]

ఈ విధముగ ఋ ఋ రేఫ వకారము లకు సకారమునకు మధ్య కొన్ని
ఇతర వర్తములున్నను సకారమునకు ఇత్యము వచ్చెను [1]

సూత్రము 8 వారణ్యాయమ్॥

తి/భాష్య - వారణ్యాయ మిత్యన్యన్ గ్రహణే నకారో ఇత్య మాహ్నితిః॥
యథా - వారణ్య స్వర్ణవరి (13-14) ఇతి వత్త మాణ ప్రతిపదస్య
పరితి ప్రసార్థమిదం సూత్రమ్॥

వారణ్యాయమ్॥

మణిపరిత -

వారణ్యాయమ్ అదమున సకారము ఇకారముగనే యుండునది

భావము. ఈ సూత్రమును ఇచట చెప్పటచే వక్ష్యమాణ సూత్రముచే (13-15) చెప్పబోవు నిషేధమునకు అవవాదయగును. ఆ సూత్రమున 'స' కారము తద్వాత స్పర్శ వరముగా ఉన్నచో ఇత్యము రాదని చెప్పబడినది. 'హిరణ్యయ మను' పదమున ఇకారము తరువాత మకారముండుటచే, ఇత్యము సిద్ధించదు. కనుక దానిని వారింతును, ముందుగ అవవాదకు అవవాద చెప్పబడెను. ఇట్లు చెప్పబడు "ప్రతి ప్రసవమని" కాస్త్ర వరిభాష. కాగ 'హిరణ్యయ' యందు ఇత్యము ఉన్నది. ఉదా:- హిరణ్యయం దామదక్షిణా (2-4-12) 4 [8]

అవతారిక:- ఆరవ సూత్రమున సమాన పదమందలి 'స'కారమునకు ఇత్య విధానము చెప్పబడినది. ఇపుడి చెప్పబోవు అరు సూత్రములందు, పూర్వము చెప్పిన నిమిత్తము సంబంధము లేకుండా, సహజముగనే ఇత్యము గల పద ములను గురించి వివరించును. ఈ పదములందలి ఇకారము సహజమని (ప్రాకృతము) 14 వ సూత్రమునందు చెప్పబడినది. 'ప్రాకృత ఇకారము' అని చెప్పబడి ఆ పదముయొక్క ఇతర రూపములందు కూడ ఆ ఇకారము మారదని భావము. ఇప్పుడు సూత్రములను వివరంగా చూద్దాము.

సూత్రము 4 పాణిగణ పుణ్యకణ్వకాణ గాణ బాణ వేణు గుణ మణి
ప్రవాదేషు పూర్వః॥

త్రిభాష్య:- పాణిశ్యాది శబ్దానాం ప్రవాదేషు పూర్వః ప్రధమో ఇకారః
ప్రకృత్యైవ వేదితవ్యః॥ ప్రకర్షణవాదః ప్రవాదః॥ లింగ విభక్తి భేద సమాన
తద్వితాదిభిః నిర్దేశ ఇత్యర్థః॥ యథా:- సుపా..; వృష...; హిర...;
గవా..; గజా..; గణేన..; దూరే..; పుణ్యో...; సా..; కద్వా..,
తస్యై.., అక్షరయా..; గాణ...; విశల్యో....; వేణు...; వేణునా..;
యత్.., యథా.., మణినా..,

సను గణ శబ్ద వ్రవాదశ్యాత్ గాణ గ్రహణ మయుక్తమ్॥ మైవమ్॥
గణప్రవాదత్యే వతి తద్వపేత్॥ శింతు గణవతి శబ్ద ప్రవాదోఽయమ్॥ పూర్వ
ఇతి రిమ్॥ గణ...; వేణు..; మణి..; శ్యాదిమ ఉత్తరస్య ఇత్యం చా
భూదితి॥

పొడి, గణ, పుణ్య, కణ్య, కాణ, గాణ, బాణ, వేణు, గుణ,
మణి పర్వవాదేషుః పూర్వః॥

మఠీప్రభః :- ఈ సూత్రమందలి ప్రవాద శబ్దమునకు “ఈ పదములయొక్క లింగ, విభక్తి, భేదములు, సమాన తద్వితరూపములు కూడ గ్రహింపబడును.” అని అర్థము పూర్వః అనగ “తొలి” అని అర్థము. కాగ, పొడి, గణ మొదలగు శబ్దముల యొక్క, భిన్న రూపములలో తొలి ‘ణ’కారము అట్లే యుండును. ద్వితీయాది సకారము దత్త్యమగును అని సూత్ర భావము. ఇంతకంటె ప్రాతిపదికలలోని సహజమైన ‘ణ’కారము. దీనికి నిమిత్తములవన రము లేదు — అని చెప్పకొనుట యుక్తము. వీనియొక్క వివిధ రూపము లందు, ప్రత్యయ సంఖ్య సకారమునకు తగు నిమిత్తమున్నచో “ణ”కార ముగా మారును. తెనిచో సకారముగనే యుండును.

ఉదా:- 1 పొడి:- సుపొడిః స్పల్లారిః (3-1-11-4, 4-1-8-3)

వృషి పొడయోఽశ్వాః (4-8-8-2)

హిరణ్యపొడి మూయే (1-4-45, 2-2-12-2) ఇంకను అరు స్థలములందు ఈ పొడి శబ్దము కలదు.

2 గణ :- గణానాం శ్వా గణవతి హవామహి (2-3-14-3)

గణామే మా విత్పషన్ (3-1-8-2) గణేన గణం (5-4-7-7)

దూరేమిత్రశ్చ గణః (4-8-5-8)

3 పుణ్య :- పుణ్యోభవతి పసస్తమ్ (1-8-11-4) సామా సర్వాన్ పుణ్యాన్ (7-1-1)

4 కణ్య :- కణ్యా అభివగాయత (4-3-13-7)

5 కాణ :- తస్యై కాణో యదతః (2-5-1) అకర్యయాఽకాణయాఽశ్లాఽయా [8-1-8-7]

6 గాణ :- గాణ వశ్యాన్ మయో భూరేహి [4-1-2-2]

7 బాణ :- విశల్కౌబాణ వాః ఉత [4-5-1-4]

8 వేణు :- వేణుర్వైశి భవతి [3-1-1-4] వేణునా మిమీతే [5-2-5-2] యద్వేణోః సుషిరమ్ [3-1-1-4]

9 గుణ :- యథా గుణే గుణమ్ [1-2-4-2] ద్విగుణ [3-2-5-2-3]

10 మణి :- మణి నా రూపాణి [7-3-14] మణివాల [5-8-13]

సూత్రమున “పూర్వః” (తొలి) యనుటచే గణానామ్, వేణునా, మణిదా, మున్నగు స్థలములలో ప్రథమముగ మున్నది మూర్ధన్య ఇకారము. తర్వాత మున్నది ప్రత్యయ వకారము దన్త్యము.

ఇప్పుడు సప్తహము గణ, గాణ, యని రెండు వదములు సూత్రము సం దక్కర లేదు గణ శబ్ద భవము గాణ యగును. తనుక ప్రవాద శబ్దాం బలముచేతనే గాణ శబ్దము కూడా గృహీతమగును కద అయితే ఈ సంహము గాణావత్యమనుచోట వచ్చిన ‘గాణా’ రూపము ‘గణవతి’ శబ్ద భవము అంతియే కాని, తద్ద ‘గణ’ వద నిష్పన్నము కాదు తనుక సూత్రమున గణ, గాణ, యనునవి భిన్న వదములుగ గ్రహింపబడుట యుచితమే యగును. [8]

సూత్రము 10 పటి పటిం వీయమాణ ఊణ్యోః॥

త్రిశాష్య:- పటిశ్యాది గ్రహణేషు ఇకారః పృక్కృత్వైవ వేదితవ్యః॥ అపృ వాదాద్ధేయ మారమ్భః॥ అగ్ని.., పటిం.., వీయ .., ఊణ్యోః॥

పటి, పటిమ్, వీయమాణ, ఊణ్యోః॥

మణిపృథ:-

“పటి, పటిం వీయమాణ, ఊణ్యోః” అను ఈ శబ్దములలోని ఇకారము పృక్కృతమైనది, సహజమైనది. ఈ సూత్రము ప్రత్యేకముగ చెప్పబడుటచే ‘ప్రవాదేషు’ అనునది ఈ వదములకు నివారించబడినదిగా తెలియవలెను.

ఉదా:- 1 పటి:- అగ్నిదేవ పటి భిర్వీయ మాణః (1-1-13-2)

2 పటిమ్:- పటిం గోషు స్తరామహి (2-3-1'-2)

3 వీయమాణః:- వీయమాణః॥ తం త ఏతమ్ (1-1-13-2')

లేదా మొదటి ఉదాహరణమును కూడా గ్రహించవచ్చును

4 ఊణ్యోః:- ఊణ్యోః కవి క్రతుమ్ (1-2-3-1) [9]

సూత్రము 11 టవర్గ పరః॥

త్రిశాష్య:- టవర్గేపరే ఇకారః పృక్కృత్వైవ వేదితవ్యః॥ శిషి .., కణ్ణా .., టవర్గ పరోయస్మాత్ స తథోక్తః॥

ఓవర్గ వరః॥

మణిప్రభ :- ఓవర్గము స్ఫూర్ణరమునకు పూర్వమందున్న 'ఇ'కారము ప్రకృత ఇకారముగ తెలియవలెను. అయితే మొత్తం సంహితలో తకార, డకారముతో కూడిన "ఇ"కారము కలదు. అ, థ, కారముతో కూడిన ఇకారము లేదు. అనగల్గియును ద్విత్వాక్షరములోని ఇకారము సహజమైనది.

శితికథాయచ (4-5-5-1) శితికథాయ స్వాహా (:)

కణ్డాయేత పానునం భావుకాః (8-1-5-8) అట్లే ఇంకొక ఉదా:-

కాత్తాకాత్తా త్రపురో హస్తి (4-2-8)

సూత్రము 12 చక్కణవఱతే స్థూణౌ హిణుయాద్ధిబోతి కౌణీయోఽ
డిప్తౌ ఉల్పణముగదా శుక్రిశువుడికా వాణి జాయాణవశ్చాట్టార
స్థాణుం తూణవే వీణాయామ శ్లోణయావణేత వాణిః కల్యాణీకుణ పం
వాణిః శ్మతశోణా శ్రుతిర్దాణికా మేణీ॥

త్రిలాప్య :- చక్కణ ఏమిదికారా పృథ్వ్యైవవేదికవ్యః! అవ....;
అన్యా . అయ , త్రా. .; ఏవా. .; రణ .; యే..., యజ్ఞ...;
యత ముత్ర శుక్రియగదా గృహణస్య తత్ర తత్ర ఇత్వం కరణీయమ్!
అవ్యా , ఉగణ .; వర్ష....; మన్త్రిణే....; ప్రియ....; చేతికిమ్? అనవ
..., ఏతం....; య...., య...., అశ్లేష్వా...., వణే...., శస్త్రం....,
కల్యాణీ...., పురుష...., వాణ...., కణేతి కిం? ఋతౌ ..., శోదా...., శ్రుతి
రితి కిం? శోదాయ...., ని , పన , మకారేణ కిం? ఉభ ..,॥

చక్కణ; పఠత్; స్థూణౌ, హిణుయాత్; హిణోతి; " కౌణీయః
అనిష్టాః, ఉల్పణమ్, ఉగణాశుక్రిః, చువుడికా, బాణీజాయ, అణ
వశ్చ, అటారః, స్థాణమ్, తూణవే, వీణాయామ్, అశ్లేష్టయా, వణేత,
వాణిః, కల్యాణీ, కుణువమ్, వాణశ్మత, శోణాశుక్రిః, ధాణికా, మ్
ఏణీ॥

మణిప్రభ :- చక్కణ, పఠత్ మొదలగు పదమందలి 'ఇ'కారము ప్రకృత
'ఇ'కారముగ తెలియవలెను.

ఉదాహరణలు :-

- 1 చక్కెర — అవభృథ నివజ్జాణ నివేరుః (1-4-45-2) (6-6-3-4)
- 2 ఫణత్ — అన్వావసీ ఫణత్ (1-7-8-3)
- 3 స్థూణౌ — అయా స్థూణౌ పుదితౌ (1-8-12-3)
- 4 హణయ్యాత్ — త్రాత్పవ్యాయ ప్రహణయ్యాత్ (2-2-6-5)
- 5 హిణోతి — ఏవాఽపై ప్రహిణోతి (2-2-6-5)
- 6 కౌణేయః — రజన్వై కౌణేయః (2-3-8-1)
- 7 అణిషాః — యేఽలిషా స్తాన్ (2-5-5-2)
- 8 ఉల్పణమ్ — యజ్ఞ ఉల్పణం క్రి రుతే (3-4-3-7)
- 9 ఉగదా — అన్వాధిసీరుగదా ఉత (4-1-10-2) ఈ 'ఉగదా' యను పః మేవట వచ్చినను, అందలి 'ఇ'కారము ప్రకృతమే యగును. తనుకః 'ఉగదా'శ్యస్తస్యః హతీభ్యః (4-5-4-1) అలి ఉదాహరణము.
- 10 చుపుణికా — వర్షయ స్త్రి సుపుణికా నామాఽసి (4-4-5-1)
- 11 వాణీశాయ — సుస్త్రిణే వాణీశాయ కర్ణాణాం పశయే (4-4-2-4)
- 12 అణవశ్య — ప్రియుల్లవశ్యమేఽణవశ్యమే (4-7-4-2)
అణవః తరువాత చకారమున్నచే ణత్యము! లేనిచో 'న'త్యమే.
- ఉదా: — అణవస్తే రథమే (1-6-12-6) [అనవః తే రథమే]
- 13 అద్ధారః — ఏతం వైవర అద్ధారః (5-6-5-3)
- 14 స్థాణమ్ — యస్థాణః హస్తి (-3-1-1)
- 15 తూణవే] యాతూణవే యా వీణాయామ్ (6-1-4-1)
- 16 వీణాయామ్]
- 17 అక్లౌఘయా — అక్లౌఘయాఽనస్త శభయా క్రిణాతి (6-1-8-7)
- 18 వణేత — వణేతాఽగో అర్హం (6-1-10-1)
- 19 వాణీః — ఇన్ద్రం వాణీనూషత (1-6-12-2)
- 20 కల్యాణీ — కల్యాణీ రూపసమ్మదా సాస్యాత్ (7-1-6-9)
- 21 కుణవస — పురుష కుణవం అక్యతణవం గౌః (7-5-8-2)
- 22 వాణశ్యత — వాణశ్యత తస్తుర్భవతి (7-5-8-2)

వాణ తర్వాత శత అని యున్నపుడే 'ఇ'కారము వచ్చును. లేనిచే 'న'కారమే యగును.

ఉదా: — ఋతావానశ్యయమావా ఋణాని (2-1-11-2)

- 3 శోణా — శోణాధృష్టా స్పృహ హసా (7-4-20) శృతిః అని చెప్పుటచే శోణా ఇతర విభక్తి స్థలములలో గూడ ఇత్యమే యుండును.
- ఉదాః — శోణాయ స్వాహా (7-3-18)
- 4 ధాణికా — నిజల్లలీతి ధాణికా (7-4-19-3)
- 5 మే వీణీ — పనస్పృతి నా మేణీ (5-5-15)

పూర్వ పదాస్తమున మకారము ఉన్నపుడే వీణీలోని 'న' కారము కారముగ నుండును. అట్టి మకారము పూర్వమందు లేనిచో 'న' కారముజ్జేముండును. ఉదాః — ఉభయత వీణీ స్వాత్తదాహుః (7-1-6-5)

ఈ విధముగ సూత్రమందలి పదములు సోదాహరణముగను, అననరకుగు స్థలములందు ప్రత్యుగాహరణముతోను వివరింపబడెను. [12]

సూత్రము 13 అవగ్రహోవృషణ్చిర్షబ్రాహ్మణ్షణ్చ రణ్చర్షణ్ ||

త్రిభాష్యః:- వృషణ్చిర్షాది గ్రహణీష్టవగ్రహో 'ణ' కారః ప్రకృత్యైవ వేదితవ్యః। చాత్ . , శీర్ష . ; బ్రహ్మ . , అక్ష . ; చర్మ . . చర్షణ గ్రహణస్య కాఖాస్తరే చిత్త్యమమ్ ఉదాహరణమ్। మిత్రస్య ఇతి తేచి దుదాహరణి। తన్నుసాధు! అస్తోలోహిత్ (13-15) ఇతివక్ష్యమాణ ప్రతిషేధ ప్రతిప్రసవార్థం ఉత్తక్త్యాదేషాం గ్రహణానాం 'వర్షణీధృత' ఇత్యత్య ఇకారస్య పదాస్త త్యాఽలూచాత్। అథవా యికారర్కారసా (13-6) ఆదిప్రాప్తే అప్రణికారో వైకృత ఇతి శంకా నిరాకరణార్థం ఏకాని గ్రహణానీతి అనే మన్యస్తే। తథాసతి "మిత్రస్య చర్షణీ ధృత" ఇత్యుదాహరణమ్ రమణ్యం। అవగ్రహ ఇతిశిష్టః వృష . , తస్మా . ; బ్రహ్మ . ; అక్ష . . హునాం || అవగ్రహస్థోఽవగ్రహ ఇతి లక్ష్యతే॥

అవగ్రహః, వృషణ్, శీర్షణ్, బ్రహ్మణ్, అక్షణ్, చర్మణ్ చర్షణ్ ||

మణీప్రభః:- అవగ్రహాలగు (సమాసమున పూర్వ పదముగ నుండిన వృషణ్, శీర్షణ్, బ్రహ్మణ్, అక్షణ్, చర్మణ్, చర్షణ్ అను పదములలో పదా

కారము ప్రాకృతికము అని సూత్రార్థము అవగ్రహః అను దానికి “అవ గహస్థః” అని భావము. ఉదా:—

వృషణ్ — వాతో ఆపాం వృషణ్ [వృషణ్-వాన్] (2-1-11-1)

శీర్షణ్ — శీర్షణ్ మేధ్యో భవతి [శీర్షణ్-వాన్] (7-5-25-1)

బ్రహ్మణ్ — బ్రహ్మణ్యస్తో దేవా అసన్ [బ్రహ్మణ్-వస్తా] 6-4-10-1

4 అక్షణ్ — అక్షణ్యతే స్వాహా [అక్షణ్-వతే] (7-5-12-1)

5 చర్మణ్ — చర్మణ్యతే స్వాహా [చర్మణ్-వతే] (7-5-12-2)

3 చర్షణ్ — దీగికి తైత్తిరీయ శాఖయందు దాహరణము లేదు. శాఖాస్త రమునందు చూచుకొనవలెనని త్రిభాష్య రత్నకారులు. అయితే కొంతమంది ‘మిత్రస్య చర్షణీ ధృతః’ [3-4-11-5] అనుదానిని ఉదాహరణగా చెప్పుచున్నారు కాని అది పమ్మతము కాదు. సూత్రమునందు వృషణ్ ఇత్యాదులు అప్రగహస్థితిలో “ఇ”కారాంతముగా నున్నవానినిబి్బిరి. చర్షణీ ధృతః యనుచోట అట్టి ‘ఇ’ కారము పదాంతమున లేదు. కనుక అ ఉదాహరణ మయ్యుక్తము.

ఈ సూత్రము యొక్క లక్ష్యము వదునైదవ సూత్రముచే పదాంత ణకార నకారములకు విధింపబడు లోపమున కవహద చెప్పట. కాగ చర్షణీ అనుచోట పదాంత నకారము లేదు గద

కాని కొంతమంది ఈ సూత్ర లక్ష్యమును వేరుగ చెప్పిరి. ఋకార ద్కార రషకార పూర్వః 13-రి అను సూత్రముచే పైపదములందు ప్రాప్తిం చిత ణత్వము పొక్కుతమా? వైక్కుతమా? అను సందేహ నివృత్తికై చేయబడి నది. ఫలితముగ పై పదములలోని ణత్వము 13-రి సూత్రముచే వచ్చినది కాదు. అది సహజమైనదే పొక్కుతమే అని తేలివది. కనుక ‘మిత్రస్య చర్షణీ ధృతః’ అను ఉదాహరణము యుక్తమనుచున్నారు. ఈ అభిప్రాయమే ప్రాతిశాఖ్యాకారులకున్నచో సూత్రమందు ‘చర్షణీ’ అని చెప్పి యుండురు గద. కనుక ఈ అభిప్రాయము కూడ సరైనది కాదు. కాగ ‘చర్షణ్’ అనునది అప్రగహగ ఈ శాఖయందు ఎవటను లేదు. మాహిషీయ భాష్య కారుడు కూడ ఈ పదమును వ్యాఖ్యానించలేదు. సూత్రమందు “అవగ్రహ యగు” అని చెప్పబడె ఇతర స్థలములందు బ్రహ్మణ్, వృషణ్, శీర్షణ్, అక్షణ్,

ఋణ, షణ్ణ, వృణ, మృణ, రావణ చ ఇతి ప్రాశ్నతాః॥

మణివర్ణః -

ఈ సూత్రమున ఋణ, షణ్ణ, వృణ, మృణ, రావణ అనునవి వదై కదేశములు. కనుక ఈ భాగములను కల్గిన భిన్న పదములన్ని ఈ సూత్రమునకు లక్ష్యములే యగును. కాగ ఋణ, షణ్ణ, వృణ, మృణ, రావణ— వీనియందలి 'ణ' కారము ప్రాశ్నతము అని సూత్రార్థము.

ఈ సూత్రమందలి ప్రాశ్నత అను విశేషణము కేవలము ఈ సూత్రమందలివానికే గాక పూర్వమందు చెప్పబడిన హింజ్ఞాయ, పాడి మొదల ఈ సూత్రస్థ పదములకును వర్తించును. అనగ 11-8 వ సూత్రము నుంచి 12-14 సూత్రములలో చెప్పబడిన పదములలోని 'ణ' కారము ప్రాశ్నతమే అని అర్థము ప్రాశ్నమనగ వికార ఫలితము కానిది. సహజమైనది అని భావము. అనగ 12-8, 12-7 సూత్ర నిమిత్తములను పురస్కరించుకొని దస్త్య సకారము మూర్ధస్యముగ గారతదనియు, ఈ పదములందలి మూర్ధస్య ఇకారము సహజమైనదే అనియు తెలియవలెను. అంతేకాక ఈ పదములలోని 'ణ' కారము పదసంహితయందు, వర్ణసంహితయందు, అక్షర సంహితయందు ఏకాకారముగ నున్నది కనుక ప్రాశ్నతమగును. కాగ హిరణ్యయాది శబ్దములలోని ఇకారము ప్రాశ్నతమే యగును. కాని, ఈ సూత్రమున చెప్పిన ఋణ, షణ్ణ, వృణ, మృణ, రావణలోని 'ణ' కారము ప్రాశ్నతమగునా అను విషయము వివాదాస్పదము. కనుక దీనిని వివరించే ముందు ఈ సూత్ర లక్ష్యములను పరిశీలిద్దాము.

- 1 ఋణ:- వ్యయ మాత్పద్యా మున (5-2-8-1, 5-3-2-1)
అసంతృప్తిహి హనూ (8-2-11-3) వ్యయమాత్పద్యా జ్యోతిః (5-7-8-1)
- 2 షణ్ణ:- అభిషణ్ణో యశ్చాత్ (2-4-2-4) నిషణ్ణాయ స్వాహా (7-1 18-1)
దశమాసా నిషణ్ణా అపన్ (7-5-1-1, 7-5-2-1)
- 3 వృణ:- పూష్ణో రు హ్యై (1-3-10 2) పూష్ణా నయుజా నహ (4-1-2-2)
పూష్ణ ప్రవధ్యాయ స్వాహా (7-3-15)
- 4 మృణ:- అర్యమై చరుం నిర్యపేత్ (2-3-4) నుత్రామై (1-8-2-2)
- 5 రావణ:- దధిక్రావో అకారిషమ్ (1-5-11-4) (7-4-18-4)
అగ్రావణః (8-3-2-3)

ఇవి ఉదాహరణలు. అయితే ఇందులో “తృష్ణ” అనునది వాల్మీకి సంపాదించు వికారముగనే యున్నది కనుక నిజమునకు దీనిని పూర్వ సూత్రములలో ఎవటవై నను చెప్పిన బాగుండెడిది. ఇక ‘షడ్ఘ’ (అభిషడ్ఘ, నిషడ్ఘ) విషయములలో విదనంపితయందు ‘ఐ’కారము ‘వ’కారముగ మారుచున్నది. అభిషడ్ఘ ఇత్యభి-సన్నః.

నిషడ్ఘ యేతి ని-సన్నాయ కనుక షడ్ఘాని ‘ఐ’కారము ప్రాకృతము కాదు. అట్లే అర్యమన్, పూషన్ మొదలగు నకారాంత శబ్దములలోని నకారము ‘ఐ’కారముగ మారివది. అయితే ఈ సూత్రమున వీనిని చేర్చి ప్రాకృతాః అని చెప్పటచే వీరికి 13-వ సూత్రముచే చెప్పబోవు ఇత్య నిషేధమును వారింది నివరించబడెనని గ్రహించవలెను.

తృష్ణ, షడ్ఘ - వీనియందు ఋకార, ఋకార, రేఫ, షకారములను పురస్కరించుకొని (సూ. 12-8) నకారమునకు ‘ఐ’త్యము ప్రాప్తించుచుండగ, స్పర్శవరముగ నున్నను, తవర్గ, టవర్గ వరముగ నున్నను, ఇత్యము రాదు. (13-13) అను నిబంధనచే ‘ఐ’త్యము తృష్ణ, షడ్ఘ అనువానియందు వారింపబడినది. అట్లే ష్ట, ష్ట, ష్ట అనువానియందు - పూషన్ శబ్దము యొక్క పూష్టా, పూష్టే ఇత్యాదులందు షకారము పైనున్న అకారము లోపించినది. కనుక అదీ అకార లోపము తర్వాత నున్న నకారమునకు ఇత్యము రాదు. (13-15) అను వాక్యముచే ‘వ’కారము ష్ట, ష్ట, రాష్టల యందు వారింపబడినది. కనుక ఈ విధముగ సూ. 12-15 చే నిషేధించబడిన ఇత్యమును సాధించుటకై వానిని ఈ సూత్రమున (13-14) గ్రహించి “ప్రాకృతాః” అని చెప్పిరి. కాగ ఈ సూత్రము తర్వాత సూత్రము (15)నకు ప్రతి వ్యసనము.

అయితే, షడ్ఘ, ష్ట, ష్ట, ష్ట ఇత్యాదులందలి ‘ఐ’కారము హిరణ్యపాదీ, గణ మొదలగు వానియందున్న ‘ఐ’కారమువంటిది కాకపోయినను, వానితో పోటుగ కలిపి చెప్పుటచే ఇందలి ఐకారమును కూడ ఆ విధమగు ప్రాకృతముగనే గ్రహించవలెను. ఋష్ట, షడ్ఘ, ష్ట, ష్ట, ష్ట-ల యందలి ఐకారము సహజ ‘ఐ’కారము కాదని ఎట్లు తెలియును - అని, సూత్రమునందలి ‘వ’కారముచే తెలియును. సాధారణముగ లోకముందు ప్రధానమైనవారిని లేదా ముఖ్యమైనవారిని ముందుగ చెప్పి, తముఖ్యమైనవారిని వాటితో కలిపి చెప్పనపుడు

'కూడ' (చ) అను పదమును ప్రయోగింతురు. కనుక మూత్రమందలి ప్రాకృతాః అను శబ్దమునకు సహజమైన, ముఖ్యమైన ఇతర నిమిత్తములక్కడ లేకుండగనే యున్నట్టి-అను అర్థములు యుక్తము. [14]

సూత్రము 13 ననుసరించి యున్నట్లుగా నితోఽలోపాత్, స్పర్శపరో వ్యవహారయేషు శ స చ ట తవర్గి యేషు॥

శిర్షావ్యః:- ముమ్మి, అగ్నిః, యుష్మానీతః-వికేషు సకారోఽత్యంనాఽవద్యతే। సుషు , ఇంద్రా ..., యుష్మా ...। అన్తః పదాంతో సకారోఽత్యం నాఽవద్యతే। పితౄన్ . , ప్ర . , అలోపాదకార లోపాత్ పరోఽపి సకారోఽత్యం నాఽవద్యతే। వృత్ర. . , వృత్తి....। నన్యత్ర నిమిత్త నిమిత్తి నోర్నిన్న పదప్రత్యాజ్ విషమోద్యస్తాన్తః। సత్యమ్। సింహవలోక వ్యాయేన పరిధమ ప్రశ్నీ సప్రమాద్యాయే శేషోదాహరణ రూపేషు ఘటతే। తత్ర చ సమాన పద నియమో నాస్తిః 'ఘ్ను' ఇత్యన్య 'హన్' శబ్దవికృతత్వాత్ "రష పూర్వోహవనీతి (7-11) పాప్తి॥ స్పర్శపరో సకారశ్చ ఇత్యం నాఽస్మితి సం క్క . , అవ...., వఖ . స్పర్శోఽత్రా ప్రసిద్ధ లక్షణ విషయో విస ద్ధితే। అవ్యధా పూర్తా వ్యాధిత్వాదోఽత్యం న స్యాత్। రేపాత్పరం చ (14-4) ఇతి హి ప్రసిద్ధ లక్షణం తన్నూలం చ పూర్ణేత్యత్ర ద్వివ్యమ్। ప్రసిద్ధ విదేన కిం సఖనిర్నిన్న మిత్యాదావపి కథం చిల్లక్షణ మూలత్వం సంభవతి। కిం తల్లక్షణ మితిచేత్:- ద్వితీయ చతుర్థయోః (14-5) ఇత్యత్ర సూత్రోక్త వ్యంజనోత్తరయోః (14-5) ఇతివాచో యుక్త్యస్తర మితి జ్ఞాముః। తన్య లక్షణం తత్తైవ స్ఫుటి కరిష్యతే మహతా ప్రబంధేన॥ స్పర్శపరో యస్మాత్ అసౌ స్పర్శపరః। శ, స, చ, ట వర్గియేషు వ్యవధాయితేషు సత్పు సకారోఽత్యం నాఽవద్యతే। యదా రశనాం . , అగ్ని , రోచన్తే , సోమ : . , వృశినా ... జన॥

ఋకారర్కార.... (13-5) ఇత్యాదిప్రాప్తిః ప్రతిషేధోయం విహితః।

స। ఘమ్మి, అగ్నిః, యుష్మానీతః। అన్తః। అలోపాత్, స్పర్శపరః। వ్యవహారయేషు శ, స, చ, ట, తవర్గి యేషు॥

మణిప్రధ:- ఈ సూత్రము ఒక విధంగ ఇదు సూత్రముల నమ్మికనుము.

ఇందులో వీనిని ఈ విధముగ విభజించుకొనవచ్చును.

1 ముమ్ముః, అగ్నిః యుష్మానీతః అను వదములలోని 'స'కారమునకు 6, 7 సూక్రములచే ఇత్వము ప్రాప్తించుచుండగా, ఈ సూక్రముచే (స) నిషేధము చెప్పబడెను.

2 అస్త్రః అనగ వదా ప్రమందున్న సకారమని భావము. అట్టి సకారమునకు కూడ ఇత్వము నిషేధము.

ఉదాహరణలు :- క్రమముగ

ముమ్ముః : సుముమ్ముః సూర్యరశ్మిః (2-4-7-1)

అగ్నిః : ఇష్టాగ్నిత్యాం త్యా పయుజా (4-4-5-1)

యుష్మానీతః : యుష్మానీతో అభయం జ్యోతిః (2-1-11-8)

వదాస్త్ర సకారమునకు : పితౄన్ హవిషీ ఆత్తవే (1-8-12-1)

ప్రముణహి శత్రూన్ (1-2-14-2)

3 అలోపాత్ అనగ అకార లోపాత్ అని భావము. సకారమునకు పూర్వమందున్న అకారము లోపించినచో, ఆ 'స'కారమునకు ఇతర నిమిత్తముల కంటె ఇత్వము రాదు. ఉదాహరణకు, వృత్తృష్ణు ఇష్టాయ త్యా (1-4-1-1) వృత్తృష్ణు స్తోమాః (4-7-15-1) ఇవట ఘ లోని అకారము లోపించినది. కనుక ఘ్ను అయినది. కనుక 'స'కారమునకు 'ఇ'త్వము రాదు. అయితే ఇక్కడొక సందేహం రావచ్చు. వృత్త, ఘ్ను అనునవి భిన్న వదములు కనుక, వృత్తృ వదములోని 'స'కారమునకు 'ఇ'త్వము రాలేదు కద. ఈ ఇత్వ ప్రకరణము "ఓశీ వదమునందు" (సమానవదే) అని కద చెప్పబడుచున్నది. ఇచట నిమిత్త నిమిత్తులు భిన్న వదస్థములగుచున్నవి గద. నిజమే కాని ఇచట 'ఘ్ను' శబ్దము 'హవ' శబ్ద వికృతి కద. కనుక "రషపూర్వో హవని" (7-11) అను సూత్రము సింహాలోకన స్యాయముచే ఇచట వృత్తృష్ణు అనుచోట ప్రవర్తించి 'స'కారమునకు 'ఇ'త్వం విధించును. కనుక దానిని వారించుటకై "అలోపాత్" అని నియమము చేయబడినది.

4 స్పర్శవరః — అనగ సకారము తర్వాత స్పర్శ వర్ణమున్నచో ఇత్వము రాదు. ఉదా:- సంక్రస్తవోఽనిమిషః (4-8-4-1)

అవరుణే తార్క్యమ్ (2-4-11-8)

ఇచట సకారము తర్వాత దకార, ధకారములు స్పర్శాక్షరములు వర

యగ సుండుటచే నకారమునకు ఇత్వము నిషేధించబడినది. అట్లే “నఖ
రిప్పన్న” మనుచోట (1-88-1) గూడ ‘న్న’కు ఇత్వము వారింపబడినది.

ఇక “న చట తవర్గీయేమ వ్యవహితేమ”

ఈ అధ్యాయము 8వ సూత్రము ఋ, ఋ, రేఫ, నకారమునకు 2వ
సంధున్న నకారమునకు ఇత్వము వచ్చునని చెప్పుచున్నది. 7వ సూత్రము
ఋ నిమిత్తని మిత్తులకు మధ్య ఇతర వర్ణముల వ్యవధానమున్నను, ఇత్వము
వచ్చునని వివరించుచున్నది. అయితే ఈ వ్యవధానము కకార, సకార,
వర్గీయ, ఉవర్గీయ, తవర్గీయ వర్ణములచే సూత్రము కారాదు. అ-గ
నిమిత్త నిమిత్తుల మధ్య ఈ వర్ణములుండెనేని ఇత్వము రాదు. కాగ
కాదా:— రకనా మాదతే (8-3-83) అగ్నిరసేన తేజసా (1-4-42-2)
కేవలై రోవనా దివి (7-4-20) సోమః రాజానమ్ (1-7-10-1) ప్రక్షిదినః
యోధాః (4-3-13-7) పృతనా జయేమ (3-1-3-1) జన ప్రథ నాయ
హ్విహ (3-2-8-1)

పై యుదాహరణములను పరిశీలించగ రేఫ నకారముల మధ్య క, న,
ః, ట, త వర్ణాక్షరములు కూడ యుండుటచే, నకారమునకు ‘ఇ’త్వము
వారింపబడినట్లు వ్యవస్థమగును. ఈ సూక్తియు 13-8 సూత్రమునకు అవ
సరము చెప్పినది. [15]

పూర్వము 18 పుక్తస్వరాత్పరో శో డం పౌష్కర సాదేః
పౌష్కరసాదేః॥

తిథాష్యః— పుక్తస్వరాత్ ఋకారాత్పరో కకారో దుః శ్లిష్ట సంజ్ఞకో డకార
హవద్యతే। పౌష్కరసాదేర్భృతే మృడాతి । పుక్త స్వరాదితి కింః నకం
ప్రవమితి కాఖాన్తరే। పౌష్కరసాదేర్గోహం పూజార్థం నకు వికల్పార్థమ్।
సూర్థ స్థాన తయా దుఃశ్లిష్ట కడకారయో సాదృశ్యమస్తీతి వ్యాకరణానుసారీ
సూత్ర పారోఽయమ్। కథమనుసారి త్వమితి చేత్-కధాహి-స్థానేఽస్తర
కమః। స్థానే ప్రాప్యమాదానాం వర్ణానామస్తరతమ ఆదికో భవతి।

సూత్రస్య పారాస్తరమపి వ్యాఖ్యాయతే। పుక్తస్వరాత్పరో లకారో
నకారమావద్యతే। యథా— తే । పుక్తస్వరాదితి కింః ఇలామ్, ,

సమానపద ఇతికిమి? పితృలో । సహచారిత్వాత్ ఏకవ్య నృప్త్యై ఇతరస్యైఽపి
పితృలోక కామపేత్యస్యాపి సమావ వదత్సే సత్యపి నిషేధో భవతి। ఇదమపి
పారాస్తరం బహ్వదృతమ్।

వృక్షస్వరాత్, వరః, లః, డమ్, పౌష్కరసాదీ, పౌష్కరసాదీః॥

మ. శీ. ప్రభ - ఈ సూత్రముతో ఈ అధ్యాయము పూర్తియగును ఇంత
వరకు మ. కార లోనము (1-4) తర్వాత సకారమునకు ఇత్యము (8-15)
గుర్ని విధ్యవచాద సూత్రములు చెప్పబడినవి ఇక నిపుడు లకారమునకు
డ త్య ప్రాప్తి గురించి చెప్పుచున్నారు

వృక్ష స్వరమనగ ఋ' కారము ఇది స్వరమైనను రేఫ గర్భితమై
యున్నది కాగ హెల్లును అంతః కల్గియున్న అచ్చు ఇది కాగ ఇట్టి వృక్ష
స్వరము (ఋకారము) కంటె వరముగనున్న ల కారము డకారముగ మారును
ఇట్టి లకారమునకు, దుశ్శిష్టమని పేరు ఇది సూత్రార్థము అయితే సూత్రము
నందు పౌష్కరసాదీ అని చెప్పబడినది సాధారణముగ సూత్రమునందు
ఏదేని అద్యుని పేరు చెప్పి, అతని మతమునందు అనినచో ల కార్యము
అ అద్యుని మతముదేగాని, ఇతరుల మతమున కాదు అని అర్థము కాగ
అ కార్యము వికల్పమని సారాంశము కాని కాన్తమునందు వికల్పమును
నూచించుటకే కాక, గౌరవమును నూచించుటకు కూడ ఆయా అద్యుని
పేరును స్మరించు అకారము కలదు ఈ విధముగ ఇతరుల సూత్రమునందు
“పౌష్కరసాదీ” అద్యుని పేరు పూజార్థము స్మరింపబడినదే కాని లకా
రమునకు డత్యప్రాప్తిలో వికల్పమును నూచించుటకు కాదని త్రిశాష్టకత్వ
కారులు స్పష్టము చేసిరి

అవును సాధారణంగ అదేశముగ వచ్చువపుడు స్రానే ప్రరతమః అని
స్థానా ప్రర తమ్యమును చూతురు గద లకారము దత్తము డకారము
మూర్ధవ్యము కద. ఆ ప్రరతమ్యమును పురస్కరించుకొని చూచినచో లకార
డకారములెక్కి సరిపోవును? నిజమే కుద్ధ లకారము సూత్రము మూర్ధవ్య
స్థానియము కనుక ఇట్టి లకార డకారములు పస్థానియములే కనుక లకార
స్థానమున డకారము వచ్చినది ఇకనిపుడు అదాహరణము - మృదాత్తి

తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్య

శే ('-1.14-3) నిజమునకివట 'మృలాతి' అని తెలియవలెను. ఋకా కంటె పరముగ నున్నపుడే ఈ మార్పు. లేనిచో లేదు.

:- నలమ్, ప్లవమ్ (ఈ యుదాహరణములు కాఖాంతరము నుండి గ్రహింపబడిను.)

త్రిభాష్య రత్నకారులు ఈ సూత్రమునకు వ్యాఖ్యాంతరము చెప్పిరి. క్కరసాది ఆచార్యుని మితమున అని 'వికల్పము' నే కొందరు అంగీకరిం ఆ ప్రకారము సూత్రములోనికి రీప సూత్రము నుండి 'సమాప వదే' నది అనువృత్తి రాగ, 'సమాప వదమందు, దుఃస్థిష్ఠ లకారమునకు లకారము కంటె పరముగ నుండు లకారమునకు) డకారమగును అని సూత్రా ఉదా :- తేనో మృడయన్తు (4-4-3-2) "వృత్త స్వరముకంటె గు" అని చెప్పబడే 'ఇలాప్తం భవతి' (7-5-9) అనుచోట లకారము డత్వము లేదు. సమాపవదే అనుటచే 'పితృలోక' సోమేన (2-8-2-1) చోట ఋకార లకారములు భిన్న వదన్తములు అగుటచే లకారమునకు ము లేదు.

అయితే పితృలోక కామన్య (6-8-4-1) అను సంహితా వదమును పద మున పితృ-లోక కామన్య అని చెప్పబడినది. దీని ప్రకారము 'పితృ అనునది సమాప వదమే అగును కద. మరి ఇవట ఋకారాత్పర లకా రకు డత్వము ఏల రాలేదు; అని ప్రశ్న. నిజమే కాని 'పితృలోక' స్థలమున పూర్వమందే 'డ' త్వము నిషేధింపబడినది కద అదే నిషే థవటము ప్రవర్తించును. సహచారిత్వాదే కన్య నిషిద్ధః ఇతరస్యోపి అను వరిభాష ఇందుకు ప్రమాణము.

పొష్కరసాదేః పొష్కరసాదేః అను ద్విరుక్తి అధ్యాయ పరిసమా పిని చించును. [18]

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు
త్రిభాష్య రత్నామసారము వేడులోపనామక
సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన "మణిప్రభ"
అను ఆంధ్ర వివరణమున వదమూడవ అధ్యాయము
సమాప్తము.

యమును ద్విత్య ప్రకరణమని చెప్పవచ్చును. మూత్ర త్వ విధిని చెప్పను. 8వ సూత్రము ఛ, ఖ, భ వర్ణముల ము. 9-13 కొన్ని అగమములను చెప్పను. 14-28 ద్విత్య లను చెప్పను. 29-32 స్వరిత స్వరమును గూర్చి చెప్పను. 31 శుభ్రాయము ద్విత్య ప్రకరణమనవచ్చును.

స్వరపూర్వం వ్యంజనం ద్వీవర్ణం వ్యంజనపరమ్॥

స్వరపూర్వం వ్యంజనం వ్యంజనపరం ద్వీవర్ణమావద్యతే। యథా-
ం పూర్వ ఇతి కిమ్? తత్. . ఏవం పర ఇతి కిమ్? ఉదు ,
మ్? ప్ర .. స్వరః పూర్వో యస్మాత్ తత్ స్వర పూర్వమ్।
త్పరమితి వ్యంజనపరమ్ ద్వయోర్వర్ణయోస్పమాహరః ద్వీ

పూర్వమ్, వ్యంజనమ్, ద్వీవర్ణమ్, వ్యంజనపరమ్।

స్వరపూర్వమ్ = స్వరమును పూర్వమందు కల్గినట్టియు, వ్యం
జ్ఞును పరమందు కల్గినట్టి, వ్యంజనమ్=హల్లు, ద్వీవర్ణమ్ =
దునని భావము.

హల్లు పూర్వ ముందు అచ్చును పరమందు హల్లును కలిగి
అట్టి హల్లునకు ద్విత్యము వచ్చునని సూత్రార్థము. ఉదా :
అచట "ప్ర"లోని వకారమునకు ముందు ఉకారము (అచ్చు)
ముగ రేఫ కలదు. కనుక ఈ వకారమునకు ద్విత్యము వచ్చును.
వధస్య (ఉరుప్రథస్య) అని అగును.

సౌర్యకృము చూతము : అచ్చును పూర్వమందు కల్గి యుండ
“తత్ ప్రవతే (8-4-7-2) అనుచోట వకారమునకు ద్విత్యము
రమునకు మాత్రమే ద్వీరుక్తి వచ్చును. కాగ “తత్ప్రవతే”

5 రమందుండ వలెననుటచే “ఉరుకృదురణః (2-8-11-3) అను

స్థలమున “క”కారమునకు ద్విత్వము వారించబడెను. కకారమునకు పూర్వము అచ్చు (ఉ) ఉన్నను, పరమందు “ఋ”కారము ఉన్నది కద. వ్యంజన మని చెప్పబడె “పొగ్గిగముక్తమ్” అనుచోట కకారములో ఉకారమునకు ద్విత్వము రాదు. స్వరపూర్వం అను సమాసమును బహువ్రీహిగ గ్రహించి స్వరః పూర్వమ్ యస్మాత్ అని విగ్రహ వాక్యమును చెప్పుకొనవలెను. అట్లే వ్యంజనపరమ్—అనగ దేనికంటె వ్యంజనము పరముగ నుండునో అది - అని బహువ్రీహి సమాసముగనె విగ్రహ వాక్యమును తెలియవలెను. అనగ ఆ వర్ణము రెండుసార్లు వచ్చుట—అనగ ద్విత్వమని భావము. ఇది సామాన్య సూత్రము. [1]

సూత్రము 2 లవకారపూర్వ స్పర్శశ్చ పౌష్కరసాదేః॥

తిర్థాచ్యః:- పౌష్కరసాదేర్వతే లకారపూర్వో వకారపూర్వోచా స్పర్శో ద్వివర్ణ మారద్యతే। కల్కాబ్ , విభూ . , స్వరపూర్వత్వం ద్విత్వం బాన్వాదిః తి వకారః। స్పర్శ ఇతి కిమ్? కూళ్ళా. ; తస్మాత్ , లకారశ్చ వకారశ్చ లవ కారౌ తౌ పూర్వౌ యస్మాత్ స తథోక్తః॥

లవకారపూర్వః, స్పర్శః, చ, పౌష్కరసాదేః॥

మట్టివ్రథ:- ఈ సూత్రమునందు పౌష్కరసాద్యానార్యుల అభిప్రాయము చెప్పబడినది.

సూత్రమందలి “వ”కారము పూర్వ సూత్రమునుండి స్వరపూర్వః, ద్వి వర్ణమ్ అను పదములను ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. కాగ “స్వరపూర్వః లకారపూర్వః వకారపూర్వో చా స్పర్శః ద్వివర్ణమావద్యతే” అని భావము.

స్వరము పూర్వమందుండి, తర్వాత లకారముగాని, వకారముగాని యుండి తర్వాత స్పర్శ వర్ణమున్నచో ఆ స్పర్శ వర్ణమునకు ద్విత్వము వచ్చును. ఇవట స్పర్శవర్ణము తర్వాత వ్యంజనము ఉండవలెనను నియ మము లేదు. అచ్చు యున్నను స్పర్శకు ద్విత్వము వచ్చును అని సూత్ర భావము.

ఉదాహరణలు: కల్పాస్తుహోతి (5-4-8-5) ఇచట వకారము స్పర్శ వర్ణము. దీనిని పూర్వమందు అకారము కలదు. దానికంటె పూర్వము స్వరము (అకారము) కలదు. తనుక ఈ వకారమునకు ద్విత్వము వచ్చును. 'కల్పాస్తుహోతి' అని అగును. ఇచట 'వ' కారము తర్వాత వ్యంజనము లేకున్నను ద్విత్వము వచ్చినది. అట్లే విభూదావే (3-5-8-1, 3-5-8-2) అను స్థలమున కూడ 'వ' కారమునకు ద్విత్వము వచ్చును. విభూదావేనే (దావేనేనే).

ఈ సూత్రము స్పర్శ వర్ణములకే అని చెప్పబడే "కళ్యాణీ" అనుచోట అ'కారమునకు ద్విత్వము వారించబడెను. కళ్యాణీ రూప సమృద్ధా (7-1-8-8) అట్లే హోతవ్యమ్ దీక్షితన్య అనుచోట కూడ (8-1-4) వకారము కంటె వరముగనున్న యకారమునకు ద్విత్వము వారించబడినది అకారముగాని వకారము గాని పూర్వమందుండవలెనని చెప్పబడే, "కళ్యాణీ చకథి" (5-7-22) అను స్థలమున 'మ' కారమునకు ద్విత్వము వారించబడెను. మకారమునకు పూర్వమందు 'శ' కారమున్నది. కాని అకార వకారములలో ఏదియు లేదు కది. అట్లే "తచ్ఛాదే తస్య" (8-3-11-6) అను స్థలమున కూడ 'మ' కారమునకు ద్విత్వము వారించబడినది. [2]

సూత్రము 3 స్పర్శ ఏవై కేషా మచార్యాణామ్॥

త్రిశాష్ట:- ఏకేషాం మతే అవకారపూర్వ స్పర్శ ఏవ ద్వివర్ణమాహ్నోతి. అనేరూపధారణేన సూత్రాంతరార్థమృదేన వ బొప్పొసాదిమతే అవకారయోశ్చ ద్విత్వమస్తీతి గమ్యతే॥ ఇదమేవ సూత్రమిష్టమ్ వ తు పూర్వమ్॥ పూర్వోక్తాన్యేచోదాహరణాని॥

స్పర్శః, ఏవ, ఏకేషామ్, అచార్యాణామ్॥

మితివ్రతః: ఈ సూత్రముచే పూర్వ సూత్రము నియమనము చేయబడు చున్నది.

ఏకేషామ్ అచార్యాణామ్ = కొందరు లాక్షణికులమతమున, స్పర్శః ఏవ = స్పర్శ వర్ణము మాత్రమే (ద్విత్వము పొందును)

పూర్వ సూత్రమునందివ్యబడిన కల్పాస్, దాష్టే అను ఉదాహరణము లలో 1, 2 సూత్రములనుసరించి లకార వకారములకు, వకార వకారములకు కూడ ద్విత్యము వచ్చును. కాగ కల్లేప్పాస్, దాష్టేస్సే అని అగును. కాని ప్రస్తుతపు ఆచార్యుని మతమునుసరించి, స్పర్శకు పూర్వమందున్న ల, వకారములకు సూత్రము ద్విత్యము రాదు. శేవఅము వకార వకారములకు మాత్రమే ద్విత్యము వచ్చును.

త్రిభాష్య రత్నకారుడగు సోమయాయ్యుడు పూర్వసూత్రము (2) కంటె ఈ సూత్రమే అదరణీయమని చెప్పిరి. అయితే ఈ విధమగు అభిప్రాయ వ్యక్తికరణకు తగు అవశ్యకత లేదు అని మేము భావించుచున్నాము. [3]

సూత్రము 4 రేఫాత్పరం చ॥

త్రిభాష్య:- రేఫాత్పరం వ్యంజనం ద్వివర్ణమావద్యతే। యథా అర్ప ; అర్ప ..; ఉర్ప । స్వరపూర్వ ద్విత్వయోరాకర్షకః చకారః। నను వ్యంజన వరత్వాఽకర్షకః కిం స స్యాత్। నేతి బ్రూమః। నియమాఽథావాత్। తదాహ - అవసానే (14-15) ఉచ్చస్వర వర (14-18) ఇత్యేతన్నిషేధి ద్వయేన రేఫాత్పరస్య వ్యంజనస్య వ్యంజనవరత్వాఽథావే స్వరపూర్వత్వేఽపి ద్విత్వమస్తే నిశ్చయతే। అప్రసక్త ప్రతిషేధ్యానువవతైః। స్వరపూర్వత్వా న్యాదేశేన కిం; త్ర్యంబక మిత్యాదౌ మా భూదితి। కిం చ "అచోరహ్వ్యాంద్వే" (పా 8-4-48) ఇతి పాదీనీయసూత్రేఽపి స్వరపూర్వత్వే వత్వేవ ద్విత్వం ఓధీయతే। తస్మాద్యుపార్థ:-అచ ఉత్తరౌ యోరేవ హకరౌ కాభ్యాముత్తంస్య యరోద్వే భవత ఇతి॥

శేవిదేవమూఁ:- స్వరపూర్వాది శబ్దవత్ రేఫ పూర్వమితి వాచ్యే వాచో యుక్త్యస్తరమధ్ధాస్తరం ననుర్దయతి। అహరిత్యాదౌ వైకృతరేఫాదుత్తరస్య న స్యాద్ద్విత్వమ్। ఇతి తదేతదధ్యయన విరుద్ధ వద్దతిం అధ్యాస్తే। వయం తు వదామో వాచో యుక్త్యస్తర ప్రయోజనమ్-రేఫ పూర్వమిక్యైశ్చే విరుద్ధ విగ్రహేషు సూత్రం నందిగ్ధం స్యాత్। రేఫాత్పూర్వం రేఫ పూర్వమితి। భవ త్యేష విగ్రహ ఇతిచేత్ అధ్యాయాది సూత్రేభై తద్గతమితి పానరుక్త్యమస్య సూత్రస్యైవద్యతే। నను పానరుక్త్య భయాదేవ విరుద్ధ విగ్రహః

విచారయామః! నేయం వరకావృత్తిః! ప్రజ్ఞాశనాద్ధి వంశస్య దూరాద
స్పృహనం వరమితి న్యాయాత్ అత్య విరుద్ధ శంకాలేకోఽపి నాఽవకాశం లభతా
మితివాచో యుక్త్యప్తరేణ సూత్రమాచార్యః బోధివాచః।

రేఫాత్, వరమ్, చ॥

మణిచక్ర :- రేఫాత్=రేఫకంబె, వరం=వరముగ మన్నదానికి చ=కూడ.
ఈ సూత్రమునందలి 'చ'కారము పూర్వ సూత్రముల నుండి స్వర పూర్వత్వ
ద్విత్యమును సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. కాగ "స్వర
పూర్వాత్ రేఫాత్ వరం వ్యంజనం ద్విత్యమావద్యతే" అని అగును.

స్వరమును పూర్వమందు కల్గిన రేఫకంబె వరముగ మన్న హల్లునకు
ద్విత్యము వచ్చునని సూత్రభాషము. ఉదా:- అర్చస్త్యర్కమర్కిణః
(1.11-12.3) అనునది అర్చస్త్యర్ క్కమర్ క్కిణః అని చకారమునకు కకా
రమునకు కూడ ద్విత్యము వచ్చును. అర్కేణ్యై (7.5.9-1)-అర్కేణ్యై
అని అగును. ఊర్వా అనునది (5-1-10-1) ఊర్గ్వా అని అగును. ఇంత
దీతే లక్ష్య లక్షణ సమన్వయమయినది.

ఇప్పుడు సూత్రరచనపై కొంత చర్చ జరుగుచున్నది. సూత్రమందలి
'చ'కారము స్వరపూర్వత్వ ద్విత్యములనన్వాదేశించినట్లే, పూర్వ సూత్రముల
నుండి "వ్యంజన వరత్వమును కూడ అన్వాదేశము చేయదా అని సందేహము.
చేయుదు ఇచ్చట వ్యంజన వరత్వమును కూడ అన్వాదేశము చేసినచో
తర్వాత చెప్పిన "అవసానే (14-15), ఊష్మా స్వరః" (14-18) అను
సూత్రములు వ్యర్థమగును. నిజమున కచట ఈయబడిన ఉదాహరణలలో
రేఫకంబె వరమగు వ్యంజనముకంటె వ్యంజనము లేదు. కనుక ద్విత్య నిషేధ
మవసరము. కాని అచట నిషేధము చెప్పబడినది దానికి బట్టి ఇచట
వ్యంజన వరత్వమును చకారమన్వాదేశము చేయదని తెలియుచున్నది
అప్రాప్తమగు కార్యమనకు నిషేధమనవసరము కద.

స్వర పూర్వత్వమునన్వాదేశము చేయుటచే "త్ర్యంబకమ్" అనుచోఁ
రేఫకంబె వరమగు 'య'కారమునకు ద్విత్యము వారింపబడెను. ఇచట రేఫక
పూర్వము తకాధమున్నది కాని స్వరము లేదు కద. స్వర పూర్వత్వ విషయ

ములో పాడిని సూత్రము “అచోరహఞ్శ్యాం దేవ్య” (8-4-46) అనునది కూడ ప్రమాణమే అగును. అద్భుతంబి వరముగ నున్న రేఫకంటిగాని హంశము కంటిగాని వరముగ నున్న ‘యర్’ ప్రత్యాహార వర్ణములకు ద్విత్వము పై కల్పకముగ అగునని సూత్ర భావము.

ఇకనిపుడు సూత్రము “రేఫాత్ వరం” అని వ్యస్తముగ నెందుకు చెప్పి బడినది. ‘స్వర పూర్వం’ అని చెప్పినట్లే రేఫ పూర్వమని చెప్పకపోవుటందు గల అంతరార్థమేమి? అను విషయమును సోమయార్యుడిట్లు వివరించుచున్నారు. ఈ విధమగు ఉక్త్యంతరముచే కృతకరేఫకంటి వరమగు వ్యంజనమునకు ద్విత్వము రాదని సూచించబడెను. కృతకరేఫ ఆ గ పహజమగు రేఫాక, విసర్గకాని, సజారముగాని రేఫగ మారుటచే ఎచ్చివది కనుకనే “అహర్థేహనాం” (1-5-12) అనుచోట రేఫకంటి వరమగు దకారమునకు ద్విత్వము వారింపబడుచున్నదని కొందరాచార్యులు చెప్పెరుట. అది త్రిభాష్యకారునికి అంగీకారము కాదయ్యెను. ఆయన మతములో స్పష్ట పరిపత్తి కొరతే ఈ విధమగు ఉక్త్యంతర ప్రయోగము చేయబడెనట “రేఫ పూర్వం” అని చెప్పినచో రేఫాత్ పూర్వం అని వంశమీ తత్పురుషులు లేక రేఫ పూర్వం యున్నాదని అని బహువ్రీహిగ అర్థము చెప్పకొనవలెనా అని సందేహము కల్గును కనుక సందేహలేశము కూడ యుండరాదని స్పష్టముగ చెప్పెరుట. కాని త్రిభాష్య రత్నకారుని వాదన పేజముగ నున్నది.

సూత్రము 5 ద్విత్వీయ చతుర్థయోస్తు, వ్యంజనోత్తరయోః పూర్వః॥

త్రిభాష్యః.- ద్విత్వీయ చతుర్థయోః స్వర పూర్వయోః వ్యంజనోత్తరయోః పూర్వాగమో భవతి | యథాక్రమేణ ద్విత్వీయస్య ప్రథమః, చతుర్థస్య తృతీయః॥ యథా— విఖ్యా , మేఘా ; తత్పవితః...; సాధ్యా. ॥ ద్విత్వీయ చతుర్థయోరితికిమ్; అద్య , ఏవం పూర్వ ఇతికిమ్; పషడ్ ; పహ్లా.. ॥ ఏవం పరయోరితికిమ్; అథా , మేఘా , , పృథమసూత్రేణ ప్రసక్తం ద్విత్వం నివర్తయతి ‘తు’ శబ్దః | అన్యే త్వన్యథా మన్యస్తే, పూర్వాగమస్య ద్విత్వం నివర్తయతీతి | వైతత్పారమ్ | సవర్ణ సవర్గీయ వర (14-23) ఉత్తుత్తర నిషేధాదేవ తస్య తన్నివృత్తిః॥

అత్ర సేవ్యమా ॥ వ్యజనవరయోగి వాచ్యేవాచో యుక్త్యస్తర
 ఓర్వైరం సూత్రమితి ॥ అహత ॥ అహతా సధారణం ॥ రగిమిత్రము క్రమ్ ॥
 తత ఇహస్యతర్యా ॥ గమగమిత్రత్యే ప్రాపే సాంహితావదానాం నిత్యతా ॥
 ద్గ్రహమేవ న్యాయమ్ ॥ ఇతి కృత్వావైకృత వ్యంజన వరత్యేనతి ॥
 ద్విధానం భవతి ॥ యథా అభ్యస్తాదిత్యాది ॥ నామం వక్షః ॥ అధ్యయన
 విరోధాన్నూల సూత్రవిరోధాచ్చ ॥ తథాహి మూలసూత్రే స్వర పూర్వత్యే
 వ్యంజనవరత్యే చ సతి విహితం ద్విత్వముత్ర సిహ్యద్యతే ॥ నతు తత్ర వ్యం
 జనం విశేషితమ్ ॥ తదవవాదక తా దత్రాపి తద్విశేషో వక్రముయుక్తః ॥
 శిజ్జాది పరిక్షణాత్, అధ్యయనానురోధాచ్చ వాచో యుక్త్యస్తరాభిప్రాయోఽ
 స్మాభిరభిధీయతే ॥ అవవాద్యాఽవవాదకయో రగయోః నియమోనాస్తి ॥
 కిమితిః స్వర పూర్వత్యే సతి వ్యంజనవరమేవ వ్యంజనం ద్విత్వం భజతే ॥
 ద్వితీయ చతుర్థౌ చ వ్యంజన వరాచేవ పూర్వాగమం భజత ఇతి ॥ కింతు
 ప్రాచుర్యాభిప్రాయేణేదం సూత్రద్యయం ప్రవృత్తమ్ ॥ కథం నియమా
 భావః ॥ అన్యథా కుత్యిచిత్ కార్యద్యయ దర్శనాత్ ॥ అన్తా . . అన్నవత
 ఇత్యాదౌ ద్విత్వమ్ ॥ ప్ర , అద్ది ; ఇత్యాదౌ పూర్వాగమః ॥ తాం హస్త
 ఇత్యత్ర తు ప్రాప్తం సత్యానుపే నేదం కార్యం దృశ్యత ఇతి చ నియమా
 భావః ॥ శిజ్జాదైవం వక్ష్యతి—”

స్వరాత్పూర్వస్య వర్ణస్య క్వచిద్ద్విత్వం చ కథ్యతే ॥

న చ వర్ణ ద్వితీయస్య న చతుర్థే కదాచన ॥

వాగ్భాతం చ వచనమే తద్విద్యద్విః— “కుత్రచిత్ స్వరయోర్మధ్యే
 ద్విత్వం అజ్ఞానుసారతః పూర్వాగమస్తథా తత్రజ్ఞేయో వర్ణవిచక్షణైః ॥” ఏవం
 రూపమనియమం రూపయితుం వ్యంజనోత్తరో యోరిత్యస్తైర స్వికారః ॥
 వ్యంజనముత్తరం యాభ్యాం తౌ వ్యంజనోత్తరౌ ॥ తయోః ॥

ద్వితీయ చతుర్థయోః ॥ తు ॥ వ్యంజనోత్తరయోః ॥ పూర్వః ॥

మణివ్రతః - పూర్వ సూత్రమునుండి ఈ సూత్రములోనికి స్వర పూర్వత్వ
 ఎన్నాదేశము ఎచ్చును. కాగ స్వరమును పూర్వమందు కల్గినట్టి ద్వితీయ
 తుర్థయోః = వర్ణయందలి రెండవ నాల్గవ అక్షరమునకు క్రమముగ వానికి
 యావత్ = పూర్వమందుండిడి వర్ణము, అనగ రెండవ వర్ణమునకు ప్రథమ

వర్ణము, చతుర్థ వర్ణమునకు తృతీయవర్ణము అగమముగ వచ్చును. అయితే ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములకంటె వ్యంజనము వరముగ నుండవలెను.

ఉదాహరణలు : విఖ్యాయ చక్షుషా (4-1-2-3) ఇచట ఖకారమునకు ముందుగ 'క' కారమాగమముగ వచ్చును. కాగ విఖ్యాయ అని అగును. అట్లే మేఘ్యా విద్యుతో (3-2-11-1) (మేగ్ ఘ్యా .) తత్సవితుః ఇచట 14-12 వ సూత్రముచే సకారమునకు పూర్వమందున్న తకారము ధకారముగ మారును. తత్సవితుః అపుడీ ఘాత్యముచే ధకారమునకు పూర్వము తకారాగమము వచ్చును. తత్సవితుః సాధ్యా (సాద్ధ్యా); (8-3-4-8) సూత్రమున, ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములకే అని చెప్పుటచే 'అద్యమ్' అను చోట పూర్వాగమము వారించబడినది. స్వరపూర్వత్వమును చెప్పుటచే "వషట్ స్వాహా" అనుచోట 5-13 సూత్రముచే వచ్చు తకారము, 14-12 వ సూత్రముచే ధకారముగ మారినను, దీనికి పూర్వమందు 'ట'కారముందుటచే స్వరము లే. పోవుటచే, ధకారమునకు పూర్వము తకారాగమము వారించబడినది. అట్లే 'వద్ధ్యాం' అనుచోట ఐకారాగమము వారించబడినది. సూత్రమున వ్యంజన వ త్యము చెప్పుటచే, మేఘాయతే స్వాహా (7-5-1-11) అనుచోట ఖకారము నకు పూర్వము 'గ'కారాగమము వారించబడినది

ఇక సూత్రమునందలి "తు" శబ్దము ఇచట వ్యంజనమునకు 1 వ సూత్రముచే వచ్చు ద్విత్యమును వారించును. ఈ 'తు' శబ్ద ప్రయోజనం గూర్చి కొంత అభిప్రాయ భేదము కలదు. కొందరి మతముననుసరించి, ఈ 'తు' శబ్దము ఈ సూత్రముచే అగమముగ వచ్చుచున్న ప్రథమ, తృతీయ వర్ణములకు ప్రథమ సూత్రముచే వచ్చు ద్విత్యమును వారించును. అయితే ఈ అభిప్రాయము సరికాదు. అగమములుగ వచ్చు వర్ణములకు చెప్పబోవ "సవర్ణ సవర్ణీయ. (14-13) అను సూత్రముచే ద్విత్యము వారించబడ చున్నది. కనుక 'తు' శబ్దము ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములకు, 1-వ సూత్రముచే వచ్చు ద్విత్యముచే వారించును. ఇంతటితో లక్ష్య లక్షణ సమన్వయము సూరియైనది.

ఇక సూత్రమందు, వ్యంజన వరయోః అని కాక శత్రయోః అని లిఖింపబడ ప్రయోగంచే కల్గి ప్రయోజనము గూర్చి వివరించుచున్నాడు

కొందరి మతము ప్రకారము ద్వితీయ, చతుర్థ వర్ణములకంటె పరముగనున్న వ్యంజనము కృతకము (సంధిజము) కారాదు. 'ఉదాహరణకు 'అభ్యస్తాత్' అనుచోట అభి + స్తాత్ యథాదేశము చేయగ 'య' కారము వచ్చినది. కనుక ఈ విధమగు కృతక వ్యంజనము పరమందున్నచో ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములకు ప్రథమ తృతీయ వర్ణములొగమముగ రావని తెలుపుటకై 'ఉత్తర యోః' అను యుక్త్యంతరమును ప్రయోగించిరి.

అయితే త్రిటాష్య రత్నకారుడి వాదన సంగీకరించడు. పై వాదన అధ్యయన విరోధము, మూలసూత్ర విరుద్ధము. పూర్వ సూత్రముందు (1) వ్యంజనమునకు విశేషణములేవియును లేవు. అర్థిచో ఇప్పుడిచట విశేషణము విధించుట యందు ఔచిత్యము లేదు. మరియు 1వ సూత్రము, 5వ సూత్రము పరస్పరము స్వతంత్రములని చెప్పటకు సూత్రమే 'ఉత్తరయోః' అను యుక్త్యంతరము పరియోగింపబడెను. ఈ విషయమును స్వరాత్పూర్వన, వర్ణస్వ క్షబిద్విత్వం చ కథ్యతే! న చ వర్ణ ద్వితీయస్య న చతుర్థే కవాచనః — అని శిక్షాగ్రంథములు కూడ ధృవీకరించుచున్నవి. [5]

సూత్రము 6 రేఫ పూర్వయోశ్చ నిత్యమ్॥

త్రిటాష్య:- రేఫాత్పరంచ (14-4) ఇత్యస్యావవాదకమేతత్. ద్వివచనేన ద్వితీయ చతుర్థా గృహ్యతే! న విశేషణయో రేఫ పూర్వయో రసయోర్నిత్యం పూర్వాగిమో భవతి! అగమాన్వాదేశకత్వకారః॥ యథా, ఉశ్యో ; అర్థ్య .. ; నిత్యమితి కిమి; స్వరవరత్వేఽపి భవత్వేతదితి! అర్థే , మూర్ధా . : గోఽర్థ్యమ్॥

రేఫ పూర్వయోః, చ, నిత్యమ్॥

మణిపరీథ:- ఈ సూత్రము నొల్లన (14-4) సూత్రమున కవవాదము. ఇందలి 'చ' కారము పూర్వ సూత్రమునుండి ప్రథమ, తృతీయ వర్ణముల అగమమును ఈ సూత్రములోని కన్వాదేశము చేయును. రేఫ పూర్వయోః అను ద్వివచనముచే సాన్నిధ్య బలమువలన ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములు గ్రహి - వబడును. పూర్వ సూత్రము నుండి స్వర పూర్వత్వము కూడ ఈ

సూత్రములో, కిచ్చును నిర్మిమి అని చెప్పినది ద్విత్వము చతుర్థ వర్ణములకంటె పరముగ వ్యంజనమున్నను, స్వరమున్నను కార్యము జరుగునని తెలుసువలెను. కాగ "స్వం వ్యాప్యం గృ" రేఫ కంటె పరముగ నున్న ద్విత్వము, చతుర్థ వర్ణములకు నిత్యము ప్రథమ, తృతీయ వర్ణములాగముముగ వచ్చును — అని సూత్ర బావము. ఉదాహరణలు: ఉర్ద్యో— ఉర్ద్యోద్య (భవ) అర్థ్యవాన్వాః (౪-౩-౭-౭) అర్ద్య.. || అర్థిత—అర్థితేత, అచట ధకారము తర్వాత స్వరమున్నది. వ్యంజనము లేదు. ఐనను కారాగమముగ వచ్చును. మూర్ఖాన్—మూర్ఖాన్, గోఅర్థమ్— గో-ర్థము|| మొదలగునవి నిత్యమునుటచే సాధ్యమగుచున్నవి. [౪]

సూత్రము 7 లకారపూర్వే చ||

త్రిభాష్య: చకారశ్చ తుర్గామ యోరాకర్షకః| చతుర్థ స్పర్శే లకారపూర్వే సతి పూర్వాగమో భవతి| పగిలోపి | నమో | లకార: పూర్వో యస్మాదసౌ లకారపూర్వః| తస్మిన్||

లకారపూర్వే చ||

మనీషభ:- ఈ సూత్రమందలి 'చ' కారము పూర్వ సూత్రము నుండి చతుర్థ వర్ణమును, పూర్వ వర్ణాగమమును అన్వాదేశము చేయును.

లకారముకంటె పరముగనున్న చతుర్థ వర్ణమునకు ఆ నర్గ తృతీయాక్షరము అగమముగ వచ్చును. ఉదాహరణ: ప్రగలోపి— ప్రగల్బోఽవ్య జాయతీ (౭-౩-౩-౩) అట్లే నమోమధ్యమాయ చ ప్రగల్భాయ (పగిలోపి) చ (4-౩-౩-1) [5]

సూత్రము 8 ఉపనర్గ పాథ ఏషోఽత్యాతిధామ పరమ భూతే పూర్వేషు చ ఖి భుజేషు చ||

త్రిభాష్య:- ఉపనర్గ పూర్వేషు, పాథ ఏషం పూర్వేషు చ సత్పు ఛఖి భుజేత్యే తేషు పూర్వాగమో భవతి| చకార అగమాన్వాదేశకః| యథా— ఆ , నమ ; అయజ్ఞా || తే అతికిమో విభు, యా || ఖి - తికిమో

నిఖా । దత్స్వధి ॥ ఉపసర్గ ఇతికిమ్; వ. । ఏతాన్యవసర్గ పూర్వాణి।
అన్యాన్యవృత్తేః పి ౫. । పొధ ఇతికిమ్; ఋతుభి ..। అతి. ।
నవిత్సర్గ ..। ధామ ..। వరమ ..। యద్ ..॥

ఉపసర్గ పాథ ఏనోఽత్యాతిధామ వరమభూతే పూర్వేషు।
చ ఖి భుజేషు। చ॥

మణిప్రళ: ఈ సూత్రముందలి “వ” పూర్వ సూత్రముల నుండి “పూర్వా
గమః” అనుదానిని అన్వాదేశము చేయును. కాగ “ఉపసర్గమ పూర్వమందు
కల్గిన ఛ, ఖి; భుజ — అనువానికి పూర్వాగమము వచ్చును. అట్లే పాథ
ఏషః, అతి, అతి, ధామ, వరమ, భూతే అనువానికంటె వరముగ నున్న ఛ,
ఖి, భుజ ఏడికి పూర్వాగమము వచ్చును.” ఉదాహరణలు :

ఉపసర్గతో 1 అచ్చుతి (అచ్చుతి 5-1-7-4)

2 ఎమ అతిదతే (... అక్ ఖిదతే 4-5-12-2)

3 ఆరుక్ష్యయా వరిభుజౌ (వరిబుజౌ 4-5 1-4)

సూత్రమందు ‘భు’ అనిగాక “భుజ” అని చెప్పబడే విభు (వమే)
ప్రభు (వమే) అనుచోట్ల “వ” వర్తమునకు పూర్వాగమము వారింపబడినది.

‘పి’ అను ఉపసర్గతో — యావచిచ్చందాః (5-2-11-1). సూత్ర
మందు “ఖి” అనిన చాలదా; ‘ఖి’ అని ఎందుకు? ‘ఖి’ అని చెప్పబడే “నిఖా
తాం మనుష్యాణాం” అనుచోట “ఖి” కు పూర్వాగమము వారింపబడినది.
అట్లే దత్స్వధి ఛాదతి” అను స్థలమున కూడ ఖ-కు పూర్వాగమము వారింప
బడెను.

సూత్రమందు “ఉపసర్గకంటె వరముగ నున్న” అని చెప్పబడే శ
భంవా యా (౧-౬-11-1) అనుచోట ఛ-కు పూర్వాగమము వారింపబడెను.
ఇకనిపుడు వాచిపి మొదలగు వరములకు ఉదాహరణలు.

పాథ ఏషః — అప్యేతు పాథఏష చ్చాగః (4-8-8-1) ఏషకు పూర్వమందు
పాథ అని చెప్పనిచో, ఋతుభిర్వా ఏష ఛందోభిః (7-5-15-2) అనుచోట
ఛ-కు పూర్వాగమము వర్తకముగను. కనుక దానిని వారింపబడుట పాథ
ఏషః అని చెప్పబడినది.

అతి — అతి చ్చండస ముపదధాతి (5-3-8-3).

ఆతి — సవిశ్ర ఆతి చ్చండసాయ (7-5-14).

దామ — దామ చ్చ దివ ఖలువై (2-4-10-2)

వరమ — వరమ చ్చదో వరే (4-6-2-1)

భూతే — యద్ భూతే చ్చదా సామాని (7-5-8-4) [8]

సూత్రము 9 అఘోషాదూష్మణః పరః ప్రథమోఽభినిధాన స్పర్శ
పరాత్తస్య సస్థానః॥

తీర్థాష్య :- స్పర్శ పరాదఘోషా దూష్మణః పరః ప్రథమ ఆగమస్తస్య
స్పర్శస్య సస్థానః సమాసస్థానోఽభి నిధానో భవతి అభినిధీయత ఇత్యభి
నిధానః॥ ఆరోపణీయ ఇత్యర్థః॥ వేదాంతరే తస్యాఽథావాత్ అత్యారోపణీయ
త్యమ్॥ యథా : యః ; అశ్చ , గ్రీష్మి . , ఆయన్మ ; యః .
అఘోషాదిత రిమ్ ; శర ; ఉష్మణ ఇతిరిమ్ ; రుక్మమ్ . స్పర్శ పరాదితి
శిమ్ ; ఇష్వ . సూత్రమిదమేవేష్టమ్॥ నతత్పర ద్వయమ్॥

అఘోషాత్, ఉష్మణః, పరః, ప్రథమః, అభినిధానః,
స్పర్శపరాత్, తస్య, సస్థానః॥

మణివ్రత :- అఘోషయగు ఉష్మవర్ణము కంటె పరమగు స్పర్శ వర్ణము
నకు, పూర్వమందు సస్థానీయ ప్రథమవర్ణము అభినిధానముగ నుంచబడును—
అని సూత్ర భావము.

అఘోషయగు ఉష్మవర్ణములు శ, ష, వ, జిహ్వమూలీయ ఉపధ్వా
నీయములు. వీనికంటె పరముగ నుండు స్పర్శవర్ణము (ఇదు వర్ణములలోని
అక్షరము) నకు పూర్వమందు సస్థాన-సమాస స్థానము గల అనగ అ వర్ణ
యొక్క, చర్యమః = ప్రథమ వర్ణము అభినిధానమగును. అభినిధానమనగ
ఆరోపణీయమని భావము. మామూలు ధోరణిలో చెప్పాలంటే ఆగమముగ
వచ్చునని అర్థము. ఉదాహరణలు :-

1 యః కామయేత (యఃక్యామయేత) (2-1-2-3)

2 అశ్చన్నూర్ణమ్ (అశ్శేన్న్ మన్నూర్ణమ్) (4-6-11)

3 గ్రీష్మీ (గ్రీష్మీ మధ్యం దినే) (2-1-2-5)

4 అయస్కయమ్ — (అయస్కయమ్) (4-2-5-2)

అపొష అని చెప్పటచే, అపొష, ఉష్ణయగు హాశారముకంటె మగు స్పర్శ వర్ణమునకు అభినిధానము లేదు. అదా :- శరద్యవరా, ఇచట హాశారము కంటె వరమగు హాశారమున కభినిధానముండదు. అని చెప్పటచే 'రుక్మమువ దదాతి' (5-2-7-1) అను వ్రతమున 'క' అయైనను ఉష్ణవర్ణము కాకపోవుటచే, తర్వాతనున్న "మ" -కు అభినిధానించబడెను.

"స్పర్శవరాత్" అని చెప్పటచే "ఇష్టా చ వక్షణి చ" (5-2-7-2) హాశారముకంటె స్పర్శగాని 'వ' హాశారముండుటచే అచట అభినిధానము వలదెను. ఈ విధముగ లక్ష్య లక్షణ సమన్వయము, దశస్థావర్ణము పొందబడెను.

ఇక సూత్రమందు ప్రథమ వర్ణము "అగమము" అని చెప్పక, నిధానమని ప్రత్యేక సంజ్ఞ విధించి చెప్పటచే, ఈ వర్ణము సామాన్య అగమము కాక, ప్రత్యేకమగు గూఢోచ్ఛారణ కల్గియుండునని గ్రహించవలెను.

ఈ సూత్రము దృష్ట్యా తర్వాత చెప్పబోవు 10, 11 (రెండు) ములు ఆమోది యోగ్యములు కావని త్రిభాష్య రత్నకారులు చెప్పిరి.

సూత్రము 10 అఘోషే స్థాక్షేః॥

త్రిభాష్య :- అపొష ఏవ స్పర్శవరే నతి అపొషా దూష్ణః పరః మాగమో భవతీతి స్థాక్షేః పక్షః॥ యథా — నిష్ ; యః , పశ్యా నిష్. ; దోషా , యః ; అన్ , అపొషీతి నిమః కూక్మాన్...

అఘోషే, స్థాక్షేః॥

మదీనత :- ఈ సూత్రమందు, మత భేదమును చెప్పుచున్నారు. "అను ఆచార్యుని మతముననుసరించి "అపొషయగు ఉష్ణ కంటె అగమగు స్పర్శ వర్ణము ఎరమగునపుడే ఆ స్పర్శ వర్ణము యొక్క పక్షా

ప్రథమ వర్ణము అభినిహనముగ వచ్చును. చూర్య సూత్రమందు అఘోష
ఊర్జకఙ్ఠి వీ ఘర్ష వర్ణమున్నను సస్థానీయ వర్ణము వర్ణము అభినిధాన
ముగ వచ్చును-అని చెప్పుడెను. కాని ప్లాష్టి మతము ననుసరించి అఘోష
యగు స్పర్శవర్ణమే యుండవలెను. ఉదాహరణలు:

- 1 యః కామయతే — యః క్కామయతే (యః క్కా) (2-1-2-3)
- 2 వక్ఖాత్ పొచ్చీమ్ — వక్ఖాత్ పొచ్చీమ్ (వక్ఖాత్...) (2-2-7-3)
- 3 నిష్ఠాపామి — నిష్ఠాపామి—నిష్ఠాపామి (1-1-10-1)
- 4 దోషావస్తః — దోషావస్తః తః... (1-2-14-4)
- 5 యః పావ్సనా — యః పావ్సనా... (2-1-12-2)
- 6 ఆశ్చాత్తమ్ — ఆశ్చాత్తమ్... (2-5-9-3)
- 7 నిష్ఠావస్తః — నిష్ఠావస్తః... (4-4-2-2)

సూత్రము నందు “అఘోష స్పర్శ” అని చెప్పుటచే “కూక్ఖాన్”
(2-7-13) అనుచోట శకారము అఘోషయగు ఊర్జవర్ణమైనను ‘మ’కారము
అఘోషస్పర్శ కానందున అవట అభినిధానము వారించబడినది. [10]

సూత్రము 1: ఉత్తమపరాత్తు ప్లాష్టాయణస్య

త్రిథావ్యః:- ప్లాష్టాయణస్య తు పక్షీ ఉత్తమ పరాదఘోషా దూష్ణణ
పరః ప్రథమాగమో భవతి. యథా — ఆక్షిప్తయూ వ్యాఘరయతి; అశ్చాత్తి
ద్వై... ఉత్తమపరాదితికిమ్? నిష్... , యః కా ...; యః పా...; వక్ఖాత్
తు శబ్దః ప్లాష్టే వక్షం ఏర్షివతి.

తేదిదేవనూయః. అఘోషత్వమూష్ణణః తు శబ్దో నివారయతి. తక్ర
యం సూత్రాత్. ఉత్తమపరాత్ ఘోషవతః ఊష్ణణః పరః ప్రథమాగమే
భవతి. యథా — అహ్... , శరద్య... , బ్రహ్... , ఘోషవతాః
కిమ్? గ్రీష్... , అక్... , అయ....

ఉత్తమపరాత్. తు. ప్లాష్టాయణస్య

మడీవ్రథః:- తః సూత్రమందు అచార్య ప్లాష్టాయణాని అభిప్రాయమే న
చెప్పుచున్నారు. ఇతని మతిమ ననుసరించి అఘోషయగు ఊర్జ వర్ణము

కంటె ఉత్తమ వర్ణము అనగ వర్ణయొక్క పంచమాక్షరము వరముగ మన్న వృద్ధి ఆ వర్ణయొక్క ప్రథమ వర్ణమునకు వస్థానీయము అభినిధానముగ వచ్చును. ఉదాహరణలు: 1 అక్షరీయాయా వ్యాపారయతి (9-2-7-5). "అక్షయా" అను స్థలమున షకారము తర్వాత ఐకారము (ఓవర్గ పంచమాక్షరము) ఉండుటచే న, ఐకకు మధ్య ఓకారము అభినిధానముగ వచ్చెను. ఇట్లే

2 అశ్వాతి — అశ్వనాతి 1-8-1-3

3 తీర్థేస్పాతి — తీర్థే న త నాతి 8-1-1-2.

సూత్రమందు "ఉత్తమవరాత్" అని చెప్పబడినది స్థానానుబంధమున సారము ఈ క్రింది స్థలములలో అభినిధాన వ్యవస్థ వారించబడినది. 1 నిష్క్రి. చల్యమ్ 2 యః కామయేతః 3 శ్వాత్ 4 అక సూత్రమందలి "తు" శబ్దము పూర్వము చెప్పిన స్థాన మతమును నిరసించును. ఈ విధముగ కొందరు వ్యాఖ్యానించగ మరికొందరు ఈ క్రింది విధముగ పై సూత్రమును వివరించు చున్నారు. సూత్రమందలి "తు" శబ్దము ఉష్మలకపాషత్యమును వారించును. అనగ పాషత్యయగు ఉష్మ (హ) చెప్పును. అపుడు "పాష వత్తగు ఉష్మవర్ణముకంటె వర్ణ పంచమ వర్ణము ఘరమైనదే, దాని వస్థానీయ ప్రథమ వర్ణము అభినిధానముగ వచ్చును." అని సూత్రార్థమగును.

అనగ పూర్వమందు చెప్పిన సూత్రద్వయము (9, 10) తిరస్కరించ బడినది. ఈ విధమగు వివరణకు ఉదాహరణలు:

అహ్నం శేతుః — అహ్ నాం శేతుః (2-4-14-1)

శరద్యవరాహ్ని — శరద్య వరాహ్ నాదే (2-1-2-5)

సూత్రమందు పాషత్యయగు "ఉష్మ" అని వివరించినచో ఈ క్రింది స్థలములలో సవర్గీయ ప్రధమవర్ణ అభినిధానముండదు. గ్రీష్మే హేమంతః 1 ఇచట మకారము ఉత్తమ వర్ణమైనను షకారము అపాష అగుటచే నచట మకార వస్థానీయ ప్రధమవర్ణాభి నిధానము రాలేదు. ఇట్లే "అశ్వా చ మే" (4-7-5-1); ఆయస్కయం. . వివృత (4-2-5-3) అను స్థలములందు అభి నిధానములు వారించబడినవి.

సూత్రము 12 ప్రథమ ఉష్మపరో ద్వితీయమ్॥

త్రిథావ్యః— ఉష్మవరః ప్రథమవృత్తః సవర్గీయం ద్విత్య మావద్యతే॥

విన్ . ; తత్ ... ; వ్రతి.. ; తత్ ప్రథమ ఇతికిమ్ తా.. ; ఉష్మవర ఇతి
కిమ్; చాత్ ; అర్వా .. ఇత్యత్ర “వృథమపూర్వో హరశ్చతుర్థం తస్య
సస్థానం” (5-38) ఇతి హరశ్చతుర్థం వ్రతి, విచేష విహితత్వాత్. తతః
తృతీయః “స్వర పావనత్వరః” (8-3) తృతీయత్వమ్. ఇదమేవ సూత్ర
మిష్టమ్. ఉష్మవరో యస్మాత్ అసౌ పూష్మ వరః॥

ప్రథమః, ఉష్మవరః, ద్వితీయమ్॥

మణివృథ :- “ఉష్మ వర్ణమును వరముగ గల్గిన వర్ణ ప్రథమాక్షరమునకు,
అ వర్ణయొక్క ద్వితీయ వర్ణము అగమముగ వస్తును” — అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ :-

1 విరప్ శన్ముదాయ — విరప్ శన్ముదాయ (1-1-8-3)

2 తత్చిడశీ — తత్చిడశీ (8-8-11-1)

3 వ్రత్యజ్ నోమః — వ్రత్యజ్ ఖ్ నోమః (1-8-21)

4 తత్పవతుః — తత్చిడశీ (1-8-9-4)

సూత్రమందు ప్రథమ వర్ణమును ఒకేతనే “తాః స రోహః” అనుచోట
ద్వితీయ వర్ణము వారించబడెను. అట్లే ఉష్మవరః అనుటచే “వాక్ తే”
అనుటచే “క” కు ద్వితీయ వర్ణము వారించబడెను. ఉష్మ వరము అనగ
ఉష్మను వరమందు కల్గియుండుట.

సూత్రము 12 బాడబీకరస్య అసస్థానవరః॥

త్రిలాష్య :- బాడబీకరస్య మతే అత్తనోఽసస్థానోష్మ వరః ప్రథమః సవ
ర్గీయం ద్వితీయ మావద్యతే। సమానం స్థానం యవ్య అసౌ సస్థానః। స
సస్థానః। అసస్థానః। సః వరః యస్మాత్పః తద్ధోక్తః। యథా — విన్నవో
విరప్ పూశిన్. తద్చిడశీ. అసస్థాన ఇతికిమ్; తత్పవతుః। నేదం సూత్ర
మిష్టమ్॥

బాడబీకరస్య, అసస్థాన వరః॥

మణివృథ :- ఈ సూత్రమున పూర్వ సూత్రము కంటె పై విధ్యమున్నది.

ఈ సూత్రములో పరముగ ప్రథమ వర్ణము కంటె పరముగ ఊష్ణ స్వములడవలెను. అయితే ఆ ఊష్ణ వర్ణము ప్రథమవర్ణ సస్థానియము రక్కరలేదు. కాని బాడబీకారుని మతములో ప్రథమ వర్ణము ఏ వర్ణకు యునో ఊష్ణ వర్ణము ఆ వర్ణకు చెందరాదు. అట్లే సనీ ఆ ప్రథమ వర్ణము స్థానియ ద్వితీయ వర్ణముగ మారును. ఉదాహరణకు- విశ్వవో విరఫ్ శిన్ రుచోట పకారముకంటె శకారము (ఊష్ణ) ఉన్నది. ఇవి రెండును భిన్న స్వములకు చెందినవి కనుకనే పకారమునకు 'ప' కారము అదేశముగ వచ్చి యి. ఇట్లే తత్ పొడశీ - తద్ పొడశీ అగును. సూత్రమందు అనస్థాన ని చెప్పుటచేతనే "తత్పక్షేతుః" 1-5 కి-4 అనుచోట "తి" కు భక్త్యము రించబడెను. తకార సకారములు ఒకే వర్ణకు చెందినవి కద. సస్థానమునగ కే ఉద్ఘాంబి స్థానము కల్గియుండుట సస్థానము కానిది అనస్థానము.

అయితే త్రిభాష్యరత్నకారులీ సూత్రమును తిరస్కరించిరి.

రాత్ర్యము 4 అధ న॥

తిభాష్య :- "అధ" అత్యయమధికారః॥ ఉక్తస్య ద్విత్యవిధిః యథాసంభం నిషేధోఽపి క్రియతే ఇతివేదితవ్యమ్॥ ఇత ఉత్తరం యద్యజ్ఞాదుః॥

అధ) న॥

పరివర్త . - ఈ సూత్రము అధికార సూత్రము. ఇంతవరకు ఊష్ణము పరముగ గల్గిన ప్రథమ వర్ణములకు ద్విత్యములువదీశించబడినవి. అయితే ద్విత్య విధానము కొన్ని స్థలములందు నిషేధించబడినది. అట్టివానిని పునః చెప్పుచున్నారు. కనుక ఆ సూత్రములలోనికి నిషేధవాచకముగు న" అనునది అధికారవాచిగ అవ్యాదేశమగును.

సూత్రము 15 అవసానే ర - విసర్జనీయ జిహ్వమూలీయోపధ్వా
నీయాః॥

తిభాష్య :- పదావసానే వర్తమానో పఠోరేఘో విస్మయో జిహ్వమూలీయోపధ్వానీయశ్చ ఇత్యేతే వర్ణాః ద్విత్యం నావద్యంతే యథా - ఉర్క్యః

రేఫాత్పరం (14-4) ఇతి ప్రాప్తిః। అవసాన వచనం విరామాభిప్రాయమ్ తస్మాన్న సంధానే విషేధః। యథా— ఊర్క్వేచ...। నార్తిమార్చప్తి మనఃశ్చేమే। యః క్కామయేత। యః ప్వాప్వన్నా। స్వరపూర్వమ్ (14-1) ఇత్యనేనైవ ప్రాప్తిః। అవసాన ఇతి చతుర్వర్తం వృధగీవ సూత్రం శేష దూచుః। ఏకీకరణే దోష దర్శనాత్। తోఽసా దోషః। అవసానే వర్తమాన ర విసర్జవియోదయ ఇత్యన్వయ సంపాదనం “అవగ్రహ (5-10) ఇతి వదితే; నై వదోషః। ర విసర్జనీయాదీనాం వదావసానే ద్విత్వప్రాప్తిః దూరోతా రికా ఇతి నేయమత్య శంకా। కించ వృథక్కరణే సతి అవసానే కిం వా భృ తీక సాకాంక్షతయా వచనమనర్థకం స్యాత్। ఏకీకరణే తు రవిసర్జనీయ ఇతి వర్తసాహచర్యా దవసానే వర్తమానో వర్త ఇతి చ లభ్యతే। తస్మాదీకీకరణమే రమణీయమ్।

అవసానే, రవిసర్జనీయజిహ్వమూలీయోపధ్మానీయాః॥

మణిప్రభః:- పూర్వసూత్రమునుండి “ద్విత్వము లేదు” అనునది (న, ఈ సూత్రములోనిది వర్తించును. కాగ— “వదానమందున్న వర్తమునకు రేఫ, విసర్గ, జిహ్వమూలీయము, ఉపధ్మానీయము-వీనిది ద్విత్వము లేదు” అని సూత్రార్థము. సూత్రమందలి ‘అవసాన’ శబ్దముచే వ్యస్త వదమునే గ్రహించవలెను. వాక్యమందు సంధత్తమగు స్థలమున ఈ సూత్రము వర్తించదని గ్రహించవలెను. కనుకనే విరామ చిహ్నమును కల్గిన “ఊర్క్వ” అను వదమునందలి కకారమునకు ద్విత్వము నిషేధించబడినది. ఊర్క్వ అని వాక్యమందు సంధత్తమగుచోట్ల ‘ఊర్క్వచమే’ అనుదగ్గర ‘ఊర్క్వేచ’ అని ద్విత్వము వచ్చినది. ఇట్లే నార్తిమార్చప్తి (2-2-4) మనఃశ్చేమే (2-2-1) యః క్కామయేత (2-1-2) యః ప్వాప్వన్నా (2-3-13) అను స్థలము లందు ద్విత్వము ‘స్వరపూర్వమ్’ (14-1) అను సూత్రముచే ప్రవర్తించినది. ఇది త్రిభాష్యరత్నకారుని వివరణము.

ఇక గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ ఈ సూత్రమును— “అవసానమందున్న వ్యంజనమునకు ద్విత్వముండదు. రేఫ విసర్జనీయజిహ్వమూలీయోపధ్మా నీయములెచటను ద్విత్వముండదు.” అని చెప్పెను. అవసానే వర్తమానా రేఫాదయః ఇత్యన్వయో నోపపద్యతే। విసర్జనీయ వ్యతిరిక్తానాం తక్రా

ంతః ఉత్తమ వర్ణము అనగ వర్ణయొక్క వంశమాక్షరము వరముగ నున్నప్పుడే ఆ వర్ణయొక్క ప్రధమ వర్ణమునకు సప్తానిధానముగ వచ్చును. ఉదాహరణలు : 1 అక్షరీణయా వ్యాపారయతి (5-2-7-5) 'అక్షయా' అను స్థలమున షకారము తర్వాత ఐకారము (అవర్గ వంశమాక్షరము) ఉండుటచే ష, ఐలకు మధ్య టకారము అభినిధానముగ వచ్చెను. ఇట్లే

'అశ్వాతి — అశ్ నాతి 1-6-1-3

శీర్షిస్సాతి — శీర్షి స్ నాతి 6-1-1-2.

సూత్రమందు "ఉత్తమవరాత్" అని చెప్పబడినట్లే ప్లాజాయణమతానారము ఈ క్రింది స్థలములలో అభినిధాన వ్యవస్థ వారింపబడినది. 1 నిష్పిల్లమ్ 2 యః కామయేతి 3 శ్వాత్ 4 ఇక సూత్రమందలి "తు" శబ్దము శ్రావ్యము చెప్పిన ప్లాక్షి మతమును నిరసించును. ఈ విధముగ కొందర వ్యాఖ్యానించగ మరొకొందరు ఈ క్రింది విధముగ పై సూత్రమును వివరించుచున్నారు. సూత్రమందలి "తు" శబ్దము ఊష్మలకపాషాత్యమును వారింపను. అనగ పాషాత్యముయగు ఊష్మను (హ) చెప్పును. అప్పుడు "హ" ఉత్తమ ఊష్మవర్ణముకంటె వర్గ వంశమ వర్ణము వరమైనచే, దాని సప్తానిధానము వర్ణము అభినిధానముగ వచ్చును." అని సూత్రార్థమగును.

అనగ పూర్వమందు చెప్పిన సూత్రద్వయము (8, 10) తిరస్కరింపబడినది. ఈ విధమగు వివరణకు ఉదాహరణలు :

హ్నం శేతుః — అహ్ నాం శేతుః (2-4-14-1)

రద్యవరాహ్ని — రద్య వరాహ్ నాన్తి (2-1-2-5)

సూత్రమందు పాషాత్యముయగు "ఊష్మ" అని వివరించినచో ఈ క్రింది స్థలములలో నప్పగియ ప్రధమవర్ణ అభినిధానముండదు. గ్రీష్మ హేమంతః 9 వట మకారము ఉత్తమ వర్ణమైనను షకారము అపాష అగుటచే నచః మకార సప్తానిధాన ప్రధమవర్ణాభి నిధానము చాలేదు. ఇట్లే "అశ్వా చ మే 4-7-5-1); అయస్కయం . విచృత (4-2-5-3) అను స్థలములందు అభినిధానములు వారింపబడినవి.

సూత్రము 12 ప్రధమ ఊష్మపరో ద్వితీయమ్॥

తిథావ్యః:- ఊష్మవరః ప్రధమస్పర్శః సవర్గీయం ద్విత్య మావద్యతే

సే. . ; తత్. . ; ప్రతి. . ; తత్। ప్రథమ ఇతికిమ్? తా. . ; ఉష్మవర ఇతి
 వాక్. . ; అర్వా.. ఇత్యత్ర “ప్రథమపూర్వో హకారశ్చతుర్థం తస్య
 స్థానం” (5-38) ఇతి హకారస్య చతుర్థావత్రి, విశేష విహితత్వాత్। తతః
 స్త్రీయః “స్వర ఘోషవత్పరః” (8-3) తృతీయత్వమ్। ఇదమేవ సూక్ర
 యజ్జమ్। ఉష్మవరో యస్మాత్ అసౌ ఘోష వరః॥

ప్రథమః। ఉష్మవరః। ద్వితీయమ్॥

పరివృత్త :- “ఉష్మ వర్ణమును వరముగ గల్గిన ఒక్క ప్రథమాక్షరమునకు,
 వర్ణయొక్క ద్వితీయ వర్ణము ఆగమముగ వస్తును” — అని సూత్రార్థము.

దాహరణుః :-

విరప్ శన్ముదాదాయ — విరప్ శన్ముదాదాయ (1-1-9-3)

తత్విదశీ — తత్విదశీ (8-8-11-1)

ప్రత్యజ్ సోమః — ప్రత్యజ్ భో సోమః (1-8-21)

తత్పవితః — తత్విద సవితః (1-5-8-4)

సూత్రమందు ప్రథమ వర్ణమనుటచేతనే “తా. స రోహః” అను బోధ
 స్వతీయ వర్ణము వారించబడెను. అట్లే ఉష్మవరః అనుటచే “వాక్ శే”
 అనుటచే ‘క’ కు ద్వితీయ వర్ణము వారించబడెను. ఉష్మ వరము అనగ
 శ్చమ్ను వరమందు కల్గియుండుట.

సూక్రము 13 బాడబీకరస్య అసస్థానవరః॥

విభాష్య :- బాడబీకరస్య మతే అత్కనోఽసస్థానోష్మ వరః ప్రథమః సవ
 యం ద్వితీయ మావద్యతే। సమానం స్థానం యస్య అసౌ సస్థానః। స
 స్థానః। అసస్థానః। సః వరః యస్మాత్పః తథోక్తః। యథా — విష్వకో
 రప్ పూశిన్। తద్విదశీ। అసస్థాన ఇతికిమ్? తత్పవితః। నేదం సూత్ర
 యజ్జమ్॥

బాడబీకరస్య, అసస్థాన వరః॥

పరివృత్త :- ఈ సూక్రమున పూర్వ సూత్రము కంటె వై విధ్యమున్నది.

ఈ సూత్రములో వరముగ ప్రథమ వర్ణము కంటె వరముగ ఊష్ణ వర్ణముండవలెను. అయితే ఆ ఊష్ణ వర్ణము ప్రథమవర్ణ వస్థానీయము కానక్కరలేదు. కాని బాడబీకారుని మతములో ప్రథమ వర్ణము ఏ వర్ణకు చెందునో ఊష్ణ వర్ణము ఆ వర్ణకు చెందరాదు. అట్టి సనే ఆ ప్రథమ వర్ణము వస్థానీయ ద్వితీయ వర్ణముగ మారును. ఉదాహరణకు- విస్పృహి విరహేశిన్ అనుచోట వకారముకంటె శకారము (ఊష్ణ) ఉన్నది. ఇది రెండును భిన్న వర్ణములకు చెందినవి కనుకనే వకారమునకు 'ఫ' కారము ఆదేశముగ వచ్చి నది. ఇట్లే తత్ ద్విడశీ - తద్ ద్విడశీ అగును. సూత్రమందు అసస్థాన మని చెప్పుటచేతనే "తత్పితుః" 1-5 8-4 అనుచోట "తి" కు ధత్వము వారింపబడెను. తకార సకారములు ఒకే వర్ణకు చెందినవి కద. వస్థానమను ఒకే ఉచ్చారణ స్థానము కల్గియుండుట వస్థానము కానిది అసస్థానము.

అయితే త్రిభాష్యరత్నకారులీ సూత్రము ను తిరస్కరించిరి.

సూత్రము , 4 అద న॥

త్రిభాష్య :- "అధ" ఇత్యయమధికారః! ఉత్తస్య ద్విత్యవిధేః యథానంధ వం నిషేధోఽది క్రియతే ఇతివేదితవ్యమ్! ఇత ఉత్తరం యద్వక్ష్యామః!

అద॥ న॥

మధ్యవ్రత - ఈ సూత్రము అధికార సూత్రము. ఇంతవరకు ఊష్ణను వరముగ గల్గిన ప్రథమ వర్ణములకు ద్విత్యములువదేశింపబడినవి. అయితే ఆ ద్విత్య విధానము కొన్ని స్థలములందు నిషేధింపబడినది. అట్టివానిని ఇప్పుడు చెబుచున్నాడు. కనుక ఆ సూత్రములలోనికి నిషేధవాచకముగ "న" అనునది అధికారవాచిగ అన్వాదేశమగును.

సూత్రము , 5 అవసానే ర - విసర్జనీయ జిహ్వమూలీయోపధ్వా నీయాః॥

త్రిభాష్య :- వదావసానే వర్తమానో ఎర్హోరేఖో విస్వసీయో జిహ్వమూలీయ ఉపధ్వానీయశ్చ - తేతే వర్ణాః ద్విత్యం కావదంతే! యథా - ఉర్క్

రేఫాత్పరంప (14-4) ఇతి ప్రాప్తిః। అవసాన వచనం విరామబిప్రాయమ్। తస్మాన్న సంధానే నిషేధః। యథా— ఊర్క్వచ..। నార్తిమార్చుతి మనుశ్శ్చేమే। యఃక్యమయేత యఃస్పాప్వన్నా। స్వరహార్యమ్ (14-1) ఇత్యనేనైవ పాప్తిః। అవసాన ఇతి చతుర్వర్తం వృథగేవ సూత్రం కేచి యాయః। ఏకికరణే దోష దర్శనాత్। కోఽసౌ దోషః। అవసానే వర్తమానా ర విసర్జనియాదయ ఇత్యస్వయ సంపాదనం “అవగ్రహ (5 10) ఇతి వదితి చేత్; నైషదోషః। ర విసర్జనియాదీచాం పదావసానే ద్విత్వపాప్తిః యారోత్వా రితా ఇతి నేయమత్ర శంకా। కించ వృథత్కరణే సతి అవసానే కిం వా భవ త్తితి సాకాంక్షకయా వచనమనర్థకం స్యాత్। ఏకికరణే తు రవిసర్జనీయ ఇతి వర్ణసాహచర్యా దవసానే వర్తమానో వర్ణ ఇతి చ లభ్యతే। తస్మాదేకికరణమేవ రమణీయమ్॥

అవసానే, రవిసర్జనీయజిహ్వమూలీయోపధ్మానీయాః॥

మణీప్రభః:- పూర్వసూత్రమునుండి “ద్విత్వము లేదు” అనునది (న) ఈ సూత్రములోనికి వర్తింతును. కాగ— “వదాస్తమందున్న వర్ణమునకు, రేఫ, విసర్గ, జిహ్వమూలీయము, ఉపధ్మానీయము-ఏనికి ద్విత్వము లేదు” అని సూత్రార్థము. సూత్రమందలి ‘అవసాన’ శబ్దముచే వ్యస్త పదమునే గ్రహించవలెను. వాక్యమందు సంధత్తమగు స్థలమున ఈ సూత్రము వర్తింపదని గ్రహించవలెను. కనుకనే విరామ చిహ్నమును కలిగిన “ఊర్క్వ” అను పదమునందలి కకారమునకు ద్విత్వము నిషేధించబడినది. ఊర్క్వ అని వాక్యమందు సంధత్తమగుచోట్ల ‘ఊర్క్వచమే’ అనుదగ్గర ‘ఊర్క్వచ’ అని ద్విత్వము వచ్చినది. ఇట్లే నార్తిమార్చుతి (2-2-4) మనుశ్శ్చేమే (2-2-1) యః క్కమయేత (2-1-2) యఃస్పాప్వన్నా (2.2.18) అను స్థలము లందు ద్విత్వము ‘స్వరహార్యమ్’ (14-1) అను సూత్రముచే ప్రవర్తించినది. ఇది త్రిశాష్టరత్నకాదుని వివరణము.

ఇక గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ ఈ సూత్రమును— “అవసానమందున్న వ్యంజనమునకు ద్విత్వముండదు. రేఫ విసర్జనీయజిహ్వమూలీయోపధ్మా నీయములకివలెను ద్విత్వముండదు.” అని చెప్పెను. [అవసానే వర్తమాన రేఫాదయః ఇత్యవ్యయో నోపవద్యతే। విసర్జనీయ వ్యతిరిక్తానాం తక్రా2

మృచాత్, విసర్జనీయస్య చ తత్ర ద్విత్వ ప్రాప్త్యభావాత్. తస్మాదవసానే
ద్యమానస్య వ్యజ్ఞానస్య ద్విత్వం న భవతి। రేఖాదీనాం చతుర్థాం సర్వత్ర
భవతితి యోజనా। ఇది గార్గ్యగోపాల వ్యాఖ్య] [15]

సూత్రము 16 ఊష్మా స్వరవరః॥

తిథాష్యః:- స్వరవర ఊష్మా ద్విత్వం నావద్యతే। స్వరః వరః యస్మాదవసా
స్వరవరః। యథా— దర్శ .। వర్ష .। బర్హం .। బర్హి .। రేఖాత్వరం
వ (14-4) ఇతిహా ప్రాః ఊష్మితికిమః ఏభిః॥ స్వరవర ఇతికిమః హి ..।
నన్ ద్ .। మృదం .। అగ్ని .।

ఊష్మా స్వరవరః॥

మచ్చివ్రథః “స్వరమును ఎరిమందు కల్గిన ఊష్మ వర్ణమునకు ద్విత్వము
లేదు.” అని సూత్రార్థము.

ఈ సంహితయందు ఊష్మ వర్ణములు ఆరు గద. శిహ్వమూలీయోహ
ధ్మానీయములు శ, ష, స, హ. ఇందు మొదటి రెండింటి గురించి పూర్వ
సూత్రమున చెప్పబడినది. కనుక ఆకనిపుడు మిగిలిన శ, ష, స, హ వర్ణ
ముల గురించి చెప్పుచున్నారు. శ, ష, స, హ వర్ణములలోనేదీని యొక్క
దానికంటె అచ్చు పదముగ నున్నచో, ఈ ఊష్మ వర్ణమునకు ద్విత్వమురాదు.

ఉదాహరణః

దర్శపూర్ణమాసా — (2-2-5) [దర్శకేత .]
వర్షభవః — (7-2-10) [వర్షేత్ ఆ]
బర్హం నహ్యతి — (2-5-7) [బర్హేత్ ఆ .]
బర్హిహ — (1-7-4) [బర్హేహి]

పై పదములలోని శవనహలకు రేఖాత్వరం వ (14-4) అను సూత్ర
ముచే ద్విత్వము రావలసియుండగ ఈ సూత్రముచే నిషేధించబడినది.
సూత్రముందు చెప్పిన ద్విత్వ విషేధము స్వర వరమగు ఊష్మలకి చెల్లును
అట్టి స్వరము వరమందు లేనిచో ద్విత్వము పొందించును. పార్శ్వే, వర్
షాభవః। మృదం-బర్హిస్వేభిః॥ అగ్నిర్ హ్యస్య (5-1-5) అనునః
ప్రత్యుదాహరణలు. [16]

సూత్రము 17 ప్రథమపరశ్చ స్థాక్షి ప్లాజాయణయోః॥

త్రైకావ్య :- స్థాక్షి ప్లాజాయణయోః వక్షే ప్రథమపర ఉష్మా ద్విత్వం నా వద్యతే। చకార ఉష్మాణమూర్వాదిశః। యహా — సుశ్చ. । అష్టా. । ప్రధమపర ఉత్తిరిమేః తస్మా. । ప్రథమః పరో యస్మాదిసౌ ప్రథమ పరః। చకారోఽత్య యద్యహ్యష్ట మాత్రాకర్తవః, తథాపి శషసహస్రేషు సప్రమృత్యయః। అవ్యథా అవసానే (14-13) ౩౫ సూత్రే జిహ్వమూలీయో వధ్నా నియయోః గ్రహణం వ్యర్థమ్। అనేపై వ గ్రహింపట్టితి॥

ప్రథమపరః। చ। స్థాక్షి ప్లాజాయణయోః॥

మణిప్రథ :- పూర్వసూత్రమందు, ఉష్మకంఠె స్వరము పరముగనున్నచో, ఆ ఉష్మ వర్ణమునకు ద్విత్వము రాదని చెప్పబడెను. అట్లయినచో ఉష్మ కంఠె వ్యంజనము పరముగ నున్నచో ద్విత్వముగూడా అని వందేహము. ఆ వందేహ నివృత్తికై ఈ సూత్రము చెప్పబడినది. “ఉష్మ వర్ణముకంఠె, ప్రథమ సంఖ్య కల్గిన వ్యంజనము అనగ, క, ఛ, ట, త, వ — వీనిలో ఏ యొకటియైనను — పరమందున్నచో ఆ ఉష్మకు ద్విత్వము రాదు అని సూత్రా వర్ణము. ఉదాహరణలు :-

సుశ్చస్త్ర దన్త .. (4-4-4) [సుక్ వస్త్ర]

అష్టా కృత్యః ... (6-4-5) [అష్టా]

ఈ సూత్రములోని చకారము పూర్వ సూత్రమందలి “ఉష్మా” అను పదమునన్వాదేశము చేయును. ప్రథమ వర్ణమును — పరమందు కల్గియున్నది “ప్రథమ పరః” అగును. మరియు ఇచట ఉష్మవదముచే శషసహస్ర ఘులే గ్రహించబడును. అట్లుకానిచో అవసానే, (5-15) సూత్రమున జిహ్వమూలీయో వధ్నానియ స్వరణ వ్యర్థమగును అని చెప్పబడినది. ఈ సూత్ర మందలి స్థాక్షి ప్లాజాయణ పదములు గౌరవ వాచకములగునే కాని మతాంత రమును సూచించవని గ్రహించవలెను. అయితే వైదికాభరణకర్త ఈ విషయమును “స్థాక్షి ప్లాజాయణ గ్రహణం పూజార్థమ్” అని స్పష్టముగ చెప్పెను.

సూత్రము 18 ఉష్మాఽఘోషా హరితస్య॥

త్రిభాష్య :- హరితస్య మతే అఘోష ఉష్మా ద్విత్వం నావద్యతే॥ వై శోఢ్య
 1 పుష్య 1 నాస్య ॥ అఘోష ఇతికిమ్; మహ్య ॥ ఉష్మ గ్రహ
 ౫౦ పూర్వ సూత్రాఽ నపేక్షార్థమ్॥ అత్యమద్యూష్మ గ్రహణం న క్రియేత,
 ఉష్మీత్యే తత్ స్వరపరిత్యేన చ్చిధమ పరత్యేపచ వమ్మధమ్॥ తస్మాదిహః
 తక్సంబంధస్యై వాఘోషత్వ విశేషణం స్యాత్॥ అతస్తస్మిన్ పృత్యర్థం
 ఉష్మీతి గ్రహణం కృతమ్॥ అతః సర్వావప్త ఉష్మాఽత్ర నిషేధ భాత్॥

ఉష్మాః అఘోషః॥ హరితస్య॥

మణివ్రత :- ఉష్మ వర్తమునకు ద్విత్వనిషేధ విషయము పూర్వసూత్రము.
 లందు చెప్పబడినది. ఇపుడీ సూత్రమందును అదియే విషయము చెప్పబడు
 చున్నది. కాని ఇది మతాంతరము. అనగ ఇది కాతాంతరమునకు చెందినది.
 ఈ సూత్రమునుండి ఐదు సూత్రములలో “హరితుని మతము చెప్పబడును.
 ఈతని మతముననుసరించి “అఘోషయగు ఉష్మ వర్తమున చెప్పబడును.
 ద్విత్వము లేదు” అఘోషయగు ఉష్మ అనగ హకారమును మిసహయించి
 మిగిలిన ఉష్మ వర్తములు, వానికి వరమందు స్వరమున్నను, వ్యంజన
 మున్నను ద్విత్వము రాదు. ఉదాహరణ :-

పుష్యతి ప్రజయా వఖిః .. (2-1-11)

స్యాఽవరూపమ్ (4-5-7)

ఘోషవస్తుయగు ఉష్మ (హకారము) కు ద్విత్వము వచ్చునని తెలు
 టకే అఘోషలకు లేదని చెప్పెను.

హకారమునకు — మహ్యమిమాసీ .. (3-1-3)

[18]

సూత్రము 19 రేఫవరశ్చ హకారః॥

త్రిభాష్య :- పూర్వసూత్రాఽఘోష ఇత్యుక్తే ఘోషోష్మణో నిత్యం ద్వితే,
 ప్రాప్తే పిఠినష్టిదాసీం రేఫవరో హకారశ్చకారా కృష్ట హరితమతే ద్విత్వః
 నావద్యతేయథా — దుదు 1 రేఫవర ఇతికిమ్; జఃహ్య 1 హకార ఇతికిమ్
 క్రితం 1 రేఫవరో యస్మాదసౌ రేఫవరః॥

తైత్తిరీయ పౌర్ణిమాఖ్య

రేవవరః చ హతారః॥

చివరిభాగము :- ఈ సూత్రమునందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునుండి 'హరిన్య' అనుదానిని ఇందులోనికి అనువృత్తి చేయును. పూర్వసూత్రముందు ఘోషయగు ఊష్యగురించి చెప్పబడినది. ఇప్పుడి సూత్రముందు ఘోషత్రగు ఊష్యగురించి చెప్పుచున్నారు. హరితుని మతానుసారము ఘోషత్రగు ఊష్యవర్ణముకంటె రేఫ వరముగ మన్నచో ఊష్యకు ద్విత్వము వర్ధము. అనగ హతారమునకు ద్విత్వము రాదు అని సూత్రార్థము.

దాహరణలు :- దుద్రుహే అహ్మయః . (1-9-5) ద్విత్వము రేఫ వరముందున్ననే హతారమునకే ఎచ్చును. కనుక "జహ్ హ్యహ్యగ్నిః" (1-1-12) క్రం తే అన్యత్ (4-1-11) అనునవి ప్రత్యుదాహరణలు. [18]

సూత్రము 20 అవర్గశ్చ తవర్గవరః॥

విభాష్య :- చకారో హరితాన్వాదేకకః అవర్గస్తవర్గవరో న ద్విత్వ ముక్తిః యథా — పష.... విడ్.... తవర్గవరో యస్మాద్దసౌ తవర్గవరః వర్గ ఇతికిమ్; వాత్తే.... తత్తే.... ఏవం వర ఇతికిమ్; విడ్....

అవర్గః చ తవర్గవరః॥

చివరిభాగము :- ఈ సూత్రమునందలి చకారము పూర్వసూత్రమునుండి 'హరిన్య' అను పదమునన్వాదేకము చేయును కాగ హరితుని మతముననే రింది "తవర్గాక్షరమును వరమందుగల్గిన అవర్గాక్షరమునకు ద్విత్వము రాదు అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు — పషత్తే విష్టే.... (2-2-12) విష్టే ఇమ్.... (1-8-13) ఈ నిషేధము తవర్గాక్షరమును వరమందు కల్గిన అవర్గక్షరమునకే చెందును. ఇతర వర్ణములకి నిషేధము లేదు కనుకనే వాత్తే (1-3-8) తత్తే.... (1-3-8), పట్త్తే కపాలపమ్ (1-8-5); విడ్త్తే ముక్తిః.... (2-2-5) అనునవి ప్రత్యుదాహరణలు. [20]

సూత్రము 21 అతవర్గో యవకార వరౌ॥

విభాష్య :- హరితః సాన్నిధ్యే ల్లభ్యతే తన్నతే అతవర్గౌ న ఖ

మహాకారో ద్విత్వమాప్నుతః। యదా లకారః కల్యా...। బై ల్యో....
 వగ్గోఽపి ...। కన్యే....। ఇషీ. ..। యవకారో వరౌ యాభ్యాం తౌ తథోక్తౌ॥

లతవర్గః, యవకారవర్గః॥

బుద్ధివ్రథ :- ఈ సూత్రము కూడ హరితుని మతానుసారమే చెప్పబడినది.
 'హరితస్య' అనునది సాన్నిధ్య బలముచే ఈ సూత్రములోనికి వచ్చును.
 ౧౧ "హరితుని మతానుసారము లకార తవర్గాక్షరములకంటె యలకారము కాని
 కారము కాని చరమంగున్నచో, ఆ పూర్వ వర్ణములకు ద్విత్వము రాదు"
 అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు :

లకారమునకు కల్యాణీ (7-1-8)

బై ల్యోయూవః . (2-1-8)

తవర్గాక్షరములు కన్యేవ తున్నా . (3-1-11)

ఇషీ త్వా . (1-1-1).

[21]

సూత్రము 22 పరశ్చ॥

త్రిభాష్యః :- చకారో హరితార్షకః। పర ఇత్యేక పదనేన చకారో గృహ్యతే।
 పూర్వసూత్రస్థ నిమిత్తయోః యః పరః సోఽపి ద్విత్వ మావద్యతే, హరిత
 మతే॥ యథా— విభూ । గాగ్గిన్ । వకార ఇతికిమీః కల్ । స్పర్శ
 ఏవై కేషామ్ . (14-3) ఇత్యత్యవధారణ నిరాకరణాయామ మారంభః।
 అథవా ద్విత్వేకృతే వరో ద్విత్వీయ వ్యాయో ద్విత్వవిధిర్నా స్తి। అనవస్థా
 వ్రసంగాత్। నను సవర్త సవర్గీ మ పరః (14-23) ఇతి చరిత్రాశ్రేణాపి పుర
 ద్విత్వ నిషేధః। సానరుక్త్య వివాదాంతి। మతభేదాన్వేషదోష ఇతి బ్రూమః॥
 హరితమతమేతత్। ఉష్యాఽమోషో హరితస్య (14-18) ఇత్యాది సూత్రపం
 చకమనిష్ఠమ్॥

పరః। చ॥

మణివ్రథ :- ఈ సూత్రము కూడ హరితుని మతమునే చెప్పును. సూత్ర
 మందలి చకారము పూర్వ సూత్రము నుండి వకారమును సూత్రమే ఈ
 సూత్రములోనికి అన్వాదేకము చేయును. ఈ సూత్రముచే పూర్వ సూత్ర

మండు చెప్పిడిన నిమిత్తములో (యకార, వకారములు) పరమైనవకర్వాత నున్న లేక రెండవదియగు వకారమునకు ద్విత్య నిషేధము చెప్పబడినది.

ఈ అధ్యాయమందలి ప్రథమ సూత్రముచే స్వర పూర్వత్వము, వ్యంజన పరిత్యమగుల వ్యంజనమునకు ద్విత్యము చెప్పబడినది. కాని ఆ ద్విత్య సాప్తి అకార, వకారములకు లేదని మూడవ సూత్రము (స్వర్గవివ ఏతే హమ్) చెప్పింది అయితే హరితుడు ఈ సూత్రమున వకారమునకే ద్విత్య నిషేధము చెప్పబడి మూడవ సూత్రము శివ సవవాదమగుచున్నది. ఈ హరితుని నుతములో అకారమునకు ద్విత్యము ఎట్లును. ఆదాహరణలు :- విభూవావేర్పి (3.5.9) గాగ్గిః (5.2)

సూత్రమున వకారమునకు ద్విత్యము ఉదసి చెప్పబడి అకారమునకు (3వ సూత్రములోని) ద్విత్యము వచ్చునని తెలియవలెను. కనుకనే కల్ లాన్ జాహోతి . 5.4.8 అనుచోట అకారమునకు ద్విత్యము వచ్చినది.

అయితే ఈ హరితుడు చెప్పిన ఐదు సూత్రములు (18, 19, 20, 21, 22) ప్రాతికాఖ్యకారున కంగీకారము కాదు. కనుకనే త్రిభాష్యకారుడు "సూత్రవంచక మనిష్ఠమ్" అని చెప్పెను. [22]

సూత్రము 23 సవర్ణసవర్గీయ పరః॥

త్రిభాష్య :- సవర్ణపరః సవర్గీయ పరశ్చ ద్విత్యం నావద్యతే। సవర్ణత్వం నామ సౌరూప్యముచ్యతే। న తుల్యస్థాన కరుణతామాత్మమ్। సవర్గీయః సమాన వర్ణ సమృద్ధిః। యథా—అత్వక్కాయ అత్తా హమీషి పిప్పకాతే సంయత్రాః యల్లోహితమ్। త్వం వాతైః॥ సవర్ణపరాద్యేవమాదీని సవర్గీయ పరాణ్యేవిదామః। అట్కే నృ బోక్తే। ప్రాశ్నామువః కర్ణాత్కాండ్వాత్। తంతే దుశ్శ్వాః। అమృన్వేష్ఠ॥

అనునాసిక పూర్వస్తు కకారోమధ్య జగమః।

గకారశ్చ తకారే వ ధకారే వ యధాక్రమమ్॥

ఇతివచనా దిదమప్యదాహరణమ్ — ప్రాజ్ క్రో యజ్ఞః ప్రాజ్ క్తః। తాన్ బ్రూయాద్యజ్ గ్యమితి॥ ఏవం పర ఇతికిం వాన్ అసన్। షడ్భాసః విదధాని మన్మహి దామ్ మ్నూపౌమృన్॥

సవర్ణ సవర్గీయ పరః॥

మణివృథ :- ఇచ్చటివరకు చెప్పి సూత్ర పంచకము అనిష్టమని నిర్ణయించి, ఇకనిపుడు స్వమితమగు సిద్ధాంత సూత్రమును చెప్పుచున్నాడు.

సవర్ణమును పరమందు కల్గియున్నను, సవర్గీయవర్ణమును పరమందు కల్గియున్నను, ఆ వర్ణమునకు ద్విత్యము రాదు. ఇచట సవర్ణమునకు సమాన జాతీయమగు వర్ణ వ్యక్త్యవ్రము. అనగ కళారమునకు కళారము, సకారమునకు సకారము, సవర్ణములు. ఈ విధముగ ఒకే వర్ణమునకదే వర్ణము సవర్ణమగును. ఇక సవర్గీయమనగ అదే వర్ణకు చెందిన వర్ణాంతరము. సవర్గీయః సవర్గీయః॥ ఉదాహరణలు :- అత్యక్ష్మాయ (7-3-12) ఇచట అత్యక్ష్మాయ అను ఉండగ కళారమునకధికముగ ద్విత్యము లేదు. అట్లే అర్థాహవీంషి (2-3-12) పిప్పకాతే (3-3-18) సంయతాః (1-3-1) ఇవి సవర్ణ పదమునకు ఉదాహరణలు :

అత్ కౌ న్య క్ కౌ	(1-7-7)
ప్రౌఞ్మువ	(5-2-7)
కాష్టాష్టాష్టా	(4-2-8)
తంతే దుశ్చుజ్ఞః	(3-2-10)
అమృన్వత్ ..	(1-5-8)

ఈ సందర్భంలో ఒక శిక్షాకారికను ఉదహరించారు. దానిననుసరించి అనునాసిక వర్ణముకంటె పరమగ కళారముగాని ధకారముగాని యున్నచో ఈ రెండింటికీ ఎద్యగ క్రమముగ కళారముగాని, గకారముగాని అగమముగ వచ్చును అని తెలియును.

సూత్రమందు సవర్ణ, సవర్గీయమని నిర్దేశించుటచే వాఙ్మ అసన్; షడ్మా సః, మ్మహి ఇత్యాదులందు సవర్ణము కాని, సవర్గీయ వర్ణములు గాని పరముగ లేకపోవుటచే ద్విత్య నిషేధము వ్రవర్తించదు. కనుక సవట ద్విత్యము వచ్చు సవకాశము కలదు. [28]

సూత్రము 24 నానుత్తమ ఉత్తమపరః॥

త్రిభాష్య :- సకారోఽయం ప్రతి ప్రసవార్థః॥ ఉత్తమపరోఽనుత్తమో

ద్విత్యం నావద్యత ఇతి న! యథా—యాచ్ యజ్ఞ! ఆత్ . | సప్ర . |
పా . | అను త్రమ ఇతికిం? తమ్మా | ఉత్తమః పరో యస్మాదసా పుత్తమ
వరః! సవర్ణ సవర్ణీయ వరః (14-23) ఇతి ప్రాప్తావయమారమ్మః॥

స! అను త్రమః! ఉత్తమవరః॥

మణివ్రణ :- పూర్వ సూత్రమందు సవర్ణీయ వర్ణములు వరమగుచో ద్విత్య
నిషేధము చెప్పబడినది. ఇప్పుడి సూత్రమందు దానికి అవనాదము చెప్పా
మున్నాడు. ఉత్తమ! అనగ వర్ణ పంచమాక్షరము. ఈ సూత్రములోనికి
అధికార సూత్రము నుండి “న” అనునది వచ్చును. కాగ “న సతను త్రమః
ఉత్తమవరః” అని అగును. ఒక సకారము ద్విత్యమును నిషేధించగ, మరి
యొక సకారము ఆ నిషేధమును ప్రతిషేధించును. కాగ ద్విత్యము సిద్ధిం
చును. నిషేధమునకు నిషేధమును చెప్పుటకు ప్రతిపక్షమని సాంకేతికవదము.
కాగ “ఉత్తమ వర్ణమను పరమందు కల్గిన సవర్ణీయ భిన్న వర్ణము ద్విత్య
మును కొందును” అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణ :-

యాచ్ యజ్ఞ. (1-5-7)

యజ్ఞే యజ్ఞేనః (2-1-11)

అజ్ఞాః (3-6-5)

సప్రత్ త్నవత్ (2-2-2)

పాప్ ప్పానమ్ (1-4-41)

సవర్ణీయ అను త్రమ వర్ణమని చెప్పుటచే “తమ్మాదేవాః” (3-2-2)
అనుచోట మకారము కంటె మకారముండుటచే పూర్వ సూత్రము వ్రేవర్తించి
ద్విత్య నిషేధము సిద్ధించెను.

ఇకనిపుడు కొన్ని మత భేదములను చెప్పుచున్నాము. [24]

సూత్రము 25 అదై కేషామాచార్యాణామ్॥

ప్రతిభాష్య :- అదైత్యయమధికారః! ఏకేషాం మతమధిక్రియత ఇత్యేతద్వేది
తవ్యం ఇత ఉత్తరం యద్యక్ష్యామః॥

అథ! ఏకేషామ్! ఆచార్యాణామ్॥

మణివ్రణ :- ఇంతవరకు ద్విత్య విధానము చెప్పబడినది. ఇకనిపుడి

విషయమున కొందరదాద్యం భిన్నాభిప్రాయములను చెప్పుచున్నారు అథ అనునది అధికార పదపము ఈ క్రింద చెప్పబడు సూత్రములు భిన్నమతములకు చెందినవని సూత్ర భావము [2]

సూత్రము 28 అకారో హశవకారవరః॥

ప్రతిభాష్య - ఏకేషాం మతే హశవకారవరో అకారో ద్విత్వం నానద్యతే! మల్లా । కత । కతో । ఏవంవర ఇతికిం; కల్లాషీ , కల్లాడీ హకారశ్చ కకారశ్చ వకారశ్చ హశవకారాః తేవరే యస్మాత్పి తథోక్తః॥ అశ్చ హశవరే కార్యమిష్టం, నకు వకారవరే! నాఽపి వరసూత్రమిష్టమ్!

అకారః॥ హశవకార వరః॥

మహివ్రథ - అకారమునకు ద్విత్వ విషయమున మత భేదమును చెప్పుచున్నారు అకారముకంటె హ, క, వ ఈ మూడింటిలో ఏది వరముగనున్నను, అకారమునకు ద్విత్వము లేదు— అని సూత్రార్థము ఇదాహరణలు

మల్లా అలభస్త (2-1-2)
కతవల్లం విరోహ (1-1-2)
కతో బిల్వః (2-1-8)

ఏవం వరః అని ఎందుకు? అకారముకంటె ఏకద్విన్న వర్తములు వద మగుచో అకారమునకు ద్విత్వము వచ్చునని తెలియవలెను కల్లాషీ (5-1-1), కల్లాడీ (7-1-8) ఇదకు అకారముకంటె మకారము, యకారములు అందుటనే అకారమునకు ద్విత్వము సిద్ధించినది

ఇప్పుడు చెప్పినది మతాంతరము కద మరి సిద్ధాంతమేమిటి అని ప్రశ్నించగ; వ్యాఖ్యకారులిట్లనుచున్నారు అకారముకంటె హ, కకారములుమాత్రమే వరముగ నున్నచో ద్విత్వము లేదు కాని వకారము వరమందున్నచో ద్విత్వము సిద్ధించును ఇందుకు ప్రమాణము—

అకారస్య వకారేణ సంయోగే స్వరితోయది!

తదా సంయుక్త ఏవస్మాత్ అసంయుక్తప్రతోఽవ్యథా॥

అను శబ్ద పాఠము అనగ “అకారముకంటె స్వరితమగు వకారమున్నచో ద్విత్వము వచ్చును” అని గార్గ్యగోపాలయజ్ఞ వివరించెను. [28]

సూత్రము 27 స్పర్శ స్పర్శపరః *

త్రిభాష్య - విశేషాం మతే స్పర్శ పరః స్పర్శో న ది త్వ ముపద్యతే।
యథా— చాగ్రీ । అపి । ఆచ్ । నప్ర । యమ । పృర్మః పరో
యస్మాదసౌ స్పర్శపరః॥

స్పర్శః స్పర్శపరః॥

శుద్ధీద్రశ - కొందరాచార్యుల మతమున స్పర్శవర్ణమును పరమందుకలిప
స్పర్శ పరమునకు ద్విత్వము లేదు* అని సూత్రార్థము ఉదాహరణలు
చాగ్రీపీ (17 10) అపిమోక్షానమ్ (4 8 8) ఆచ్ దారః (5 8
5) సప్రత్నవత్ (2 2 12) యమన్నవానః (1 5 5) స్పర్శ పరమును
పరమందు కలిపదని స్పర్శపరమగును అయితే ఈ సూత్రము ఆమోద
యోగ్యము కాదని వ్యాఖ్యాకారులు తిరస్కరించిరి [27]

సూత్రము 28 పదాస్త్రచ్చ వ్యజ్ఞానపర పాగ్నికృతః *

త్రిభాష్య - వ్యజ్ఞానపర ఇతి స్పర్శవ్యతిరీక్త వజ్ఞాన పర ఇత్యర్థః। అన్యథా
స్పర్శానామల గ్రహణే హ్యసూత్రేఽపి విశేషాన్నిమిత్త విశేషోవ్యప్తః। పదా
స్త్రవ్యం ప్రాకృతత్వం చ నిమిత్తినో విశేషః। నిమిత్త తు సర్వవజ్ఞానాత్మక
వ్యమితితేజ్ వత్త్వమ్। తథాపి స్పర్శాగ్రాగ్రే నిమిత్త విశేషస్య వై యర్థ్యమ్।
స్పర్శపర ఇత్యత్ర సామాన్యేన నిమిత్త విశేషస్యాపి గతత్వాత్। తస్మాదస్త్రా
దయ ఏవ తత్ర వ్యజ్ఞాన శబ్దేనోవ్యప్తే। తథాపి స్థాని స్పర్శాకర్షకః। పారి
శేషోస్తకారస్యోనుకర్షణమ్। తథాపి— అస్తస్థాని వ్యజ్ఞానపరత్వే నత్యవ్య
స్పర్శానామలవృత్తానా వదాస్త్రేఽస్థితాస్త్రైః। వస్త్రాదో ఇత్యత్రాస్త్రైః
చేత్ మైవమ్। న న సామితి రావరః (12 4) ఇత్యత్ర వై యర్థ్యాత్। ఇతి
శబ్దో మూలస్య ద్విత్వ సద్భావం భేదయత్ త్యధ్యయ నామరోధా దుపసౌది
తమ్। తస్మాన్స్త్రైష నిబేధ విషయః। సాఽపి బ్రహ్మవృత్తః। న త్విశ్వేరిః
ఇత్యాది విషయః। కుతః? ఇహ పాగ్నికృత ఇతి విశేషణం వికృత సద్భావం
కల్పయతి। అన్యథా వ్యవ్య వై యర్థ్యాత్। తవ్య వికృతత్వం జాతరస్య జా
తరస్య అస్తస్థాని పరత్వే నతి త్యచిదపి పదాస్త్రే నదృశ్యతే। తస్మాత్ ప్రాకృత

ఇతి ప్రయోగ సాధనాధ్యయ సకారస్యానుకర్షణం యుక్తమితి
 తిష్ఠా మావాచయేత్ సకారస్యైవానుకర్షణం అద్వపత్కృత
 వం నూత్రయోజనా— ఏకేషా మతే పదాస్త ప్రాకృతః
 వ్యజ్ఞానపరో ద్విత్వం నాద్యతే। యథా జనాన్యాతయతి
 ఏతాస్ హోమాన్। పదాస్త ఇతికింః తాస్ రక్షధ్వం। వైష
 నసు కథిమత్య వికృతత్వమ్;

రేఫాట్టవర్ణా త్సార్వశ్చ తవరాశ్చ పరశ్చనః।
 తవర్గస్థాన త్యాహరతత్ సానోఽన్య ఉచ్యతే।

ఇతి వచనాదై స్థానభేదికృతం వికృతత్వ మితియ్యై
 పక్ష్యతి —

రేఫపూర్వో నకరో యః పదాస్తే యత్ర దృశ్య
 విశేషం తత్ర జానీయాత్ ద్విత్వమిత్యభిధీయః

ఇతి వ్యజ్ఞాన మస్మాత్పంమితి వ్యజ్ఞానపరః। ప్రకృతిరితి వ్యభ
 ప్రాకృతః॥

పదాస్త : చ। వ్యజ్ఞానపర : ప్రాకృతః

మణివర్ణ - ఈ సూత్రములోనిది అథ ప (14-14)
 సూత్రము “-ధే తేషామాదార్యాదామ్” (14 25) అను అధిక
 వర్తింతును కాగ కొందరి అచార్యుల మతముననుసరించి
 మౌనుందు కల్గినట్టియు పదాస్తమందున్నట్టియు అవిః
 పరమునకు ద్విత్వము లేదు అని సూత్ర భాషము సూ
 కార్థము వ్యాససూత్రమునుండి స్పర్శః అనుదాక్షిణి ఈ
 అసవృత్తి చేయును

ఈ సూత్రమును వివరించుచు త్రిభాష్య రత్నకారుః
 త్రిన వైదికభరణకర్తయు పరమందున్న వ్యంజనము (ః
 త్) అను పదములను వివరింతుటకు చాల ప్రయత్నము
 వీరిరువురుకంటెను ప్రాచీనుడగు మావాషేయుడు మాత
 యథా తథముగనె వివరించెను ఆ వివరణమే యుక్తమై
 వండితుడు తాడ అభిప్రాయపడెను ఇకనిపుడు త్రిభాష్య
 రణమును చూతము

తైత్తిరీయ పాఠికాఖ్య

“వ్యంజనవరః” అనగ స్వర్ణవ్యతిరిక్తమగు వ్యంజనమును వరమందు ల్గిన అని అర్థము పూర్వసూత్రమందు స్వర్ణము వరమందు కల్గిన స్వర్ణకు వ్యక్తము రాదని చెప్పబడెను కనుక ఇచట మరల స్వర్ణమును కూడ గ్రహించినచో పునరుక్త దోషము వచ్చును కనుక ఈ సూత్రమందలి వ్యంజన వదము “స్వర్ణవ్యతిరిక్త వ్యంజనములనే” వరిమితము

కంక - ఇచట నిమిత్తియగు స్వర్ణ వర్ణమునకు వదాస్తమందున్న, ప్రాకృతమగు” అను విశేషణములున్నవి కనుక నిమిత్తములు కూడ పూర్వ సూత్రమునందలి వానికంటె మరల పేరుగ నుండవచ్చును కద కనుక నిమిత్తములుగ మొత్తము వ్యంజనములనన్నిటిని గ్రహించవచ్చును గదా

సమాధానము - విశిషేణాని, ఇచట స్వర్ణ వర్ణములను గ్రహించినను గ్రహించకపోయినను విశేషము లేదు కనుక అనవసరముగు విశేషార్థమును వ్యంజన వదమునకు గ్రహించుట పృథాయగును కనుక స్వర్ణవ్యతిరిక్తమగు వ్యంజనములనే వ్యంజనవదము యొక్క అర్థముగ గ్రహించుట విజ్ఞక అగును కాగ సూత్రమందలి వ్యంజన వదము “అంతస్థాది వ్యంజనములనె” 3వచ్చును

ఇక అంతస్థాది వ్యంజనములను వరముగకల్గిన అవికారియగు వదాస్త స్వర్ణ అనగ శివలయు నకారము మాత్రమే యున్నది కాగ ఈ సూత్రము అంతస్థాది వ్యంజనములను వరముగ కల్గినట్టియు అవికారి అగునట్టి వచ్చునకారమునకే పరిమితమగును

ఈ సూత్రము “సమ్రాట్” అను వర్ణమున కూడ వర్తించును కే. అచట (సమ్రాట్) మకారము వదాస్త స్వర్ణ అవికారి అంతస్థాది వ్యంజనమును వరమందు కల్గియున్నది కద అని వ్రక్తు నిజమే కాని ఇచట మకారమునకు ద్విత్వ నిషేధము “న వంసామితి రావరః (13-4) అను సూత్రమువే గకార్యమగుచున్నది కనుక, మరల ఈ సూత్రమును ప్రసరింపజేసినచో ఆ పూర్వ సూత్రము వ్యర్థమగును కనుక ఇచట “సమ్రాట్” లక్ష్యము కాదని సమాధానము మరియు “బ్రహ్మిణ్యస్తః” “వ్యక్షరశ్చిః” అనునవి కూడ లక్ష్యములు కావు విలయన, సూత్రమున అవికారియగు స్వర్ణ అని చెప్పబడినది అవికారి అను పద ప్రయోగమువే ఆ స్వర్ణ వర్ణము

నకు శతరత్న వికారము పొందునదై యుండవలెనని తెలియును. కాని వదాన్తమందున్న జకార జకారములు ఎట్టి పరిస్థితియందును మార్పు చెందిన స్థలములు లేవు. కనుక అవికారి అగు స్వర్ణ అనినచో ఈ అక్షరములా గ్రహింపబడవు. అవి ఎక్కడైనను వికారమొందినచో అప్పుడు అవికారి అని చెప్పుదుము. అవలు వికారమే చెందనివానికి అవికారి అను విశేషణము వర్తించదు కనుక “బ్రహ్మజ్యైష్ఠ్యే న్యక్షేరశ్శిఖిః” అనునవి ఈ సూత్రము నకు లక్ష్యములు కావు. కాగ ఈ సూత్రమునకు ఉదాహరణలు :

జనాన్ యతయతి (2-5-11)
ఓమన్ పతి (2-8-8)
ఏతాన్ హోహన్ (1-5-4)

ఇప్పుడు దశసార్థక్యమును మాపుచున్నారు. వదాన్తమందలి అని ఎందుకు; అట్లు చెప్పినచో “అన్యాయైర్ని” అనుచోట కూడ నకారమునకు ద్విత్వ నిషేధము వచ్చును. కనుక అట్టి నిషేధమును వారించుటకై (అవట ద్విత్వము రావలెను) వదాన్తమని చెప్పబడినది. (అన్యాయో నకారము వదాన్తమందు లేదు కనుక ద్విత్వము 14-1 సూత్రముచే సిద్ధించును.)

అన్తస్థాది వ్యంజన పరమనుటచే “తాన్ కల్పయతి, ఇమాన్ భద్రాన్” అను స్థలములలో వదాన్త నకారమునకు ద్విత్వము వారించబడెను. ఇక ప్రాకృతముగ (అవికారి) అని చెప్పటచే “తాన్ రక్షధ్వం (1-2-7), వైష్ణవాన్ రక్షోహణః” (1-3-2) అను స్థలములలో వదాన్త నకారమునకు ద్విత్వ నిషేధము వారించబడెను. ఇవట సందేహము, వైష్ణవములలోని వదాన్త నకారము ప్రాకృతము కాదని (అవికారి కాదని అనగ వికారము చెందనిది) ఎట్లు చెప్పగలము.

ఈ సందేహమును తీర్చుటకు త్రిభాష్య రత్నకారులు రెండు కారికల నుట్టంకించిరి.

- 1 రేఫపూర్వో నకారో యః వదాన్తో యత్ర ద్విత్వతః
విశేషం శత్రో జానీయాత్ ద్విత్వమిత్యర్థి ధీయతే;
- 2 రేఫాదృవర్ణాత్ పూర్వశ్చ టవర్గావృ పరశ్చ నః
టవర్గస్థాన ఇత్యాహరతత్ స్థానోఽన్య ఉచ్యతే;

వీని సారాంశమేమనగా వదా ప్రమండలి నకారముకంటె రేఫగాని ఋకారము గాని వరమందున్నచో అవకారమునకు ద్విత్వము వచ్చును లేదా అది టవగ్గ స్థానియముగ నుచ్చరించబడును. అని శిక్షా గ్రంథములలో చెప్పబడినది. కనుక “తాన్ రక్షద్వం” ఇత్యాది స్థలములలోని వదా ప్ర నకారము ఇచ్చార్థ రథయందు స్థాన వికారమునొందెను. కనుక అట్టి నకారమును వారించుటకై సూత్రమున “ప్రాకృతః” అని చెప్పబడెను. ఈ విధముగ త్రిశావ్య రత్న కారులీ సూత్రమును వ్యాఖ్యానించిరి.

ఇక వైదికాభరణ కర్త గూడ ఇదే విధము ననుసరించెనని చెప్ప వచ్చును. అయితే అతను ఈ సూత్రము కేవలము నకారమునకే గాక వదా ప్రమండలి జకార ఐకార, నకారములకు వర్తించునని చెప్పెను. “అర్వాణ్ యక్షః, ప్రత్యక్ష హోతారమ్, వృషణ్విశి మన్వాహ, అదిత్యాన్ యాదిషా మహి, అన్నన్ రాష్ట్రే, యన్నన్వాయుః” ఇత్యాదుల నుదాహరణలుగ చూపెను. ఇతను కూడ శిక్షా గ్రంథములనుండి తన వివరణమున కనుకూల మగు కారికలు నుదహరించెను.

- 1 నకారాస్తం వదం పూర్వమస్తస్థాను వరాను చ।
నకారాస్త స్థయో ర్మధ్యే తత్ర వర్ణనుసంయుతమ్॥
- 2 నకారాస్తం వదం పూర్వం వకారాద్భవరే యది।
విశేషం తత్ర విజానీ యా ద్విత్వమిత్కృభి ధీయతే॥
- 3 సంయుక్తా నవకారా చేద్భకారః పరతో యది।
సంయుక్తత్వం తు జానీయాన్మో భయోర్వ్యక్తిరీష్యతే॥

ఇచట మూడవ కారికకు “అస్మా స్పృశక్తు, వాజిస్పృషా” అను వి రక్ష్యములు.

త్రిశావ్య రత్నకారులు తమ వ్యాఖ్యానములో “మాహిషీయుడు కూడ వదా ప్ర నకారమునకే ఈ సూత్రము వర్తించునను భావముతో వివరించెను.”— అని చెప్పిరి. కాని ఆ ధోరణి ఆ వ్యాఖ్యానములో కావరాదు. ఇచట మాహి షీయ వ్యాఖ్య అట్లున్నది.— “విశేషామాచార్యాణాం వదా ప్రకృత వ్యజ్ఞనవరః అవికారి ద్విత్వం నావద్యతే। వ్యజ్ఞనవర ఇతి కిం? ఉగ్గన్నమూర్తే వాస్తై (5-4-9) ప్రాకృత ఇతి కిం? వాగై దిపేభ్యః (8-1-4); యద్వైచోతా ధ్వయః (9-2-9)।”

పై వ్యాఖ్యలో త్రిభాష్య రత్నకారులు చెప్పిన రీతి కనిపించదు.

విమర్శ :- ఈ మువ్వురి వ్యాఖ్యలలో మాహిషీయ వ్యాఖ్య సరళముగను, యుక్తముగనున్నది. అదై శేషసూచార్యాణాం అను సూత్రముచే (25) క్రింద చెప్పిన మూడు సూత్రములు (26, 27, 28) భిన్న మతములకు చెందినవి. కనుక ఇతని మతమున చెప్పిన సూత్రములో చెప్పిన పదములకు, ఇంకొక మతములో చెప్పిన సూత్రములోని పదములకు పునరుక్తి దోషము నాపాదించజాలవు. ఏ సూత్రము (అభిప్రాయము) సకామూత్రము స్వతంత్రములే కాని, ఒకదానికొకటి అనుగతములు కావు. కనుక ప్రస్తుత సూత్రములోని “వ్యంజన వరః” అను పదము వ్యంజన సామాన్యమంతటికి వర్తించునే కాని, శేషము స్పర్శ భిన్నములగు అంతస్థాది వ్యంజనములకు మాత్రమే వర్తించునని చెప్పుకోనక్కరలేదు. అయితే త్రిభాష్య రత్నకారులు పై దిశాభరణ కర్తయు “వ్యంజనవరః” అనగ స్పర్శభిన్న అంతస్థాది వ్యంజనములు” అని చెప్పుచు దానిని సాధించుటకై మిక్కిలి శ్రమించిరి. ఇంతటి అశాండ శాండవము చేయనవసరము లేదు. కనుకనే మాహిషీయులు సరళముగ “ఏశేషసూచార్యాణాం” అని స్పష్టముగా చెప్పుటచే సోమయార్య, గార్గ్య గోపాలయజ్ఞుల వికండ వాదనమనవసరమని ఋజువగుచున్నది. [28]

ఇంతటితో ఈ అధ్యాయ విషయములగు ద్విత్వవిధి ప్రతిషేధములు ముగిసినవి. “అదై శేషసూచార్యాణామ్” అను అధికార సూత్రముల వరిది పూర్తియైనది. ఇక నీ యధ్యాయమందలి ఈ క్రింది సూత్రములందు వర్ణములలో విశిష్టములైన అచ్చుల స్వభావమును వివరించుచున్నారు.

సూత్రము 29 ఉదాత్తాత్పరోఽనుదాత్తః స్వరితమ్॥

త్రిభాష్య :- ప్రాతిపత్య, పాదవృత్త, తైరోవ్యంజన విషయమేకత్వే. ఉదాత్తాత్పరః అనుదాత్తః స్వరితమావద్యతే. యథా— స ఇధా.. । అథా.. । ప్రశా.. । తయా.. । వర్ణ విభాగావస్థాయాం అనుదాత్తత్వే నశ్యేవ పునస్తత్సంహితాయామేవ తల్లక్షణ స్వరితత్వం ప్రశాగమిత్యాదౌ విజ్ఞేయమ్॥

ఉదాత్తాత్, వరః, అనుదాత్తః, స్వరితమ్॥

మదీప్రభ :- ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితములను స్వరములు అచ్చులయొక్క

లక్షణము. కనుకనే అచ్చులకు స్వరములని కూడ పేరు. *ఉదాత్తమగు అచ్చుకంటె అనుదాత్తము పరముగనున్నచో, ఆ అనుదాత్తము స్వరితముగ మారును*— అని సూత్రార్థము. అందు స్వరితము ప్రధానముగ స్వతంత్ర స్వరితము, సంధిజము అని రెండు రకములు. వద నిర్వాజమందు కాని, వాక్య నిర్వాజమందు కాని ఒకదాని ప్రక్కన, ఒకటిగ నుండు ఉదాత్త అనుదాత్తములగు స్వరములందు కలుగు మార్పుల ఫలితముగ వచ్చిన స్వరితము సంధిజమనబడును. అట్టి స్వరితములలో ఈ సూత్రము ప్రస్తుతము పొదవ్వత్త, ప్రాతిహత, తైరో వ్యంజనములను స్వరితములకు సంబంధించి నది. ఉదాహరణలు :-

స ఇధానః (4-4-4) అధావఃపీత్ (3-2-11) ప్రశగముక్తమ్ (4-4-2); తయాదేవత్యా (4-2-3) వస్వస్తి (1-2-5)

కాగ ఉదాత్తమగు అచ్చుకంటె అనుదాత్తమగు అచ్చు అనునది స ఇధానః ప్రశగమ్ అనువానిలో నరిచివును. మిగిలిన వదములు చెప్పబోవు సూత్రమునకుదాహరణలు. [28]

సూత్రము 30 వ్యంజనాస్త్రోతో2వి॥

త్రిభాష్య :- వ్యంజనాస్త్రోతో2వ్యుదాత్తా త్పరో2నుదాత్తః స్వరితమావద్యతే। యథా— తద । యస్త్యై.. । ఇత్యాది। అస్త్రోతో వ్యవహితో అత్యర్థః॥

వ్యంజనాస్త్రోతః। అపి॥

మణివ్రత :- పూర్వ సూత్రమందు ఉదాత్తమగు అచ్చుకంటె అనుదాత్తమగు అచ్చు పరమగుచో అని చెప్పితిమి. అయితే ఇప్పుడీ సూత్రము అట్టి అచ్చులు ఒకటి లేక అధికమగు హల్లులను మధ్యయందు కల్గియున్నను, ఉదాత్తమకంటె పరమగు అనుదాత్తము స్వరితముగ మారును అని విశేరించుచున్నది. ఇందుకు ఉదాహరణలు : తదగ్ని అన్నదా : (3-3-8) యస్త్యై హృదా : (1-4-48)

కాగ పై రెండు సూత్రములవలనను, ఉదాత్తానుదాత్తములగు అచ్చులు అవ్యవధానముగ పరమైనను హల్లును వ్యవధానముగ కల్గినను, ఆ అనుదాత్తము స్వరితముగ మారునని తేలినది. [30]

సూత్రము 31 నోదాత్త స్వరితవరః॥

త్రిభాష్య :- ఉదాత్తవరః స్వరిత వరోవా ఉదాత్తాత్పరోఽనుదాత్తః స్వరితం నావద్యతే యథా— న ఇమం— తస్మాత్త 1 కిరివా 1 తస్యై 1 ఉదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ ఉదాత్త స్వరితో తావరో యస్మాత్ నః తథోక్షః॥

న, ఉదాత్త స్వరితవరః॥

మణివ్రథ - పూర్వసూత్రములందు అనుదాత్తము స్వరితముగ మారుటకు నిమిషము చెప్పబడినది అనగ ఉదాత్తముకంటె వన్యవధానముగనో, అవ్యవధానముగనో వరమగు అనుదాత్తము స్వరితమగును ఇది సామాన్య మూత్రము అయితే ఈ అనుదాత్తము స్వరితముగ మార్పునొందకుండుటకు నియమములను ఈ సూత్రమున చెప్పుచున్నారు

“ఉదాత్తము కంటె వరమగు అనుదాత్తమునకు వరమందు మరల ఉదాత్తముగాని, స్వరితముకాని యున్నచో అనుదాత్తము అనుదాత్తముగనె ఉండును స్వరితముగ మార్పు చెందదు” — అని మూత్ర భాషము

ఉదాహరణలు -   న ఇమం తోకమ్   (1-3-8)
                                 తస్మాత్త అద్యః   (7-1-1)
                                 కిరివామన్య మానః   (1-4-48)
                                 తస్యై వృద్ధమ్   (8-5-8)   [31]

సూత్రము 32 నాగ్నివేశ్యాయనన్యః॥

త్రిభాష్య - పూర్వ మూత్రశ్చ పృథివ్రవవార్థోఽయం నకారః॥ ఉదాత్తాత్పరోఽనుదాత్తః అగ్నివేశ్యాయనన్య ముతే ఉదాత్తవరః స్వరితవరో వా స్వరితం నావద్యత ఇతి నః పూర్వోక్తాన్యేవోదాహరణాని॥

న, అగ్నివేశ్యాయనన్యః॥

మణివ్రథ - ఈ మూత్రము పైన చెప్పిన 31-వ మూత్రమున కవహదము కాగ, అగ్నివేశ్యాయనాద్యుల మతమందు “ఉదాత్తము కంటె వరమగు

అక్షదాత్రము తర్వాత ఉదాత్రము కాని, స్వరితము కాని వున్నను, ఆ అక్షదాత్రము స్వరితముగ మార్పు చెందును— అని సూత్ర భావము అనగ ఈ ఆచార్యులవారు పై సూత్రము వంగీకరించ లేదన్నమాట [32]

సూత్రము 32 సర్వోనేత్యేతి సర్వోనేత్యేతి॥

త్రిథావ్య - సకేవలముదాత్తాత్పరః శింతు పర్వవివ సప్తవిధ స్వరికోనాస్తీత్యేతి కాశినోమన్యచే॥ కథాహి - వాజపనేయి బ్రాహ్మణే ద్వావేవ స్వరా పుదాత్తకాపనుదాత్తకృ॥ నేదం సూత్రద్వయమిష్టమ్॥

సర్వః స, ఇతి, ఏతి (సర్వోనేత్యేతి)॥

మణివర్ణ - ఈ సూత్రముతో ఈ అధ్యాయము పూర్తియగును ఈ సూత్రమందు స్వర విషయకమగు మరియొక మతాంతరాభిప్రాయము చెప్పబడుచున్నది

సర్వః=సర్వవిధ స్వరితము, స=లేదు అని ఏతి=కొందరనుచున్నారు అనగ కొందరి మతమందు స్వరములు రెండేయున్నవి అవియే ఉదాత్తానుదాత్తములు స్వరితమును మూడవరకము లేనే లేదు ఈ విషయము వాజపనేయి బ్రాహ్మణమందు స్పష్టము చేయబడినది అనగ తైత్తిరీయ కాళికు సంబంధించి ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితములు మూడును కలవు ఇంకను స్వరితమందలి ప్రాతిహత, పాదవృత్త తై రోవ్యంజనాది ప్రభేదములు కూడ అంగీకరించబడెను కాని శుక్ల యజుర్వేదీయములగు కొన్ని కాళాంతరము లలో రెండు స్వరములు మాత్రమే అంగీకరించబడెను ఆ విషయము నిచట పొగొనంగికముగ చెప్పబడినది

సూత్రమందలి ద్వీరుక్తి అధ్యాయ వరిసమాప్తిని సూచించును [33]

శృష్ట యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ పౌర్ణికాఖ్యకు

త్రిథావ్య రత్నానుసారము వేడులోవనాచుక

సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన "మణివర్ణ"

అను అంధ్ర వివరణమున వడునాల్గవ అధ్యాయము

సమాప్తము

అనునాసికానుస్వార విధులు.

సూత్రములు-9.

సూత్రము 1 నకారస్య రేఫోష్మయకార భావలుప్తే చ
మలోపాచ్చ పూర్వస్వరోఽనునాసికః॥

త్రిభాష్య:- నకారస్య రేఫభావా దూష్మభావాద్యకార భావాచ్చకారా కృష్ట
యకారే లుప్తే సతి మలోపాచ్చ పూర్వస్వరోఽనునాసికో భవతి| సానునాసికో
భవతీత్యర్థః| యథా రేఫ భావాత్— అగ్నిః : .1 యథా ఊష్మభావాత్—
కర్తాః : .1 త్రి : .1 యథా భావాద్యకారే లుప్తే యథా— మహిః : 1
మకారలోపాద్యథా— వ్రతుః : .1 సుః : .1 ఇత్యాదిః మకారస్య లోపా
మలోపః తస్మాత్॥

నకారస్య రేఫోష్మ యకారభావాత్, లుప్తే|

చ, మలోపాత్, చ, పూర్వస్వరః, అనునాసికః॥

మతీవ్రత:- ఈ అధ్యాయమందు అనునాసిక విధి, అనుస్వార విధులను
వివరించుచున్నారు.

వదాస్త్ర నకారము కొన్ని స్థలములందు రేఫగను (నూ. 9-20) కొన్ని
చోట్ల ఊష్మ వర్ణముగను (నూ. 5-20) పేరొకచోట యకారముగను (నూ.
8-14) మారును. మరియు వదాస్త్ర యకారము లోపించును. కనుక వదాస్త్ర
నకారము ఈ విధమగు మార్పులను పొందునపుడు, ఆ నకారమునకు పూర్వ
మందున్న స్వరమునకు (అచ్చునకు) అనునాసిక్యము వచ్చును. అనగ ఆ
అచ్చును ముక్కుద్వార (సానునాసికముగ) పలుకవలెనని భావము. అట్లే
కొన్ని స్థలములందు వదాస్త్ర మకారము కూడ లోపించును (నూ. 12-1).
అట్లు లోపించగ పూర్వమందున్న స్వరమునకు సానునాసిక్యము సిద్ధించును.
ఈ మార్పులకు సంబంధించిన సూత్రములు పూర్వాధ్యాయములందు చెప్ప
బడినవి.

ఇతిపుడు వదాహరణ:- వదాస్త్ర నకారము

1 రేఫగ మారుట— అగ్నిన్ ఆప్సుషదః—అగ్నిః రప్సుషదః (5-3-2)

శక్రూన్ అవవ.... శక్రూః రవవవ్యయః (4-8-8)

2 ఈష్వరగ మాయ— కర్తాన్ వ అకర్తాన్ వ— కర్తాః శ్చాకర్తాః శ్చ
(1-8-9) తీర్థీన్ ఋదాన్— త్రీః స్త్వదాన్
(2-5-10).

3 యకారముగ మాయ— మహాన్ ఇంద్రః— మహాయ్ ఇంద్రః
అయకారము లోపించుట— మహాః ఇంద్రః. (1-4-20)
న్యమిత్రాన్ ఉషతా.. న్యమిత్రాః ఉషతా (1-2-14)

4 వదాన్త మకారలోపము— వ్రతుష్టమే రక్షః— వ్రతుష్టః రక్షః (1-1-2)

ఈ విధముగ వికారలోపము నొందిన నకార మకారములకంటె పూర్వ
మందున్న స్వరమునకు అను నాసానిక్యము వచ్చును. సూత్రమున మలోప
మనగ మకారముయొక్క లోపము అవి అర్థము.

సూత్రము 2 నై కేషామ్॥

త్రిధాష్యః:- ఏకేషాం మతే పూర్వసూత్రోక్తేషు నానునానిక్యం భవతి।
ఉత్తాన్వోదాహంబాని। ఇదమేకేష్టం, నతు పూర్వమ్॥

న, ఏకేషామ్॥

మణివ్రథ:- ఈ సూత్రమందు పూర్వసూత్రమందు చెప్పిన విషయములు
తిరస్కరింపబడుదున్నవి. “వదాన్త నకారమునకు రేఖిష్మ యకార లావ
లోపములు, మకారలోపము వచ్చును. కాని తత్పూర్వమందున్న అచ్చునకు
అనునానిక్యము మాత్రము రాదు”.

ఇది తొంతమంది అచార్యుల మతము. తైత్తిరీయ శాఖయును ఈ
భావమునే అంగీకరించును. పూర్వసూత్రమంగీకారము కాదు.

అయితే అనునానిక్యమునంగీకరించకపోయినచో మరి ఆ పూర్వ స్వర
మున కేమియగును?— అను ప్రశ్నకు సమాధానము ఈ త్రింద సూత్రమున
చెప్పుచున్నాడు.

సూత్రము 3 తతస్త్యను స్వారః॥

త్రిధాష్యః:- తత అతి సర్వనామ్నా పరామృష్టాత్ పూర్వ స్వరాత్ పరోఽను
స్వారాగమో భవతి। యథా— సత్రీః రేకాదశాః అహః పరామృష్ట

స్వరస్య అనునాసిక గుణం తు-శబ్దో నివర్తయతి॥ తస్మాదనునాసిక ప్రతిపేద
పక్ష వివాయమనుస్వారాగమః స్వ్యాత్॥

తతః, తు, అనుస్వారః॥

మణివ్రథ :- ఈ సూత్రమును తెత్తిరీయకాళి యంగీకరించిన సిద్ధాంత
మును చెప్పుచున్నాడు.

తతః=దానికంటె కనగ పూర్వ సూత్రముందు చెప్పిన స్వరముకంటె,
అనుస్వారః=అనుస్వారి గుముగ వచ్చును. సూత్రముందలి “తు” శబ్దము
స్వరమునకనునాసిక్యము నిషేధించును. కాగ వదాంత వకారము మార్పు
చెందిగ, ఆ వదాంత యకారము, వదాంతవకారములు లోపించగ, తత్పూర్వ
మందుండు స్వరముకంటె అనుస్వారమాగమముగ వచ్చును- అని సూత్రా
ర్థము. ఈ అనుస్వారాగమము, పూర్వ స్వరమునకు అనునాసిక్యమును అం
గీకరించగి పక్షముననె సిద్ధించును. కాగ అనునాసిక్యానుస్వారములు ఏక
కాలమందు సిద్ధించవు. ఇక ఉదాహరణలు పూర్వమందు చెప్పినవారినె
గ్రహించవచ్చును.

వనస్పతి : రను (4-8), క్లౌ శబ్ద కృష్ణా : శబ్ద (2-3-1)

శత తర్జా : స్పృహస్తి (1-5-7) న్యమిత్రా : ఓషతాత్

(1-2-14) [2]

సూత్రము 4 స్వాగ్రిమ పై కవద ఉష్మవరః॥

త్రిభాష్య :- అగూన్వాదేశకః చకారః॥ స్రాదిష్టికవదే అఖండవదే ఉష్మ
వరోఽను స్వారాగమో భవతి॥ యథా శ్రో : సామోద ఇవి॥ స్రాదిష్టితి కింః
తాసాం త్రిణి చ॥ ఏకవద ఇతి కిం? తం మా నంసృజ॥ అఖండ విశేషదేన
కిం? త్రిషాహస్రోపై॥ ఉష్మవర ఇతి కిం? మాయా మాయినామ్॥

స్రాదిష్టు, చ, ఏకపదే, ఉష్మవరః॥

మణివ్రథ :- స్రాదులవగ స్ర, శో, హ, పా, శ — అను ఈ ఐదు వర్ణ
ములు. సూత్రముందలి చకారము అనుస్వారమాగమమును అన్వాదేశము
చేయును. కాగ “ఏకవదమందు (అఖండ వదమందు) స్వాదులకంటె ఉష్మ

వర్ణము పరముగనున్నచో, అసాది వర్ణముకంటె పరముగ అనుస్వారము ఆగమముగ వచ్చును — అని స్మృతార్థము.

ఈ స్మారకుల గురించి 18-వ అధ్యాయమున కొన్ని విశేషములు చెప్పబడినవి. ఈ ప్రస్తుత సూత్రము ప్రాయశకు సంబంధించినంత వరకు సామాన్య సూత్రమని భావించవచ్చును.

ప్రాయశులు ఐదక్షరములున్నను, ఈషులు నాల్గున్నను, ఉదాహరణ మాత్రము “కో”కు ఒక్కదానికే, అదియును, పకారము పరమవగ అనుస్వారాగమును చూపెను. ఉదా: కో సామోద ఇవ.. (3-1-11-5).

మాహిషీయ, వైదికాభరణ కర్తలు కూడ ఈ ఒక్క ఉదాహరణను మాత్రమే చూపిరి.

“ఇక “ప్రాయశు” అని ఎందుకు? ఈ నియమము లేనిచో “కాసాం త్రిణి” అనుచోట కాకంటె అనుస్వారము వచ్చును. అట్టివానిని వారించుటకై స్మారకులని నియమము చేసెను. ఏకవదె అని ఎందుకు? ఈ అనుస్వారాగమును స్మారి, ఈషు వర్ణములు ఏకపదమందున్నప్పుడే వచ్చును. ఈ నియమము లేనిచో “తం మా సం స్పృజ” అనుచోట “సం” తర్వాత అనుస్వారము రావలసియుండును. సం, స్పృజ ఇవి రెండు భిన్న పదములు. అఖండ పదము అను విశేషము వలన వ్యయోజనమేమి? “త్రిషాప్తానో వై” అను స్థలమున అనుస్వారాగమును వారించబడినది ఈషువరమని ఎందుకు? అట్టి నియమము లేనిచో “మాయా మాయినాం” అను స్థలములందు కూడ అనుస్వారాగములు వచ్చును.

[అయితే ఈ వ్రక్కు పమాధానములు సంకృప్తికరముగ లేవు. కాసాం.. ఇది మాత్రము యుక్తముగ నున్నది. మిగిలినవానిలో ప్రాయశు లేవు. మరి ఈ వ్రక్కులకా పమాధానములు ఎట్లు సరిపడునో ఋజువుగ బోధపడలేదు.] [4]

సూత్రము 5 సాస్తవికారాత్పూర్వః॥

త్రిభాష్య:- న ఖలు పదాస్త వికారాత్పూర్వస్యిన్నను స్వారాగమో భవతి। యథా— బహిస్తే అస్తు హివుజగ (18-13) ఇతి ప్రాప్తిః। అస్తవికారావిధిః; మా హిం..। అస్తప్య వికారః అస్తవికారః। తస్మిన్ స్తవికారాత్।

న, అస్తవికారాత్, పూర్వః॥

మణివ్రథ :- మనము చక్రస్తుతము అనుస్వారాగమము గురించి పరిశీలిస్తున్నాము. “పదాస్త వర్ణము ఏ కారణమచేనైవను మార్పు చెందినంత మాత్రమున, ఆ వర్ణమునాధారము చేసికొని తత్పూర్వమందున్న స్వరమునకు అనుస్వార మేగమముగ రాదు” అని ఈ సూత్రము హెచ్చరించుచున్నది. ఉదా : బహిస్తే అస్తు॥ ఇచట “బహిః తే” అని ఉండగ అంత్యవర్ణమగు విసర్గ సకారముగ (సూ. 9-2) మారెను. కాగ “బహిస్ తే” అని యుండగ తర్వాత అధ్యాయమున చెప్పిన హివుజగ ... (సూ. 18-19) మాత్రముచే సకారమునకు పూర్వమందు అనుస్వారాగమము రావలెను. కాని ఈ సకారము వికారము చెందిన అంత్యవర్ణము కమక, ఈ ప్రస్తుత సూత్రముచే ఆ అనుస్వారము వారింపబడెను.

“అస్తవికారస్య” అని చెప్పుటచే మాహిః సీర్షిపాదం అను శ్లోకములో హి తర్వాతనున్న సకారమునకు పూర్వమందు అనుస్వార వచ్చినది. ఇచట సకారము వికారము చెందిన అంత్యరూపము కాదు. [1]

సూత్రము 6 అవగ్రహః సమానాక్షరాణ్యనునాసికాన్యేకేషామ్॥

త్రిభాష్య :- యాని సమానాక్షరాణి అప్రగ్రహ వంజ్ఞాని తాని ఏకేషాం మతే భవన్త్యను నాసికాని॥ యథా — కులాయిని వసుషతి (4-3-4)॥ అప్రగ్రహ ఇతి కిం? అమి ఇతి॥ తనూ ఇతి॥ సమానాక్షరాణి కిం? సో ఏ వైషై తస్య॥ ప్రగ్రహక్షర శబ్దయోర్నియత లింగతయా వరస్పరాస్యయో ఘటతే॥ వే వగ్రహః అప్రగ్రహః॥

అప్రగ్రహః, సమానాక్షరాణి, అనునాసికాని, ఏకేషామ్॥

మణివ్రథ :- ఈ సూత్రమందు మతాంతరముగ “అనునాసిక” గురించి చెప్పబడుచున్నది.

కొందరొకవారు మతముననుసరించి, ప్రగ్రహ కావటవంటి పదముల యొక్క అంత్యములగు అ అ, ఇ, ఊ, ఋ, ఌ, ఈ, య, ఔ, ఋ, ఌ, వర్ణములకు

అనునాసిక్యము వస్తుము. పృగ్గహ పంక్తి లేనివి అప్రగ్రహలు. సమానాక్షరములనగ అ అ-సి, ఇ ఇ-సి, ఈ ఈ-సి, ఊ ఊ-సి (సూ. 1-2)

అప్రగ్రహలకని నియములు చేయుటచే అమీ ఇతి, తనూ ఇతి, అను స్థలములలోని ఈ, ఊ అః అనునాసిక్యము వారింపబడెను. “సమానాక్షరములకే” అని నియములు చేయుటచే “సో ఏవైష్టై తస్య” (2-2-8) అను స్థలములలో ఓకార ఐకారములకు అనునాసిక్యము వారింపబడెను. [గ]

సూత్రము 7 పదం చ ప్లుతః శాశ్ఠాయన కాణ్డమాయనయోః॥

త్రిటాష్యః:- యత్పుత వృద్ధ, తచ్ఛపదకాలే శాంఖాయన, కాణ్డమాయనయోర్భృతే అనునాసికం భవతి। యథా— త్వీ-శి ఇత్యబ్రవీత్। అస్తు హి-శి ఇత్యబ్రాహ్మి। పదమితి కిం? సంహితాయాం మాఘాత్। చ కట్టః పూర్వ సూత్రోక్త విధేయ సమవృత్తయం కరోతి। అపరే కాశ్ఠాః “ప్లుతైః స్వరం పదమితి అన్యన్మాఘాత్। న చినత్తీ-శి ఇతి। న విదిత్వా-శి ఇతి। నేదం సూత్రద్యయమిష్టం॥

పదమ్, చ, ప్లుతమ్, శాశ్ఠాయనకాణ్డమాయనయోః॥

మణివ్రథ:- శాంఖాయన, కాండమాయను విరుపురు యజుర్వేదమునకు చెందిన అవాంతర శాఖా వ్రవర్తకులు. ఈ సూత్రమును వీరి అభిప్రాయము చెప్పబడినది.

సంహితాపారమందు ప్లుతాంతముగు పదమును, పద పారములో చెప్పినపుడు, అ పదాంతముందున్న ప్లుతము అనునాసిక్యమును హిందును ఉదా : త్వీ-శి ఇత్యబ్రవీత్ (2-4-12). ఇది సంహితా పారము. పదపారమున త్వీ-శి ఇతి అబ్రవీత్ అని ఉండును. అట్టి అస్తు హి-శి ఇత్యబ్రాహ్మి॥ అని సంహితా పారము. పద పారమున ప్లుతాంతముగు హి-శి అనుపది హి-శి అని ఉండును.

ఈ సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునుండి అనునాసిక్యము ననువృత్తి చేయును. ఈ సూత్రమును వివరించుటలో కొందరు వేరొక విధ

ముగ చెప్పుచున్నారు. అది ఎట్లున, “సంహితా పారమున ఏకావ్యమగు పుతాంత వదమునకు మాత్రమే వద పాతమున అమనాసిక్యము వచ్చును”. ఈ అభిప్రాయమునే పైవ మూసిన ఉదాహరణలు ధ్రువపరచుచున్నవి. అట్టి ఈ వివరణమును అంగీకరించినచో “న చివ త్రి-శిశి” (1-7-2) అనుదానిని వదపారములో చెప్పునపుడు చివ త్రి-శిశిని త్రి-శిశి కంటె అమనాసిక్యము రాదు.

అయితే ఈ సూత్రము, వివరణము కూడ తైత్తిరీయమంత్ర, వద సంహితలకనుగుణముగ లేనిందున అమోదయోగ్యములు కావు. [7]

సూత్రము 8 ఆకారస్తు సః హితాయామపి॥

త్రిభాష్య:- సాన్నిధ్యదనునాసిక పుతౌ గృహీతే। తు శబ్దః ప్రాకృతాచార్యమత నివర్తకః। అత ఏవ సంహితాయా మసంహితాయాంచ ఆకారః వదాస్త్రః పుతౌ 2నునాసికో భవతి। యద్యవ్యకార ఇతి సామాన్యేనోక్తః, తథాపి “అన్యాదేకో 2వ్యవ్య” (1-58 సూ.) ఇతి వచనా దపి శబ్దో 2నునాసిక ధర్మతయా నిమిత్తినం వదాస్త్రమేవ ఆకార ముచ్యతే॥ యథా— సుక్తో, శప, యతో, యద్ధౌ, ఇత్యవ్యస్యాం శాఖాయామ్, అపి శబ్దః కిమర్థః, సత్య, అగ్నా-శి, విది, శాంభాయన క్షామాయనయోః అనుం విధిః ఆకార పుతే నమ్మలః॥

ఆకారః, తు, సః హితాయామ్, అపి॥

మణివ్రథ:- సూత్రమందలి తు శబ్దము వరమతమును నివర్తించును. సాన్నిధ్య బలముచే అమనాసిక, పుతములు ఈ సూత్రములోనికి అనువృత్తి వచ్చును. అపి శబ్దము సముచ్చయ వాచకము. కాగ, ఈ సూత్రము తైత్తిరీయ శాఖీయులకు నమ్మకమని తెలియును.

“వదపాతమందు పుతమగు వదాస్త్ర ఆకారము సంహితాపాతమునందు కూడ అమనాసిక ధర్మమును కలిగి యుండును” — అని సూత్ర భావము. అపి శబ్ద సామర్థ్యముచే వదపారమందును, సంహితాపాతమందును (ఈ భయత్ర) పుతమగు వదాస్త్ర నకారము అమనాసిక ధర్మమును కలిగియుండు

నని గ్రహించవలెను ఈ సిద్ధాంతము శాంఖ్యయును కాండమాయనాది యితర మతములవారికి కూడ అంగీకారమే

ఉదా సుక్ష్మికా 3 సుమంగలా 3 (1-8-18) ఇది సంవాత ము-క్ష్మికా 4 సు-మంగలా 3 ఇది వదపాతము ఇట్లే ఉపపూతా 3 (2-8-7) యకో మహా 3 (7 4 20) యద్వా 3 ఈ ఉదాహరణ అన్యభాషనుండి గ్రహించబడినది

విన్నీ వండితుడు ప్రకటించిన గృ ధములో యద్వా 3 అనునది లేదు దీనికి బదులుగ ప్రహ్లా 3 అని చూవబడెను

సూత్రమందలి అం శబ్దమెందుకు? అం శబ్దము వదాస్తత్వమును తెలియజేయును అట్లుకానిచో వదాస్తమరదు ఆకారములేని సత్యరాజా 3న్ అగ్నా 3 ఇత్యాహా మొదలగు వదములందు కూడ ఉభయత్ర అనునాంకము వచ్చును కనుక దానిని వారించుటకై అం శబ్దము వాడబడెను

ఆకారము అని ఎందుకు? ఈ సూత్రము వదాస్త్ర ఆకారమునకే గాని ఆకార ఉకారములకు వర్తించదు — అను స్పష్ట ప్రతిపత్తి కొరకు ఆకారము చెప్పబడినది [8]

సూత్రము 3 సర్వమేకయమం పూర్వేషాం సర్వమేకయమం పూర్వేషామ్॥

ప్రతిభాష్యః:- సర్వం సర్వజాతమేకయమం వికృతతీతి పూర్వేషాంభూతమే యమోనామ సర్వః॥ ఉదాత్త ఇత్యర్థః॥ పూర్వేనామయాజ్ఞికా॥ తేషాం యజ్ఞ కర్మణి సర్వమేక ప్రతి భవతి॥ అన్యే మన్యస్తే పూర్వే నామకేచిద్వాభినః తేషాం సర్వమేక ప్రతితి॥ అధావరే కథయన్తి-సర్వమేక సర్వమనునాంకం భవతితి సమానాక్షర మాత్రాంజ్ఞామథిక్షేప్తమ్॥ నేదం సూత్రమిష్టమ్॥

సర్వమే॥ ఎకయమమ్॥ పూర్వేషామ్॥

మదీప్రథ - ఈ సూత్రమును భిన్న ప్రాంతములవారు భిన్న రీతులలో

వివరించిరన్నకొందును కనుకనె సోమయాత్యులు మూడురకముల వివరణను చేసిరి సూత్రమందలి పూర్వేషం అను పదమునకు స్పష్టమగు అర్థమును నిశ్చయముగ చెప్పలేకపోయిరి

సూత్రమందు సర్వం = అన్ని స్వరములు (అచ్చులు) అనగ శేవలము సమాక్షరములె కాక అచ్చులన్నియును ఎకయమమే = ఒకే స్వరము అనగ ఉదాత్త స్వరముతోనె చెప్పబడునని యాత్తికుల యొక్క మతము అనగ యజ్ఞయాగాది క్రియలందు స్వరభేదము వైవిధ్యము లేకుండ అన్ని టిని ఏకప్రతి యందే (ఉదాత్తముగనె) చెప్పవలెనని యాత్తికుల అభిప్రాయము

అయితే కొందరి పూర్వేషం అను పదమునకు భిన్న శాఖీయులని వివరణమిచ్చిరి మరికొందరు సంవాతాపదపాఠముల¹రెండింటియందును స్వరములనన్నిటిని ఏకప్రతిలో సానునాసకముగ వలువలెనని భావించిరి ఈ విధముగ ఈ సూత్రమును వలువిధముల వ్యాఖ్యానించి చివరకు ఈ సూత్రము తైత్తిరీయశాఖ అంగీకరించదని త్రిభాష్యకర్తకారులు చెప్పిరి

ఇకను పూర్వేషం అను పదమును యాత్తికులని వివరించుటలో తక్కువ్వనుండుండెడి మూడు భాష్యములున్నవే వివరించెనేమో తెలియదు కాని, అందులో ఒకటియగు మావాపేయభాష్యమిట్లున్నది — తా యజ్ఞ కర్మది బ్రహ్మకావ ప్రభృతీణాం సర్వమేకయమం భవతి తస్మాదేక ప్రత్యైవ యజ్ఞకర్మను మతా అభిధీయన్తే॥

ఇక వైదికాథరణ కర్తయగు గార్యగోపాలయజ్ఞ పూర్వేషామే అను పదమును వేదాక విధముగ ఎవరించెను అతని మతము సమసరించి పూర్వేషం = వైయాకరణుల యొక్క అని అరము చెప్పెను అతని వ్యాఖ్యాణగమిట్లున్నది — పూర్వేషే యాకరణాః॥ ఎకద్వాత్ప్రస్య మూల భూతం వ్యాకరణం కృతవన్తో వాతే॥ అథ పూర్వే విద్వాంస ఇతి విద్యదపేక్షం ప్రాథమ్యం తేషామే॥ ఎధమే వా వైయాకరణాః ఇతి వ్రసన్తిః॥ తేవా వేదా

ధ్యాయచే ఏకశ్రుత్యం వికల్పయన్తిః “విభాషా ఫస్టసి” (పా 1-2-33) ఇతి।
న తు పూర్వశబ్దేన యాజ్ఞికా ఉచ్యంతే॥

ఈ యాజ్ఞికులకు “పూర్వే యాజ్ఞికాః” అను వ్రసినది లేదు గదా అంతే కాక యజ్ఞయాగాది కర్మలందు ఉదాత్తానుదాత్తాది స్వరములన్నియు వినిపించుచున్నవి కదా. కేవలమొక్క ఉదాత్తమే చెప్పబడుట లేదు ఈ విధముగ గోపాలయజ్ఞ పూర్వ భాష్యకారుల మతమును త్రోసిపుచ్చెను.

ఇక సూత్రమందలి “నర్వమేకయమం పూర్వేషాం” “నర్వమేకయమం పూర్వేషాం” అను ద్విరుక్తి ఈ ఆధ్యాయ సమాప్తిని సూచించును [3]

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు
త్రిభాష్య రత్నానుసారము వేదులోపనామక
సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణివ్రథ”
అను అంధ్ర వివరణమున వదునైదవ అధ్యాయము
సమాప్తము.

అనుస్వార విధి.

సూత్రములు-30.

పూర్వాధ్యాయమందు పదాదివర్ణములకంటె అనుస్వారాగమముగూర్చి కొంచెము చెప్పబడినది. ఇప్పుడిక ధ్యాయమందు పదమధ్యమందుండు ఈష్ట వర్ణమునకు పూర్వమందు అనుస్వారాగమ విధులను గూర్చి పూర్తిగ వివరింపబడును.

సూత్రము 1 అథ సకారవరాః॥

త్రిభాష్య:- అథ ఇత్సధికారః॥ ఇత శ్చత్తరే గ్రహణవిశేషాః సకారవరాః ఇత్యేత ద్విధిభృతం పేతవ్యమ్॥ సకారః పరో యేభ్యః తే సకారవరాః॥

అథ, సకారవరాః॥

మణివర్ణ:- 'అథ' అనునది అధికార వాచకము. ఈ అధ్యాయమున చెప్పబోవు అనుస్వారము సకారమును వరమందు కల్గిన వర్ణముకంటె (తర్వాత) వచ్చును-అను భావము ఈ చెప్పబోవు సూత్రములలోనికి అన్వాదీకమగును. అది అధికార పద సార్థకృత. సకారవరాః = సకారమును వరమందు కల్గిన వర్ణములు. [1]

సూత్రము 2 సగ్రహపాశ పదాదయస్వరవరే॥

త్రిభాష్య:- స్ర, శో, హ, పా, క-ఇత్యేతే గ్రహణవిశేషాః పదాదయః సకారవరాః, తస్మిన్నకారే స్వరవరే సత్యనుస్వారాగమం భజన్తే॥ యథా- విసృజ్య । శో... । ఓకారే... కిం ఆహ... । హృ... । హ్రస్వేన కిం పగ్జా... । హ్రస్వ... । దీర్ఘేన కిం ఆహ... । యథా... । పదాదయ ఇతి శ్చిత్త్య ఆగ్ని... । సోమం... । దశా... । స్వరవరే ఇతి కిం తస్మా... । హస్త... । కం... । కేచిదత్ర సూత్రే హి గ్రహణ మంగీకర్యతే॥ తద నువచన్నమ్॥ పదాదయ ఇతి నియమాత్॥ "అహి... సాయే" ఇత్యత్ర అనుస్వారాభావ ప్రసంగాత్॥ తను "హి... సే వరమే" ఇత్యేత ద్దత్తోదాహరణ మితిచేత్ మైవమ్॥ హివుక్షిగా (సూ 18-19) ఇత్యత్ర నియమాభావాత్॥ పదాదావపదాదావ హి గ్రహణస్య కార్యసిద్ధిః పునరత్ర గ్రహణం వ్యర్థమ్॥ స్వరః పరః యస్మాదసౌ స్వరవరః॥ తస్మిన్॥

స్రశోహపాశ వదాదయః! స్వరవరే॥

మడివ్రథః!— వదాదియందున్న స్ర, శో, హ, పా, శ— అను వర్ణములలో దీనికంటెనైనను అచ్చుతో కూడిన సకారము వరముగ నున్నచో ఆ సాగ్రిది వర్ణముకంటె అనుస్వారము అగమముగ వచ్చును— అని సూత్రార్థము.

స్రశోహపాశ— ఈ ఐదు అక్షరములకు స్రాదులు (సగ్రి ఆదియందుగల నముదాయము) అని పేరు. దీనిలో ఏ ఒక్కటియైనను వదాదియందుండ వలెను. అట్టి స్రాది అక్షరముకంటె సకారము అచ్చుతో కూడి యుండవలెను. అప్పుడు ఈ సాగ్రిది వర్ణముకంటె అనుస్వారము అగమముగ వచ్చును— అని భావము. ఉదాహరణలు!—

స్ర : విసగ్రి : వయో దమేహి నాధ్యుక్యః .. (8-2-9) (సగ్రి : స)

శో : శో : సా మోద య (3-2-8) (శో : సా)

హ : హ : పశ్యచిషద్ .. (1-8-15) (హ : హః)

పా : పా : సుర ఇరావతీ ... (1-2-13) (పా : సుర)

శ : యదాసీ నిశ్య : సతి .. (7-4-19) (శ : సతి)

ఇకనిపుడు కొన్ని సందేహములు—సమాధానములు.

1 'శో' అని ఓకారమెందుకు? శకారమనిన చాలదా?

వదాదియందు శో అనియె యుండవలెను. లేనిచో "అశాసాన" (అశాసాన) అనుచోట కూడ "శా" తర్వాత అనుస్వారము వచ్చును. అట్టివానిని వారించుటకై సూత్రమందు స్పష్టముగ "శో" అని చెప్పిరి.

2 'హ' అది ప్రాప్య నిర్దేశమెందుకు? హకారమనిన చాలదా?

వదాదియందున్న దీర్ఘ హకారము కంటె స్వరవర సకారము వరముగ నున్నను అనుస్వారము రాదు. ఉదా : హాసీత్ (5-8-8) అను స్థలమున హ తర్వాత అనుస్వారము వారించబడినది. ఇందుకై ప్రాప్యము విధించ బడినది.

3 'పా' అని దీర్ఘమెందుకు? ప్రాప్యమున్నచేమి?

ప్రాప్యవకారముకంటె అనుస్వారమును వారించుటకై దీర్ఘము విధించ బడినది. తనుకనే అహంకం గమేవ సః (7-4-19) అను స్థలమున 'ప' తర్వాత అనుస్వారము వారించబడినది.

4 సూత్రమున “వదాదయః” అని ప్రాదులకు విశేషమెందులకు:

వదమధ్యమందుండు ప్రాదులకంటె స్వరవరసకారము వరముగనున్నను అనుస్వారమును వారించుటకై ఆ నిరుమము చెప్పబడినది. కనుకనే ఆగ్ని వాహసా (1-5-11), సోమం పిపాసేత్ (2-1-10) దహశపః (1-2-14) అను స్థలములలో వరమధ్యమందున్న సాధులకంటె అనుస్వారాగమము వారించబడినది.

“స్వరవరే” అని ఎందుకు: అనగ “స్వరమును వరమందు గలిగిన” అను విశేషము నకారమునకెందుకిని భావము. అట్టి నియమము లేనిచో.... విసృక్తః (8-2-8); హస్తయోః (4-1-5); కవి శస్త్రాః (2-8-12) అను స్థలములలో కూడ ప్రాదులకంటె అనుస్వారము ప్రాప్తిండును. కనుక అట్టి వానిని ప్రాదులకు సంబంధించినంతవరకు వారించుటకై “స్వరవరే” అని నియమము చేయబడినది.

ఇకనిపుడు ఒక వ్యర్థ సందేహమును వదర్శించి ఖండించుచున్నాడు త్రిభాష్యకారులు. సూత్రమందు “హ”తో హిటు “హి” ని కూడ అంగీకరించవలెనని కొందరు భావించవచ్చు. అట్లు అంగీకరించినచో అహి సాయై (3-2-8); హి సీ ఐరమే (4-2-10); ఇత్యాది స్థలములలో అనుస్వారము నకు సాధుత్వము సిద్ధించును— అని వారి భావము. కాని ఇది అసంగతము. హి సీ : అనుచోట హిపుజిగా .. (సూ 18-13) అను సూత్రముచే అనుస్వారము సిద్ధించును. మరియు అహిసాయై అను స్థలమున కూడ ఆ సూత్ర ముచేతనే కార్యము సిద్ధించుచుండగ, మరల “హి” అని సాధులలో ప్రత్యేకముగ గ్రహించుట వ్యర్థము. అవ్యకారాది (1-5-2) అను సూత్రముచేగూడ అగును. కాని హిపుతా .. సూత్రము వదాది వదమధ్యములయందుండు హి, పు మొదలగువానికి వర్తించును, కనుక ఇట్టి సందేహమున కనలు స్థానమే లేదు. [2]

సూత్రము 3 వికృతేఽపి॥

త్రిభాష్య :- అపిశబ్దః ప్వరాన్వాదేశకః। నకారాత్పురే తస్మిన్ స్వరే వికృత మాపన్నేఽపి వ్యంజనతామునగతేఽపి స్యాదనుస్వార విధిః। యథా— అప హ : ప్యగ్నే॥

వికృతే, అపి॥

మట్టివ్రత :- సూత్రమందలి అపి శబ్దము పూర్వ సూత్రమునుండి స్వరవరే అనుదానిని అన్వాదేశము చేయును. స్వరము వికారము చెందినను అను స్వారము వచ్చును అంగ పూర్వ సూత్రమందు స్వంపరముగు సకారము చెప్పబడినది కద. అయితే ఇప్పుడు ఆ సకారముకంటె వరముగనుండు స్వరము సంధివశమున వేరగు హల్వర్తముగ మారి, తర్వాత అచ్చు యున్నను పూర్వ సూత్రమందలి కార్యము సిద్ధించును — అని సూత్రతథావము.

ఉదా : అవహః స్వగ్నే (4-7-13)॥ అవ హః సి అగ్నే॥ అయితే సం హితా మొత్తమునందు ఈ యొక్క స్థలమే ఈ సూత్రమునకు లక్ష్యముగు చున్నదని “విట్టి” వండితుడు చెప్పెను.

ఇచట మాహిషియ వ్యాఖ్య : వికారమావన్నేఽపి స్వరో అనుస్వారా గమో భవతి॥ యథా — రజై స్వవ హ స్వగ్నే॥

వైదికాభరణ వ్యాఖ్య : నిమిత్తసూతాత్ వరే స్వరే సంహితావశాన్వి కృతేఽపి స్యాదిరాం భవత్యరుచురు స్వారాగమః॥ అవహః స్వగ్నే॥

దీనిని బట్టి ఆలోచించగ ఈ సూత్రము స్యాదులలోని “హ” కు మాత్రమే వర్తించుననిపించినది. [2]

సూత్రము 4 రాపూర్వశ్చ॥

త్రిథావ్య :- చ శబ్దః స్రాదిమ శకారమన్వాదిశతి॥ ఏతదర్థమేవ స్వరవ్యత్య యేఽపి శకారగర్హణం తత్కాస్తే కృతమ్॥ రాశత్యేవం పూర్వః శకారః సకార వరోఽనుస్వారాగమం భవతి॥ యథా — నారాశః సీథ్యః॥ అవదాద్యర్థోఽ యమారంభః॥

రాపూర్వశః చ॥

మడివగ్ర :- ఈ సూత్రము స్రాదులలో చివరదియగు “శ”-కు మాత్రమే వర్తించును. సూత్రమందలి చకారము “శ”ను మాత్రమే ఈ సూత్రము లోనికి అనువృత్తి చేయును. మరియు రెండవ సూత్రము (16-2) వదాది యందు స్రాదులున్ననే వర్తించును. కాని ఈ సూత్రము “శ” కు సంబంధించి వదాది నియమమునకు అవవాదము. కాగ—

సాగిదులతో నాకటియగు “శ” వదమధ్యమందున్నను, దానికి పూర్వమందు “రా” యుండి, వరమందు స్వరవరమగు కతారమున్నచో, ఆ “శ” కంటె అనుస్వారము అగుమముగ వచ్చును — అని సూత్రార్థము.

ఉదా : నారాశ ౨ సీభ్యః (7-5-11). నారాశ ౨ వః (5-7-2)

“రా” పూర్వమందుండవలెనని శ్రోతము చేయుటచే, విశస్య (5-7-2) అను స్థలమున “శ”-కు అనుస్వారము వారించబడెను [4]

సూత్రము 9 శ ౨ అనన్తోదాత్తే॥

త్రిభాష్య :- శ ౨ స్థా లశ్యే తస్మిన్ గృహణే అనన్తోదాత్తే సకారవరే భవత్వము స్వారాగమః॥ ఉత శ ౨ స్థా లశ్యే అనన్తోదాత్తే త్రికిరః “అత్యస్యా విశస్తా” వ్యకోహ (18-2) అతిపాప్తే వ్యాకం సకారవ్య స్వర వరత్వాపి భావేపి నాయం విధిః నిషేధః క్రియతే గ్రహణమ్ : సే దాదాత్త్యుత్పత్తే అనన్తోదాత్తము. న అనన్తోదాత్తం అన్తోదాత్తం తస్మిన్॥

శ ౨ స్థా అనన్తోదాత్తే॥

బహిష్కరణ - ఉత శ ౨ స్థా నువివరః (4-8-9) అను ఈ ఒకే యొక స్థలమున గల అనన్తోదాత్తమును వివరించుటకు సాధుత్వము చెప్పబట్టెను. సూత్రము ౧౮ అనన్తోదాత్తం అనన్తోదాత్తం అనుకనే “అనన్తోదాత్తం” అనునది సూత్రము అగమము.

గమ్యున - అను విషయ ఇతర అనుబంధములను చూచును. స్వరవరమగు సకారముక్కురలేదు. అని విశ్వతేపి (18-3) అను సూత్రమును పునరించి స్వరము చాగ్నా చెందితిమకునుటకు అవకాశము లేదు. మరియు అనన్తోదాత్తము కావలెనని అని చెప్పబడి అత్యస్య విశస్తా (4-8-8) అను స్థలమున “విశస్తా” అని శ కంటె అనుస్వారాగమము వారించబడినది వలన “విశస్తా” అంత్యదాత్తము. [5]

సూత్రము 10 అ ౨ పన్॥

భాష్య - “అత్యస్య” అత్యస్మిన్ గ్రహణే స్వాదను స్వారాగమః॥ యథా - అత్యస్య అను అపద వ్యర్థోయమారంభః॥

అశః పన్

మణివ్రథ:- ఈ సూత్రము కూడ “అశః పన్” అను ఒక్క పదమునకే వర్తించును. అశః పన్ అను పదములోని శ కంటే పరముగ “న” యున్నది కనుక శ-తర్వాత అనుస్వారాగమము వచ్చును. శః పన్ అను పదమున అనుస్వారాగమము ప్రశోహ.. (18-2) సూత్రముచే సిద్ధించగ, అవ్యకారాది (1-52) సూత్రముచే “అశః పన్” అనుచోట కూడ అనుస్వారాగమము సిద్ధించుచుండగ, మరల ఈ సూత్రమెందుకని సందేహము. నిజమే కాని సూత్రము 18-2 వదాదియందులి సొందులకే వర్తించును. అశః పన్ అను చోట శ వదాదియందు లేదు. కనుక ఈ ప్రత్యేక సూత్రము చెప్పబడెను. అశః పన్ (8-8-11)

[8]

సూత్రము 7 న శసనం విశసనేన॥

త్రిభాష్య:- శసనం, విశసనేన ఇత్యేతయోర్గ్రహణయోరనుస్వారాగమో న భవతి। శసనం వాఙ్మార్గాః శసో విశసనేన। శ్రసోహ (18-2 సూ.) ఇతి ప్రాప్తిః॥

స, శసనమ్, విశసనేన॥

మణివ్రథ:- శసనమ్, విశసనేన అను ఈ పదములలోని వదాదియందులి శ-కంటే పరమందు స్వరమున్నను, అనుస్వారాగమము రాదు — అని సూత్ర భావము. ఈ సూత్రము ఈ రెండు పదములకే వర్తించును.

[7]

సూత్రము 8 మాపదాదిరనుదాత్తః॥

త్రిభాష్య:- “మా” — ఇత్యయం వర్జః పదాదిరనుదాత్తః సకారవరోఽనుస్వారాగమం భవతి। అత్ర నియమాభావాత్ సకారస్య పరత్వాఽభావేఽపి నిమిత్తత్వం భవత్యేవ। యథా — అహర్నాః సేన, మాః స్పృశన్యాః। పదాదిరితి కిం? సిలిక మధ్యమావః। అనుదాత్త ఇతి కిం? మానం దీక్షితః॥

మా, పదాదిః, అనుదాత్తః॥

మణివ్రథ:- పదమందు అనుదాత్తమగు “మా” అదియందుండి, తర్వాత

సకారమున్నచో, మా కంటె అనుస్వారాగమముగ వచ్చును— అని సూత్రార్థము. ఇచట సకారముకంటె స్వరముండవలెనను నియమము లేదు.

ఉదా : అహర్మాఽ సేవ (5-7-20); మాఽ శ్చవన్యాః (4-8-8).

వదాది అని ఎందుకు? అనుదాత్తమగు “మా” వదమధ్యమందు సకారమును వదమందు కల్గియున్నను, అచట అనుస్వారాగమమును వారించుటకు “వదాదియందుండెడి మా” అని నియమము చేయబడెను. ఉదా : సిలిక మధ్యమాసః (4-8-7), అనుదాత్తమని ఎందుకు? ఉదాత్తమగు “మా” వదాదియందు, సకారమును వరముగ కల్గియున్నను అనుస్వారమును వారించుటకు “అనుదాత్తః” అని చెప్పబడినది. ఉదా : మాసం దీక్షితః (5-8-). సకారవరమని చెప్పటచే, సకారము వరముగ నున్నచో అనుస్వారాగమము రాదు. ఉదా : శరదీ మాషతిలో (1-2-10) [8]

సూత్రము 9 పుమీపూర్వశ్చ నిత్యమ్॥

త్రిభాష్య :- చ శబ్దో మా ఇతి జ్ఞాపయతి। పు, మీ ఇత్యేవం పూర్వే మా ఇత్యయం వర్తః సకారవరో నిత్యమను స్వారాగమం భజతే। ఉత్పమాఽ ...। మీమాఽ ...। అనుదాత్తశ్చ నియమనివర్తకో నిత్యశబ్దః॥

పుమీ పూర్వః చ నిత్యమ్॥

మణిప్రభ :- సూత్రమందలి చ శబ్దము పూర్వ సూత్రము నుండి “మా” అనుదానిని అన్వాదేశము చేయును. “నిత్యం” అని చెప్పుటచే “మా” కు ఉదాత్తాది స్వర నియమము లేదని తెలియును. కాగ “మా” అనుదానికి పూర్వమందు “పు” లేక “మీ” అనునది యుండి వరమందు సకారమున్నచో ఆ “మా” తర్వాత అనుస్వారము అగమముగ వచ్చునని సూక్తిార్థము.

ఉదా : ఉత్పన్నాఽ పఽ హరన్తి . (8-5-10), పుమాఽ సమ్ హరన్తి।

మీమాఽ సస్తే కార్యే . (8-2-8).

“మా” — వదాదియందుండవలెనను నియమము లేదు. [9]

సూత్రము 10 సకాయవరశ్చ॥

త్రిభాష్య :- చ-శబ్దో ‘మా’ ఇతి జ్ఞాపయతి। మా ఇత్యయం వర్తః సకాయవరః అనుస్వారాగమం భజతే। యథా — అమాఽ సకాయ స్వాహాః। ఇతి॥

ఇత్యేతేషు గ్రహణేషు న స్వావసు స్వారాగముః! ఏహిమపి “మావదాదిః”..
(సూ. 16-8) ఇతి ప్రాప్తిః! కేచిదత్ర “వృథమే మాసి వృష్టాని” ఇత్యుదా
హరతి. తదసాధు! న వదే ద్వివ్యరే నిత్యమ్. (సూ. 16-17) ఇత్యేతేష
ఏవ నిషేధ సిద్ధేః! తస్మాదన్య కాభాయాం బహుస్వరముదాహరణ మవదార
ణీయమ్! దశసు మాసూత్రిష్టన్! షడ్మాసో దక్షిణేనైతి! మాసాం పృథివీత్యై!

మాసి, మాసు, మాసో, మాసామ్, ఇతి, చ!

మఠివృథ :- సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రము నుండి నిషేధ
వాచకమగు “న” — అను పదమును ఇచటకన్యాదేశము చేయును. కాగ
మాసి, మాసు, మాసో, మాసామ్ — అను ఈ పదములకు మాకంఠ సకారము
పరముగనున్నను, పదాదియందు అనుదాత్రము ఉన్నప్పటికిని, అనుస్వారా
గముము రాదు — అని సూత్రార్థము.

పై పదములన్నియు “మా” — ను పదాదియందు గల్గిన ఆద్యనుదాత్ర
ములు. కనుక సూ. 16-8వే నివట అనుస్వారాగముము పొందించుచుండగ
ఈ సూత్రముచే నిషేధము చెప్పబడినది. ఉదాహరణములు :

మాసి	ప్రథమే మాసి వృష్టాని —	(7-5-3).
మాసు	దశసు మాసూత్రిష్టన్ —	(7-5-2).
మాసో	షడ్మాసో దక్షిణేనైతి —	(8-5-3).
మాసామ్	మాసాం పృథివీత్యై —	(7-5-2).

పై ఉదాహరణలలో, “ప్రథమే మాసి వృష్టాని” అనుదానిని త్రిభాష్య
రత్నకారులంగీకరించలేదు. ఇచట “న వదే ద్వివ్యరే నిత్యమ్ (సూ. 16-17)
అను సూత్రముచే అనుస్వారకు నిషేధము సిద్ధించును. తమక బహు స్వర
మగు పదమును కాఖాంతరములందు అన్వేషించవలెనని చెప్పిరి.

మాహిషీయ వ్యాఖ్యానము — “యథా — ప్రథమే మాసి వృష్టాని
(7-5-3) ఇతి కేచిదుదాహరతి” అని సూత్రమొందుచున్నది. “అంతే కాని
“తదసాధు” అని స్పష్టముగ చెప్పబడలేదు. అయితే ఈ భావము “కేచిత్”
అను ఎదప్రయోగముచే తెలియనగును.

గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ సూత్రము త్రిభాష్య రత్నకారుల వాదనను
అంగీకరించలేదు.

సూక్తము 12 హి పు జిగా జిఘా చ సినేత సయదాతా సీత్కనీయా జ్యాయాద్రాఘీయా రఘీయా శ్రేయా హృసీయా భూయా సో జక్షివా జఘ్నివా జిగివా జీగివా తస్థివా దాశ్వా దీదివా పపివా పీపివా విద్వా వివిశివా శుశ్రువా సస్పవా॥

త్రిశాష్ట్య:- జి, పు, జిగా... సస్పవా ఇత్యేవం పూర్వః పకారవరోఽను స్వారాగమో భవతి॥ యథా— హి .. చిను ... తేన, పు సః... లోక... త్వష్టా .. బ్రాహ్మ. నే ఇతి కిం ప్రయు... గమే .. యదితి కిం అత .. అన్వా. యదితి కిం అను కనీ జ్యాయా.. ద్రాఘీ అథే... ప్రశ్న అథ.. వసీ భూయా .. విసగ్గేఽ కిం అన్వా.... జక్షి జఘ్ని వాచం జీగి ఇతి కాథాస్తరే ద్యుమ్నా... దాశ్వా .. శుశ్ర, పపి, పీపి విద్వా .. అవి అవ్యకారాది (1-52) ఇతి వచనాత్ ప్రతి శుశ్రు ... వాచ...॥

దాశ్వా వివిశివా శుశ్రువేత్యత్ర “స్యాదిమ చైకవదే” (15-4) ఇతి ప్రాప్త్యా కకారవరోఽనుస్వారాగమః కిం న స్యాత్ అథ “పకార వరా” (16-1) ఇత్యుష్మ విశేషస్య పకారస్యానువృత్తేరితి వదామః॥ తర్హి ప్రసీ యా, వసీయా, తస్థివా సస్పవా, ఇత్యత్ర పకారవర వివాగమః కిం న స్యాత్ ఇచ్చారణ సామర్థ్యాదేవ ఇతి వ్రథమః పరిహరః॥ అథవా అతా సీత్, కనీ యా సమిత్యాదిమ సర్వత్ర దీర్ఘానస్తరమేవానుస్వార స్థానమితి తత్సాహ చర్యాద్రతాఽపి న స్యాదనుస్వారస్య హృస్వినస్తరం స్థాన మిత్యవరః పరి హరః॥

హి, పు, జిగా, జిఘా, చ సినేత అత సయత్, ఆజా సీత్, కనీయా, జ్యాయా, ద్రాఘీయా, రఘీయా, శ్రేయా, హృసీ యా, వసీయా, భూయా సః, జక్షివా, జఘ్నివా, జిగివా, జీగివా, తస్థివా, దాశ్వా, దీదివా, పపివా, పీపివా, విద్వా, వివిశివా, శుశ్రువా సస్పవా॥

మణివ్రథ:- పదమునందు హి, పు, జిగా .. సస్పవా వీనిని పూర్వమందు 1 గల్గిన పకారమునకు పూర్వమందు అనుస్వారాగమునకు వచ్చును. కాని ధ,

అది, అతా, భూయా— అను ఈ నాల్గింటికి క్రమముగ పినే, సయత్, సీత్, సః అనునవి పరముగనున్నపుడే, ఈ వీని సకారమునకు పూర్వమందు అనుస్వారాగమము వచ్చును.

[ఈ నాల్గింటిని మినహాయించినచో, మిగిలినవి వదై కదేశవర్ణానుపూర్వియగును. కాన వీని తర్వాతమందు సకారమునకే ప్రాధాన్యము. అంతే కాని పద స్వరూపమునకు నియతి లేదు. కాని య, అత, అతా, భూ అను వానికి సంబంధించి పద స్వరూపము గూడ నిశ్చయము చేయబడినది. కాగ ఆ పదములందలి సకారమునకు మాత్రమే పూర్వమందనుస్వారము వచ్చును. అంతియే కాని భూయాంసీ, భూయసః మొదలగు వదాంతమందలి సకారమునకు అనుస్వారాగమము రాదని గ్రహించవలెను.]

ఉదాహరణలు :

- 1 హి హి సః పరమే (4-2-10); అహి సాయై.... (5-2-8)
- 2 పు తేన పు స్యతీ.... (1-5-8); పు సః పుత్యాన్...., (4-8-8)
- 3 జిగా లోకమజిగా సన్.... (5-5-5)
- 4 జిహ త్వష్టారమజిహ సన్.... (8-5-8)
- 5 చ సినే బ్రాహ్మణాచ్చ సినే.... (1-8-18)

సకారము తర్వాత “ఇనే” అని ఎందుకు? “స్యాయువృశ్శుభే” అను స్థలములలో సకారమునకు పూర్వమందు అనుస్వారమును వారించుటకు.

6 అత సయత్ గభే ముష్టిమత్త సయత్.... (7-4-19)

“యత్” అని స తర్వాత ఎందుకు? అత తర్వాత స అని యున్నను దానికి పరముగ యత్ ఉన్నపుడే స-కు అనుస్వారాగమము. యత్ లేనిచో అనుస్వారము రాదని స్పష్టపరచుటకై యత్ చేర్చబడినది.

ఉదా : అత సం ప శుష్కమ్.... (1-2-14).

7 అతా సీత్ అన్వాతా సీత్తయి.... (4-7-13)

సకారము తర్వాత ఈత్ అని ఎందుకు? సకారము తర్వాత “ఈత్” ఉన్నచే అనుస్వారము వచ్చును. లేనిచో రాదు.

ఉదా : అను వ్యాకానస్తవ.... (4-6-7).

8 కనీయా కనీయా సో దేవాః (5-3-11)

అథాదిమావృతత్వం గ్రహణేషు అప్రవృత్తిం ఉచ్చయః ప్రాగనుస్యారాగముః
తస్మాన్నభవతీ త్యోశంకముద్భావ్య పరిహరన్తి, ఉచ్చారణ సామర్థ్యాద్ధీర్ఘ
పూర్వక సాహచర్యాద్వా అనుస్వారోన భవతీతిః సా ఖలు ఉచిత యోజనా
న భవతి। నిర్దులై వా శంకా అన్నదు క్షయోజనాయాం తదనుత్థానాత్।
తథోచ్చారణ సామర్థ్యాదితిః పరిహరో వ్యయుక్తః। నహ్యస్మిన్ శాస్త్రే నిపాత
ధాత్వార్థం సాధ్యతే, అపితు విధిజైవః...। వ చ దీర్ఘ సాహచర్యాదితి
యుక్తః పరిహరః। హ్యస్వినామవ్యస్మిన్ సూత్రే కార్యవిధానాత్। తస్మాద
నచ్ఛేద్యం పరిహరశ్చ [18]

సూత్రము 14 ఆకారేకారోకారాస్పిషివరాః పదాస్తయోః॥

త్రిలావ్యః :- సి, షి పరా, ఆకారేకారోకారాస్తయోః సిష్కోః పదాస్తయోః
నతోరను స్వారాగమం భజన్తే। యథా— వయా. | తమా | దశ |
జ్యోతిః | అగ్ని | అవ | పదాస్తయోరితి కింః శస్మా | ఘని |
ఆకారేకారోకారా ఇతి దీప్తిం కింః యథా— జ్యోతి | అయుషి | సిషి
త్యత్రేకారిం కింః వజా | ఓష | తమామ |

ఆకారేకారోకారాః, సిషివరాః, పదాస్తయోః॥

మణిప్రభః :- పదాస్తమందలి “సి” లేక “షి” లకు పూర్వమందు అ/ఈ/ఐ
కారములన్నచో, వీరికంటె పరముగ, (సి, షి లకు పూర్వమందు) అనుస్వ
రాగముము వచ్చును—అని సూత్రార్థము.

ఈ సూత్రము పదాస్తమంధ్ర సి-గాని, షి-గాని యున్నచో, వానికి
పూర్వమందు ఆకారమున్నాని, ఈకారముగాని, ఐకారముగాని యున్నచో ప్రవ
ర్తించును. ఉదాహరణములు :-

- 1 వయా : సి పత్యగస్తేన । (5-7-23)
- 2 తమా : సి గూహతామ్.... । (1-8-22)
- 3 దశహవీ : షి ... । (7-5-14)
- 4 జ్యోతి : షి తురుతే . । (5-4-1)
- 5 అగ్ని అయు : షి... । (1-3-14)
- 6 అవభృత యజా : షి . । (6-6-3)

“వదాస్తమందున్న” (సి, పి లని) అని ఎందుకు? వదమధ్యయం దుండు సి, పి లకు పూర్వమందు ఆ ఈ ఇకారమున్నను అనుస్వారాగమము రాదు. ఇదా: తస్మాద్వాసిష్ఠీ (3-5-2), మనీషిణో మనసా (4-8-2).

ఆ ఈ ఇ అని దీర్ఘాస్తమలెందుకు? వదాస్తమందలి సి, పి లకు పూర్వమందు ప్రాప్తములు (అ, ఇ, ఈ) ఉన్నను అనుస్వారము రాదు.

ఇదస్తమలగు సి, పి అని చెప్పబెందులకు? ఇదస్తమలగు సకార, షకారములకు మాత్రమే ఈ మాత్రము వర్తించును. అకార, ఇకారాస్తమలగు సకార, షకారములకి మాత్రము వర్తించదు.

ఇదా. ప్రజాస్యవ. (8-4-1); ఓషధీమ (3-5-5)

తనూమ బధం . (1-8-42)

[14]

సూత్రము 15 వికృతేఽపి॥

త్రిభాష్య:- అపి శబ్దాన్వాదిష్ఠి సిష్ఠీరి కారే వికృతేఽపి, యకారమావన్నే ఽపి భవత్వము స్వారాగమః॥ యథా .. ఛందా .. హవీ .. తపూ ..

వికృతేఽపి॥

మణిప్రభ:- అపి శబ్దము పూర్వసూత్రమునుండి సి, పి లలోని ఇకారమును అన్వాదేశము చేయును. కాగ “పూర్వసూత్రమందు చెప్పిన సి, పి-లలోని ఇకారము వికారము చెందినను, అనగ యకారముగ మారినను, పూర్వ సూత్రము ప్రవర్తించును— అని సూత్ర భావము. అనగ అనుస్వారాగ మము సిద్ధించును. ఇదా :

1 ఛందా : స్మృతదధాతి. (5-3-8), [ఛందా : సి ఉపదధాతి]

2 హవీ : ప్యాసాదయేత్ . (1-8-18), [హవీ : పి అసాదయేత్]

3 తపూ : వ్యగ్నీ జవ్యా .. (1-2-14); [తపూ : పి అగ్నీ ..] [15]

సూత్రము 16 అనాకారో హృస్వ : సాంకృత్యస్య॥

త్రిభాష్య:- అకారాఽన్యః అనాకారః ఈకార ఉకారశ్చేత్వర్థః॥ తయోరేవ ప్రకృతత్వాత్॥ సాంకృత్యస్య మతే ఈకార ఉకారశ్చ హృస్వమావద్యతే॥

హవిః సి... | యజుః సి... | అనాకార ఇతి కిం? వయాః సి... || నేదం సూత్రమిష్టమ్ ||

అనాకారః? హృస్వమ్, సాంకృత్యస్య ||

మణిప్రభః :- పూర్వ సూత్రములందు చెప్పిన సి, షి లకు పూర్వమందున్న ఈకార, ఈకారముల సుచ్చరించుటలో మత భేదమును చూపుచున్నారు.

అకారము కానిది అనకారము. (న అకారః=అనకారః). అనగ ప్రకరణానుసారము ఈకార, ఈకారములని భావము. వీనిని హృస్వముగ వలెనని సాంకృత్య మతము. అనగ లేఖనమున హవీః సి అని దీర్ఘ ఈకారమున్నను, ఉచ్చారణమున సూత్రము హవిః సి అని ప్రాప్త్య ఇకారమును వల్కువలెనని సాంకృత్యాద్యుత్పత్తిప్రాయము. కాని ఈ సూత్రము గ్రహించయోగ్యము కాదు [16]

సూత్రము 17 న పదే ద్విస్వరే నిత్యమ్ ||

త్రిథావ్యః :- ద్విస్వరే వదే వర్తమానాః ఆకారేకారోకారాః వదాన్త సిషివరాః నానుస్వరాగమం నిత్యం భజన్తే. యథా — స్తుతో... | యాసి | నిత్య శబ్దః ప్రాప్త్యన్తర నిషిధార్థః || విధతః పాసి | మావదాది . (సూ. 16-8) ఇతి పౌప్తిః! ద్వాన్వరౌ యస్మిన్విద్యేతే తత్ ద్వి స్వరం, తస్మిన్.

న, పదే, ద్విస్వరే, నిత్యమ్ ||

మణిప్రభః :- ద్విస్వర పదమందలి వదాన్త సి, షి లకు పూర్వమందుండు ఆ, ఈ, ఈ లకు వరముగ అనుస్వారాగమము ఎన్నడును రాదు — అని సూత్రార్థము.

ద్విస్వర పదమనగ రెండు అచ్చులను మాత్రమే గల్గిన పదము. ప్రకృతమున వదాన్తమందలి సి, షి లలో ఒకటి; వీనికి పూర్వమందు ఆ, ఈ, ఈ — లలో నొకటి యున్న అక్షరము. ఉదాహరణ :

స్తుతో యాసి 1-8-5 ; యాసిదూతః 3-5-5.

ఇవట “యా” తర్వాత అనుస్వారము పూర్వ సూత్రముచే (16-14) వచ్చుట

కవచమున్నను, యాసి అనునది ద్విస్వర వదము గమక అనుస్వారాగమము ఈ సూత్రముచే నిషేధింపబడినది

సూత్రమున "నిత్యం" అనుటచే శైవలము మా 18-14 బేకనెగాక, ఇతరమగు సూత్రములచే ఈ ద్విస్వర వదములలో అనుస్వారాగమమునకవ కాళమున్నను, దానిని ఈ సూత్రము నిషేధించుచున్నది

ఉదాహరణ విధతః పాసి (1-2-14) ఇవట ప్రకృతపావ (సూ. 18-2) అను సూత్రముచే సి-రి పూర్వమందు అనుస్వారము వర్ణబలకవకాళ మున్నను, అది ద్విస్వర వరచుగుటచే ఈ సూత్రము అగమ్యులు నిషేధించును ఇట్లే వర్ధమే మాసి (7-5-2) ఇవట అనుస్వారాగమము "సి"కి పూర్వమందు సూత్రము "మావదాది" (18-8) అనుదానిటి వర్ణబల కవకాళమున్నను, ఈ సూత్రము నిషేధించును కనుకనే సూత్రమందు "ఎన్నయను రాదు" — అని జెప్పిరి

త్రిశాష్టకము ఈ సూత్రమును బ, ఈ, యల కంటె అని చెప్పి నను, పాస్త్రముగ వంశితలో పూర్వాక్షరమన ఈకార, అకారముతో కూడి, సి, షి లను వరచుటకు గల్గిన ద్విస్వర వదములు లేవు కనుక ఈ సూత్రము ఆ కారము కంటె వచ్చు అనుస్వారాగమములు నిషేధించును కనుకనే ఉదాహరణములన్నియు అకారముకంటె చూపబడినవి వ రియు వైదిక భరణకర్త — "ద్విస్వరే నటి వత్తమానకారః" — అని పృష్టముగ అకార విషయముననే ఈ నిషేధము వర్తించునని చెప్పియున్నాడు [17]

సూత్రము 18 ఋజీషి, జిగాసి, జిహవ్యజాసి, యజాసి, దదాసి, దధాసి, వర్తయాసి చ॥

త్రిశాష్టక:- ఈరో నిషేధాకర్షకః॥ ఋజీషి, జిగాసి ఇత్యేతేషు గ్రహణేషు నానుస్వారాగమః స్వాత్॥ అకారేకారోకారాః (18-14) ఇతి ప్రాప్తిః॥ అనుస్వరత్వాదేషు పూర్వ సూత్ర నిషేధో నసిద్ధ్యతీత్యయ మారంభః॥ యథా— తేషి । అచ్చ । ఎత్త । ఇతి త్రిశాష్టరే॥ అత్త । పది । యాతి । దధా । అక్య ।

ఋజీషిః జిగాసి జిఘాసి అజాసి యజాసి దదాసి దధాసి
వర్తయాసి॥

మఠివ్యభః:- సూత్రమందలి “చ” పూర్వసూత్రము నుండి నిషేధార్థకమగు
సకారమును ఈ సూత్రములోనికి అనువృత్తి చేయును. కాగ ఋజీషి,
జిగాసి మొదలగు ఈ పదములలో నీకి పూర్వమందున్న అకారేకారోకార
ములకంటె (వాస్తవముగ అకారముకంటె) అనుస్వారము అగమముగ రాదు-
అని సూత్రార్థము.

ఈ పదములు ద్విస్వర పదములు కావు. కనుక సూత్రము 18-14
ఇవట వ్యవర్తించదు. అందుచే ఇవట అనుస్వారాగమమునకు ప్రత్యేక
సూత్రముచే నిషేధమును చెప్పిరి. ఉదాహరణములు :

ఋజీషి	శేన క్షీషి సర్వాణి . (3-2-2)
జిగాసి	అద్భా జిగాసి . (4-2-4)
జిఘాసి	ప్రథమే జిఘాసి .. (కాఘ స్తరమునుండి గృహింపబడెను).
అజాసి	అ త్వమజాసి గర్భతమే ... (7-4-18)
యజాసి	హవిషా యజాస్యగ్మే... (3-5-11)
దదాసి	యాభిర్దదాసి దాతుషి (2-3-11)
దధాసి	దధాసి దాతుషి కవే (4-2-7)
వర్తయాసి	అశ్వమావర్తయాసి వః (7-4-20) [18]

సూత్రము 19 దః సవాభ్యో, దః సోభిర్దః సం బృహదః శో
దః శువా దః ఘ్నిభ్యాం ఐరః॥

త్రిణావ్య:- దుః సవాభ్యః దః ఘ్నిభ్యాం విమగ్రహణేషు పరః ఏవ
అనుస్వారాగమో భవతి యథా- వైశ్యా . 1 పక్షో 1 భిరితి తిరః ఉతి
. 1 పురు.. 1 వృష 1 పతా 1 దః ఘ్ని... 1 దః శేత్యేతాభ్యై చాతిమ్
కిం ఽభిల పదపాదేనః కుర్యతే . 1 ఇత్యాదౌ మా తుదతిః పర ఇతికిం వృష
దః క ఇత్యత్ర స్థాన త్వయేఽసి శ్సేనాదిషుచైకవదే (13-4) ఇతి ప్రాప్తా
సత్వాం పూర్వత్ర మా తుదతిః పర ద్రవ్యం పాశుర్యాదేన అనుస్వారాగమః
పూర్వత్ర స భవతి యథా- హ్రాసేయా వసేయా . (18-13) ఇత్యాదౌ
గ్రహణ సామర్థ్యాదుపపాదితమ్ వైష దోషట ప్రిడిషు చైకవదే (15-4)
ఇత్యత్ర ఉష్మసానూన్య ముక్త్యే 1 “అథ సకాత వరా” (18-1) ఇత్యత్ర

తు తద్విశేష ఉత్తః॥ సామాన్య విశేషయో ర్యితేషో లీయానితి న్నాయః॥ తథా సతి బలవద్బాధనమేవ భూషణం న తు దుర్బలబాధన మితి తత్తైస్ గ్రహణ సామర్థ్యం సమర్థనీయా, సత్వత్ర దుర్బలస్థానే॥ తథాహి లోకే అధికః పురుషో విరోధిన మధికమేవ బాధతే భూషణ్యాత్; న తు కదాచిదల్ప మితి పరశబ్ద ప్రయోగ ఉపపద్యతే॥

దః సనాభ్యః, దః సోభిః, దః సమ్, వృషదః శః॥
దః శకా, దః స్థ్విభ్యామ్, పరః॥

మణివ్రథః- దః సనాభ్యః, దః సోభిః, దః సమ్, దః శకా దంష్ట్రా ఖ్యాం- ఈ శబ్దములలో ఊష్మ పరమునకు (సకార, శకారములకు) పూర్వ మందు అనుస్వారముగముగ వచ్చును. కాని “వృషదః శ” శబ్దమునందు పరమందున్న ఊష్మకంఠె (శకారముకంఠె) పూర్వమందు అనుస్వారముగము ముగ వచ్చును. సూత్రమందలి “ఎరః” అను పదము వృషదః శ శబ్దము నుద్దేశించియె చెప్పబడినది. అట్లు కానిచో శకారమునకు పూర్వమందు కూడ “స్పృహమ బై కవదీ ఊష్మపరః” (15-4) అను సూత్రముచే అనుస్వారాగ ముము వచ్చును. కనుక దానిని వారించుటకై “పరః” అని ఊష్మకు విశే షణముగ వాడిరి. ఉదాహరణలు :

దః సనాభ్యః	వైశ్వానరస్య దః సనాభ్యః (1-5-11)
దః సోభిః	సజ్జహ వశ్వినా దః సోభిః (5-6-4)
దః సమ్	పురుదః సః సమ్ .. (4-2-4)
వృషదః శః	వృషదః శస్తే (5-5-12)
దః శకా	వహుష్టః శకాః (5-2-8)
దః స్థ్విభ్యామ్	దః స్థ్విభ్యాం మలిక్లున్ (4-1-10)

అగును. పై పదములన్నిటిలో “దః స” అనునది సామాన్యముగ నున్నది కద. మరి దానినే గ్రహించి “దః స” అను అనుపూర్తిలో శకారమునకు పూర్వము అనుస్వార వచ్చునని చెప్పిన పరిచోపును కద. మరి పదము లన్నిటిని పేర్కొనుట ఎందుకు? విజమే, కాని “స” ము పూర్వమందు కలిగిన దశరము అనేక పదములలో కలదు. కాని వానియందెల్ల అనుస్వార రారాదని, ప్రతి పదపాఠము చేయబడినది.

ఉదా : కుర్వతేమే మోపదసకమ్ (1-8-3).

సూత్రము 20 మః స్మే మః సత్తై యః సద్యః స సత్వః
సతే వః సగః॥

త్రిభాష్యః:- మః స్మే, మః సత్తై . ఇత్యేతేషు గ్రహణేషు స్వాదము
స్వారాగముః। యథా— వహా । హార ..। శోది । ఇష ..। అగ్ని ।
తిగ్మ । మః స్, యః స్, వః స్। ఇత్యేతావత్తై వాలం, కిమభిం పద
పారేనః ఉత్త . । యస్య .। అద్య .। ఇత్యాదౌ మా భూదితి॥

మః స్మే, మః సత్తై, యః సత్, యః సస్, వః సతే,
వః సగః॥

మణిపర్యాయః:- మః స్మే, మః సత్తై వః సగః— ఈ పదములలో
ఈష్మకు పూర్వమందనుస్వారాగముముగ వచ్చును. ఉదాహరణలు :

- 1 మః స్మే వహాన్నాభి మః స్మే (3-1-9)
- 2 మః సత్తై హారమః సత్తై ఛస్తా ఇన్ద్రస్య (7-4-15)
- 3 యః సత్ శోదిషా యః సద్యః స్యత్రిణమ్ (4-8-1)
- 4 యః సస్ ఇషవశ్శర్మ యః సస్ (4-8-8)
- 5 వః సతే అగ్నిర్మో వః సతే రయిమ్ (4-8-1)
- 6 వః సగః తిగ్మక్ష్మింగో వ వః సగః (2-8-11)

పై పదములన్నిటిలోను మః స్, యః స్, వః స్ అనునది ఉన్నది
కద. కనుక వానిని మాత్రమే చెప్పక, ప్రతిపద పారమేందులకుః చెప్పెద.
వినుము, మః స్, యః స్, వః స్ అను అనుపూర్వ కల్గిన ప్రతి పదము
నందు అనుస్వారము అగమముగ రారాదు. ఉదాహరణకు ఉత్తమస్యోవ
ద్యతి (8-2-11); యస్య భూయాః సః (3-1-7), అద్య పషు వసతి (2-3-3).

ఈ సూత్రమును వైదికభరణకారులు వివరించిన విధానము చాల
సరళముగ నున్నది. పరిశీలించుడు— “మ శబ్దః పరమనుస్వారమువ
గచ్ఛతి. స్మే, సత్తై, ఇత్యనయోః పరతః। య శబ్దః సత్, సస్ ఇత్యనయోః
పరతః। వశబ్దః సతే, సగః ఇత్యనయోః పరతః॥” [20]

సూత్రము 21 ఉన్న వః శమ్॥

త్రిభాష్యః:- ఉత్, వ ఇత్యేవం పూర్వే “వః శమ్” ఇత్యస్మిన్గ్రహణే

స్వాదనుస్వారాగమః! యథా— ఉద్యం .! ప్రాచా .! ఏవం పూర్వశ్చి
కిం? భవతి ||

ఉత్, న, వ, శమ్||

మణిప్రభ :- ఉత్, న, వీనిని పూర్వమందు గల్గిన “వశమ్” అను పదమం
దలి ఉష్మకు పూర్వమందు అనుస్వారము ఆగమముగ వచ్చును.

ఉదాహరణ: ఉద్యం శమివ యేమిరే (1-8-12).

ప్రాచీన వ, శం కరోతి.. (8-1-1).

ఏవం పూర్వః (ఉత్గాని, న గాని పూర్వమందున్న) అను నియమ
మేందుకు; ఆ పదములు లేనిచో వంశమందలి ఉష్మకు పూర్వమందు అను
స్వారము రాదు.

భవతి వశం చా ఏష వరతి.... (2-1-7).

ఇచట వైదికాభరణ వ్యాఖ్యాపరశిని గమనింపుడు—

“ఉత్, న ఇత్యేకాల్పాం ఉపలబ్ధ్యాం వరో వశబ్ధః వరమనుస్వార
మువగచ్ఛతి శమివ్యప్తిస్పర్శః! .! ఉన్నేతి కిం? ఉత్తవశ మాలభతే
(2-1-7) ఇత్యత్రాపి స్వాత్! అత్తః శ ఇతి సత్తవ్యమితి! మకారాధిక్యం
విన్నప్తార్థమ్|| [21]

సూత్రము 22 అక్రం స్తోత్కం స్యతే, రం స్యతే భ్రం శతే,
రం హ్యై చ||

త్రిభాష్య:- అక్రం స్త, ఉత్కం స్యతే.. ఇత్యేకేషు గ్రహణేషు
స్వాదనుస్వారాగమః! యథా— త్క .! ఉత్కం ..! ఉవ...! వా ..!
పూర్ణః .! చకారస్య వ్యతిహరణావ్యయాయుక్తర సూత్రేవ్యయోజనముచ్యతే||

అక్రం స్త, ఉత్కం స్యతే, రం స్యతే, భ్రం శతే, రం హ్యై చ||

మణిప్రభ :- అక్ర, ఉత్క, ర, భ్ర, ర అను వీనికి క్రమముగ స్త, స్యతే,
వ్యతే, శతే, హ్యై అనునవి పరమందున్నపుడు, వీని ఉష్మకు పూర్వమందునకు
స్వారాగమముగ వచ్చును. ఉదాహరణలు:

ద్యాం వాజ్ఞాఽక్రం స్త.. (7-5-18)

ఉత్క్ర : స్యతే స్వాహా.... (7-1-18)

ఉవర : స్యతే స్వాహా... (7-1-19)

నాస్మాద్రాష్ట్రం భ్ర : శతే.... (5-7-4)

పూష్టో ర : హ్యై . (1-3-10)

ఈ సూత్రమందలి చకార ప్రయోజనము తర్వాత సూత్రమున చెప్పబడును. [22]

సూత్రము 23. ఐకారః ఉభ్యస్య నితాన్తః॥

త్రిభాష్య :- ర : హ్యై ఇత్యస్మిన్సహజే పూర్వసూత్రస్థ చకార సమర్పితః ఐకారః నితాన్తః భవతి ఉభ్యస్యమతే నితాన్తః తివ్రకర ప్రయత్న ఇత్యర్థః॥ సైతత్వమిష్టమ్॥

ఐకారః ఉభ్యస్య నితాన్తః॥

మణిప్రభ :- పూర్వసూత్రమందు చెప్పబడిన చకారమును వ్యతిహార రీతిలో అర్థము చేసికొనవలెను. అనగ ఆ చకారము నిఃమునకి సూత్రములో చెప్పబడలేదు. కాని ఇచట చెప్పినట్లుగ భావించి, పూర్వ సూత్రము నుండి “ర : హ్యై” అనుదానిని ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును—అని గ్రహించవలెను. కాగ—“ర : హ్యైలోని ఐకారమును తీవ్ర ప్రయత్నముతో పలుకవలెనని “ఉభ్యావార్య మతము”. కాని ఈ అభిప్రాయమును తైత్తిరీయ శాఖీయులంగీకరించలేదు. తివ్ర ప్రయత్నముతో ఐకారోచ్ఛారణము ఉభ్య శాఖీయులు మాత్రమే చేయుదురు. [23]

సూత్రము 24. విరత్తి సజ్ఞాను॥

త్రిభాష్య :- విః రి, త్రి, ఇత్యేవం పూర్వ ఉష్మవరోఽనుస్వారాగమః స్వాత్, విభిర్బుధి సంఖ్యా ఉచ్యతే॥ అను— సు కల్పం పర్వయ్యక్తా సు ఇతి సప్తమీ విభక్తి రుక్తా యథా— అః కారః ప్రథమావిభక్త్యవలక్షణమ్ వి : శత్రై స్వాహా యద్వి । చక్వా । త్రి... త్రి । త్రిగ్రహణం విస్పష్టార్థమ్॥ యతో విరిసంఖ్యాస్విత్యేతా వత్తై వాలమ్॥ యథా వామాషపూర్వ... (సూ. 7-12) ఇత్యత్ర చకారో విస్పష్టార్థః॥ సంఖ్యేతి కిం విశే... స... త్రి... అస్వేతి కిం త్రిష్వా...॥

వి, రి, త్రి, సంఖ్యా అను॥

మణిప్రభ :- ఈ సూత్రము సంఖ్యావాచక పదములతో అనుస్వారాగమము కూర్చి చెప్పును. సూత్రమందలి “ను” అనునది వ ప్రమీ విభ క్త్యంతపదము నకు సంకేతము ను కానిది అను. (న ను). అనగ “స ప్రమీ విభ క్త్యంతం కాని సంఖ్యావాచక పదమందు, వి, రి, త్రి అను వర్ణములతో ఏదియున్నను దానినికంటె పరముగ అనుస్వారాగమము యగును — అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు .

వి వి : శత్రై స్వాహా.... (7-2-17)

యద్వి : శత్రై స్వాహా.... (9-2-3)

రి చత్వారి : శత్రై స్వాహా.... (7-2-17)

త్రి త్రి : శత్రై స్వాహా.... (7-2-17)

త్రి : శత్రై స్వాహా.... (1-4-11)

సూత్రమందలి “త్రి” గ్రహణమునవసరము. త్రితో కూడ “రి” అనునది యున్నది కనుక విరిసంఖ్యాను అనిన బాలును కదా! అని వ్రాశ్చ. నిజమే, కాని త్రి అనునది స్పష్టవృత్తిపత్తి కొరకు చెప్పబడినది — అని సమాధానము.

“సంఖ్యావాచక పదమున” అని చెప్పుటచే, సంఖ్యావాచక పదములు కానట్టి పదములందు వి, రి, త్రి అనునవి ఉన్నను, వానికంటె పరముగ అను స్వరము రాదని గ్రహించవలెను.

ఉదా : విశే జనాయ; నరిషః పాతు, త్రిష్టు తై వాన్తై .... మొదలగు స్థలములు.

సూత్రమందు “అను” అని చెప్పుటచే, “త్రిష్టారోచనీదిపః” (4-2-4) ఇత్యాది స్థలములందు త్రి కంటె అనుస్వారాగమము వారించబడినది.

ఇది త్రితావ్య రక్తుకారుని వ్యాఖ్యానరీతి. అయితే, వైదికాభరణకర్త యగు గార్గ్య గోపాలయజ్ఞు డీనిని తీవ్రముగ నిరసించెను. పరమార్థమున సారాంశ మొకటియేయైనను, డీనిని వివరించిన విధానముననే దోషారోపణము చేయబడినది. అతని వ్యాఖ్యాను చూడుడు —

“సంఖ్యావాచిమ ప్రాతిపదికేష అవయవత్వేన వర్తమానాః వి, రి, త్రి ఇత్యేతే శబ్దాః పరమనుస్వరమువ గచ్ఛన్తి ఉష్మణి పరకః॥

ఇతని వివరణలో వి, రి, త్రి, సంఖ్యాను అనియే వదచ్చేదను.
 “అను” అనునది లేదు. కనుకనే ఇతడు — “అన్యేతు విరిత్రి, సంఖ్యా, అను
 ఇతి వద విభాగమాశ్రిత్య న ప్రమేయమహవచనస్య వర్యదానం వ్యాపక్షతే।
 తేషాం విరిత్రి శబ్దాః సంఖ్యావాచిన ఇతి సామానాధికరణ్య ముపగస్తవ్యమ్।
 తత్తు విరిశబ్దయోన్యహతమ్। న హి ప్రొత్పదై కదేశోర్ధవాన్, యేన
 సంఖ్యావాచిస్యాత్। మ శబ్దవర్యదాసీ “చిక్రీతే, అను” ఇతి షకారమేవ
 బ్రూయాత్। త్రిపు ప్రవాదేతి పగనంగస్య వాస్తవేతి పరిహరః। తథా త్రిగ్రహ
 దానర్థక్యం చేతి హేయమేతత్।

[24]

సూత్రము 25. శిః శుమారశ్చిః షత్పః శ్వాసః సౌః సః
 న్కౌత్యః సః సృష్టః సః స్కౌతః సః శితః
 స్సః శితాకిః శిల (కిః శిలా)॥

బ్రితాన్య :- శి : కుమారా, శి : పత్ అత్యంతము గృహజేమి స్వాదము
స్వాదగమః॥ యథా— నిష్ఠా . కిం . ఉభ . ప : సా . ప :
సృ . శరీ . తన్ను . ద్రిహ్మ . శరవ్యే . కిం : శి . . . పర కి :
శిలగ్రహణం పద్మ కదీశతయా బహుపాదన్దామః కి . . . నమః . నమః
స : స్పృష్టేత్యగ్రి పతార పరీక్షాస్వాదగమః కిం బస్వాత్ మైవమ్ అతః
సూత్రే సంకృత పదాదిపద్ధాన ప్రరమేవానుస్వార దిర్భావత్ తత్సాహచర్య
ద్రుతాచి శధై వ బిజ్జియమ్ ప ద్విపరీత్యేకారణమస్తి॥

శిఁ శుమారః, శిఁ షత్, నఁ శ్వా, నఁ స్సా, నఁ స్కృత్య
 నఁ స్పష్ట, నఁ స్కృతమ్, నఁ శితః, నఁ శితా,
 కిఁ శిల, కిఁ శిలా॥

మణివ్రథ :- శిశు శుమారకి, శిశు పక్ష మొదలగు ఈ పదములలో ఆ యందున్న ఉచ్ఛవ్యవస్థముకంటె వరముగ అనుస్వారము అగమముగ వచ్చును. క్రింది శిల పదమునందు మాత్రము ఉచ్ఛకు హ్రస్వమందు అనుస్వారము వచ్చును— అని స్మారకము. ఉదాహరణలు :

1 శ్రీ కుమారా: స్టేట్ స్కూల్ కుమారా.. . (5-5-11)

ని. పి. బ. తా.   కిం తత ఉచ్చి : పతీతి..... (2-5-5)

3 స : శ్వా	ఉభయతస్ప : శ్వా యి కుర్వాత్ । (2-8-8)
4 స : సాగ్ర	స : స్రావణాగాస్త్థ । (1-1-13)
5 స : స్పష్ట	స : స్పష్టజత్ । (4-8-4)
6 స : స్కృత్య	శరీరమేవ స : స్కృత్య । (5-8-8)
7 స : స్కృతమ్	తన్న స : స్కృతం । (1-4-43)
8 స : శితః	బ్రహ్మ స : శితో హ్యేషః ..। (2-5-8)
9 స : శితా	శరన్యే బ్రహ్మ స : శితా । (4-8-4)
10 శి : శిల	శి : శిలవన్యయాతే ..। (5-5-8)

త్రిభాష్య రత్నకారులు శిలశిల, శిలశిలా అని రెండు పదములను గ్రహించి, అందొకటి వదైకదేశమనియు, అందుచే అన్ని పదములను గ్రహించవగునని వివరించిరి. కాని గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ ఆవాదనను తిరస్కరించిరి. “శి : శిల” అను పదమొక్కటియు, అన్ని పదములను గ్రహించును. “శి : శిలః, శి : శిలాయ” ఇవి అన్నియు “శి : శిల” అనుదానిచే సిద్ధిండును. అతని వ్యాఖ్య — “అన్యేకు ఆత్రద్యై శి : శిలావదే వశస్తో వ్యావక్షతే । తన్నందమ్! ఏతేనై వాకా నైన వదై కదేశ గ్రహణేన సర్వత్ర కార్యసిద్ధిః! తస్మాత్పురిభాషా న భవతి యన్నిబంధనోఽయం ప్రలాపః! తస్మాన్నిరర్థకోఽత్ర ద్వితీయః॥ [25]

సూత్రము 28. సితృద్వహకార పరః॥

త్రిభాష్య :- సీ, తృ, దృ ఇత్యేవం పూర్వో హకార పరః స్వాదనుస్వారా గమః! యథా — సీ : హ । శత । దృ : హ ..। ఏవం పూర్వభి కింః సవ ..। అని । ఋకారేదైవాలం, కిం తకార దకారాభ్యాంః గృహే । ఏవం సరభి కింః సిహ । తృషీ । నత్తం । హకారః పరో యస్మా దసౌ హకారపరః॥

సీ, తృ, దృ హకారపరః॥

మణివర్ణన :- పదమందు సీ, తృ, దృ అను ఈ వర్ణములలో నేదేని ఒకదాని కంటె హకారము పరముగ నున్నచో, ఆ హకారమునకు పూర్వమందనుస్వార మౌగమముగ వచ్చును. ఉదాహరణలు :

సీ : హో వయః . (4-2-5)

శతతర్జాః పుంసాన్తి (1-5-7)

పుంసాన్తి మాహ్విః. (1-1-3)

ఈ అనుస్వారాగము, సి, త్వు, డ్వు అను వర్ణములు పూర్వమందుండి, పరమందు హకారమున్నచే, సిద్ధించును. అట్లు లేనిచో ఈ అగమము రాదు.

ఉదాహరణలు :

సవత్స సాహి స్వాహా (1-2-12)

అనతిదాహి యోవాహా (5-2-10)

గృహాదా మసమర్తైః (3-2-8)

సిహసన్తిః (1-5-2), తృప్తిమను.... (1-5-2),

సక్తం దృశే దివ్యతే (1-6-4); [26]

సూత్రము 27. ముం హిష్ఠస్య చ॥

త్రిటావ్యః:- “ముం హిష్ఠస్య” ఇత్యస్మిన్గ్రహణే చకారాత్పిప్లవహకారవరోఽనుస్వారాగమో భవతి। యథా— ముం హిష్ఠస్య ప్రభృతస్య । చకారః కిమర్థః? అత్యైవ గ్రహణే చకారవరో మా భూదితి॥

ముం హిష్ఠస్య। చ॥

మణిప్రభః:- “ము” అనుదానికంటె “హిష్ఠస్య” అనునది పరమందున్నచో ఆ మహకారముకంటె పరముగ అనుస్వారమాగమముగ వచ్చును. సూత్రముం దలి చకారము పూర్వసూత్రమునుండి హకారమునివలె జ్ఞప్తికి తెచ్చును
ఉదాహరణః ముం హిష్ఠస్య ప్రభృతస్య । (4-2-3). [27]

సూత్రము 28. ఆదిర హతిర హోఽ హార హోముగత్వ హా అ హసోఽహసాఽ శమ హతిర శభువాఽ శ్వ శూణ శవోఽ శుర శుమ శూన శూనా అ శోర శాయో పి శ్వ శావగృహే॥

త్రిటావ్యః:- అ హతిః, అ హ . ఇత్యేతేష్యమనుస్వారాగమో భవతి। యథా పరి । అ హి । సూత్రే సంహితాయామోత్వ స్వామ్నానాత్

బడిన అనుస్వారము ఈ వదములకే వచ్చునుగాని, ఇతర విభక్తి రూపముల యొక్క వద్ద కదేశమునందు వర్తించదు. ఈ మాత్రమందు "అంతు" అను దానిని చెప్పి, మరల అంతు, అంతు, అంతు అనా ఇత్యాది విభక్త్యంత వదములను చెప్పుటను బట్టి, ఆ విషయము తెలియుచున్నది. ఇంకను కొన్ని విషయములు ఆయా ఉదాహరణ స్థలములందు వివరింపబడును. ఇదిగోవుడు ఉదాహరణను చూతము :

- 1 అంతు హతిః పరిచ్ఛేషసో అంతు హతిః . (2-8-11)
- 2 అంతు హః అంతు హోముచం వృషభం . (1-8-12)
- స్తై న మంతు హో శ్చోతి (3-4-12)
- 3 అంతు హోః అంతు హోశ్చిద్యా (1-4-22)

సూత్రమందు అంతు హోః అని ఓకారాంత వదమును చెప్పుటచే, ఈ ఓకారము విసర్గ రూపము కాదని తెలియును. అనగ "అహ" అను ఆనుపూర్వి కంటే యుండు విసర్గ, రేఫగ మారదో ఆ స్థలములందీ ఈ మాత్రము వర్తించును. విసర్గ రేఫగ మారునట్టి స్థలములందీ యనస్వారము రాదని గ్రహించవలెను. ఉదాహరణకు అహర్దేవానాం . (అహః దేవానామ్) (1-5-9); అహరహః ఇత్యాదులు. ఈ విషయము వివరముగ తర్వాత చెప్పబడును.

- 4 అంతు హోముక్ అంతు హో ముగ్భ్యం ద్వికపాలః (7-5-22)
- 5 అత్యంతు హోః ఋతవశ్చా త్యంతు హోః (1-8-13)

అహః పూర్వమందు "అతి" అని యున్ననె అనుస్వారము వచ్చును. లేనిచో రాదు. ఉదాహరణకు షడహో భవన్తి (7-5-1) అను స్థలములందు "హః"కు పూర్వమందు స్వార రాలేదు. గమనింపుము.

- 6 అంతు హః తేనో ముల్పాత మంతు హః (4-7-15)
- 7 అంతు హసా అంతు హసా వా ఏష గృహితః . . (2-4-2)

ఈ ఉదాహరణలను పరిశీలించగ పర్వత్ర "అహ" అను ప్రాతిపదికను గ్రహించి, మాత్రమందు విధించిన పరిచోపుడు గదః ప్రతిపద పాఠమునవసరము గదః అట్లు కాదు. "స రసమహవనాయ" (7-2-10) అను స్థలములలోని "అహః" లో అనుస్వారమును వారించుటకై పృథివదపారము చెప్పబడినది.

- 8 అ : శమ్ వరివశ్యామో శమ్ . (7-1-8)
 9 అ : శుభిః వద్విర శుభిః వవయతి (6-4-5)
 10 అ : శభువా త్వయా అ : శ భువా పోసుం (6-4-8)

“భువా” అని ఎందుకు? శేవలము “అ : శ” అని మాత్రమే గ్రహించినచో, అట్టి వ్యస్తవదము వేరొకటి యున్నందున ఆ వదమందే అనుస్వారము సిద్ధించును. మరియు “అ : శమ్” ఇత్యాదులందు ప్రిప్తించకపోవును. మరియు “భువా” అనుదానిని పరమందు కలిగిన “అ : శ” యందే అనుస్వారము సిద్ధించవలెను. శేవలము “అ : శ” అనుచోట సిద్ధించరాదని గ్రహించవలెను. [భువేతి కిం? అవ కామర్ష శస్త్రే : 1 (4-1-4). అంశేత్యకరాస్త్రవదగ్రహణ మిశకత్యం విజ్ఞాతుమితి అతివ్యాప్తి పరిహారాయ భువేత్యుపబంధః— అని వైదికాభంబ వివరణము.]

- 11 అ : శు తేనా శుమత్ (2-2-2)

అన్యారాదిః (1-3-3) అను సూత్రముచే అన : శుకర్వస్తః (2-2-2) అనునది కూడ ఉదాహరణమే అగును.

- 12 అ : శూ వృష్టి హ్యేతావ : శూ (6-4-5)
 13 అ : శవః ప్రాణా వా అ : శవః . (6-4-4)
 14 అ : శుః అ : శు ర : శస్తే (1-2-11)
 15 అ : శమ్ యమాదిత్యా అ : శం. (2-1-5)
 16 అ : శూన్ అ : శూనవ గృహ్లాన్తి (2-3-5)
 17 అ : శునా అ : శునాతే అ : శుః (1-2-8)
 18 అ : శో యోవా అ : శోరాయతనమ్ . (6-8-10)
 19 అ : శాయ అ : శాయ స్వాహా భగాయ . (1-8-13)
 20 ఉపా : శ ఉపా : శ నవనో యదుపా : శ నవనం (2-3-5)
 21 అ : శౌ తముపా : శౌ పమస్థావయన్ (6-4-8)

సూత్రమందు అ : శూ, అ : శవః ఇత్యాది పదములన్నిటిని గ్రహించుటకంటె అశు (అ : శు) అని చెప్పట చాలదా యని సందేహము. శేవలము “అ : శు” అని మాత్రమే చెప్పినచో అట్టి స్వతంత్ర పదము ఒకటి యున్నది. కనుక దానిచే ఇతర పదములు గ్రహించబడువు. అందుకని ప్రతిపద పాఠము చేయబడినది.

మరియు 'అ' అను సామాన్య రూపమునే గ్రహించినచో అశ్వాను (1-2-14), అశ్వుతే (8-4-1), అశీమహి (5-7-2) ఇత్యాది స్థలములందు కూడ తొలి స్వరము కంటె ఈష్ట వరముగ నున్నది కనుక, అచటను అను స్వారమాగమముగ వచ్చును. ఇది ఇష్టము కాదు. కనుక నిర్దిష్టానిని వారించుటకై వ్యతివద పారము చేయబడినదని గుర్తించవలెను.

ఇక సూత్రమందు ఆదిః (తొలి స్వరముకంటె) అని చెప్పబడి, అ : హసోఽ : హసా (1-8-12) ఇత్యాది స్థలములలో ద్వితీయ స్వరముక. డ (ఆనగ హకారముకంటె నున్న 'అ' తర్వాత) అనుస్వారాగమము నిషేధించ బడుచున్నది.

పారాంతర ఎరిశీలనము :

శ్రీ R రామాశాస్త్రి, శ్రీ K రంగాచార్యువారిచే సంపాదించబడి, "మోతీ లాల్ బరనసిదాస్" సంస్థవారిచే 1985 వ సంవత్సరమున ప్రకటించబడిన తైత్తిరీయప్రాతిభాఖ్య యందు ఈ సూత్రమున చివరి పదముగ "అవగ్రహే" అని యున్నది. కాని విద్వే పండితునిచే పరిష్కరించబడి, ఇదే సంస్థచే 1979-వ సంవత్సరమున ప్రకటించబడిన ఆంగ్ల గ్రంథమున "అవగ్రహే" అను పదమీ సూత్రమున లేదు. కాని దీని తర్వాతనున్న సూత్రముయొక్క మొదటి పదముగ "అవగ్రహే" అని యున్నది. అతను సంపాదించిన త్రిభాష్య రత్నకారుని వ్యాఖ్యయందీ పదము "ఆదిః" అని వివరించబడినది.

కాని సంస్కృత లిపియందు 1985 నే ప్రకటించబడిన ఈ ప్రాతిభాఖ్య యందీ సూత్రమున (28-వ సూత్రమున) ఆదియందు "అవగ్రహే" అని లేదు. కనుక త్రిభాష్యరత్న వ్యాఖ్యయు లేదు.

వైదికాభరణకర్త సంపాదించిన తైత్తిరీయ ప్రాతిభాఖ్యయందలి యీ సూత్రమున (సూత్రము-28) చివరి పదముగ "అవగ్రహే" అని యున్నది. కనుక దానికి వారి వ్యాఖ్యయందు "అవగ్రహే" అని లేనిచో శేనా : కుసుక్ (అ : కుసుక్), శాపా : కుపాత్రే.... ఇత్యాది స్థలములలో అవగ్రహ యం దున్న "అ : క" లో అనుస్వారము నిషేధించదు. మరియు శాపా : కు

యజతి... (1-5-2); ఉపాః శౌ.... (1-4-3) అను స్థలములందీ అనుస్వార సిద్ధించును. కనుక అవగ్రహ స్థలములలో కూడ అనుస్వార సిద్ధికై సూత్రమున “అవగ్రహే” అని చెప్పవలెను — అని వివరించిరి. [28]

సూత్రము 28. అవగ్రహరుదాత్తోఽః సేఽః సాయాః
సాఖ్యామః సావితిః

త్రిభాష్య:- అవగ్రహః అదిరిత్యర్థః। యది వదాదిరుదాత్తః స్వాత్తర్హి అః సే, అః సాయ, అః సాఖ్యాం, అః సా ఇత్యేతేషు స్వాదనుస్వారా గమః। ఇతి శబ్దః న్యూనా వాచీ। యథా దక్షి. ..। శీత్యః ..। అః సా . ..। ఉత్తః అదిరుదాత్త ఇతి కిం? అసా....

అవగ్రహః ఉదాత్తః అః సే, అః సాయ, అః సాఖ్యామ్।
అః సా ఇతి॥

మణీనభః:- అవగ్రహః=ప్రారంభమందున్న, ఉదాత్తః ఉదాత్తము; ఇతి అనునది “ఈ వదములకు” అని వద నిర్దేశము చేయును. కాగ

అసే, అసాయ, అసాఖ్యాం, అసా అను ఈ వదములలో తొలి యచ్చు (అకారము) ఉదాత్తమగుచో దానికంటె మున్ను ఉచ్చుకు పూర్వమందు అను స్వైంమాగమముగ వచ్చును — అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు :

అః సే దక్షిణేఽః స ఉపదధాతి . (5-2-1)
అః సాయ శీత్యః సాయ స్వాహా . (7-2-17)
అః సాఖ్యామ్ అః సాఖ్యాః స్వాహా .. (7-2-18)
అః సా ఉత్తరీఽః సావేవ వృతిదధాతి (5-2-1)

సూత్రమున “అవగ్రహరుదాత్తః” అని చెప్పుటచే అసావణ్యవీచ్ఛిత విహితా (2-5-2), అసావాదిత్యః (2-1-4) అను స్థలములలో తొలి అకారము ఉదాత్తము కాదు కనుక, దానికంటె పరముగ మున్ను ఉచ్చుకు పూర్వమందు అనుస్వారాగమము వారించబడినది. సూత్రము “ఈ వదములకు”

అని నిర్దేశించుటచే వదై కదేశములందు అనగ జీవసీ, అపేశసీ ఇత్యాదులలో “సీ” కంటె పూర్వమందు అనుస్వారము వారింపబడినది. [29]

సూత్రము 30. నాసావా నాసావా॥

త్రిశాష్టక :- అద్యుదాత్తే సత్యవ్యసావేత్యస్మిన్సహజే న ఖలు స్వాదను స్వారాగమః | బ్రూయా... |

స. అసావా॥ (నాసావా).

మణిపర్యథ :- “అసావా” అనునది ఆజ్ఞ-ను పరమందు గల్గిన అసా యొక్క రూపము. అసా + అ - అసావ్ + అ - అసావా. పూర్వసూత్రముల నుండి “అదిరుదాత్తః” అనుస్వారాగమః, ఊష్మవరః అనునవన్నియు అనువృత్తి వచ్చును. కాగ - “అసావా” అనునది అద్యుదాత్తమైవను ఊష్మకు పూర్వ మందు అనుస్వారాగమము రాదు - అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ : బ్రూయాదసావేహిత్యేవమ్ . (3-4-9).

అద్యుదాత్తమగు “అసా” శబ్దమునకు అనుస్వారాగమము పూర్వసూత్ర ముచే సిద్ధించుచున్నను, అజ్ఞను పరమందు కల్గియున్నచో ఆ అనుస్వారా గమము ఈ సూత్రముచే నిషేధింపబడినది. సంహిత మొత్తమంతట యందు నిదొక్కటియె ఉదాహరణము. నాసావా, నాసావా అను ద్విరుక్తి అధ్యాయ పరిసమాప్తిని సూచించును. [30]

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు
త్రిశాష్టక రత్నామసారము వేదలోపనామక
సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణిపర్యథ”
అను అంధ్ర వివరణమున పదునారవ అధ్యాయము
సమాప్తము.

ఉద్ధారణ విధి.

సూత్రములు-8.

సూత్రము 1. తీవ్ర తరమానునాసిక్యమానుస్వారోత్తమేష్వితి
శైత్యాయనః॥

తీర్థాప్య :- అనుస్వారశ్చ ఉత్తమాశ్చ అనుస్వారోత్తమాః। తేషు తీవ్ర
తరం భవతి అనునాసిక్యమితి శైత్యాయనః నామ మునిర్భవ్యతే। తీవ్రా
దధికం తీవ్రతరమ్। అనునాసికావాం భావః అనునాసిక్యమ్। నాసికా వివరణా
దాను నాసిక్యమ్ (2-సి2) ఇత్యస్య విధేః ప్రతుత్పద్యాద్వ్యముచదిత్యతే।
యథా— అగ్నిః తరః । యం కామః । మధ్యాతే । మణిర । ఏతే
ష్వితి తీమ్ రుక్మః । తిగ్మః ..। శుక్లో ॥

తీవ్రతరమ్, అనునాసిక్యమ్, అనుస్వారోత్తమేషు, ఇతి,
శైత్యాయనః॥

మణివర్ణః :- తదేవం పదవర్ణానాం పోయణో నిర్ణయః కృతః।

తదుద్ధారణ కల్పేత్తత ఉద్ధ్వం పోయేణ వర్ణతేః

అని వైదికాభరణ తర్త్ర చెప్పెను. అనగ ఇంతవరకు సంహితయందలి వద
ముల యొక్కయు, అక్షరముల యొక్కయు నిర్ణయము విశేషముగ చెప్ప
బడినది. ఇక నియధ్యాయము నుండి పూర్వోక్తములగు వద, వర్ణముల
యొక్క ఉద్ధారణ విధి వివరింపబడును— అని భావము. కాగ ఇకని
చెప్పబోవు అధ్యాయములందు సంహితయందలి సుంత పొర విధి-విధాన
ములు తెలియజేయబడుచున్నవని గ్రహింపవలెను.

అనునాసిక్యమనగ నాసికారంధ్రములనుండి ఉద్ధారణ ధ్వని వంపుట
వర్ణము ధ్వని రూపము గద. అట్టి ధ్వని నోటిద్వార బయటకు బోవును కాని
దానిని నాసికారంధ్రములగుండ బయటకు వంపుటను అనునాసిక్యమందురు.
దానికి ప్రయత్నము సామాన్యము కంటె దృఢముగ నుండును. ధ్వని
గూడ వేరుగ నుండును.

తీవ్రతరమనగ అధికమగు తీవ్రత. తర, తమ అనునవి అధికతయం
దలి స్థాయిని తెల్పు ప్రత్యయములు. “తరో అనునది రెండింటి (రెండు

వస్తువుల) మధ్య మాత్రమే, అందలి ఒకదానియొక్క అధిక్యతను తెల్పును కాగ సామాన్యమగు దానికంటె కొంచము ఎక్కువగ నుండుటను తీవ్రతరమందురు.

వర్తవంచమాక్షరములకు “ఉత్తమాః” అని సంజ్ఞ. అనగ అనునాసి కాక్షరములు. కాగ—“అనుస్వారమును, అనునాసికాక్షరములను వలుకునపుడు బయల్పెడలునట్టి అనునాసిక్యము తీవ్రతరముగ నుండును” అని ఆచార్య తైత్తిర్యాచార్యుని నిర్దాంతము. ఉదాహరణలు —

1 అగ్నిః రపుషదః (3-2-1), 2 యం కామం కామయతే (7-1-1)

3 వల్పితే పరివల్పితే స్థాయూనామ్ (4-5-3);

4 మణినా రూపాదీన్ద్రేణ (7-3-14).

అయితే, ఈ సూత్రము ఆమోదయోగ్యము కాదని వ్యాఖ్యాకారులు స్పష్టము చేసిరి. [ ]

సూత్రము 2. సమః సర్వత్రేతి కౌహళీపుత్రః॥

త్రిలిప్యః:- సర్వత్ర అనునాసిక్య వర్ణపు తీవ్రతరత్వం సమమితి కౌహళీ పుత్రో మన్యతే. యథా— స ంరాణి సంయతాః వ్యజ్ఞే జగ్నిః। ఉప హాతాం-4 హో ఇత్యాహ ఇత్యాది॥

సమమ్, సర్వత్ర, ఇతి, కౌహళీపుత్రః॥

మణివ్రతః:- పూర్వసూత్రమందు అనుస్వార, అనునాసిక వర్ణ విషయము చెప్పబడినది. అయితే అనునాసిక్యమునకు తీవ్రతర వ్రయత్నం ఆ వర్ణోచ్చారణమందే గాక, ఏ వర్ణమనునాసికా వివరము ద్వారా ఉచ్చరించుటకు వ్రయత్నింతురో, అట్టి అన్ని వర్ణముల విషయమున వ్రయత్నము తీవ్రతరముగ నుండునని కౌహళీ పుత్రుడను ఆచార్యుని అభిప్రాయము. ఈ ఆచార్యుని పేరు భిన్న మాతృకా గ్రంథములలో భిన్నముగ మన్నదని విట్టి వండితుడు చెప్పెను. ఉదాహరణకు కౌహళీయపుత్రః। కౌహళీపుత్రః॥

ఇక సూత్రమునకు లక్ష్యములుగ స ంరాణి (4 8-1); స యతాః (1.5-1) మున్నగునవి చెప్పబడెను. [2]

సూత్రము 3. అనుస్వారేఽఽఽఽఽ ఖారద్యాజః॥

తిథిభాష్య :- అయిః సూక్ష్మతమం, అమనాసిక్యం అనుస్వారే స్వాదితి ఖార ద్యాజః మన్యతే। యథా— తను । అనుస్వారాదన్యత్ర తైత్తాయన విధిః ఉత్తమేషు తీవ్రతరత్వం యమాదిషు క్రివమాత్యమితి॥

అనుస్వారే, అయి, ఇతి, ఖారద్యాజః॥

మణిప్రభ :- అయినవగ సూక్ష్మతమమని ఉర్థము. అనగ మిక్కిలి తక్కువ. ఇక ఖారద్యాజని మతమునందు “అనుస్వారోద్భావరసమందలి అనునాసిక్య ప్రయత్నము మిక్కిలి తక్కువగ (అత్యల్పముగ) నుండును”. అనుస్వారము కాని స్థలములలో అనగ వర్గవంచనాక్షరములనువృంతులలో తైత్తాయనుని మతము సమ్మతమని తిథిభాష్య రత్నకారుల అభిప్రాయము. తీవ్రతరము— మధ్యమ ప్రయత్నము, తీవ్ర ప్రయత్నమును ప్రాథమిక ప్రయత్నమందురు. తీవ్రతర ప్రయత్నమును మధ్యమ ప్రయత్నమందురు. తీవ్రతమ ప్రయత్నమును ఉత్తమ (రూక్ష) ప్రయత్నమందురు. ఇక ఉదాహరణలు : తనువా జయత్యు సత్యా. .। (4-6-8) [2]

సూత్రము 4. నకారస్య రేఘోష్మయకార భావాల్లుప్తే చ మలోపా చోత్తర ముత్తరం తీవ్రతరమితి స్థవిరః కౌఢీన్యః॥

తిథిభాష్య :- ‘నకారస్య’ ‘రేఘోష్మయకారభావాత్’, ‘చకరాకృష్టయకారే’ “లుప్తే” సతి, మలోపాచ్చ ఉత్తరముత్తరం అమనాసిక్యం అనుపూర్వేణ తీవ్రతరం స్వాదితీ స్థవిరః కౌఢీన్యః మన్యతే। యథా— సత్రి : రేకాకాన్ ...; ఇత్యత్ర అమనాసిక్యం సంయోగమాత్రవత్। ఉక్తా : ఇత్యత్ర తు సంశ్లిష్టమ్। మహా : ... ఇత్యత్ర తీవ్రతరమ్। స : ఇత్యత్ర తీవ్రతమ మిక్యాను పూర్వేణ విశ్లేయమ్। అన్యత్ర తైత్తాయన విధిః॥

నకారస్య, రేఘోష్మయకారభావాత్, లుప్తే, చ, మలోపాత్॥

చ, ఉత్తరమ్, ఉత్తరమ్, తీవ్రతరమ్, ఇతి, స్థవిరః, కౌఢీన్యః

మణిప్రభ :- అనునాసిక్యము వచ్చెడి మరికొన్ని స్థలములందలి ప్రయత్న

మును గూర్చి ఈ సూత్రము వివరించుచున్నది. అధ్యాయము 15 న ప్రథమ సూత్రమందు “వదాస్త నకారము రేఖోష్ణ యకారములుగ మారును, అట్టి యకారము లోపించినను, వదాస్త మకారము లోపించినను వీనికి పూర్వమందున్న స్వరమునకు ఆనునాసిక్యము వచ్చు” వని చెప్పబడినది. అట్టివానికి క్రమముగ ముందుదానికింటే తర్వాతనున్న దానియందు స్థానీయానునాసిక్య ప్రయత్నము అదే ఆనుపూర్విలో క్రమముగ, తీవ్ర, తీవ్రతర, తీవ్రతమాది అధిక్యతను కలిగియుండునని సూత్రార్థము. ఇక ఉదాహరణములు :-

- 1 సత్త్రి : రేకాదాన్ (2-2-11)॥ ఇవట త్రిన్లోని నకారము రేఖగ మారగ, పూర్వ స్వరమునకు కల్లు ఆనునాసిక్యము సంయోగమాత్రము వంటిది. అనగ అతి స్వల్పము.
- 2 తక్లా : శ్చ క్షప్తా : శ్చ (2-2-1)॥ ఇవట ఊష్ణకు పూర్వమందున్న స్వరముందలి ఆనునాసిక్యము పంక్తిష్టమాత్రము. తీవ్రమని భావము.
- 3 మహా : ఇప్తః (1-4-20)॥ ఇవట యకారము లోపించగ, పూర్వ మందున్న “హ” యందలి స్వరమునకు వచ్చు ఆనునాసిక్యము తీవ్ర తరముగ నుండును.
- 4 స : శికమ్ . (4-1-10)॥ ఇవట మకారము లోపించగ, స-లోని స్వరముందలి ఆనునాసిక్యము తీవ్రతమము అని గ్రహించవలెను.

ఈ స్థలముల కంటే ఇతరత్రా వచ్చు ఆనునాసిక్యము సమస్థాయిలో ముందునని ప్రాచీనభరణ కర్త, స్థవిర కొట్టింక మతముగ చెప్పెను. అట్టి ఇతర స్థలములు —

యత్తన్న విసగ : సయేత్ (6-2-3).

శో : సోమోద ఇవ (2-2-3).

ఇవి మాహిషీయ భాష్యమందిచ్చిన ఉదాహరణములు.

[4]

సూత్రము 5. వ్యజ్ఞనకాలశ్చ స్వరస్యాత్పాధికః॥

త్రిభాష్య :- చకారః స్థవిరకౌట్టింకమన్వాదిశతిః। అత్ర-అనుస్వార విధానే, స్వరస్య-సానునాసిక స్వరస్య, వ్యజ్ఞనకాలః ప్రాస్తావ్యకాలః అధికః స్యాదితి స్థవిరః కౌట్టింక మన్యతే। యథా— యుజ్జాధా : . । ఇత్యాది। అత్రేతి

స్వరస్యేతి శింః స్రాదిసూ త్రమేషు ఉ త్రమలాభావే వై తదధిక కాల విధానం
మా భూదితి॥

వృజ్జనకాలః చ స్వరస్య అత్య్ర అధికః॥

మఠీవృథ:- ఆనునాసిక్యమును కలిగిన స్వరము యొక్క ఉచ్చారణ కాల
మివట చర్చింపబడుచున్నది. సాధారణముగ స్వరము (హ్రస్వము) ఏక
మాత్రాకాలికము. దీర్ఘము ద్విమాత్రాకాలికము. ఈ సూత్రమందలి “చ”
పూర్వసూత్రమునుండి “స్థవీరః కౌడ్తిన్యః” అనుచానిని అన్వాదేశముచేయును.
కాగ— “స్థవీర కౌడ్తిన్యని మతముననుసరించి ఆనునాసిక్యమును పొందిన
స్వరము ఉచ్చారణయందు ఇంకొక అర్థమాత్రా కాలమును అధికముగ కలిగి
యుండును. ఆ స్వరము హ్రస్వమైవచో ఉచ్చారణ కాలము ఒకటిన్నర
మాత్రలు; దీర్ఘమగుచో ఉచ్చారణ కాలము రెండున్నర మాత్రలు, ప్లేక
మగుచో మూడున్నర మాత్రలు” అని భావము. [౪]

సూత్రము ౪. స్వార వికృమయోర్ద్వధ వృయత్తుతరః పొష్కర
సాదేః॥

త్రిథావ్య:- స్వారే విక్రమే చ ప్రయోగః పొష్కరసాదేః మతే దృఢ
ప్రయత్నుతరః భవతి॥ స్వారః స్వరిత ఇత్యర్థః॥ విక్రమోనామ అనుదా త్ర
విశేషః॥ యథా— యోఽఽఽ అస్యే । స్వార విక్రమయోరితి శింః
గాంవావ । దృఢః వృయత్తుః యస్యైవ దృఢప్రయత్నుః॥ అతిశయేన
దృఢ ప్రయత్నుః దృఢ ప్రయత్నుతరః॥

స్వారవికృమయోః దృఢ వృయత్తుతరః పొష్కరసాదేః॥

మఠీవృథ:- కొన్ని వర్ణముల సుచ్చరించుట యందు, వేయవలసిన
ప్రయత్న స్వభావమును, పొష్కరిసాదుల మతముననుసరించి యెట్లుండునో
ఈ సూత్రమున చెప్పచున్నారు—

స్వారః = ఒక విధమగు స్వరితము, వికృమః = ఒక విధమగు అను
దాత్రము. దీని స్వరూపము అధ్యాయము 19-1వ సూత్రమున చెప్పబడును.
కాగ— “శబ్ది స్వరితమును, విక్రమమును (అట్టి అనుదాత్రమును) ఉచ్చరిం

నుటకు మిక్కిలి గట్టి ప్రయత్నము (దృఢతర ప్రయత్నము) చేయఁజేయుదునని ఆచార్య పొష్కరసి మొదలగువారి అభిప్రాయము" ఇతి ఉదాహరణలు :

స్వారః— యోఽస్య స్వోఽగ్నిః (5-7-9)
 న దివ్యగ్నిశ్చేతవ్య ఇతి... (5-2-7)
 విక్రమః— అస్మే హరిః ప్రియమ్.. (3-3-11)
 యోనిశ్చిక్యం యచ్చిక్యాత్.. (5-6-9)

దృఢముగు ప్రయత్నమును కల్గిన వర్ణము దృఢ ప్రయత్నము. ఆ దృఢ ప్రయత్నమునధికముగ కల్గినది దృఢ ప్రయత్నకరః. [8]

సూత్రము 7. ప్రయత్నవిశేషాత్సర్వవర్ణానామితి శైత్యాయనః॥

త్రిశాష్ట్యః— సర్వ వర్ణానాం ప్రయోగసిద్ధిచిత ప్రయత్న విశేషాత్ దృఢ ప్రయత్నకరో భవతీతి శైత్యాయనః మన్యతే। యథా— ఇషేత్యా.. ॥ ఇత్యాది। శైత్యాని సప్తసూత్రాణిషాని॥

ప్రయత్నవిశేషాత్, సర్వవర్ణానామ్, ఇతి, శైత్యాయనః॥

మణిపర్యః— ఉద్ఘాతరణ యందు వర్ణ నైవిధ్యము, హృదయము నుండి వెలువడు శబ్దము వత్సమగు స్థానమున బద్ధియు, అట్లు భిన్న స్థానములందు ఆ శబ్దము వదుటకు మనము చేయు కరణ ప్రయత్నములపై ఆధారపడి యుండును. కనుక ఇప్పుడు శైత్యాయనాద్యర్థాలు “సర్వ వర్ణములను దృఢముగనో, దృఢ తరముగనో, దృఢ తమముగనో ప్రయోగించుట ఆయా ప్రయత్న విశేషములపై ఆధారపడి యుండును” అని వివరించుచున్నారు.

నిజమునకు పూర్వమందలి ఆరు సూత్రములలో చెప్పినదానికిని, ఇప్పుడు చెప్పినదానికిని ఎక్కువ భేదము లేదు. కాని వారు (పూర్వసూత్రములందు) కొన్ని వర్ణముల విషయమును చెప్పిరి. ఇతడు అన్ని వర్ణములకు అనువగు ప్రయత్నదార్థ్యము చేయవలెనని చెప్పెను. ఉదాహరణ :

ఇషేత్యా (1-1-1).

[9]

తైత్తిరీయ సంహితా విషయమున నీ యేడు సూత్రములును అనర్థకములై అవి తిథిభావ్యరత్న, వైదికాభరణ వ్యాఖ్యానకారులు చెప్పిరి. అయితే మాహిషీయుడు మాత్రము అట్టి అభిప్రాయమును ఏ సూత్ర విషయమునను చెప్పలేదు.

సూత్రము 8. నాతివ్యక్తం న చావ్యక్తమేవం వర్ణానుదీరయేత్, వయః పూర్ణమివా మత్రః హరస్థిరో యధామతి॥
ఇత్యాశ్చేయః ఇత్యాశ్చేయః॥

తిథిభాష్య :- అతివ్యక్తం అతిస్పష్టం, అవ్యక్తం అస్పష్టం చ యథా నీ ఛపతి ఏవం వర్ణాన్ ఉదీరయేత్ ఉచ్చారయేదిత్యర్థః। వయః పూర్ణమివా మత్రం క్షీరపూరిత భాజనం హరస్థిం చ యధామతి, మతిమసతి క్రమ్య వర్తమానః ధీరః అధ్యేతా భవేత్ ఇత్యాశ్చేయః మన్యతే॥

న, అతివ్యక్తమ్। న, చ, అవ్యక్తమ్। ఏవమ్, వర్ణాన్, ఉదీరయేత్, వయః పూర్ణమ్, ఇవ, అమత్రమ్, హరస్థి, ధీరః।
యధామతి, ఇతి, ఆశ్చేయ, (ఇత్యాశ్చేయః)॥

మణివరభ :- పూర్వ సూత్రములందు చెప్పిన అనేక మతములను పరిశీలించి సిద్ధాంతముగ ఈ కారిక చెప్పబడినది. ఇందలి “ఆశ్చేయ” పదము పూజావాచకమే గాని, మతాంతరమును చెప్పనది కాదు వర్ణోచ్చారణయందలి వ్రయత్న విశేషములను గూర్చి తైత్తిరీయన, కౌహలీపుత్ర, భారద్వాజ, స్థవిర కౌణ్డివ్య, పౌష్కరసాదులు వాదులాడుకొనుచుండగ, ఈ ఆశ్చేయుడు మధ్యస్థునిగ వారి వారి వాదనలన్నిటిని పరిశీలించి, తుదకు తీర్పుగ నీ సూత్రమును క్లిష్ట రూపమున చెప్పెను. కాగ— “వర్ణముల నుచ్చరించు వ్యక్తి, అత్యంత స్పష్టముగను, మిక్కిలి అస్పష్టముగను కూడ వర్ణములను పలుకరాదు. అతడు జాగ్రత్తగ పరిశీలించుకొని, ఆయా సందర్భములను బట్టి వర్ణములను స్పష్టముగను, నిర్దుష్టముగను పలుకుటకెంత ప్రయత్నము అవసరమగునో, అంతమాత్రపు ప్రయత్నమునే చేయవలెను. సంహిత యందు వర్ణోచ్చారణమున స్పష్టత, నిర్దుష్టతలు ప్రధానము. ప్రయత్న దార్ఢ్యదార్ఢ్య భావములు గణపకు రావు.

పాత్ర నిండుగ పాతితోనున్న గిన్నెను తీసుకొనిపోవు వ్యక్తి, మిక్కిలి త్వరగ గాని, అతి మంగముగగాని నడచుటను గణన చేయుదు. అతడు పాలు తొడకకుండ పూర్ణపాత్రను గృహమున చేర్చుటకెంత వేగము వలయునో, అంతసూత్రపు వేగముతోనె వయనించును. అట్టి మానవుడు వేదాధ్యయనమందు వలయునంత వ్రయత్నదార్ఢ్యతతో వర్ణోద్ధారణ చేయవలెను.

అయితే ఒక విషయమును గమనించవలెను. ఒకరు చేయు తీవ్ర తీవ్రతరాది వ్యయములు వేరొకరికి అల్పాల్పతర వ్రయత్నములుగ నుండును కద. మరి మధ్యమ వ్రయత్నము మొదలగునవి ఎట్లు హిసగును? నిజమె కాని, ఎవరి ఉద్ధారణయందు వారికి తీవ్ర-తీవ్రతర, తీవ్రతమములుండును కద. గనుక వారివారి ఉద్ధారణలయందీ వ్రయత్న భేదమును స్పష్టముగ ననుసరించవలెనె కాలి, ఇంకొకరి వ్రయత్నములతో వీరి వ్రయత్నములను పోల్చరాదు దీనినే గార్గ్య గోపాలుడు తన వ్యాఖ్యానమున స్పష్టపరచెను. [అతేదముచ్యతే। యథామతీతి। యథా వ్రయో క్షుర్మతిర్పవతి॥ ఆయమేవ పక్షః సామృత్తికః వ్యయత్న ఇతి తథా స వ్రయోక్తాస్య తక్త్యనురూపం ప్రియుజ్ఞోత। న తు పరతక్త్యపేక్షయా సామృత్తికావధారణం సంభవతి— ఇతి గార్గ్య గోపాల వ్యాఖ్యాం].

ఇక, సూత్రమందలి ఇత్యాశ్చేయః ఇత్యాశ్చేయః అను ద్విరుక్తి అధ్యాయ పరిసరమీ ప్రిని సూచించును. [8]

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు
త్రిభాష్య రత్నానుసారము వేదులీపనామక
మల్లహ్యుజ్యముచే వ్రాయబడిన “మణీప్రభ”
అను అంధ్ర వివరణమున వదునేడవ అధ్యాయము
సమాప్తము.

ఈ అధ్యాయమున ప్రణవమునుచ్చరించు విధమున గల మతలైనములను చెప్పచున్నారు.

సూత్రము 1. ఓంకారం తు ప్రణవ ఏకేఽర్థ తృతీయమాత్మం బుద్ధివతే॥

త్రిభాష్య:- ప్రణవే ఓకారమ్, అర్థతృతీయమాత్మం ఏకే బ్రువతే। ఏకే అచార్యాః అర్థ తృతీయమాత్మమాహః ఇత్యర్థః। అర్థం తృతీయం యయోస్తే అర్థ తృతీయే। అర్థతృతీయేమాత్రే యస్యాసౌ అర్థతృతీయమాత్మః। యథా— సముద్రో యేభ్యః. . ఓం ఓం ॥ కాలగర్భయేప్యేవం వర్ణితమ్—

స్వాధ్యాయారమ్భ శేషస్య ప్రణవస్య స్వరస్య చ।

అధ్యాయస్యానువాకస్యాస్తే స్వాదర్థతృతీయతాః ఇతి॥

తు శబ్దస్య ప్రయోజన ముచ్యతే— “సప్త్యక్షరాణాం వేదం చ ప్రణవం చాస్తరా తథా। ఇతి కాలగర్భయే; సప్త్యక్షరాణాం హృస్వా న న ని ఇతి। పాఠినీయేఽపి; ఓకారమాత్రస్య దీర్ఘకాలో నిరూపితః। ఇహ తు ప్రణవస్థత్వ విశేషవాదసౌ కాలో నిషిధ్యతే।

వేదస్య ప్రణవే తు స్వాత్ సమకాల ద్విమాత్మకా। ఇతి ప్రణవ విశేష కాలవిశేషః ప్రత్యేకవ్యవస్థః॥

ఓకారమ్, తు, ప్రణవే, ఏకే, అర్థతృతీయమాత్మమ్, బుద్ధివతే॥

మణిప్రభ:- వేదాధ్యయనమును పొరంభించునపుడు ప్రారంభముగా “ఓమ్” అని వల్కి, ప్రారంభించవలెను. అట్టి ఓంకారమునకే ప్రణవమని పేరు. “ప్రణాయతే ప్రస్తాయతే ప్రారభ్యతే” అనేన వేదః ఇతి ప్రణవః ఓంకారః” అని వ్యుత్పత్తి।

అట్టి ఓంకారమునందలి “ఓకారము సార్థ ద్విమాత్మకము” అని కొందరి అభిప్రాయము. అనగ అట్టి ఓకారమునకు ఉచ్చారణ కాలము రెండున్నర మాత్రలు, సాధారణముగ సప్త్యక్షరములు దీర్ఘములు కద దీర్ఘోచ్చారణ

కాలము ద్వీమాత్రికము. కాని ప్రతిపదమందలి ఓకారమునకు కాలము రెండు స్పృహ మాత్రము. సూత్రమున విశేషాని చెప్పుటచే అది సిద్ధాంతము కాదనియు, మితాంతరమనియు, ఇది అంగీకారము కాదనియు తెలియును.

ఉదాహరణలు : సముద్రో బస్టుః ఓమ్.... (7-5-25).
యేభ్యశ్చైవైన త్రాహః ఓమ్ . (3-12-9).
ఓం ఇషే త్వా.... (1-1-1).
ఓం బ్రహ్మ సప్తత్తమ్ . . (తై. బ్రా. 1-1-1).

గమనిక : సాధారణముగ వేదాధ్యయన పూర్వరంభమున చేయు ప్రతిపదము త్రిమాత్రా కాలికమగును. అధ్యయన పరిసమాప్తి యందు గాని, మధ్యలో అధ్యాయాంతము, అనువాకాంతమును సూచించుటకు చేయు ఓంకారము సార్థ ద్వీమాత్రికమై యుండుట, తైత్తిరీయ మూలకాణా సంప్రదాయము.

ఇక సూత్రమందలి తు శబ్దము “సామాన్యముగ ఓకారమునకు గల ద్వీమాత్రా కాలమును నిషేధించును.” మరియు త్రిభాష్య రత్నకారులు చెప్పిన కాల నిర్ణయమును గ్రంథము, ప్రస్తుతము మనకు లభించు, మాధవాచార్య కృతమగు కాల నిర్ణయ గ్రంథముకన్న భిన్నమైనది. అది ప్రస్తుతమలభ్యము.

వైదికాభరణకారులు — “బహుశః ఈ సూత్రము వేదాధ్యయన పరిసమాప్తిని (వికథా నిమిత్తస్య = సమాప్తి నిమిత్తస్య) సూచించు విషయమున, ప్రణవము ద్వీమాత్రికమగునా, త్రిమాత్రికమగునా అని సంధేహించి, అది సార్థ ద్వీమాత్రికమని చెప్పుకొనుట యుక్తముగ భావించి, ఈ సూత్రమును చెప్పిరి — అని భావించెను. [1]

సూత్రము 2. ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితానాం,
కస్మిం శ్చిదితి శైత్యాయనః॥

త్రిభాష్యః:- ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితానాం మధ్యే “కస్మిం శ్చిత్స్వరే” ప్రణవ ప్రయోగవ్యతి శైత్యాయనః మన్యతే! యథా — ఓమ్॥

దాత్తానుదాత్త స్వరిణానామ్ కస్మిన్ శ్చిత్తిః ఇతి తైత్తిరీయనః॥

సదీప్రథ - పూర్వమాత్రమున ఓంకారమునువృత్తిండుటందలి శాలవరిమితి హరిచ్చి చెప్పబడినది ఇకనిప్పుడు అందలి స్వరము విచారించబడును

ఆచార్య తైత్తిరీయములు - “సేదాధ్యయనపుండు చెప్పబడు ప్రణవమును ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితములను మూడింటియందు, ఏ స్వరముతో లై నను వలకవచ్చును” — అని అభిప్రాయపడిరి

ఉదా ఓమ్ ఓమ్ ఓమ్

[2]

సూత్రము 3 ధృతః ప్రవయః శాడ్విన్యస్య॥

శ్రిభాష్య - “శాడ్విన్యస్య మకే వర్ణవో ధృత ప్రవయో భవతి వశుర్ధస్వరో” “ధృత ప్రవయః” ఇతి శబ్ద్యతే తమ — “ప్రవయ పూర్వశ్చ శాడ్విన్యస్య (18-2)” ఇతి వత్ ప్రవయ ఇత్యేకావతై వాంఘ్రిం ధృత శబ్దేనః మైవమ్ సదద్యయే నాచ్యజేత్ నామధేయ మేవాభిధీయతే తథాపి — అర్థభేదాదావాపే సయోగ భేదోఽస్తి ప్రయోగ వాకుర్యమాదార్యః స్యకటయతి తథా భీమసేవో భీమః పత్యథామా పత్యా, విధాన మపిధావం, దీపః వర్ణదీపః ఇత్యాదిః

ధృతః వర్ణదాయః శాడ్విన్యస్య॥

సదీప్రథ - స్వర విషయమున ఆచార్య శాడ్విన్యని అభిప్రాయము నివట చెప్పబడ్డారు

శాడ్విన్యని మతముననుసరించి ఓకారమును ధృతప్రవయ స్వరముతో వలకవలెను — అని మూత్రార్థము

ప్రవయమనగ — “సంహితయంత్రు స్వరితముఖంబి వరచుగు ఉదాత్త శ్రుతి గల్గిన అనుదా తము” (మా 21-10) — అని చెప్పబడినది బానిసే వివరించగ క్రుష్టాది పై ప్ర స్వరములలో “శ్రుతీయ” మని అందుదు ఇది సార్థక సంజ్ఞ క్రుష్ట ప్రథమ ద్వితీయములు ఉత్తరీనిలు అనగ ఉన్నై స్థానీయములు ఉదాత్తములు చతుర్థమస్తాతి స్వార్థములు అవక్షిపిణులు

గ నీచ స్థానీయుములు అనుదాత్రములు ఇత మధ్యదియగు "తృతీయు" ఉత్తరీచనావక్షీచణలు లేనట్టిది ధృతము అయితే స్వర విషయం ఇది ఉదాత్ర త్రుతి గర్భియుండును

ఇకనిట్లు గువో ధృతమన్నను, ప్రవయమన్నను సమాశమే కద మరి రయ వద్రవయోగ మెందులకు: నిజమే కాని ప్రయోగ దాతుర్యమును వర్షించుటకే అవార్య కాత్యాయనులు అట్లు సూత్రీకరించినని త్రిభాష్యుకారుల వివరణము [3]

సూత్రము 4 మధ్యమేన స వాక్రప్రయోగః ||

1 భాష్య - పర్యుజ్యత ఇతి ప్రయోగః|| "మధ్యమేన ఉచ్చసీచ సమాశర విలక్షణేన ప్రయత్నేన ప్రణవః ప్రయోక్తవ్యః|| అత క్వచన వాచస్థానే కయోగః భవతి|| "సః ఇతి క్షాణ్ణ్యాభిమతః పూర్వోక్తో గృహ్యతే|| వాచి యయోగః వాక్రప్రయోగః||

మధ్యమేన, సః, వాక్రప్రయోగః ||

మణిప్రభ - ప్రయోగింపబడునది కనుక ప్రయోగము వాక్కునందలి ప్రయోగము వాక్రప్రయోగము అట్టి వాక్రప్రయోగము ఎందు వచ్చునట్టి ఓంకారమునెట్లు పలుకవలెనన్న ప్రశ్నకు సమాధానముగ మధ్యమేన అని చెప్పబడినది సూత్రమిందలి యి అమనది పూర్వసూత్రమందు క్షాణ్ణిమని మతములో చెప్పిన "ధృత ప్రవయః అనుదానిని సూచించును కాగ "వాక్రప్రయోగమందలి ఓంకారమును మధ్యమ స్వరమగు ధృత ప్రవయములో-అనగ ఉదాత్రమదాత్రములకు మధ్యదియగు స్వరముతో-పలుకవలెనని భావము [4]

సూత్రము 5 స్వరితః స్లాక్షి స్లాజ్జాయణయోః||

త్రిభాష్య - స్లాక్షి స్లాజ్జాయణయోః వక్షీ ప్రణవః స్వరితః భవతి|| చైత త్సూత్రే చతుష్టయ మిష్టమ్||

స్వరితః, స్లాక్షి స్లాజ్జాయణయోః||

మణిప్రభ - ప్రణవమందలి ఓకారమును స్వరితో స్వరముతో పలుకవలె

నని ఆచార్య ప్లాక్షి, ఆచార్య ప్లాక్షాయణులు చెప్పిరి. వారి మతముల ప్రణవము స్వరితముగ వలుకఁడును.

ఇంతవరకు చెప్పిన నాల్గు సూత్రములు (2, 3, 4, 5) శైత్తిరీయ మూలశాఖకు సమ్మతములు గావని త్రిభాష్యకారులనుచున్నారు. [5]

సూత్రము 6. ఉదాత్తో వాల్మీకేః॥

త్రిభాష్య :- వాల్మీకేః మతే ప్రణవః ఉదాత్తః భవతి॥

ఉదాత్తః వాల్మీకేః॥

మఢీప్రభ :- ప్రణవమగు ఓంకారమందలి ఓకారమున ఉదాత్త స్వరముతో వలుకవలెనని వాల్మీకి ఋషి చెప్పుచున్నారు.

ఈ విధముగ నింతవరకు ప్రణవమందలి ఓకారోచ్ఛారణయందలి స్వర విషయమున శైత్తాయన, కౌట్టిన్య, ప్లాక్షి, ప్లాక్షాయణ వాల్మీకుల యొక్క అభిప్రాయములు చెప్పబడినవి. [6]

సూత్రము 7. యథా ప్రయోగం వా సర్వేషాం,
యదా ప్రయోగం వా సర్వేషామ్॥

త్రిభాష్య :- యథా ప్రయోగ శబ్దేన ఉదాత్తోఽలిధీయత ఇతి మాహిషేయ వక్షః॥ ప్రణవం యథా ప్రయోగం వా కుర్యాదితి సర్వేషాం ఋషీణాం మతమ్॥ వరకుని వక్షస్తు వక్ష్యతే — “అధ్యేష్యమాణం” “యథా ప్రయోగం” “యథావిధ స్వరం తథా విధేన వా స్వరేణ ప్రణవః ప్రయోక్తవ్యః ఇతి సర్వేషాం మతమితి” యథా — “ఇషేత్వా” ఇత్యనేనాధ్యేష్యమాణేన అనుదాత్తేన ప్రణవోఽవ్యుచ్చయదాత్తః॥ ఆన ఉచ్ఛస్తు ఇత్యుదాత్తే సోదాత్తః॥ పృథ్విమితి స్వరితేన స్వరితః॥ నేదం సూత్రమిష్టమ్॥

యథా, ప్రయోగమ్, వా, సర్వేషామ్॥

మఢీప్రభ :- ఈ సూత్రమును వేర్వేరు వ్యాఖ్యాతలు వేర్వేరుగ వివరించిరి.

మాహిషీయ వ్యాఖ్యాకారులు “యథా ప్రయోగమ్” = ఉదాత్తస్వరము అని చెప్పిరి. అనగ ప్రణవోచ్చారణము ఉదాత్త స్వరముతోనే చేయవలెను.

అదార్య వరరుచి వక్షము ఇట్లున్నది — పొరంభించుటోపు సంహితా భాగమున అదియందే స్వరముండునో, ఆ స్వరముతోనే ప్రణవము నుద్భరించ వలెను. అనగ ఆ అధ్యాయము లేక అనువాక ప్రారంభ వదముచట అది యందే స్వరముండునో (ఉదాహరణకు అవ ఉస్తమ్మ (1-2-1) — ఇచట ఆ ఉదాత్తము) ఆ అధ్యాయమును లేక ఆ అనువాకమును ప్రారంభించుటకు పూర్వము చేయబడు ప్రణవోచ్చారణమును ఆ స్వరముతోనే చేయవలెను. అట్లే ఇషేత్వా (1-1-1) ఇచట “ఇ” అనుదాత్తము. కనుక ప్రారంభమున చేయు ప్రణవము కూడ అనుదాత్తమేయగును. అట్లే వృద్ధమ్ (3-1-2) అనుదానిలో అదియందు స్వరితము కలదు. కనుక ఇచట చేయు ప్రణవము స్వరిత స్వరముతో చెప్పబడవలెను.

గార్గ్యగోపాలుడు : ఆయా శాఖలకు సంబంధించిన గురువులు వారి వారి సంప్రదాయముననుసరించి, ఎట్లు ప్రణవోచ్చారణ చేసి అధ్యాపనము చేసిరో, ఆయా శాఖీయులు ఆ విధమగు స్వరముతోనే ప్రణవోచ్చారణ చేయ వలయుననునది నర్వ ఋషి మతముగ వినిరించిరి.

[తత్తద్భాషాధ్యాయన పూర్వో శిష్టతమాః యేన యేన స్వరేణ ఆరమ్భా ర్థమొంకారం ప్రయత్నః తే, తేన తేనైవాధ్యాపిత వ్యపస్తాయా వ్యయో క్రవ్య ఇతి నర్వేషా సూదార్యాణాం మతమ్]— వైదికాధరణ వ్యాఖ్యా].

త్రిభాష్య రత్నకారులు వారి అభిప్రాయమును స్పష్టముగ చెప్పక పోయినను, తన వ్యాఖ్యానమున వరరుచి కంటె అర్పించుడగు మాహిషీయ వ్యాఖ్యను పూర్వమందుదహరించుట చేతను, వరరుచి వక్షస్తు — అని “ను” ప్రయోగముచేతను, అతడు మాహిషీయ వ్యాఖ్య నాపరించు మిందెనని స్పష్టము.

వీనినన్నిటిని పరిశీలించగ, సంహితాపాత ప్రవచన పమయమునందు
ప్రణవమునే శ్వరముతో చలుకవలెనన్న విషయమున ఏకాభిప్రాయము లేదని
తెలియుచున్నది.

వీనినన్నిటిని పర్యాలోచన చేయగ వైదికాభరణ కర్త నిర్ణయమే
యుక్తముగనున్నది.

యథా వ్రయోగం! “ఈవదేశం నామ అద్యోద్వారణమనతి క్రమ్య”
అని వివరణము. కనుక వైదికాభరణ కర్త వ్యాఖ్యయే ఉత్తమము.
మేమును ఆ వ్యాఖ్యతో నేకీభవించుచుంటిమి.

సూత్రమందలి “వా” ఏవార్థమును చెప్పను మరియు “యథా
వ్రయోగం వా పర్యేషామ్” అను ద్వితీయ అధ్యాయ పరిసమాప్తిని
సూచించును. [?]

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు

త్రిభాష్య రక్షానుసారము వేదులోపనామక

సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణిప్రభ”

అను అంధ్ర వివరణమున పదునెనిమిదవ అధ్యాయము

సమాప్తము.

వికృమ కంఠములు :

సూత్రములు-5.

ఈ అధ్యాయమున మొదటి రెండు సూత్రములందు విక్రమసంజ్ఞ వివరించబడుచున్నది. మిగిలిన మూడు సూత్రములందు “కంఠ స్వరము” గూర్చి చెప్పబడును.

సూత్రము 1. స్వరితయోర్మధ్యే యత్ర సీచః స్యాదుదాత్తయోర్వాఽన్యతరతో వోదాత్తస్వరితయోః స వికృమః॥

త్రిభాష్య :- యత్రస్థలే స్వరితయోర్మధ్యే “ఉదాత్తయోర్వాఽన్యతరతో వా” ఇతి స్వరితోదాత్తయోర్విత్వర్థః। ఉదాత్తస్వరితయోర్వా మధ్యే ‘సీచం’ యదక్షరం స వికృమ సంజ్ఞః భవతి। స్వరితయోర్మధ్యే యథా—యోఽన్య . । ఉదాత్తయోర్మధా— వోధవే । స్వరితోదాత్తయోర్మధా— ధన్వా । ఉదాత్త స్వరితయోర్మధా— తన్య . । విక్రమ సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనం “స్విర విక్రమయోర్మధ ప్రయత్నతరః” (17-8) ఇతి।

స్వరితయోః। మధ్యే। యత్ర। సీచమ్। స్యాత్। ఉదాత్తయోః। వా। అన్యతరతః। వా। ఉదాత్తస్వరితయోః। సః। వికృమః॥

మణిపరభః :- సీచమనగ అనుదాత్తమగు అక్షరము. కాగ, రెండు స్వరితాక్షరముల మధ్యనుండు అనుదాత్తమగు అక్షరము విక్రమమనబడును. అట్లే రెండుదాత్తముల మధ్యనుగాని, లేక ఉదాత్త స్వరితముల మధ్యగాని, లేక స్వరితోదాత్తముల మధ్యను గాని యుండు అనుదాత్తమగు వర్ణము విక్రమమనబడును.

ఉదాహరణలు : యోఽన్యస్సోఽగ్నిస్తమపి (5-7-8).

ఇవట “శ్య” అనునది వికృమము ఇది రెండు స్వరితముల (యో, సో) మధ్యనున్న అనుదాత్తము (వికృమము) నకుదాహరణః వోధవే (1-8-2) ఇవట “ధ” విక్రమము.

స్వరితోదాత్తముల మధ్యనున్న విక్రమమునకుదాహరణః :-

ధన్వనాగాః (4-8-8), ఇవట “వ్వ” వికృమము. ఉదాత్త స్వరితముల మధ్యనున్న విక్రమము.

తస్య క్షవ్వు నువర్ణో (2-8-5). ఇచట “స్య” వికరము.

ఇక విక్రమ సంజ్ఞా వర్ణయోజనము: స్వారవిక్రమయోద్ధృత ప్రయత్నతరః (17-8),— అను సూత్రమున విక్రమ పర్వోద్ధృతరణయందు దృఢతరమగు ప్రయత్నము చూపవలెనని చెప్పబడినది. [1]

సూత్రము 2. ప్రచయ పూర్వశ్చ కౌణ్ఠీన్యస్య॥

త్రిభాష్య:- చ శ్చో ప్రిమ ఇతి జ్ఞాపయతి। కౌణ్ఠీన్యస్య సుశీ ఉదాత్త పరః స్వరితవరో వా ప్రచయ పూర్వశ్చ విక్రమో ఎల్లీయః। ఉదాత్తవరో యథా— పర్యవదశాం యా। స్వరితవరో యథా— ఉపరిష్టాల్లజ్ఞా। ప్రచయః పూర్వో యస్మాదస్మా ప్రచయపూర్వః॥

ప్రచయ పూర్వః। చ। కౌణ్ఠీన్యస్య॥

మణివ్రత:- విక్రమసంజ్ఞను విధింపుటలో మత భేదమును ఈ సూత్రమందు చెప్పుచున్నారు. సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునుండి విక్రమః అనుదానిని ఇచటకనువృత్తి చేయును. అట్లే సూత్ర సామర్థ్యముచే ఉదాత్త పరము, స్వరితిపరము, నిచము అనువానిని ఇచట అధ్యాహారము చేసుకొనవలెను. ఈ విధముగ— “పూర్వమందు ప్రచయమును కలిగి, పరమందు ఉదాత్తమును కాని, స్వరితమును కాని కలిగియున్న అనుదాత్తమునకు వికరమగు సంజ్ఞ ఎచ్చునని కౌణ్ఠీర్యాద్యుల మతము. అనగ వీరి మతమున అనుదాత్తమునకు పూర్వమందు ఉదాత్తము కాని, స్వరితము కాని యుండవలెనను నియమము లేదు. వీరి మతమున వికరమునుకూ పూర్వమందు ప్రచయ సంజ్ఞ గల్గిన పర్యవదశలెను.

ప్రచయమనునది (సూ. 22-10, 11) 22 వ అధ్యాయమున 10-వ సూత్రమున “స్వరితాత్సంహితాయా మనుదాత్తానాం ప్రచయ ఉదాత్త క్రుతిః” అని చెప్పెను. కాగ సంహితా పారమున స్వరితముకంటె పరమందు అనుదాత్తమునకు ప్రచయమని పేరు.

ఇక వీరి మతమున విక్రమమునకుదాహరణ:

ప్రచయ పూర్వము, ఉదాత్తపరమ పర్యవదశాం యా (1-7-2).

ప్రచయపూర్వము స్వరితవరము: ఉపరిష్టాల్లా యాజ్ఞా. . (2-8-2)
వర్జయమును పూర్వమందు గల్గినది ప్రచయపూర్వము.

స్వరితమును వరమందు గల్గినది స్వరితవరము.

ఉదాత్తమును వరమందు కల్గినది ఉదాత్తవరము అని చెప్పబడినది [2]

సూత్రము 3. ద్వీయమ ఏకే ద్వీయమపరే తా అణుమాత్యైః॥

త్రిభాష్య!:- యమ శబ్దః స్వరిత పర్యాయః॥ ద్వీయమౌ యత్రచిత్తే నైర
స్త్యైశ్చ వరేతే, న “ద్వీయమః”, తస్మిన్, ద్వీయమః పరో యస్మాదసౌ
ద్వీయమవరః॥ తస్మింశ్చ త్రి యమే నతి యాః స్వరిత ప్రకృతయః తాః
సర్వా అప్రతః అణుమాత్రాః అభినిహితా భవన్తి ఏకే మన్యంతే॥ ద్వీయమే
యథా— తేన్మన్యంతే॥ ద్వీయమపరే యథా— సోన్మన్యంతే॥
మియతః॥ అప్రతః ఇతి కథం ప్రతియతే॥ వదాన్తే చ తథా కమ్న అప్రతో
నిహితాణాః॥ ఇతి వచనాదితి బ్రూమః॥ నిహతం తు “స్వరిత యోర్వద్వీ
యత్య సీతమ్” (19 1) ఇత్యేకత్వాన్నిధ్యాల్లభ్యతే॥ శిక్షావైవం వక్ష్యతి—
“నిత్యైభి నిహతైవ ప్రైప్రః ప్రశ్నిష్ట ఏవచ॥ ఏతే స్వరాః పరకమ్నైస్తే
యతోర్వపు స్వరితోదయాః॥ శేషస్యోదాత్తతా వాస్యాత్, స్వారతా వా వ్యవ
స్థయా॥ ఇతి॥ వ్యవస్థా శబ్దేరానేన ద్వీవిధః కమ్న ఉక్తః॥ సంహితాయాం
స్వరిత కమ్నః ఇతర పేదభాగే ఉదాత్త కమ్న ఇతి యే కమ్నః పరిసీద్ధాః
తేష్యై తల్లిక్షణం న తు కమ్న విధాయకమ్॥ అన్యథా— “యోఽపాం
పుష్పమ్” ఇత్యాదౌ కమ్నః పరిసీద్ధతః॥ నేదం సూత్రమిష్టమ్॥

ద్వీయమే, ఏకే, ద్వీయమపరే, తాః, అణుమాత్యైః॥

మణివర్జ:- త్రిభాష్య రత్నకారుని మతానుసారము “యమః” అనునది
స్వరితమునకు పర్యాయపదము. కాగ ద్వీయమౌ=రెండు స్వరితములు, ఆ
రెండు స్వరితములును అవ్యవధానముగ (అనగ ఒకదాని పక్క నొకటి)
యుండునట్టి పదము ద్వీయమము. అట్టిదానియందును, అట్టి ద్వీయమ
పదమును పరముగ గల్గిన స్వరితము “ద్వీయమపర” మగును. దానియం
దును ఉన్నట్టి తాః=అవి. అనగ స్వరిత ప్రకృతికములగు ఉదాత్తాదుదాత్త
స్వరములు, అణుమాత్రాః=అణుమాత్రముగ, అనగ హ్రస్వము నువ్వరించు

అటు పట్టు మాత్రా కాలమున నాల్గవ భాగము కాలమున నిహితములగునని
ఏకీకౌండరు ఆచార్యులు భావించుచున్నారు.

ఆ స్వరీకములందలి స్వరీకప్రకృతికములన్నియు వాని అంతమందు అనగ వివర భాగమున నిహతములగును. ఇచట ఒక విషయమును గుర్తించవలెను. ద్వితీయమమందు పూర్వమందున్న స్వరీకమునందలి ప్రకృతికములందీ నిహతత్వము కల్గును. త్రితీయమ విషయమున పూర్వమందున్న రెండు స్వరీకములందున్న ప్రకృతికములకును నిహతత్వము ప్రవర్తించును.

అయితే ఈ ప్రకృతికముల చివరి భాగమునందే నిహత్యము అగు మాత్రముగ నుండునని ఎట్లు తెలియును? సమాధానము :- “ఏదానై వ తదా కమ్నా ఇ నతో నిపాతాణుకాః” అను శిక్షా వాక్యమే ప్రమాణము.

ఇక సూత్రములోని “నిహతత్యము” అనునది పూర్వ మాత్రమునుండి సాన్నిధ్య బలముచే అభింధునున్నది. ఈ నిహతత్యమునే “కమ్మ” మందురు కాగ

ద్వీయమమందు పూర్వ స్వరితమందును, త్రియమమందు ముందున్న రెండు స్వరితములందును, స్వరిత ప్రకృతికములకు అణుమాత్రముగు నిహతత్వము సిద్ధింపనని కొందఱావాద్యుల సిద్ధాంతము" — అని సూత్రభావము. ఉదాహరణలు : ద్వీయమమందు : తేఽన్యోన్యమ్ (గి-1-5)

ఈ వివరణమంతయు త్రిభాష్య రత్నకారుని వ్యాఖ్యానభ్యము. కాని గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ వ్యాఖ్య పేరుగనున్నది. గమనింపుడు :

వై దికాధరణి వ్యాఖ్యానమనరించి యమః = స్వరము. ద్వియమః = రెండు స్వరములను కల్గినది. అనగ ఉదాత్తానుదాత్తములను గల్గినది స్వరితమగును. ఉదాత్తానుదాత్త సమాహారమే స్వరితము కద. కనుక ద్వియమమనగ స్వరితము. ఇట్లే వ్యాఖ్యయంతయు యున్నది.

[యమ శబ్దస్వర వాచీ. ద్వైయమౌ సమాహృతౌ యస్మిన్న ఖలు స్వరితస్వరో ద్వియమ ఉచ్యతే। తస్మిన్ స్వరితపరే ఏకే అదాగ్యాః శిక్షాకారాః నీచమిచ్చన్తి। తత్కిం కృత్స్నస్య పూర్వ స్వరితస్య నీచత్వమిష్యతే। నేత్యుచ్యతే। తా అణమాత్రాః, తాశ్చ నీచప్రకృత యోఽణపరిమాదా భవన్తి। అణరామ ప్రాప్తకాలస్య చతుర్థోంశః।

ప్రాప్త స్వరూపం విశ్లేయం చతుర్వింశతిప్రభాః। ఇతి శిక్షాకర పద వాత్। తదా చ స్వరితాత్పూర్వస్య స్వరితస్యోన్యే పదమాత్మ్యం నీచం భవ తీతి సిద్ధమ్— ఇతి గార్గ్య గోపాలః]।

సూత్రము 4. తస్యోమేవ ప్రకృతౌ॥

త్రిభాష్య :- ద్వియమస్తలే పూర్వస్యోమేవ “తస్యోం” స్వరిత ప్రకృతావణి మాత్రయాఽపి నిహతత్వం భవతి। ద్వి రుమవరే తు స్థలే పూర్వయోరేవ ప్రకృత్యోరణిమాత్రయా నిహతత్వం భవతి। న తు తాః సర్వా అణకార్య భాజ ఇత్యేవకారో బోధయతి। ఏవమేవ కౌహలేయ అహ— ద్వయోః పూర్వోఽణ మతిరికప్రీషు పూర్వాణిమాత్రికా వుత్తరః ప్రకృత్యేతి॥

తస్యోమ్, ఏవ, ప్రకృతౌ॥

మణిప్రభ :- పూర్వ సూత్రమందు ద్వియమ, ద్వియమవరములందు అణ మాత్రముగ కంఠము వచ్చునని చెప్పిన ఏకదేశిమతము అంగీకారయోగ్యము కాదని త్రిభాష్య రత్నకారులు నిరసించెను గద. కనుక అట్టి స్థలమునందు ఏమి వచ్చునో ఈ సూత్రమున చెప్పుచున్నారని అతనప్రిప్రాయపడెను.

తస్యాహ్వే=ద్వియమస్థలే, రెండు స్వరితముల వ్యవధానముగ నున్నపుడ మొదటిదానియందలి, ప్రకృతౌ=స్వరిత ప్రకృతికములగు ఉదాత్తాదుదా ములందు, ఏవ=మాత్రమే అణుమాత్రమగు నిహతత్వం వచ్చును.

ఇక ద్వియమవర స్థలములందు, అనగ మూడు స్వరితములున్నచో పూర్వమందున్న రెండింటి ప్రకృతియందు నిహతత్వము వచ్చును. అతియొకాని నిహతత్వము ఆ మూడింటియందును రాదు. మొదటి రెండింటియందే యుండును. ఆ విషయము సూత్రమందలి ఏవకారముచే తెలియచున్నది.

పై వ్యాఖ్యను సమర్థించుచు కౌహలేయ శిక్షా వాక్యమును ఉట్టంకించిరి— “రెండింటియందు పూర్వమున్నది మాత్రమే అణుమాత్రికమగు నిహతత్వము నొందును. మూడున్నచో, ఆంశు మొదటి రెండింటియంద మాత్రమే అణుమాత్రిక నిహతత్వము ఉండును. మిగిలిన మూడవదాయందు స్వస్వభావమును మాత్రము కలిగి యుండును.”

ఇది త్రితావ్య రత్నకారులగు సోమయాయుని వ్యాఖ్యా సారము అయితే వైదికభరణి వ్యాఖ్య దీనికి భిన్నముగ నున్నది.

[అస్మత్సంహితాయాం తస్యామేవ స్వరితాత్మికాయా మేవ ప్రకృతౌ కంఠిభవతి. తథా భూతాత్కంపాం కాత్పూర్వాంశస్తు తస్యామేవ స్వరిత ప్రకృతే నవతిష్ఠతే. యత్తూదాత్తవరస్య స్వరితస్య కమ్యత్వం కంపాత్పూర్వాంశస ఉదాత్తత్వం చ శిక్షయాం స్మర్యతే। తత్ కూష్మాండాది విషయం కాఖ్యాస్త విషయం చ వేదితవ్యమ్— ఇతి వైదికభరణి వ్యాఖ్యా॥] [4

సూత్రము 5. న పూర్వశాస్త్రీ॥ (న పూర్వ శాస్త్రీ)॥

త్రితావ్య :- పూర్వ శాస్త్రం నామ విక్రమ విధిః। తస్మిన్నేతదణుకార్యం భవతి। ఏవం వా సూత్రార్థః— పూర్వశాస్త్రీ అధ్యాయ ప్రథమసూత్రే య విక్రమసంజ్ఞా ఉక్తా సా కమ్యవిధావత్ర న భవతి। విక్రమస్య దృఢ ప్రయత త్యాత్, కమ్యస్య తదభావాదితి॥

న, పూర్వశాస్త్రీ॥

మణివ్రథ :- పూర్వశాస్త్రీ=పూర్వ శాస్త్రమందు, న=కారు. పూర్వ శా

మనగ ఈ అధ్యాయ పరిభాష సూత్రమున చెప్పిన విక్రమ విధి. ఆ విక్రమ సంజ్ఞకమగు అనుదాత్తమందు ఈ కంప ప్రసక్తి— అనగ అణుమాత్రముగ కంపము (లేక) నిహతత్వము— రాదు. ఏలననగ ఉచ్చారణయందు, విక్రమోచ్చారణమునకు దృఢమగు ప్రయత్నమవసరము. కమ్పమునందు స్వరితములకిట్టి దృఢ ప్రయత్నము లేదు. కనుక వానియందు కంపము వచ్చుట కవకాశమున్నది. కాని విక్రమ విషయమున అట్టి నిహతత్వ కంపముల కవకాశము లేదు.— ఇది ఈ సూత్ర భావము అని త్రిభాష్య రత్నకారులు చెప్పిరి.

అయితే వైదికాభరణ కర్త పూర్వ శాస్త్రమనగ వ్యాకరణ శాస్త్రమని చెప్పెను. అతని కంప సిద్ధాంతమునంగీకరించడు. అతని మతమున ఈ ప్రాతికాళ్య వ్యాకరణము నాధారము చేసికొని యున్నది కాని, శిక్షం నాధారము చేసికొని లేదు. ఈ కంపన, నిహతత్వములు శిక్షాశాస్త్ర విహితములు. కనుక ఆ వ్యాఖ్యాతకంగీకారము కాదు. వ్యాకరణ శాస్త్ర నిషిద్ధములు కాని శిక్షా విషయమును మాత్రమే ప్రాతికాళ్య లంగీకరించునని అతని అభిప్రాయము. అతని వచన మిట్లున్నది— "అస్య శాస్త్రస్య మూలభూతం వ్యాకరణం పూర్వ శాస్త్రమిత్యవ్యతే! తస్మిన్ కంటో న విధీయతే! సాక్షాచ్చిక్షాయాం తు విధీయతే! వ్యాకరణ ప్రధానం హ్యేకచ్ఛాస్త్రమ్! తస్మాత్ వైయాకరణేభ్యోఽన్యే శిక్షాకారా ఇహైక ఇతి వ్యవదిశ్యతే! తథా తాస్మిన్ శాస్త్రే విధీయమానానాం కార్యాణాం విషయేషు వ్యాకరణోక్త కార్యాణాం సంగృహీతత్వాన్న తత్ర వ్యాకరణోక్తో విశేషః పరిగ్రహ్యః! శిక్షార్థస్యేత్యు నర్యస్యాత్ర అవరిగ్రహీతత్వా దిహానుక్త మవిరుద్ధం కార్యం తతః పరిగ్రహీతవ్యమితి సిద్ధమ్"— ఇతి వైదికాభరణ వ్యాఖ్యాః

నిష్కర్ష: ఈ వ్యాఖ్యాత లిరువురిలో త్రిభాష్య రత్నకారులు చెప్పినదే మాకును సమ్మతమగును. శిక్షాశాస్త్రము పరిధానముగ వర్తకాస్త్రము. వ్యాకర

ఇము వద శాస్త్రము కాని ప్రాతికాఖ్యయులదు ఈ రెండింటి విషయములను
గ్రహించి, వదములకుచ్చారణాది సాధుత్వము చూపబడినది

మరియు పూర్వ శాస్త్రమనగ పూర్వమందు చెప్పిన విక్రమ విధియని
అంగీకరించుట యుక్తము అచట ఈ కంప నిహత్యములు ఇద్దింభక
రోవుటకు కారణమును త్రిభాష్కరత్వకారులు స్పష్టము చేసెయే యున్నారు

సూత్రమందలి ద్విరుక్తి అధ్యాయ పరిసమాప్తని సూచించును [వ]

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు
త్రిభాష్కరత్వానుసారము వేదులోపనామక
సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన "మణిప్రభ
అను అంధ్ర వివరణమున పందొమ్మిదవ అధ్యాయము
సమాప్తము

ఈ అధ్యాయములో 1 నుండి 8 సూత్రములు భిన్న స్వరితముల లక్షణములను చెప్పును మిగిలిన నాల్గు సూత్రములు ఆయా స్వరితోద్భవవిధిని తెల్పును

సూత్రము 1 ఇవర్ణోకారయోర్యవకారభావే క్షైచ్య ఉదాత్తయోః॥

క్రితాశ్య - ఉదాత్తయోః ఇవర్ణోకారయోః యథోపదేశం యవకార భావే సతి స్వరితో యో విసాతః స క్షైచ్యః ఇతి సంజ్ఞాయతే యథా—
వ్యేవైనేన కృధీస్యస్మాన్ ఉదాత్తయోరితి కిం వస్యం! అన్వేసం విప్రాః॥

ఇవర్ణోకారయోః । యవకార భావే, క్షైచ్యః, ఉదాత్తయోః ॥

మఠీప్రభ - ఇక నిపుడీ అధ్యాయమున స్వరిః శేదములను చూపుచు శేదములను వివక్షించుట ద్వారా వాని లక్షణములను చెప్పుచున్నారు

ఉదాత్తయోః = ఉదాత్తములైన ఇవర్ణోకారయోః = ఇకార ఈకార ఉకారములకు యవకారభావే - యకారముగాని వకారముగాని (ఇ—య, ఉ—వ) ప్రస్తావనగ వాని తర్వాతనుండు అనుదాత్తము స్వరితముగ మారినచో ఆ స్వరితమునకు క్షైచ్యః=క్షైచ్యమని పేరు

ఇవర్ణమునగ ప్రాప్త దీర్ఘ ఇకారములు ఉకారమునగ శేవలము ప్రాప్త ఉకారమే గృహంబుదును దానికి మాత్రమే వకారముగ మారు అవకాశము గలదు దీర్ఘ ఉకారమునకు ప్రకృత్యంత సంజ్ఞ (సూ 4 ఏ) విధింపబడినది కాగ పూర్వ పదాంతముందు ఉదాత్తమగు ఇవర్ణముగాని ప్రాసోకారముగాని యుండవలెను ఉత్తర పదాదియందు ఈ వర్ణములను యకారముగాని వకారముగాని మార్పునట్టి అనుదాత్తమగు అక్షు ఉండవలెను అప్పుడు సంవాతా పారమున ఆ ఇకార, ఉకారములు క్రమముగ యకార వకారములుగ మారును అట్లు మారునపుడు పూర్వవర్ణములందున్న ఉదాత్తానుదాత్తముల రెండింటి స్థానమున స్వరితము వచ్చును (సూ 10 b) అట్టి స్వరి

తమును కైవ్ర స్వరితమందురు. ఇతి సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు :

1. వి ఏవై నేన — వ్యేవై నేన (5-3-12).

2. కృధీ స్వస్మాన్ — (4-7-15). (ను అస్మాన్).

ఉదాత్తయోః ఉదాత్తములైన ఇకార ఉకారములనుటచే, వస్వస్మి అన్యేనం అనువానియందలి స్వరితమునకు కైవ్ర పంజ వారించబడినది.

[1]

సూత్రము 2. సయకార వకారం త్వక్షరం యత్ర స్వర్యతే స్థితే వదేఽనుదాత్త పూర్వేఽపూర్వేవా నిత్య ఇత్యేవ జానియాత్.

త్రిభాష్య:- సయకారం వా సవకారం వా అక్షరం స్వరః ఇత్యర్థః। స్థితే వదే వదకాలే ఇత్యర్థః। యత్ర స్థితే స్వర్యతే అనుదాత్త పూర్వే అపూర్వేవా పూర్వాభావే వా సతి, సః “నిత్యః” ఏవేతి సర్వత్ర జానియాత్। సర్వత్రేతి సంహితా, వద జటాస్థిత్యర్థః। యథా — వాయవ్యమ్, కన్యేన కున్యా, తతో బిల్వః, స్వల్పం చినుయాత్, క్వ జగతి చ, క్వాస్యాస్య, క్వ క్వాస్య, ఇతి జటాయామ్, తు శబ్దో నిత్యాదాపుచ్చోదయ విషయే “సోదాత్త స్వరిత వరః” (సూ. 14-31) ఇతి నిషేధం నివారయతి। సను నిత్యః కథమేతన్నిషేధ విషయః? ఉదాత్తాత్పరోఽనుదాత్తః (సూ. 14-29) ఇతి అక్షరాఽసంభవాత్, అత్రోప్యతే-వర్త విభాగవేలాయాముదాత్త పూర్వ త్వమస్తి, “సమాహరః స్వరితః” (1-40) ఇత్యుచ్చ పూర్వక్వాత్ స్వరిత స్థితి నిషేధ విషయత్వం। అనుదాత్తకౌసా పూర్వశ్చ అనుదాత్త పూర్వః తస్మిన్ పూర్వాఽభావః అపూర్వః, తస్మిన్ తాన్యేత్యర్థః।

స్థితే వదే ఇతి కిమ్? వ్యేవై నేన, అనుదాత్తపూర్వ ఇతి కిమ్? ముక్త్యం అవిచే! సర్వాః అగ్నిన్, శేచిదేవమాహుః — “ఉక్యోఽథ యాత్యై వై సమ్” ఇత్యాది। ప్రాతిపదికం నిరాకరోత్థివకారః వదనమయే అనుదాత్త పూర్వక్వాత్ పూర్వవిశేష ద్వయస్య అన్యథా వై యర్థ్యాత్, తస్మాదత్ర నిత్య స్వరిత త్వమేవ, న సంజ్ఞాస్తరమితి విశ్లేయమ్!

స యకారవకారమ్, తు, అక్షరమ్, యత్ర, స్వర్యతే, స్థితే, పదే, అనుదాత్తపూర్వే, అపూర్వే, వా, నిత్యః, ఇతి, ఏవ, జానీయాత్॥

మట్టిప్రభ :- ఈ సూత్రములో నిత్య స్వరితమును చెప్పుచున్నారు. సూత్ర మందు, అక్షరమ్=అచ్చు; అనుదాత్త పూర్వే=పూర్వమందు అనుదాత్తమును కలిగినది, అపూర్వే=పూర్వమందెట్టి స్వరమును కలిగియుండనట్టి, సయకార వకారం=యకారముతో గాని, వకారముతోగాని కూడియున్నట్టిది, స్వర్యతే= స్వరితమును కలిగియుండునో, అట్టి స్వరితమును, నిత్య ఇతి ఏవ = నిత్య (కాత్య) స్వరితమనియె, జానీయాత్=తెలియవలెను. పదే స్థితే=పద పాఠ మందున్నట్టిది

అనగ, పదపారమునందు, వదాదియందున్నట్టియు, లేదా అనుదాత్త మును పూర్వమందు కల్గినట్టియు అచ్చు, యకారముతో కాని, వకారముతో కాని కూడియుండి, సహజముగ స్వరితమైఉచో (అనగ, సంహితా పారమునే సూత్ర నిర్దేశము చే స్వరితముగ మారనట్టి) అట్టి స్వరితమును నిత్య స్వరిత మందురు. దీనినే ఇతర పౌర్ణిశాఖ్యులందు జాత్యస్వరితమనిరి. సంహితా పాఠమున సూ. 10-16; 14-29, ఇత్యాది సూత్రములచే అనుదాత్తములు స్వరితముగ మారు అవకాశము కలదు. కాని పదపారమున అట్టి అవకాశము లేదు. కనుకనె — అ స్వరితము పద పారావస్థయందే యుండవలెను. — అని చెప్పబడినది. అదియును యకార, వకారముతో కూడిన అచ్చునకు చెంది యుండవలెను.

ఉదాహరణలు : “అనుదాత్తపూర్వే” — అనుదానికి.

వాయువ్యమ్ (1-8-7), కన్యేవ (3-1-12); బిల్వః (2-1-8).

ఇక “అపూర్వే” అనుదానికి ఉదాహరణలు :

వ్యఞ్చమ్ (5-5-2); క్వ (7-1-4); జటాపారమందు —

క్వాస్యాస్య క్వఃక్వాస్య (7-4-4).

అనుదాత్తపూర్వః అనుదానికి అనుదాత్తశ్చ అసౌ పూర్వశ్చ అని ఓగ్రహ వాక్యము. అపూర్వః అనుదానికి పూర్వభావః॥

సూత్రమున ఆమదాత్తపూర్వే అని చెప్పబడే మర్త్యం అనివేశ
వర్వా అగ్నిన్ ఇత్యాదులందలి స్వరితమునకు “నిత్య సంఖ్య వారించ
బడినది

ఇక నీ సూత్రముందలి ఎవ అనునది ఈ స్వరితమునకు ప్రాతి
హత సంఖ్యను వారింపును

ఈ సూత్రమునకు శార్వక గోపాలయజ్ఞ వ్యాఖ్య సరళముగ నున్నది
అనగ విషయమిదే లిఖింపబడిన పద్ధతి సరళముగ నున్నది [2]

సూత్రము 3 అంచే న్నానావదస్థముదాత్తమదచేత్వా సాతేన
స్వర్యతే స ప్రాతిహతః ||

ప్రతిపాద్య - అం శబ్దే పూర్వత్య సూత్రాకర్షకః। అద శబ్దో నిత్య సంఖ్యా
వ్యవచ్చేదకః। నానావదస్థోదాత్త పూర్వత్యాధారకోవా। నానావదస్థం ఇక్షర
ముదాత్తపూర్వం చేత్ వరతః నివం సాంవాతేన విధిచా నిర్వర్యతే చేత్, స
ప్రాతిహత వేదితవ్యః। యథా— చూతే అస్మామ్ ఇషేత్వా తం తే
దుశ్చక్షాః। సాంవాతేనేతి కిం? యన్నృణామ్। నానావదస్థ మితి కిమ్?
తయా దేవతాభావం॥

అం చేత్, నానావదస్థమ్, ఉదాత్తమ్, అథ చేత్,
సాంవాతేన, స్వర్యతే, సః, ప్రాతిహతః॥

మిడివగ్ర - ఈ సూత్రముచే ప్రాతిహత స్వరితమును చెప్పుచున్నారు
నానావదస్థమ్ = భిన్న వదముందున్నట్టి వదాన్నిమందలి ఉదాత్తము
తర్వాతనున్న వదానియందలి అమదాత్తమును పూర్వముందు స్వరిత విష
యమున చెప్పిన సూత్రముల ననుసరించి సంహితాపాఠమున స్వరితముగ
మారినచో అట్టి స్వరితమునకు ప్రాతిహత స్వరితము అని పేరు

అనగ వదావస్థలో రెండు వదములు అందు వూర్వవదము అయ్యే
దాత్తము రెండవది ఆద్యముదాత్తము ఈ రెండు వదములను సాంవాతా

పాతమున కలిపి చెప్పవచ్చును మా 14-28, 12-8, ఇత్యాది సూత్రములచే
ఆ అనుదాత్తము స్వరితముగ మారవచ్చును అట్లు మారుటచే వచ్చు స్వరి
తమును ప్రాతిహతమందురు. ప్రతిహతస్య భావః ప్రాతిహతమ్! అనగ
ఉదాత్తముచే అనుదాత్తము అహతమై (కొట్టబడినదై) స్వరితముగ
మారెను కనుక, ఆ స్వరితము ప్రాతిహతమగును

ఉదాహరణలు మా 1 తే అస్మామ్ (1-8-12),

ఇషేత్వా (1-1-1), తం తే దుశ్చక్షాః (3-2-10)

సాంహితేన అని చెప్పబడిన "యస్మ్యైచ్చమ్" అనుచోట స్వరితమునకు
ప్రాతిహత సంఖ్య వారించబడెను ఇవట స్మ్యైచ్చమ్లోని స్వరితము సహజ
మగు నిత్య స్వరితము అంతయొకని "యత్" లోని ఉదాత్త ప్రభావముచే
అనుదాత్తము నుండి వచ్చినది కాదు అట్లే "నానా వదన్తమ్" అని చెప్ప
బడి తయా దేవతయా (4 2-8) లోని స్వరితమునకు ప్రాతిహత సంఖ్య
వారించబడెను [3]

సూత్రము 4 తస్మాదకార లోపేఽభినిహతః॥

ప్రతిపక్ష - తస్మాత్ నానావదన్తాత్, వరభూతత్య అనుదాత్తాకారస్య
లోపే నతి యః స్వరితః కుః "అభినిహతః" వేదితవ్యః! యథా- సోఽఽద్రుచీత్!
తేఽఽద్రుచన్! తస్మాద్దితి కిమ్! భ్రాజోఽసి దేవానామ్!

తస్మాత్! ఆకారలోపే! అభినిహతః॥

మణివగ్రహ - ఈ సూత్రముచే "అభినిహత" స్వరితమును చెప్పబున్నారు

సూత్రమున, తస్మాత్=పూర్వ వదా ప్రమందున్న, ఉదాత్త స్వరము
వలన అని అర్థము పూర్వ సూత్రమందున్న "నానావదన్తముదాత్తమ్"
అనునది ఈ "తస్మాత్" వదముచే గ్రహింపబడినది.

“ఉత్తరవదాదియందున్న ఆనుదాత్తమగు అకారము సంహితా పాఠమున లోపించగ, ఆ లోపమునకు నిమిత్తములైన పూర్వవదాత్త వర్ణము యొక్క ఉదాత్తమునకు స్వరితము విధింపబడినది. (సూ. 12-9) అట్టి స్వరితమునకు “అభినిహత” స్వరితము అని పేరు. ఉదాహరణలు :

సో¹ఽబ్రవీత్ | ఇవట సః అబ్రవీత్. ఇది సో అబ్రవీత్ ఈ స్థితిలో ఓకారము ఉదాత్తము అకారము ఆనుదాత్తము. సంహితా పాఠమున అకారము లోపించి, ఓకారము స్వరితమును పొందును. కాగ అట్టి స్వరితము “అభినిహత” మగును. ఇట్లే తే¹ఽమృవన్ (తే అమృవన్).

“తస్మాత్” అని చెప్పుటచే గ్రా¹ణో¹ఽని దేవానామ్ (2-4-3) అను స్థలమున జో పైనున్న స్వరితమునకు “అభినిహత” సంజ్ఞ వారింపబడినది. ఇవట ఓకారముపై సహజముగనే స్వరితమున్నది. అంతియై కాని ఉదాత్త స్థానమున వచ్చినది కాదు. సహజమైనది కద అని దాశికి నిత్య (జాత్య) సంజ్ఞ రాదు. అపూర్వము కాదు. ఆనుదాత్తపూర్వమును కాదు. [4]

సూత్రము 5. ఉభావే వ్యక్తిష్టః॥

త్రితావ్యః:- ఉభావే యత్ర స్వర్యతే సః ప్రశ్నిష్టః నేదితవ్యః॥ సూన్నియమివ! సూద్ధాకా! మా సూత్తిష్ఠన్! దిక్షువ దధాతి॥

ఉభావే! వ్యక్తిష్టః॥

మణివృథ:- ఈ సూత్రముచే వ్యక్తిష్ట సంజ్ఞ కల్గిన స్వరితమును వివరించుచున్నారు.

పూర్వ వదాత్తమందలి ఉదాత్తమగు ఉకారము, ఉత్తర వదాదియందలి ఆనుదాత్తమగు ఉకారముతో సంహితా పాఠమున దీర్ఘ ఉకారముగ మారగ, ఉకారములపై మున్న రెండు స్వరములు కలసి ఒకటి స్వరితముగ మారును. అట్టి స్వరితమును ఉభావముచే నిర్దిండిత స్వరితమందురు ధృనితే ప్రశ్నిష్ట స్వరితమని పేరు.

ఉదాహరణలు : సూన్నియమివ (6-2-4) (ను ఉన్నియ .);
 సూద్ధాతా (7-1-8) (ను ఉద్ధాతా), మాసూత్తిష్ఠన్ (7-5-?) (మాసు ఉత్తి
 ష్ఠన్); దిక్షావదదాతి (9-5-5) (దిక్ష ఉవ .)॥

ఇవట ఈ భావము — సవర్ణపీఠ సంధివలన యగు ఉకారము. [9]

సూత్రము 6. పద వివృత్త్యాం పాదవృత్తః॥

త్రిభాష్య:- పదయోర్వివృత్తిః పదవివృత్తిః। తస్మాం యః స్వర్యతే
 సః పాదవృత్తః పేదితవ్యః। యథా — తా అస్మాత్ స ఇధాసః। య
 ఉపసదః॥ వివృత్తిః వ్యక్తిరీత్యర్థః। పదయోరితి కిమ్? “ప్రకాగ ముక్తమ్”॥

పదవివృత్త్యామ్, పాదవృత్తః॥

మణిప్రభ :- ఈ సూత్రముచే “పాదవృత్త స్వరితము” వివరింపబడు
 చున్నది.

వివృత్తి అనగ రెండు స్వరముల (అచ్చుల) మధ్య సంధి కార్యము
 లేకుండ వ్యస్తముగ యుండుట. (స్వరయోర సంధిః వివృత్తిః) పదవివృత్తి
 అనగ పదయోః వివృత్తిః అని చెప్పబడినది.

అనగ “పూర్వ పదాంతమందలి అచ్చునకు ఉత్తర పదాదియందలి
 అచ్చుతో సంధి జరుగుకుండ, రెండు పదములు వ్యస్తముగ నుండుటను పద
 వివృత్తి యందురు. సంహితా పారమున, ఇట్టి స్థితిలోనున్న పూర్వపదాంత
 మందలి ఉదాత్త ప్రభావముచే ఉత్తర పదాదియందలి అనుదాత్తము,
 స్వరితముగ మారెనుచో దానిని పాదవృత్త స్వరితమందురు.”

ఉదాహరణలు : తా అస్మాత్ (2-1-2) స ఇధాసః (4-4-4),

య ఉపసదః (6-2-4).

ప్రాతిభాష్య రత్నకారులు విష్వత్తి అనగ వ్యక్తిరిత్యర్థః పదయోః విష్వత్తిః పద విష్వత్తి అని విగ్రహము చెప్పిరి. ఇట్టి వివరణచే ఏక పదమందు విష్వత్తి యున్నను ఆచట స్వరితమునకు ఈ సంజ్ఞ వారింపబడినది.

ఉదాహరణః ప్రచ¹గముక్తమ్ (4-4-2).

ఇతర ప్రాతిభాష్యాకారులు పద విష్వత్తిః అనుదానికి “పదయోః విష్వత్తిః” అని విగ్రహ వాక్యమును చూపిరి. కాని గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ పదే విష్వత్తిః పద విష్వత్తిః అని చెప్పెను. [8]

సూత్రము 7. ఉదాత్తపూర్వ తైరో వ్యంజనః॥

ప్రాతిభాష్య :- ఉదాత్తపూర్వాధికారే సతి పువరత తత్కథనాదేక పదస్తో² ఒదాత్త విశేషో³ ఒవగమ్యతే। తస్మాదేక పదస్తో⁴ దాత్త పూర్వో⁵ యః స్వరితః నః తైరో వ్యంజనో⁶ వేదితవ్యః। యథా— యజ్ఞస్త్యస్త్య⁷ పస్త్యసి⁸ స ఇన్ద్రో⁹ ఒమన్యత¹⁰ తదశ్వో¹¹ ఒభవత్ ప్రచ¹²గమ్ తం త్వష్టా¹³ ఒభవత్¹⁴॥

ఉదాత్తపూర్వః తైరో వ్యంజనః॥

మణిప్రభ.- ఈ సూత్రమున స్వరితములలో నొకటియగు తైరో వ్యంజన స్వరిత లక్షణమును చెప్పుచున్నారు.

“ఉదాత్తమును పూర్వమందు కలిగిన” — అనెడి భావము ప్రాకరింపక ముగ సిద్ధించును. అయితే ఉదాత్త పూర్వత్వము కూడ అట్లే సిద్ధించు చుండుగ, సూత్రమందు మరల ఉదాత్తపూర్వః అని చెప్పబడినది. కనుక “ఏక పదస్థమగునట్టియు, ఉదాత్త పూర్వమగునట్టియు స్వరితమునకు తైరో వ్యంజన”మని సూత్రార్థము లభించును.

ఉదాహరణలు : యజ్ఞస్త్యస్త్య (7-4-20); పస్త్యసి (1-2-5), స ఇన్ద్రో⁹ ఒమన్యత (7-1-5); తదశ్వో¹¹ ఒభవత్ (5-3-12); ప్రచ¹²గమ్ (4-4-2).

ఈ స్వరిత లక్షణమును ఇతర ప్రాతిభాష్య వ్యాఖ్యాతలు, ఈ ప్రాతి

కాఖ్యా వ్యాఖ్యాతయగు గార్గ్య గోపాలయజ్ఞయు అన్యథా చూపుచున్నారు. పరిశీలింపుడు !

గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ— “పద తజ్ఞోఽత్రాను వర్తతే। వదే సమాన వదే, ఉదాత్తపూర్వకో వ్యంజన వ్యవహితో య స్వరితః సః తైరో వ్యంజన సంజ్ఞో భవతి॥” ఇది ఈతని వివరణః దీని ప్రకారము ఉదాత్త స్వరిత ముల మధ్య వ్యంజన వ్యవధానము ఉండవలెను. దీని సంగీకరించినచో “ప్ర ఉగమ్” అను ఉదాహరణ (మాహిషేయ, త్రిభాష్యరత్నములందలిది) కుదరదు. అయితే ఋత్వాతికాఖ్య యందు వ్యంజన వ్యవహితా వ్యవహితత్వములు (సూ. 3-17, 18) రెండును చెప్పబడినవి. కాని బాజసనేయ, చతురధ్యాయిక (3-62) లలో వ్యంజన వ్యవహితత్వమే చెప్పబడినది. అయితే ఈ నిర్వచనము ఆయా కాఖ్యలను బట్టి మారుచుండవచ్చును. [7]

సూత్రము 8. ఇతి స్వారనామధేయాని॥

త్రిభాష్యః:- ఇతి ఏతానిసప్తస్వరిత నామధేయాని వ్యాఖ్యాతాని। యథా- అభ్యస్తాత్; అధ్వర్యోవే; ఇతి తై వ్ర॥ వాయవ్యమ్; కావ్యస్య ఇతి నిత్యః। సతేలోకః; యత్త్వా కుర్దః ఇతి ప్రాతిహతః। సోఽబ్రహ్మిత్ ఇత్యభి నిహతః। నూర్గాతా ఇతి ప్రశ్లిష్టః। త ఏనమ్ ఇతి పాదవృత్తః। మమ నామ ఇతి తైరో వ్యంజనః॥

ఇతి, స్వారనామధేయాని॥

మణివగ్రః:- ఇంతవరకు ఈ విధు సూత్రములలోను వివిధములగు స్వరిత ముల యొక్క పేర్లు చెప్పబడెను ఆయా అవస్థననుసరించి స్వరితము— 1 తై వ్ర॥ము 2 నిత్యము 3 ప్రాతిహతము 4 అభినిహతము 5 ప్రశ్లిష్టము 6 పాదవృత్తము 7 తైరో వ్యంజనము— అని సప్త విధమును. [8]

సూత్రము 8. తై వ్ర నిత్యయోర్ద్విత తరః॥

త్రిభాష్యః:- తైప్ర, నిత్యేవ ప్రయతో దృఢతరః కార్యః॥

శ్రైవ్య నిత్యయోః దృఢతరః॥

మణిప్రభ :- ఇంతవరకు స్వరితములలోని వై విధ్యము చూపబడినది. ఇప్పుడు అట్టి వివిధ స్వరితముల సుచ్చరించుట యందు చేయవలసిన ప్రయత్న భేదములను చెప్పచున్నారు.

శ్రైవ్య, నిత్య స్వరితముల సుచ్చరించుటలో దృఢతర ప్రయత్నము చేయవలెను — అని సూత్రార్థము. అనగ వీరిని ఉద్వారణలో ప్రయత్నము దృఢతరముగ నుండును. [9]

సూత్రము 10. అభినిహతే చ॥

త్రిభాష్య :- అన్యవయే వర్తమానః చకారో దృఢమాత్రం బోధయతి॥ అభినిహతే ప్రయత్నో దృఢః స్థాః॥ న తు దృఢతరః ఇతి వృధక్ సూత్రారంభాత్ పరితీయతే॥

అభినిహతే॥ చ॥

మణిప్రభ :- సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునుండి దృఢతరః అనుదానినన్వాదేకము చేయును, అట్లుని అభినిహతము సుచ్చరించుటలో ప్రయత్నము “దృఢతరము” అని భావించరాదు. అదే భావమైనచో అభినిహతమును పూర్వ సూత్రమున శ్రైవ్య నిత్యములతో కలిపి చెప్పెడివారు. కనుక ప్రత్యేకముగ సూత్రము చెప్పుటచే ఆ ప్రయత్నం దృఢమని తెలియవలెను. దృఢతరము కాదు. కాగ “అభినిహత స్వరోద్వారణయందు ప్రయత్నము దృఢముగ నుండును” — అని సూత్రార్థము.

గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ వ్యాఖ్య కొంచెము వై విధ్యము చూపునున్నది. చూడుడు — “చ శక్తో దృఢతర ఇత్యన్వా దిశతి॥ వృధక్ సూత్ర కరణం అనిత్యత్వ జ్ఞావనార్థమ్॥ యథా వ్యాకరణే “చుటా” (పా 1 3-7) ఇతివత్॥ తేన అనుదాతపూర్వక ఏవ అభినిహతే దృఢతరః ప్రయత్నః కార్యః॥ ఉదాతపూర్వైఃపూర్వైః చ దృఢ ఏవ॥ అనగ ఆ అభినిహత స్వరితము అనుదాతపూర్వకమైనచో ప్రయత్నము దృఢతరముగ చేయవలెను. అట్లుగాః

ఉదాత్తపూర్వమైనను, పూర్వాభావమైనను, (అపూర్వమైన) ఆ అభినిహత స్వరితము నుచ్చరించుటకు ప్రయత్నము దృఢమాత్రము నుండవలెను— అని భావము.

అయితే వీరిరువిరిలో త్రిభాష్య రత్నకారుల వ్యాఖ్య న్యా రుముగ నున్నది. [10]

సూత్రము 11. ప్రశ్నిష్ఠ ప్రాతిహతయోర్మధు తరః॥

త్రిభాష్యః:- ప్రశ్నిష్ఠే ప్రాతిహతే చ ప్రయత్నో మృదుతరః కార్యః॥

ప్రశ్నిష్ఠప్రాతిహతయోః మృదుతరః॥

మఢిప్రథ:- ఈ సూత్రములో ప్రశ్నిష్ఠ, ప్రాతిహత స్వరితముల నుచ్చరించుటయందు చేయవలసిన ప్రయత్నము చెప్పబడినది.

మృదు-దృఢ అనునవి వ్యతిరేక పదములు. దృఢమునకు ప్రతియోగి మృదువు. దృఢమనగ కఠినమైనది. దీనికి భిన్నమైనది మృదు భావము. కాగ “ప్రశ్నిష్ఠ ప్రాతిహత స్వరితముల నుచ్చరించుటలో” పర్యయత్నము మృదుతరముగ నుండును” — అని సూత్ర భావము. [11]

సూత్రము 12. తై రోవ్యంజన పాదవృత్తయోరల్పతరోల్పతరః॥

త్రిభాష్య:- తై రోవ్యంజనే పాదవృత్తే చ ప్రయత్నః అల్పతరః స్వాత్మీయద్యవ్యల్పతర మృదుతర దృఢభావాత్ప్రత్యోక్తః, తథాపి “దీపవద్దీపవత్ర పత్” ఇతి శిక్షానురోధాత్ కోమల శరస్కత్వం సర్వత్ర జ్ఞేయమ్॥

తై రోవ్యంజన పాదవృత్తయోః అల్పతరః అల్పతరః॥

మఢిప్రథ:- ఈ సూత్రమున “మిగిలిన శ్వరిత ప్రభేదములగు తై రో వ్యంజన, పాదవృత్తములను పలుకునపుడు పర్యయత్నము అల్పతరముగ నుండవలెను” — అని చెప్పుచున్నారు.

ఒక్క విషయమును గమనించవలెను. నిజమునకు ఉదాత్తము నుచ్చరించునపుడు కారిన్యం, అనుదాత్తమును పలుకునపుడు మృదుత్వము ఉండును. స్వరితము వాని సమాహారము తనుక, నాతిరినము, నాతి మృదువుగ నుండవలెను. అయితే ఉన్నంతలోనే, పాతకుడు తన శక్త్యాను సారము పారమునందు కరినతర, మృదుతర, కరినత్వ, మృదు ఖావములను ప్రదర్శించుచు, ఆయా స్వరితముల యొక్క వైవిధ్యమును కోతలకు ప్రదర్శించవలెను.

గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ తన వైదికాభరణ వ్యాఖ్యయందు— “అల్పే బహుళ ప్రతియోగీ! జహతో దీర్ఘకాలికః! అల్పేఽల్పకాలికః!” — అని వివరణ చూపెను.

ఈ విధముగ సప్త స్వరితములను ప్రదర్శించుటకీ శిరః కంపనము కోమల, కారిన్య మృదుత్వాదులను తగు మాత్రముగ వర్ణించుచు, ఆయా స్వరిత వైవిధ్యమును తెలియజేయవలెను. [12]

సూత్రమందలి అల్పతరః, అల్పతరః అను ద్విరుక్తి అధ్యాయ పరి సమాప్తిని సూచించును.

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు
 త్రిభాష్య రత్నానుసారము పేదలోపనామిక
 సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణివ్రథ
 అను ఆంధ్ర వివరణమున ఇరువదియవ అధ్యాయము
 సమాప్తము.

ఈ అధ్యాయమున వర్ణముల అంగాంగి భావము మొదటి తొమ్మిది సూత్రములలో చెప్పబడినది. మిగిలిన సూత్రములందు వ్యవయము, స్వర భక్తి, యమ మొదలగు భిన్న విషయములు చెప్పబడినవి. కాగ పాఠా న్యముననుసరించి ఈ ప్రకరణమును అంగ ప్రకరణమనవచ్చును.

సూత్రము 1. వ్యంజనం స్వరాజ్ఞమ్॥

త్రిభాష్య:- స్వరస్య అజ్ఞం స్వరాజ్ఞమ్! వ్యంజనం స్వరాంగం భవతి! “త్వానో నాదోఽజ్ఞమేవ చ” (సూ. 24-5) ఇతి విశ్లేయత్యేన విధానాదయ మారంభః!

నను కూటో యూవ ఇత్యాదౌ వ్యంజనమేవ అర్థవిశేష బోధకమితి స్వరో వ్యంజనాంగం కించ స్వాత్ః ఉచ్యతే— వ్యంజనం కేవలమను స్థాతుం న శక్యోతి కిన్తు సాపేక్షం, స్వరస్తు నిరపేక్షః! సాపేక్ష నిరపేక్షయోర్నిరపేక్ష మేవ విశిష్టమావక్షతే ప్రేక్షావస్తాః! విశిష్టం ప్రతి అంగత్వమవిశిష్ట సైవ! కించ స్వర పై శిష్ట్య బోధకమిన్యదపి విద్యతే—

దుర్బలస్య యధారాష్ట్రం హరతే బలవాన్ నృపః!

దుర్బలం వ్యంజనం తద్యద్ధరతే బలవాన్ స్వరః॥

కించ శిష్టా వ్యాఖ్యానే—

యస్వయం రాజతే తం తు స్వరమాహ వతంజలిః!

ఉపరిస్థాయినా తేన వ్యంజనం వ్యంజనముచ్యతే॥

స్వరాస్తు బ్రాహ్మణా జ్ఞేయాః. . ఇత్యాది॥

ఉదాత్తానుదాత్తశ్చ స్వరికశ్చ స్వరాప్రయః!

హ్రస్వో దీర్ఘః ప్లవ త ఇతికాలతో నియమా అపి॥ ఇతి॥

సారాణామేవోదాత్తాదయో ధర్మాః, వ్యంజనానాం తు తదంగతయా! వ్యంజన మర్థమాత్రమ్! స్వరశ్చ మాత్రాకాలః! తయోస్సంధిరర్థమాత్రః! ఇత్యేవం దీర్ఘ కాలః ప్రసక్తః! తత్ప్రతిషేధార్థం “వ్యంజనం స్వరాంగం” ఇత్యుక్తమ్! స్వర సంస్పృష్టస్య వ్యంజనస్య స్వరకాల ఏవకాలో ద్రుతపృక్షౌ న తు స్వర

పైవైన సర్వత్రీత్యర్థః! దృఢవృత్తావతితి తిః హస్తాస్తకాలం వ్యంజనం (సూ. 1-37) ఇతి వ్యర్థం స్యాదితి ఖ్యామః! యథా క్షీరేదక సంవర్జే క్షీర పైవైన ఉపరిభిర్హృదకనః! తథా స్వరవ్యంజన సంవర్జే స్వర పైవైవ అభ్యేర్వైశిష్ట్యమ్॥

వ్యంజనమ్! స్వరాజ్ఞమ్॥

మణిప్రభ :- వ్యంజనం=హల్లు వర్ణము, స్వరాంగమ్=అచ్చువకు అంగము. వ్యంజనము ఏ అచ్చుతో కూడి యుండునో, అది ఆ అచ్చుయొక్క అవయవ మగును.

అయితే రెండు మూడు హల్లులు కలిసి యున్నప్పుడు ఆ హల్లులయొక్క అంగత్వ జ్ఞానము, వేదాచార్య వదలినాందగోరువానికి తెలిసి యుండవలెను. [చూడుము— సూ. 24-5]. కనుక ఈ అధ్యాయమున ఆ విషయము చర్చించబడుచున్నది.

స్వరము, వ్యంజనము— ఈ రెండింటిలో స్వరము (అచ్చు) బలమైనది. కనుక బలవంతుడు బలహినుని వ్యక్తిత్వమును (ప్రకృతికతను) హరించినట్లు, స్వరము వ్యంజనమును తనలో కలుపుకొని, తనకవయవముగ చేసికొనును. స్వరము స్వతంత్రమైనది. నిరపేక్షము హల్లు అట్లుగాక మరియొకదానిపై ఆధారపడి యుండును. కనుక అది సాపేక్షము మరియు ఉదాత్తానుదాత్త స్వరిత భేదములు స్వరములకే గలవు. వ్యంజనములకు లేవు. అట్లే స్వరము ఏకమాత్రా కాలము గలిగి ఉచ్చరించబడును. కాని హల్లునకుచ్చారణ కాలము కేవలము అర్థచ్చారణ కాలము ఈ విధముగ స్వరముయొక్క అధికృతమే తెలియవచ్చును.

హల్లు అచ్చు కలిసి ఉచ్చరించబడునపుడు (క, గ, య) వాని ఉచ్చారణ కాలము ఒకటిన్నర (సార్థ) మాత్రము అగుటచే, అది దీర్ఘముగ వర్ణింపబడద; పరిగణింపబడదు. ద్రుతోచ్చారణమందు హల్లు తన వ్యక్తిత్వమును కోల్పోయి, అచ్చునందు కలిసిపోవుటచే, అచ్చుయొక్క ఉచ్చారణ కాలమునై నిరక్షర వ్యాయము ననుసరించి ఆ వర్ణోచ్చారణ కాలముగ గ్రహింతురు.

సూత్రము 2. తత్పర స్వరమ్॥

త్రిణాష్య:- స్వరప్రధానతయా శేవలిమవస్థాతు మనహమానం వ్యంజనం కదా పూర్వస్యాంగం, కదా పరస్యాంగం ఇతి సందేహి వ్యవస్థాపయతి। తత్= అంగభూతం వ్యంజనం, పరస్వరం భజతే। యథా “ఇమానేవ లోకానువధాయ (సం 5-5-5)”॥ పరశ్చాసౌ స్వరశ్చ పరస్వరః। తం పర స్వరమ్॥

తత్, పరస్వరమ్॥

మణిప్రభ:- సామాన్యముగ పరములో హల్లునకు పూర్వమందు, పరమందు కూడ అచ్చు యుండును. అట్టి సమయమున ఆ హల్లు ఏ అచ్చునకవయవ మగును — అను సందేహ నివృత్తికై ఈ సూత్రము చెప్పబడినది. ఇది సామాన్య సూత్రము. తత్=ఆ వ్యంజనము, పరస్వరమ్=తనకు పరమందున్న స్వరమునె (ఘోషము). అనగ

సామాన్యముగ హల్లు తనకు అవ్యవధానముగ పరమందున్న అచ్చునకె అంగమగును. పూర్వమందున్న స్వరమున కవయవము కాదు.

ఉదా: ఇమానేవ లోకానువధాయ . (5-5-5). [2]

ఇకనిపుడీ సామాన్య సూత్రమున తనివాదములను చెప్పుదుచ్చారు.

సూత్రము 3. అవసితం పూర్వస్య॥

త్రిణాష్య:- అవసితం వదా న్తర్వర్తి వ్యంజనం పూర్వస్య స్వరస్య అంగం స్యాత్। యథా: ఊర్క్, వషట్; హవిః॥

అవసితమ్, పూర్వస్య॥

మణిప్రభ: అవసితమనగ చివరనుండువది, లేక మిగిలినది అని అర్థము. ప్రకృత సంకర్షముననుసరించి, వ్యస్త వదా న్తమందుండునట్టి హల్లు అని భావము. అది పూర్వస్య=తనకు పూర్వమందున్న అచ్చునకు అంగమగునని భావము. కాగ “వదా న్తమందున్న హల్లు తత్పూర్వమందున్న అచ్చునకు అవయవమగును”. అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు : ఉర్క్కు — ఇవట రేఫ, కకారములు రెండును వానికి పూర్వమందున్న ఉకారమున కంగముఅగును. ఇట్లే వషట్ అనుచోట టకారము తక్పూర్వమందున్న ఉకారమున కవయవము. హవిః అనునపుడు విసర్గ పూర్వమందున్న ఇకారమునకు అంగము అగును. [3]

సూత్రము 4. సంయోగాది॥

త్రిభాష్య :- ద్వయోర్పూనాం వా వ్యంజనానాం సంయోగో భవతి యది తస్య సంయోగస్య అదివ్యంజనం పూర్వస్యాంగం భవతి. యథా — యజ్ఞాన్యాదికత్. అన్వప్తః పరసూత్రే చకారః పూర్వ స్వరాంగ తోధక ఇత్యత్యాపి తల్లభ్యతే॥

సంయోగాది॥

మణిపరీత :- ప్రకృతమున సంయోగమనగ రెండులేక అధికమగు హల్లులు కలసియుండుట. “హలోఽనంతరాస్సంయోగః” అని పాఠిని సూత్రము (పా. 1-1-7). అట్లు అనేక హల్లులు కలసియున్నపుడు అట్టి హల్లుల కంగత్వ మెట్లు నిర్ణయించవలెనో ఈ సూత్రము చెప్పుచున్నది.

సంయోగస్య అది : సంయోగాదిః॥ ఇవట అదియనగ అదిమందున్న వ్యంజనమని భావము. ఈ సూత్రములోనికి పూర్వసూత్రమునుండి పూర్వస్య అనునది అనువృత్తిగ వచ్చును. ప్రథమ సూత్రము నుండి “స్వరాంగం” అని వచ్చును. కాగ సంయోగే అదివ్యంజనం తస్య పూర్వస్య స్వరస్య అంగం భవతి అని వాక్యార్థము. “సంయోగమందలి మొదటి హల్లు తక్పూర్వమందున్న స్వరమునకు అంగమగును” — అని సూత్రార్థము.

గమనిక : ముద్రిత మాహిషేయ వ్యాఖ్యా గ్రంథమునందీ సూత్రము “సంయోగి చ” అని యున్నది. దాని వ్యాఖ్యానమున “.. తత్క్రియస్త్యం వ్యంజనం పూర్వస్య స్వరస్యాంగం భవతి” అని యున్నది. ఇవట తత్రాద్యం అని యుండవలెను. ఇది అచ్చు హిరపాటుగను, తర్వాత ముద్రిత గ్రంథములు పూర్వ గ్రంథమును గుడ్డిగ అనుకరించుట చేతనీ హిరపాటు వచ్చుచున్నది — అని భావించుచుంటిమి. [4]

సూత్రము 5. పరేణ చా సా హితమ్॥

త్రిభాష్య:- పరేణస్వరేణ “అసాంహితం” అనంయుక్తం చ వ్యంజనం పూర్వ స్వరాంగం భవతి॥ యథా— తథ్యచితుః॥ నమ తర్హిపూర్వ సూత్ర మనర్థకమ్॥ సంయోగాది భూతస్యాపి వ్యంజనస్యానేనైవ పూర్వ స్వరాంగత్వ నిర్దేశః॥ మైవం మంస్థాః॥ “మర్యత్రీః, అర్యాఽసి” ఇత్యుత్త యవకారయోః “రేపాత్పరం చ” (సూ. 14-4) ఇతి ద్విత్వాకృతే ప్రథమ యవకారయోః “పరేణ చాఽసాంహితమ్” ఇత్యనేవ పూర్వ స్వరాంగత్వం ప్రాప్తం భవతి॥ రేఫస్య తు “నాస్తస్థాపరమనవర్తం” (సూ. 21-7) ఇత్యనేన పరస్వరాంగత్వం ప్రాప్తమ్॥ తచ్చాశక్త్యం తథోచ్చారణా అసంభవాత్॥ అన్యతరవాధే కర్తవ్యే నతి కిం వా వాద్యమితి సంభేదాః॥ తత్ర నియామకత్వేన “సంయోగాది” (సూ. 21-4) సూత్రమువత్పదే॥

పరేణ, చ, అసాంహితమ్॥

మణిప్రభ:- ఈ సూత్రమందు పరేణ=పరమందున్న అచ్చుతో, అసాంహితమ్=కలిసియుండని వ్యంజనము పూర్వ స్వరాంగమగును. సూత్రమందలి చకారము “పూర్వ స్వరాంగమ్” అను భావమును అనువృత్తి చేయును. కాగ “సంయోగమరిదు వ్యంజనము పరస్వరాంగము కానచో నది పూర్వ స్వరాంగమగును” — అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ: తథ్యచితుః॥ ఇవట ధకారము పూర్వ స్వరాంగము.

సందేహము! “పరేణ స్వరేణ అసాంహితం వ్యంజనం తత్పూర్వ స్వరస్య అంగం భవతి” అని ఈ సూత్రము చెప్పుచున్నది. మరి ఇట్టి స్థితిలో “సంయోగాది” అనెడి నాల్గవ సూత్రము అనర్థకమగుచున్నది కదా?

సమాధానము: నాల్గవ సూత్రము వ్యర్థము కాదు. కొన్ని ప్రత్యేక విషయ స్థలములలో అంగ నిర్ణయము చేయవలసినపుడు ఈ నాల్గవ సూత్రమే పార్థకమగుచున్నది ఉదాహరణకు మర్యత్రీః, అర్యాసి అనుపేర్లు “రేపాత్పరం చ” (సూ. 14-4) అను సూత్రముచే యకారము (రః), వకార (ర్యా) ములకు ద్విత్వము వచ్చును. అప్పుడు మర్యత్రీః, అర్ హ్యాసి తని అగును.

ఇప్పుడు యజార, వజారములకు సంబంధించి వ్రధము యజార, వజారములీ సూత్రముచే (వరేణవాఽసాంహితమ్) పూర్వ స్వరాంగములగును. మరి రేఫ, పూర్వ స్వరాంగము కాలేను. నా స్తుస్తా వరమ సవర్ణమ్ (సూ. 21 7) అను సూత్రముచే రేఫకు పూర్వ స్వరాంగత్వము నిషేధింపబడుచున్నది. ఇట్టి స్థితిలో ఈ రేఫ దేనికంగమగునని సందేహము. అప్పుడు ఈ నాల్గవ సూత్రము అచట వ్రవర్తించి సంయోగాదియందున్న వ్యంజనమునకు పూర్వ స్వరాంగత్వమును కల్పించును. ఆ విధముగ నాల్గవ సూత్రము సార్థకమగుచున్నది. కనుక నాల్గు, ఐదు సూత్రములు రెండును అవసరములగుచున్నవి.

సూత్రమందు ఎరేణ అను పదముచే వరేణ స్వరేణ అని ఎందుకు గ్రహించవలెను? వరేణ వ్యంజనేన అని ఏల అనుకొనరాదు? అను ప్రశ్నకు వైదికాభరణ కర్త ఇట్లు చెప్పిచున్నారు — “అత్ర వరేణేతి వచన సామర్థ్యాత్ వరకల్పవ్య స్వరవిశేషణత్వం లభ్యతే। వ హి వరేణ వ్యంజనేన, అసంహితం వ్యంజనమస్తి। అసంయుతస్యాపి సంహితత్వాత్। అవసేతవ్య తు సిద్ధమేవ పూర్వాంగత్వమితి॥ [5]

సూత్రము 6. అనుస్వార స్వరభ క్తిశ్చ॥

త్రిభాష్య:- చకారః ఐముచ్చయ కథనద్వారా పూర్వ స్వరాంగత్వాకర్షకః। అనుస్వారః, పూర్వస్వరం భజతే। యథా — “అన్త ననాతే”। స్వరభ క్తిశ్చ పూర్వస్వరం భజతే। యథా — గార్హపత్యః, విదౌ నమానే సూత్రస్యాస్య వృథక్కురణం క్వచిత్ స్వరభక్తిః వరాంగత్వ మాపాదయితుమ్। తథాహ —

స్వారాధ్యస్యాత్ వరాం భక్తిం వ్రవయత్వం సయేద్బుధః।

ఋకస్య ధూర్వదం షేతి స్వతస్త్వా తక్తిరుచ్యతే॥

అనుస్వారః, స్వరభక్తిః, చ॥

మణిప్రభ:- సూత్రమందలి చకారము సముచ్చయ వాచి. మరియు పూర్వ సూత్రములనుండి పూర్వ స్వరత్వము నివహకార్షించును. కాగ “అన స్వార పూర్వ స్వరమున కంగమగును. స్వరభక్తియును పూర్వ స్వరము: కంగమగును” — అని సూత్ర భావము,

అనుస్వారకుదాహరణలు : అగ్నిమహిః అసీత్యాహ (2-5-3); స్వాః అగ్నిన్ (5-1-1); అవిమాః అశ్వే (1-1-6)। ఈ ఉదాహరణములు వైదికాభరణ కర్త చూపినవి.

త్రిభాష్య రత్నకారులు ఇచ్చిన “అంతునా తే” ఉదాహరణ అంతగ భాగులేదు ఇచట అనుస్వారకు వరాంగత్వమున కవకాశము లేదు. కనుక పూర్వాంగత్వమవివాదము.

ఇక స్వరభక్తిః : ఇది కూడ పూర్వాంగత్వమునె వొందును. “రేఫోష్ట సంయోగే రేఫ స్వరభక్తిః” (సూ. 21-15) అను సూక్తిముచే స్వరభక్తి నిర్వచించబడుచున్నది. ఇట్టి స్వరభక్తికి సంయోగాది (సూ. 21-4) అను సూత్రముచే పూర్వాంగత్వము సిద్ధించుచుండగ పునర్విధానముచే ఈ స్వరభక్తి “వ్యంజనము” అని నిర్ధారించుట జరిగినది. అట్లే స్వరభక్తియందు స్వర సాధర్మ్యము కనిపించును. కనుక దీనిని స్వరముగ భ్రమపడకుండుటకుగాను, పృష్టపరిమితైః ఈ సూత్రమును చెప్పిరి.

స్వరభక్తి అనునది రేఫకు (విశేషణము అనగ) గుణమెకాని వ్యతంత్ర వర్ణము కాదు. కనుక “సంయోగాది” అను సూత్రముచే పూర్వాంగత్వము సిద్ధించును. కాని పైని చెప్పిన పరియోజనమాశ్రయించి, ప్రత్యేక సూత్రమును చెప్పిరి. అతియె కాని, స్వరమునకు మరల వ్యరాంగత్వము రాదు కనుక, దీనికట్టి పూర్వ వ్యరాంగత్వ సిద్ధికై ఈ సూత్రమును చెప్పిరని భావించరాదు.

త్రిభాష్య రత్నకారులు “ఇచట స్వరభక్తికి పూర్వాంగత్వ విధానముచే కొన్నిచోట్ల వరాంగత్వమును కల్పించవచ్చును” అని చెప్పిరి. ఇచట వైదికాభరణ కర్త “తస్మాత్ స్వరభక్తిః స్వప్రాప్త్య నిరాసార్థమేవ వృధగృహణ మితి సిద్ధమ్” — అని రాధాంతము చేసిరి. [8]

సూత్రము 7. నాన్తస్థాపర మసవర్ణమ్॥

త్రిభాష్య :- వకారః పూర్వ వ్యరాంగత్వ వ్యావర్తకః। అన్తస్థాపరః వ్యంజనం తస్మాః అన్తస్థాయాః అసవర్ణం విలక్షణం పూర్వ వ్యరాంగం న భవతి।

అర్థాత్ పరస్పరాంగం తదితి వేదితవ్యమ్! స్వతః స్థాతుమశక్యత్వాత్! యథా—
అధ్యవసాయ దితః (6-1-5), మధుమిశ్రేణి (5-2-8); అక్లౌఢయా (6-1-8);
ఇషేత్వా (4-3-7)॥ అస్తస్థా పరా యస్మాత్ తదస్తస్థాపరమ్! అపవర్ణమితి
శిమ్; పరిచాయ్యం చిన్వతి (5-4-12)॥

స! అస్తస్థాపరమ్ అపవర్ణమ్॥

మణిప్రభ :- ఈ సూత్రము, రెండంతస్తు వర్ణములు సంయోగమందు లేన
పుడు, పూర్వ వ్యంజనము యొక్క స్వరాంగత్వమును నిర్ణయించును.

అస్తస్థా వర్ణములు ఆనగ యవరల - అను నాల్గు వ్యంజనములు.
కావున సంయోగమందు పూర్వ వర్ణము పరమందున్న అస్తస్థకంటె భిన్నమై
నచో, అట్టి వ్యంజనమునకు పరాంగత్వం సిద్ధించును. పూర్వాంగత్వము
నూ, 21-4వే సిద్ధించుచుండగ, అది యీ సూత్రము ("న" కారము) చే
వారించబడినది. ఆనగ పూర్వాంగత్వము రాదని కాత్వర్థము.

ఉదాహరణలు : అధ్యవసాయ — ఇవట ధకార, యకారలకు సంయోగము.
యకారము అస్తస్థ వర్ణము. కనుక ధకార, యకారముల రెండింటిని పర
స్పరాంగత్వమే యగును. అట్లే మధు మిశ్రేణి (శ్రీ); అక్లౌఢయా (క్లౌ),
ఇషేత్వా (త్వా) వానియందు కకార, తకారములకు పరాంగత్వమే వచ్చును.

ఇవట ఆనవర్ణమనగ అంతస్తుకాని వ్యంజనమనియే అర్థము. అంతియే
కాని పేరొక అంతస్తు వర్ణమని భావించరాదు. [7]

సూత్రము 8, నాసిక్యాః॥

త్రిభాష్య :- నాసిక్యాయమాః పరస్పరం భజన్తే! యథా— రుక్మముః
దధాతి! (5-2-7); రాజ్ఞే మాకరః (5-5-11)

నాసిక్యాః॥

మణిప్రభ :- నాసిక్య వర్ణములు కూడ పరాంగత్వమునే పొందును. ఈ
నాసిక్య వర్ణములనె "యమ" వర్ణములందురు. ఇవి పదమధ్యందు ఆ/
మముగ వచ్చు వర్ణములు. ఈ వర్ణములను ఈ అధ్యాయము 12, 1
సూత్రములలో వివరించిరి.

సూత్రము 9. స్పర్శశ్చోష్ణపర ఉష్మాచేత్పరస్య॥

త్రిభాష్య:- పూర్వః చకారో నాసిక్యాః (21-8) ఇత్యనేన సముచ్చయ వాచకః॥ ఉత్తరస్తు వరస్వరాంగత్వాకర్షకః॥ “ఉష్మావర స్పర్శశ్చ” పర స్వరాంగం భవతి॥ అసౌ ఉష్మా వరశ్చేత్ వరస్వరాంగం చేదిత్యర్థః॥ షడ్ద్ధి సంపద్యస్తే (5-4-3)॥ షష్టీ స్వాహా (7-3-12)॥ ఉష్మా వరశ్చేదితి కిం? అక్షయో వ్యాధారయతి (5-2-7)॥ ఉష్మావరో యస్మాత్ అసౌ ఉష్మావరః॥

స్పర్శః, చ, ఉష్మావరః, ఉష్మా, చేత్, పరస్య॥

మణీవ్రథ:- ఈ సూత్రముందు రెండు చకారములు కలవు. అందు పూర్వ చకారము పూర్వ సూత్రముందలి నాసిక్యాః (21-8) అనువాచితో సముచ్చయ వాచకము అనగ వర స్వరాంగత్వమును చెప్పెను. కాగ “పర స్వరాంగమగు ఉష్మ వర్ణముకంటె పూర్వముందున్న స్పర్శవర్ణము కూడ ఆ ఉష్మతో కూడ పర స్వరాంగత్వమునె పొందును, ఒకవేళ ఆ ఉష్మ వరస్వరాంగము కానిచో (అనగ పూర్వ స్వరాంగమైనచో) ఆ స్పర్శ వర్ణము కూడ తత్పూర్వ స్వరాంగమే అగును” — అని సూత్రభావము.

ఉదాహరణలు: షడ్ద్ధి సంపద్యస్తే, ఇచట నకారము వర స్వరాంగము. కనుక దానికి పూర్వముందున్న భకారము కూడ పర స్వరాంగమే (అ-కు అంగము) అగును. కాని టకారము మాత్రము “సంయోగాది” (సూ. 21-4) అను సూత్రముచే పూర్వ స్వరాంగమగును. ఇట్లే షష్టీ స్వాహా అనుచోట కూడ ధకారము వర స్వరాంగమగును.

“ఉష్మా వరశ్చేత్” అని ఎందుకంటే ఉష్మకు పరాంగత్వము లేనిచో, తత్పూర్వముందున్న స్పర్శకు కూడ పరాంగత్వము రాదని తెల్పుటకు, ఉవా: అక్షయో వ్యాధారయతి॥ జగత్స్థితిః॥ యత్ ప్రావరాదామ్॥ [9]

సూత్రము 10. స్వరితాత్పరేషా మనుదాత్తానాం ప్రచయ ఉదాత్త శ్రుతిః॥

త్రిభాష్య:- స్వరితాత్పరేషా మనుదాత్తానాం అనుదాత్తయోరనుదాత్తస్య

వా సంహితాయాం ప్రచయః నాను ధర్మో భవతి। యథా— అగ్ని దుద్ధ గహ్య క్తి శిల వన్యయా తే (2-4-1) సంహితాయామితి కిం? అగ్ని, గుద్ధ గహ్య క్తి శిల వన్య యా తే! ఉదాత్తస్య త్రితిరివ శ్రుతిరన్య అథా “ఉదాత్త శ్రుతిః” ఇతి ప్రచయ స్వయావ నిరూపణమ్। అతో న పునరుక్తి శంకా।

స్వరితాత్, సంహితాయామ్, అనుదాత్తానామ్, పశ్యచయః।
ఉదాత్త శ్రుతిః॥

మనీప్రభః:- ఈ సూత్రములో స్వరమునకు సంబంధించిన ఒక విశేష మును చెప్పుచున్నారు.

సంహితా పాఠమునందు, స్వరితము తగ్వాత వచ్చు అనుదాత్తములు, అనుదాత్త స్వరమును కలిగియుండవు. అవి ఉదాత్తమువంటి స్వరమును పొంది యుండును. ఇట్టి స్వరమును ప్రచయ స్వరమందురు. ఇది ధర్మ వాచకము. కనుకనే లేఖనమందు వానికి అనుదాత్త చిహ్నము చూపబడదు. ఇట్టి ధర్మము గల వర్ణమును కూడ ప్రచయమనియే అందురు ధర్మ, ధర్మి- పీనికలేద వ్యవహారము. కాగ “ఉదాత్త త్రితిని బోలిని శ్రుతి గల్గిన అనుదాత్తము ప్రచయమగును”. ఇట్టి అనుదాత్తములు స్వరితముకంటె పరమగ ఒకటిగాని, అంతకంటె ఎక్కువగ కాని వరుసగ నుండవచ్చును.

ఇచట “సంహితాయామ్” అని ఉండుటచే, ఈ ప్రచయము సంహితా పాఠమునందె యుండును. పదపాఠమున ఉండదు.

ఉదాః సంహితాయందు— అగ్ని దుద్ధ గుహ్య క్తి శిల వన్య యా తే।

పదపాఠమున— అగ్ని, దుద్ధ, గుహ్య, క్తి, శిల, వన్య, యా, తే।

ఇచట గ్నిలోని స్వరితము కంటె వరుసగ తొమ్మిది వర్ణములు పదపాఠ మున అనుదాత్తములై యా అనునది ఉదాత్తము. తే అనుదాత్తము. కనుక సంహితాయందు స్వరితముగ చూపబడినది. (నూ. 14-29).

ఈ సందర్భంలో వైదికాభరణమందలి వ్యాఖ్యను పరిశీలింపుడు— తదయమర్హః! సంహితాయాం స్వరితాత్పరేషాం ఏక, ద్వి, బహూనాం అను దాత్తానాం వ్యంజనాస్తర్జితానామనస్తర్జితానాం చ పశ్యచయ స్వరాత్మకో

గుణో భవతీతి॥ కిం యావోఽసౌ గుణః యం ప్రవయే వశ్యసి॥ స ఉదాత్త
ప్రతిరితి ఖ్యామి॥ ఉదాత్తవత్ కృతిర్యవ్య తథోక్తః॥ ఉక్షేపణ రహితః
ఉదాత్తగుణ ఏవ వ్రచయ ఇతి యావత్॥ [10]

సూత్రము 11. సోదాత్త స్వరితవరః॥

త్రిభాష్య:- ఉదాత్తవరః స్వరితవరో వా అనుదాత్తః ప్రవయో స భవతి,
యథా — తయాదేవతయా (4-2-3)॥ తదాహుః క్య జగతీ (7-1-4)॥ ఉదా
త్తశ్చ స్వరితశ్చ ఉదాత్త స్వరితౌ॥ తౌవరౌ యస్మాత్స్వః తథోక్తః॥

[సోదాత్త స్వరితవరః అని వైదికాభరణమందలి సూత్రము.]

స॥ ఉదాత్త స్వరితవరః॥

మణిప్రభ:- ఈ సూత్రము పూర్వ సూత్రమందు విధించబడిన ప్రవయ
స్వరమునకు కొంతవరకు అవవాదము ఆగుచున్నది. పూర్వసూత్రము “స్వరి
తము తంటె వరమగు అనుదాత్తమునకు వ్రచయ లక్షణము”ను చెప్పినది
కాని ఇప్పుడీ సూత్రమున “అట్టి అనుదాత్తము తర్వాత ఉదాత్తముగాని, స్వరి
తముగాని యున్నచో, ఆ అనుదాత్తమునకు వ్రచయలక్షణము వర్తించదు”
అని చెప్పబడినది. స్వరితము తర్వాత అనేక అనుదాత్తములుండి, ఆ తర్వాత
ఉదాత్తమో, స్వరితమో యున్నచో, ఈ ఉదాత్త స్వరితములకు అవ్యవ
ధానముగ పూర్వమందున్న ఒక్క అనుదాత్తమునకు మాత్రమే ఈ వ్రచయ
లక్షణము వర్తించదు. మిగిలినవానికి ప్రవయ లక్షణముండును — అని
సూత్ర భావము. [11]

సూత్రము 12. స్వర్నాదనుత్తమాదుత్తమవరాదానుపూర్వాన్య
న్వాసిక్యాః॥

త్రిభాష్య:- ఉత్తమవరాత్ అనుదాత్తాత్ స్వర్నాత్ వరతః అనుపూర్వాన్య
యథా క్రిమం అగమా భవన్తి॥ ప్రథమ స్వర్నాత్ ప్రథమ నాసిక్యః ద్వితీ
యాత్ ద్వితీయః॥ ఏవమన్యత్రాపి॥ యథా — తం ప్రతన్నదా (1-4-3);
వివిధానాః (2-3-4), విద్యాతే అగ్నే (4-2-2); దారూణదర్శన (4-1-10)

అత్యాదిః స్పర్శాదితి కింః కల్పాపీ భవతి (3-1-1)॥ అనుత్తమాదితి కింః సమ్నాయ ముమ్మిసి (1-1-13) ఉత్తమ వరాదితి కింః పబ్ధ స్పగరమ్మమేకః (4-4-7)॥

స్పర్శాత్, అనుత్తమాత్, ఉత్తమచరాత్, అనుపూర్వాత్, నాసిక్యాః॥

మజీప్రభః:- ఈ సూత్రము “నాసిక్య” సంజ్ఞా విధాయక సూత్రము నాసిక్యము గుణము. కాగ అనునాసికధ్వని గల్గినది, అనగ ఆ వర్ణమును వర్ణించుచున్నది వాయువు నాసిక, ముఖ మార్గములద్వారా బయటకు వచ్చును. అట్టి ఈ నాసిక్య లక్షణము ఎప్పుడు ఎట్టి వర్ణములకు కలుగునో అప్పుడు చెప్పుచున్నారు.

“సర్గ వంచమాక్షరమునకు పూర్వమందు తద్విన్నమగు స్పర్శ వర్ణ మున్నచో అది స్పర్శ వర్ణము ఆ వంచమాక్షరమునకు పూర్వమందు అగమముగ వచ్చును. ఇట్లు అధివిముగ పెచ్చిన స్పర్శవర్ణము అనునాసిక్యగుణము కలిగియుండును. అట్టి ఈ వర్ణము వర స్వరాంగత్వము నొందును” — అని సూత్ర భావము. ఉదాహరణలు :

తం ప్రత్తుధా — తం ప్రత్త్వేనధా, అట్టి విమర్శనాః — వివిధీధేననాః। విద్యాతే — విద్దీదమాతే మొదలగునవి.

ఉత్తమచరాత్ = సర్గ వంచమాక్షరమును వరమందు గల్గిన, అనుత్తమాత్ = అంచమాక్షరము కానటువంటి, స్పర్శాత్ = స్పర్శ వర్ణము కంటె, అనుపూర్వాత్ = క్రమముగ అనిగ ఆ స్పర్శ వర్ణమే, నాసిక్యాః = నాసిక్య గుణము కలిగిన అగమములుగ, భవన్తి = అగుచున్నవి.

సూత్రమున స్పర్శాదితి కింః కల్పాపీ భవతి। ఇచట “మ” వంచమవర్ణమే కాని, అకారము స్పర్శ వర్ణము కాదు. కనుక ఇచట అనునాసిక్యగమము లేదు. ఇట్లే ఇతరత్ర గ్రహించవలెను. [12]

సూత్రము 13. తాన్యమానేకే॥

త్రిభాష్య:- తాన్ నాసిక్యాన్ ఏకే కాభివః “యమాన్” బ్రువతే। ఉక్తాన్యే వోదాహరణాని॥

తాన్, యమాన్, ఏకే॥

మణిప్రభ :- పూర్వసూత్రమందు చెప్పిన అనువాసిక్య గుణము కలిగి అగమములుగ వచ్చిన స్వర్ణ వర్ణములనె కొన్ని ఇతర కాళులకు చెందిన అదాహులు “యమ” వర్ణములని పిలుచుచున్నారు. అనగ ఆ అగమములగు రాసిక్య స్వర్ణ వర్ణములకే “యమ” సంజ్ఞను ధిక్, శాఖీయులు చెప్పుచున్నారు.

ఉదాహరణలు పూర్వ సూత్రమందు చెప్పినవానిని గ్రహించవలెను. [13]

సూత్రము 14. హకారాన్వయము పరాస్పాసిక్యమ్॥

త్రిభాష్య :- హకారాదితి కర్తవీ ల్యప్లోపే చంచమీ, తస్మాత్ న ఇ మ పరం హకారముదాహ్య వాసిక్యం భవతి, సానువాసికో హకారః స్వాదిత్యర్థః అహ్నం కేతుః (2-4-14), అవరాహే (2-1-2), బ్రహ్మవాదినః (1-1-1)॥

హకారాత్, న ఇ మ పరాత్, వాసిక్యమ్॥

మణిప్రభ - ఈ సూత్రమునందు హకారమునకు అనువాసిక్య గుణము కలిగిన సవర్ణములు అగమముగ చెప్పుచున్నారు.

“నకార, ఇకార, మకారములలో నొకదానికంటె పూర్వమందున్న హకారమునకు పరముగ అనువాసిక్య ధర్మము గల్గిన అదే వర్ణము అగమముగ వచ్చును” అని సూత్రార్థము.

పూర్వమందు (సూత్రము 12-వ) స్వర్ణవర్ణములకు అనువాసిక్యగుణము కలిగిన స్వర్ణవర్ణము అగమముగ వచ్చుచని చెప్పబడినది. ఇప్పుడి సూత్రము (14) నందు హకారము స్వర్ణవర్ణము కాకపోయినను, అనువాసిక్య గుణము గలిగిన అదే వర్ణము (ఉష్మయగు హకారము) అగమముగ (యమ) వచ్చునని చెప్పబడినది. ఉదాహరణలు :

అహ్నం కేతుః— అహ్నం వా కేతుః; ఇట్లే అవరాహే, బ్రహ్మవాదినః మొదలగు వానియందు గ్రహించవలెను. [14]

సూత్రము . ఏ. రేవోష్మ సంయోగే రేవస్వర భక్తిః॥

త్రిభాష్య:- రేవస్వోష్మజశ్చ సంయోగే పతి తతోష్మ సంయుక్తో రేవ
స్వర భక్తిరితి జానీయాత్. స్వరభక్తిరితి కీదృశీ? స్వరవ్య భక్తిః స్వర
భక్తిః భక్తిః భాగః అవయవః ఏకదేశ ఇతి యావత్. యోఽస్య రేఫస్య
సమాసకరణః స్వరః తద్భక్తిః స్యాత్. ఋకారశ్చాస్య జిహ్వగ్ర కరణత్వేన
శ్రుత్యాచ సమాస ధర్మః. ఏతదుక్తం భవతి— ఋకారస్యోవయవో భవతి
త్యర్థః. సూత్రేణానేన స్వంభక్తి రేవం విహితా. స్వరభక్తి స్వరూపం తు
విస్పష్టం వ్యాచక్షే వరయతి: —

ఋకారాదిరణుమాత్రా, రేఫోఽర్థమాత్రా మధ్యే, శేషా స్వరభక్తిః
జణుమాత్రాః ఇతి. అస్యాయమర్థః —

ఇన్ద్రియా విషయో యోఽసావణిరిత్యుచ్యతే బుధైః।

చతుర్విరణు భిర్నాత్రా పరిమాణమితి స్మృత్యమ్॥

మాత్రికస్య ఋకార స్వాదిరణుమాత్రః స్వరభాగః, మధ్యేరేఫ అర్థ
మాత్రః, జస్తేఽవ్యణుమాత్రః స్వరభాగః। ఏతత్ ఋకార స్వరూపమ్।
అత్ర ఋకార మధ్యవర్తిని రేఫేఽర్థమాత్రే విభజ్యమానే పతి తో భాగో పూర్వో
త్తరాణు సహితౌ ప్రత్యేకం స్వరభక్తి నామధేయం భవతి। సా చ స్వరభక్తి
ర్థమాత్రా। తుత్రా కా స్వరభక్తిరిత్యా శంక్య శిక్షాకరై రుక్తమ్—

శషసేషు స్వరోదయాం హకారే వ్యజ్ఞానోదయామ్।

శషసేషు తు వివృతాం హకారే సంవృతాం విదుః॥

ఇతి. “యోవై శ్చగ్ధామ్” ఇత్యాదౌ సూత్రోక్త శ్చగ్మభావాఽభావాత్ స స్వర
భక్తిః। స్వరభక్త్యస్తరమపి శిక్షయాముక్తమ్—

కరేణా రహయోర్వోగే కర్విణీ లహకారయోః।

హరిణీ రహసానాం చ హరితా లహకారయోః॥

యాతు హంసవదా నామ సా తు రేఫహకారయోః।

ఏవం వంచవిధాం భక్తిముచ్చరేత్వర్గ కాముకః॥

యథా కరేణః — ఐర్హిః। కర్విణీ—మల్హః।

హరిణీ— దర్శకపూర్ణమాసా। హరితా—సహస్రసఖితాః।

హంసపాదా— వర్షషాభ్యః। ఇత్యాది॥

రేఖిష్ట సంయోగే, రేఫః స్వరభక్తిః॥

మణిపర్యం :- “రేఫ తర్వాత ఈష్ట వర్ణముండవలెను. ఆ రెండింటి సంయోగమందు రేఫకు స్వరభక్తి వస్తును” — అని సూత్రార్థము.

స్వరభక్తి అనగ స్వరముయొక్క భాగము. లేక అవయవము. కాగ ఈ రేఫ తనలో సమానకరణ స్థానములు గల్గిన స్వరముయొక్క భాగమునందును. అట్టి స్వరము ఋకారము. అయితే ఈ ఋకారమందు కూడ కొన్ని భాగములున్నవి. ఋకారము మాత్రాకాలికము. అనగ దశరణ ప్రమాణ మన్నమాట కాగ అందు ఋకారమందలి ప్రథమభాగము అణుకాల పరిమిత మగు స్వరభాగము. తర్వాతమందు రెండు భాగములు అర్థమాత్రాకాలికమగు రేఫ, వ్యంజనము భాగము. మిగిలిన అణుకాలపరిమితమగు భాగము స్వరము అగును. ఇదే విషయమును పరరుచి గూడ తన వ్యాఖ్యానమున సృష్టవర చెను. కాగ వ్యంజన భాగమగు రేఫను రెండుగ విభజింపి పూర్వోత్తర భాగములలో పేర్కొనగ కలువగ ఏర్పడు ధ్వనికే “స్వరభక్తి” అని పేరు. కాగ ఈ స్వరభక్తి అర్థమాత్రాకాల పరిమితము.

రేఖిష్ట సంయోగమున స్వరభక్తి ఏర్పడునని చెప్పితిమి కద. ఈష్ట వర్ణములు నాలుగున్నవి. ఈ రేఫకు ఒక్కొక్కదానితో సంయోగము కలిగి నప్పుడు ఏర్పడు స్వరభక్తికి ప్రత్యేకములగు పేర్లు కలవు. ఈ స్వరభక్తి రేఖిష్ట సంయోగముచే అగునని చెప్పినను, అకారోష్ట సంయోగముచే కూడ స్వరభక్తి ఏర్పడును. “రయోరభేదః” అను వాక్యము ఇందుకు ప్రమాణము. ఇక

- 1 రేఫ హకారయోగమున ఏర్పడు స్వరభక్తి కరేణ వనబడును.
- 2 అకార హకారయోగమున నేర్పడు స్వరభక్తి కర్విణి అనబడును.
- 3 రేఫకు కకార/సకారయోగమున వచ్చు స్వరభక్తి హరిణమనబడును.
- 4 అకారమునకు క/సకార యోగమున వచ్చు స్వరభక్తి హరితమనబడును.
- 5 రేఫ షకార సంయోగమున స్వరభక్తి హంసవదమనబడును.

పీఠికి ఐర్హిః, మల్లా, దర్శపూర్ణమాసాః; సహప్రవల్కాః, వర్షాభ్యః అను నవి క్రమముగ ఉదాహరణములు.

అయితే, యోగైక్రద్ధామ్ అను స్థలమున శకార రేఫ సంయోగమున్నను అచట స్వరభక్తి రాదు. సంయోగ రేఫోష్ణ క్రమమందుండవలెనె గాని ఊష్ణ రేఫలకు కాదని గుర్తించవలెను. [15]

సూత్రము 16. న క్రమే పృథమవరే పృథమవరే॥

త్రిభాష్యః:- క్రమశబ్దో ద్విత్వవర్ణాయః। కథమేతత్? ప్రకృతిద్విక్రమః క్రమః (సూ. 24-3) ఇత్యత్ర ద్విత్వప్రైవ క్రమశబ్దేనాభిధానాత్। అత్రాపి స ఏవార్థ ఇతి గీశ్చనుమః। ఊష్ణః క్రమేనతి తస్మిన్నూష్ణణి ప్రథమవరే వా సతి స స్వరభక్తిర్భవతి। క్రమే యథా — దార్శ్యమ్ (3-2-2), వర్షాభ్యః (7-4-1), ఐర్హిః (5-7-11); ఏతద్భాగూథః (5-1-5)॥ ప్రథమవరే యథా — అదర్శ్యకోటిః (3-2-5), కార్షి అపానహా (5-4-4); వర్షో వర్షస్యః (-5-20) ఇతి॥ ప్రథమః పరః యస్మాదసౌ ప్రథమపరః॥

స, క్రమే, ప్రథమపరః, (పృథమపరః) _____

మణిపృథః:- ఈ సూత్రముచే స్వరభక్తికి కొన్ని సందర్భములలో నిషేధమును చెప్పుచున్నారు.

పూర్వ సూత్రమున రథాష్ట సంయోగమున ఊష్ణకు పూర్వమందు స్వరభక్తి ప్రాప్తించునని చెప్పబడినది. కాని ఇప్పుడు “అట్టి ఊష్ణవర్ణమునకు ద్విత్వము వచ్చినను, లేక ఊష్ణకంటె పృథమ స్పర్శ (క, చ, ట, త, ప) వరమందున్నను, ఆ రేఫకు స్వరభక్తి రాదు” అని చెప్పబడినది. సూత్రమున క్రమమనగ ద్విత్వమని అర్థము. ఈ అర్థమునే వ్యాఖ్యాతలందరును చెప్పిరి. ఈ అర్థ గ్రహణమునకు సూ 24-5 త్రమును పృమాణముగ త్రిభాష్యకారులుదహరించిరి.

అధ్యాయము 21 - సూత్రము 16

ఇక సుదాహరణలు ఈష్టకు శ్రమము (ద్విత్వము) వచ్చిన సు-
ర్యము — చార్ణశ్యము (3-2-2), వర్ణషాభ్యః (7-4-13), ఐర్ణః
లిః (5-7-11), వికర్ణహ్యాయః (5-1-5)

ప్రథమవరే — అదర్శ్య జ్యోతిః, కార్ష్య ఆపావనా, వర్ణా వర్ణనః॥ అ-
మార్ఘ్య (1-4-44)

సూత్రమున ప్రథమవరే, ప్రథమవరే అను ద్విరుక్తి అధ్యాయ పద-
ప్రీతి సూచించును [16]

తృప్త యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిహళ్యకు
త్రిశావ్య రత్నానుసారము వేదబోధనామక
కుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మతిప్రథ”
అను అంధ్ర వివరణమున ఇరువది యొకటవ అధ్యాయము
న సూత్రము

శబ్దము - వర్ణములు :

సూత్రములు-15

సూత్రము 1. శబ్దః ప్రకృతి స్వర్య వర్ణానామ్॥

త్రిభాష్య:- స్వర్య వర్ణానాం శబ్దః ధ్వనిః ప్రకృతిః మూలికారణం భవతి శబ్దేన స్వర వ్యంజనాత్మకో రాశిమవ్యతే! సర్వేచ తే వర్ణాశ్చ స్వర్యవర్ణాః తేషాం స్వర్య వర్ణానామ్॥

శబ్దః! ప్రకృతిః! స్వర్య వర్ణానామ్॥

మణివ్రథ:- శబ్దః=ధ్వని, స్వర్యవర్ణానాం=స్వర, వ్యంజనములగు అక్షరము లన్నిటికి, ప్రకృతిః=మూలికారణము. ప్రధాన కారణము. కాగ "భాషయః దున్న స్వరములు, వ్యంజనములు, విపర్లనీయములు, రంగ, శబ్దార, యవ వర్ణములు - ఈ స్వర్య వర్ణరాశికి శబ్దమే మూల కారణము. లేక ఉపాదాన కారణము.

[1]

సూత్రము 2. తస్య రూపాన్యత్యే వర్ణాన్యత్వమ్॥

త్రిభాష్య:- ప్రాతి కృత్కస్థాన భేదాత్ తస్య శబ్దస్య ప్రకృత భూతస్య రూపాన్యత్యే సతి వర్ణాన్యత్వం స్యాత్! యథా - అ, ఇ, ఉ, ఐత్యాది॥

తస్య! రూపాన్యత్యే! వర్ణాన్యత్వమ్॥

మణివ్రథ:- తస్య=అ శబ్దమునకు, రూపాన్యత్యే=రూపస్య అన్యత్యే=భిన్న స్వరూపము సిద్ధించగ, వర్ణాన్యత్వమ్=వర్ణ భేదము కలుగుచున్నది.

స్వర్యవర్ణములకు కారణభూతమగు శబ్దము ముఖగోళమందు భిన్నస్థలము లందాహతమై భిన్న స్వరూపములలో బహిర్గతమగుచున్నది. అట్టి వై విధ్యము గల ఒక్కొక్క శబ్ద స్వరూపమునకు, వివిధములగు సంకేతములు చేయగ భిన్న వర్ణములు ఏర్పడుచున్నవి. ఈ విధముగ స్థాన కరణ ప్రయత్నాది భేదములచే నానావర్ణములుత్పన్నమగుచున్నవి.

ఉదా! అ, ఇ, ఉ, య, వ ఇత్యాదులు.

[2]

సూత్రము 3. తత్ర శబ్దద్రవ్యాణ్యదాహరిష్యామః॥

1.భాష్య:- తేషాం వర్ణానాం సర్వత్ర సంఘాత ప్రయోగేనతి శాస్త్రమికుష్ట్యతే! తస్య శబ్ద ఇతి వర్ణాయ నామ! తత్ర తస్మిన్చాప్రేయాని ద్రవ్యాణి వన్తి, కాన్యుదాహరిష్యామః! యత్ కర్మ యేన క్రియతే తత్రస్య ద్రవ్యం ధనమితి యావత్! యథా ముటస్య మృదితి, ఏవం శాస్త్రస్య వర్ణాః! యాని ద్రవ్యాణి సంవ్యవహారాని కర్తవ్యాని తాని వ్యాఖ్యాన్యామః! శబ్దస్య ద్రవ్యాణి శబ్ద ద్రవ్యాణి తాని॥

తత్ర! శబ్దద్రవ్యాణి! ఉదాహరిష్యామః॥

2.వివరణ:- తిర్భాష్యరత్న, మాహిషేయ వ్యాఖ్యానములనుసరించి—
క్షిము=శాస్త్రము అని అర్థము. ద్రవ్యమనగ సాధనము. కాగ, ఈ శాస్త్రావహనము సాధనములగు కొన్ని సాంకేతిక వర్ణములను, వదములను వివరించుచున్నామని సూత్ర భావము.

కుండలు చేయుటకు మన్ను ఎంత అవసరమో, అట్లే ఈ శాస్త్రమును రిగ అర్థము చేసికొని, అధ్యయనము చేయుటకు ఈ చెప్పబోవు సాంకేతిక దములు, వాని అర్థములు, స్వరూపము మొదలగు యీ జ్ఞానము కూడ అంత అవసరము. ఉదాహరిష్యామః=వివరించుచున్నాము. [3]

సూత్రము 4. వర్ణకారో నిర్దేశకౌ॥

3.భాష్య:- వర్ణ శబ్దః కార శబ్దశ్చ నిర్దేశకౌ వాచకౌ స్యాత్తామ్! యథా—
1.వర్ణ వ్యంజన శకుని (సూ. 8-7) ఇతి! అథ షకారః సకార వివర్ణయో! (సూ. 8-1) ఇతి! వర్ణశ్చ కారశ్చ వర్ణకారౌ॥

వర్ణకారౌ! నిర్దేశకౌ॥

4.వివరణ:- “వర్ణ” అనునదియు, “కార” అనునదియు ఆయా స్వర వ్యంజనములను నిర్దేశించును. అనగ వానిని తెల్పును. ఉదాహరణ!

1.వర్ణము, ఇవర్ణము, ఉవర్ణము— అనగ ఆ, ఇ, ఉ. ఇట్లే షకారము, సకారము, దకారము— అనగ ష, స, క. ఇట్లే మిగిలిన వానిని కూడ గ్రహించాలెను. [4]

సూత్రము 5. చాపీత్యన్వాదేశకౌ ||

త్రిభాష్య:- చ, అపి ఇత్యేతౌ అన్వాదేశకౌ స్యాత్వామ్ | పూర్వాపేక్షయా అన్వాదేశ ఇత్యుచ్యతే | యథా — “అసదామాసిత్వం శప్ప” (6-3). “అతి వరేపి” (4-4) ||

చ, అపి | ఇతి | అన్వాదేశకౌ ||

మణిప్రభ:- చ, అపి — ఈ రెండు పదములు అన్వాదేశకములు. అనగ “పూర్వ సూత్రముందు లేక పూర్వవాక్యముందు చెప్పిన పదమును లేక పదములను, భావములను తర్వాత (అనగ అవి ప్రయోగింపబడిన) సూత్రము, లేక వాక్యములోనికి అనువృత్తి తెచ్చువానిని” అన్వాదేశకములందురు. కాగ చ, అపి అనునవి అట్టి పదములు.

సూత్రము 6-3 నందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునందలి “సకారము షకార మగును” అను భావమును ఆ సూత్రములోనికి తెచ్చును. అట్లే 4-4 లోని అపి అవగ్రహనంబు వచ్చును అను భావమును పూర్వ సూత్రమునుండి తెందు లోనికి తెచ్చును. కాగ చ, అపి ఈ రెండు అన్వాదేశకములు. [5]

సూత్రము 6. త్వధై వేతి వినివర్తకాధికారకావధారకాః ||

త్రిభాష్య:- తు, అథ, ఏవ — ఇత్యేతే శబ్దాః యథా క్రమేణ వినివర్తకాధికారకావధారకాః భవన్తి | యత్ర తు శబ్దాః పూర్వయతే తత్ర నివృత్తిః | యత్ర అథ శబ్దాః తత్రాధికారాః | యత్ర ఏవ శబ్దాః తత్రావధారణమితి వేదితవ్యమ్ | యథా — ఏవస్తురస్య (1-18); అథ సంహితాయామేక పాఠికావే (2-1); స్పర్శ వివైకీషామాదాద్యాదామ్ (14-3) | విశేషేణ నివర్తయతీతి వినివర్తకః | అధికరోతీతి అధికారః | అవధారయతీతి అవధారకః ||

తు, అథ, ఏవ | ఇతి | వినివర్తకాధికారకావధారకాః ||

మణిప్రభ:- తు శబ్దము పూర్వముందు చెప్పినది అనువృత్తము కావలెనని సేధించును. అథ శబ్దము అధికారవాచి | అట్లే ఏవ శబ్దము అవధారణవాచి |

అనగ "నిశ్చయముగ" అని చెప్పను. ఉదాహరణలు :
 ఏళః తు రస్యి (1-19). ఇచట తు శబ్దము పూర్వ సూత్రమునుండి వర్త, కార
 శబ్దముల అనువృత్తిని వారించినది. అగ్నే అధ వంహితాయాం.. . (5-1)॥
 ఇచట అథ శబ్దము అధికారవాచి. మరియు స్పర్శ ఏవై శేషా . (14-3) అను
 సూత్రమందలి "ఏవ" శబ్దము స్పర్శయే అను అవధారము-నిశ్చయమును
 చెప్పును. వినివ రతమనగ విశేషముగ నివారించునది, అధికరించునది అధి
 కారము. అవధారణ భావమును చెప్పునది అవధారతమనబడును. [6]

సూత్రము 7. వేతి వై భాషికః॥

త్రిభాష్య :- వా ఇత్యేవ శబ్దో వై భాషికో వై కల్పికో భవతి యథా -
 ముఖ నాసిక్య వా (2-50)॥

వా, ఇతి, వై భాషికః॥

మణివర్ణ :- "వా" అను శబ్దము తత్పూర్వమందు చెప్పిన విషయమునకు
 వికల్పితము చెప్పును విభాషా ఏవ వై భాషికః॥ అనగ పూర్వమందు చెప్పిన
 విషయము కొన్ని స్థలములందు ప్రవర్తించును ఒకప్పుడు ప్రవర్తించక
 పోవచ్చును. ఉదా : ముఖనాసిక్య వా (2-50) సూత్రమందలి వా శబ్దము
 నాసిక్య వర్ణములు ముఖము ద్వారా ఉచ్చరింపబడవచ్చును, ఉచ్చరింపబడక
 పోవచ్చును— అని తెల్పును లేక ఆ రెండింటి ద్వారా కూడ వర్ణింపవచ్చును.
 "మరియుక విధముగ కూడ" అను కర్థమును "వా" తెలియజేయును. [7]

సూత్రము 8. నేతి ప్రతిషేధకః॥

త్రిభాష్య :- "న" ఇతి శబ్దః ప్రతిషేధకః భవతి యథా— న ముమ
 మ్నాఽగ్నిః (13-15) ఇతి॥

న, ఇతి, ప్రతిషేధకః॥

మణివర్ణ :- "న" అను శబ్దము పూర్వమందు చెప్పిన విషయమును ప్రకృ
 తమున నిషేధించును. అనగ ఇది నిషేధ వాచకము. న ముమమ్నాఽగ్నిః

(13-15) సూత్రమున మునుము, అగ్ని ఇత్యాది వదములందలి వకరమునకు పూర్వమందు చెప్పిన, ఇత్వము ఇవట రాదు అని నిషేధించుచున్నది [8]

సూత్రము 8. ఆయామో దారుణ్యమణుతా ఖస్యేత్యుచ్చైః కరాణి శబ్దైః.

త్రిభాష్య:- ఉచ్చైరుదాత్తః (1-38) ఇత్యుక్తమ్. తదర్థమిదమారభ్యతే. లోకవద్యాద్భుచ్చికోచ్ఛారణ పృథివీధార్థమ్. ఆయామః గాత్రాదాం దైర్ఘ్యమ్. దారుణ్యం స్వరస్య కరినతా. అణుతాఖ్య గరివివరస్య సంవృతతా. ఏతాని సాధనాని "శబ్దస్య ఉచ్చైః కరాణి" శబ్దముచ్చైః ఉదాత్తం కుర్వన్తిత్యర్థః. ఉచ్చశబ్దముచ్ఛారయతా ఏకత్వ కర్తవ్యమితి విధిః. ఉచ్చైః కుర్వన్తితి ఉచ్చై కరాణి.

ఆయామః, దారుణ్యమ్, అణుతా, ఖస్య, ఇతి, ఉచ్చైః కరాణి, శబ్దస్య.

మణీప్రభ :- పూర్వమందు ఐదు సూత్రములలో శాస్త్రమందు వర్ణయోగింప బడు కొన్ని సాంకేతిక వదములు, వినియోగము, వ్రయోజనములు వివరింప బడినవి. ఇక నిపుడు ఉదాత్తాది భిన్న స్వరములను వలకుటయందు మన అవయవ విన్యాసమును చెప్పుచున్నారు.

ఉచ్చైరుదాత్తః (1-38) అని సూత్రము. కనుక ఉదాత్త స్వరము వలకుటకు గాత్రాది భాగములనెట్లు సవరింపవలెనో ఈ సూత్రమున వివరించు చున్నారు.

ఖస్య=గొంతుక యొక్క. అవగ గళ వివరమందలి అవయవ భాగముల యొక్క. ఆయామ, దారుణ్య, అణుత అమ లక్షణములు ఉదాత్త స్వరమును వలకుటయందు దోహదపడుచున్నవి.

ఆయామము ! గొంతుకయందలి కండరములను సాగదీయుట-దీర్ఘములుగ చేయుట.

దారుణ్యము ! పై విధముగ సాగదీసిన కండరములను అట్లే బిగించి యుంచుట.

అనుత : కంఠరములను సాగదీసి, బిగించి యుంచగ, అవి దగ్గరగ తూడుకొని యుండును, అనగ వాటిమధ్య సహజముగనుండు దూరము తగ్గి అవి పండు చితములు (దగ్గరగ) అగును. ఈ విధముగ వానిమధ్య నుండు వైశాల్యము తగ్గి అనుత్వము నొందును. ఇది అనుత ఈ విధముగ గొంతుయందలి నాద తంత్రులను సవరించినచో అందుండి వెలువడు ధ్వనిని ఉదాత్త ధ్వని యనియు, అ స్థితిని ఉదాత్తస్థితి అని అందురు. కాగ “అయామ, దారు వ్యానుతలు శబ్దమునకు ఉదాత్తమును కల్పించును” అని సాహిత్యము.

[9]

సూత్రము 10. అన్వవసర్గో మార్దవమురుతా ఖస్యేతి సీచై : కరాణి॥

త్రితావ్య :- సీచై రనుదాత్తః (1-38) ఇత్యుక్తమ్! అన్వవసర్గః గాత్రాణాం విప్రుతా మార్దవం స్వరస్య స్నిగ్ధతా ఖస్య ఉరుతా కంఠస్య హ్రూణా ఇత్యేకాని సాధనాని శబ్దస్య సీచై : కరాణి, శబ్దం సీచై రనుదాత్తం కుర్య న్ని త్యర్థః! సీచ శబ్దముద్వారయతా ఏతత్కర్తవ్యమితి విధిః! సీచై : కుర్య న్నితి సీచై : కరాణి॥

అన్వవసర్గః మార్దవమ్! ఉరుతా ఖస్య ఇతి సీచై : కరాణి॥

మణిప్రభ :- పూర్వము ఉదాత్త స్వరమును పలుకుటకు గాత్రము నెట్లు నరిచేయవలెనో చెప్పిరి. ఇకనిపైడు అనుదాత్తస్వరమును పలుకుటకు గాత్ర ముందలి నాదతంత్రులనెట్లు సవరించవలెనో చెప్పుచున్నారు. ఇది పూర్వము చెప్పిన విధానమునకు వ్యతిరేకముగ నుండును. కాగ— అన్వవ సర్గ, మార్ద వము, కంఠముందలి ఉరుతా— ఇవి అనుదాత్తమును పలుకుటయందు సహకరించును.

అన్వవ సర్గమనగ గొంతును సడలించి విశాఖముగ చేయుట. పూర్వమందువలె బిగించి సాగదీయరాదు.

మార్దవమనగ మృదువుగ నుండుట. నాదతంత్రులను సాధ్యమైనంత స్వేచ్ఛగ వదులుచేసి యుంచవలెను. అట్లు చేయుగ నాదతంత్రుల మధ్య దూరము ఉరుతా విప్రుతముగ, అధికముగనగును. అట్టి స్థితిలో కంఠము నుండి

బయల్పైదలు ధ్వని, పూర్వ సూత్రమందు చెప్పిన ధ్వనిని విలక్షణముగ వ్రాలుదురు దానిని అనుదాత్త స్వరమందురు కనుక అనుదాత్తమును వ్రాకువ్యక్తి తన కంఠమందలి వాదతంత్రుల ని విధముగ వవరింపవలెను

ఉద్రైః కరాణి అనగ స్వరమును మీదకు ఊర్ధ్వ భాగమునకు ఉత్తీప్రము చేయునని ఆర్థము అట్లే నిలెః కరాణి అనగ స్వరమును (శబ్దమును) అవక్షిప్తము (దిగువ వైపుగ) చేయుననని భావము ఉత్=మీదుకు, ఎగువకు, క్షిప్=ఎగురుట, పోవుట ఉత్క్షిప్తము అవ=కిందకు, క్షిప్=ఎగురుట అనగ దిగువకు పోవుట, క్రిందుగ వడుట అవక్షిప్తము [10]

సూత్రము 11 మన్ద్ర మధ్యమ తారాణి స్థానాని భవన్తి॥

ప్రతిభాష్య - మంద్రం, మధ్యమం, తారం చేత్యేకాని స్థానాని భవన్తి॥ మన్ద్రమితి ప్రథమమ్॥ మధ్యమితి ద్వితీయమ్॥ తారమితి తృతీయమ్॥ ఛిషాం స్థానానాం ప్రయోజన ముత్తరత్ర వక్ష్యతే॥

మన్ద్రమధ్యమ తారాణి స్థానాని భవన్తి॥

మణిప్రభ - ఇంతవరకు ఉదాత్తానుదాత్తస్వరములను వలుకుట గూత్రము నెట్లు సరిచేయవలెనో చెప్పబడినది. ఇప్పుడు మన కంఠవాళమునుండి వెల్వడు శబ్దమును భిన్న స్థాయిలలో వెలువరించునపుడు దాని నే విధముగ విభజించవచ్చునో ఇప్పుడు చెప్పుచున్నారు

మంద్రస్థాయి, మధ్యమస్థాయి, తారస్థాయి॥

తారస్థాయి అనగ ఉదాత్త స్థాయిలో బిగ్గరగ వలుకుట

మధ్యమస్థాయి అనగ స్వరిత స్థాయిలో-బిగ్గరగను కాదు- అట్లని అల్పధ్వని కాని మామూలు స్థాయిలో వలుకుట ఇక మంద్రస్థాయిలో అనగ అనుదాత్త స్థాయిలో నెమ్మదిగ, మృదు మధురంగ లోగొంతుకతో వలుకుట ఈ వివరణము సుఖముగ అర్థము చేసికొనుటకు చెప్పితిమి కాని నిజమునకు ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితములు మూడింటిని, ఈ త్రివిధ స్థాయిలలోను వలుకవచ్చును

ఈ విధముగ పూర్వముగ శబ్దము ఈ మూడు స్థాయిలలో వెలువడును.

సూత్రము 12. తత్తైక వి శతీర్యమాః॥

తిథాప్య :- విశాని స్థానాని తేషా మిత్యపేక్షయా మాహ। తేషు త్రిషు స్థానేషు “ఏక వింశతీర్యమాః” స్వరా భవన్తి। తేషాం యమానాము త్తరత్ర ప్రయోజనం వక్ష్యతే॥

తత్ర, ఏకవింశతిః, యమాః॥

మణివృథ :- తత్ర పూర్వమందుచెప్పిన మంద్ర మధ్యమతార స్థాయిలలో (స్థానములందు) ఏక వింశతిః=ఇరువది యొకటి, యమాః=యమా నామక స్వరములు (ధ్వనులు) ఉత్పన్నమగును.

సాధారణముగ యమ వర్ణమనగ అదే వర్ణమును రెండుసార్లు వచ్చినచో, అందు అగమముగ వచ్చిన వర్ణమును “యమ” వర్ణము అందురు. యమ అనగ కవలి అని అర్థము. ఇచట-ఈ సూత్రమందలి “యమ” వదము సాం కేతికము. ఇది స్వరములకు సంబంధించినది. పూర్వము చెప్పిన మూడు స్థానములలో, ప్రతిదానియందు న ప్ర స్వరములు చొప్పున, మొత్తము ఇరు వది యొక్క స్వరములు వుట్టును. ఈ ప్ర స్వరములకే యమఅని పేరు. వీనిని తర్వాత అధ్యాయములో (23-14) వివరించుచున్నాము. [12]

సూత్రము 13. ఋగ్వీరామః పదవిరామో వివృతివిరామస్సమాన పద వివృత్తి విరామ స్త్రిమాత్రో ద్విమాత్ర ఏక మాత్రోఽర్ధమాత్ర ఇత్యాను పూర్వ్యేణ॥

తిథాప్య :- ఋగ్వీరామాదయః త్రిమాత్రాదికాం యథా క్రమం భవన్తి। యథా - “ఉభావావస్య సాతయే హువే వామ్” ఇతి ఋగ్వీరామః। “ఇషేత్వా ఊర్జేత్వా” ఇతి పద విరామః। “న ఇధానః, త ఏనమ్, తా అస్మాన్” ఇతి వివృత్తి విరామః। “ప్ర ఉగమ్” ఇతి సమాన పద వివృత్తి విరామః। ఋచి విరామో ఋగ్వీరామః। పదస్య విరామో పద విరామః। పదధ్వయ వివృత్తే నిరామః వివృత్తి విరామః। శిష్టాయామస్య విశేష ఉక్తః -

హృస్వాదిర్వత్సాను స్పృతిరస్తే వత్సానుసారిణీ।

పాకవత్కుభయ హ్రస్వా ద్విర్వమధ్యా విపీలికా॥

మాత్రికా వత్సాను స్పృతిస్తథా వత్సాను సారిణీ।

పాదోనా స్వాత్ పాకవతీ పాదమాత్రా విపీలికా॥ ఇతి॥

సమానం చ తత్పదం చ సమానపదమ్। ఏకపదమిత్యర్థః। సమానపదే వివృత్తిః సమానపద వివృత్తిః, తస్మాత్ విరామః సమానపద వివృత్తి విరామః। తిస్రో మాత్రా యస్యాసౌ “త్రిమాత్రః”। ద్వే మాత్రే యస్యాసౌ ద్విమాత్రః। ఏకమాత్రా యస్యాసౌ ఏకమాత్రః। అర్థం మాత్రా యస్యాసౌ అర్థమాత్రః॥

ఋగ్విరామః, వదవిరామః, వివృత్తి విరామః, సమానపద వివృత్తి విరామః, త్రిమాత్రః, ద్విమాత్రః, ఏకమాత్రః, అర్థమాత్రః? ఇతి, ఆనుపూర్వ్యేణ॥

మణివృత్తః.- ఇప్పుడు వేదాధ్యయనము చేయునపుడు ఋక్కునకు ఋక్కునకు మధ్య కొంత విరామముండవలెను. అట్లే ఋక్కు పాదమునకు పాదమునకు మధ్య విరామముండవలెను పాదమందు కూడ, వదమునకు వదమునకు నడుమ విరామముండవలెను. వదమందు వర్ణమునకు వర్ణమునకు నడుమ విరామముండవలెను. ఈ సూత్రమున ఇట్టి విరామ కాలములను గూర్చి చెప్పుచున్నారు.

ఋక్కునకు ఋక్కునకు మధ్యనుండు విరామమును ఋగ్విరామమందును. ఇది త్రిమాత్రా కాలికము. పాదద్వయ మధ్యనుండు విరామమును పాద వివృత్తి (విరామము) అందును. ఇది ద్విమాత్రా కాలము. రెండు వదముల మధ్యనుండు విరామమును వద విరామమందును ఇది మాత్రా కాలికము. ఇక వదమందు వర్ణముల మధ్యనుండు విరామము “సమానపద వివృత్తి” అనబడును. ఇది అర్థమాత్రా కాలికము. ఈ విధముగ, వ్యవధానమును చూపించుచు చేయు వేద వకనము స్పష్టముగ మధురముగ నుండును.

సూత్రము 14. యద్యజ్ఞానాంతం యదుచాపి దీర్ఘం, సంయోగ
పూర్వం చ తథాను నాసికమ్, ఏతాని సర్వాణి
గురూణి విద్యాత్, శేషాణ్యతోఽన్యాని తతో లమాని॥

త్రివిధావ్యక్తి:- వ్యంజనాంతం యదక్షరమ్, వ్యంజనమస్తేయవ్యక్తత్యంజ
నాంతమ్, యదుచాపి దీర్ఘం అక్షరం, సంయోగపూర్వం చ యదక్షరం, సం
యోగాత్ పూర్వం సంయోగి పూర్వమ్, తథా అనునాసికమ్, సాను నాసికం
యదక్షరం, ఉక్తారి ఏః ని న్యూణి అక్షరాణి గురూణి, విద్యాత్ జాన్వీయాత్,
యథా— వ్యంజనాంతమ్— మాతేవ పుత్రమ్, యథా దీర్ఘం— తేజేఽధిపత
యః, యథా సంయోగి పూర్వం— అత్మావమ్, యథా అనునాసికం—
విః శత్రై స్సాహ, శేషాణ్యతోఽన్యాని అత ఏభ్య గురుభ్యః శేషాణ్యన్యాని
అక్షరాణి, తతః అనంతరమ్, లమాని విజాన్వీయాత్, శేషాణి కాన్వీత్యా శంక్య
ఉత్తర క్లోకేన వివృతోతి॥

యత్, వ్యంజనాంతమ్, యత్, ఉ, చ, అపి, దీర్ఘమ్, సం
యోగి పూర్వమ్, చ, ఉదా, అనునాసికమ్, ఏతాని, సర్వాణి,
గురూణి, విద్యాత్, శేషాణి, అతః, అన్యాని, తతః, లమాని॥

మణిప్రభః ఇవిధు ఈ సూత్రముచే అక్షరములలో గురు సంజ్ఞ కలిగిన
వానిని వివరించుచున్నారు :

వ్యంజనమునంతముందు గల్గిన అక్షరము గురువు. ఉదా : రామమ్, ఇందు “మమ్” గురువు సహజముగ ద్విమూల కాలికోచ్చారణ గల్గిన అక్షరము గురువు ఉదా : రా, మా, “సంయోగమునకు పూర్వమందున్న అక్షరము గురువు. అత్మా, అర్యమః. ఇందు “అ” గురువు అనునాసికమును గల్గిన వర్ణము కూడ గురువగును. ఉదా : వింశత్రై, అంబోదరః, ఇందు విం, అం— ఇవి గురువులు. ఈ విధముగ పైన చెప్పిన వర్ణములు హ్రస్వము లైనను, ఉచ్చారణకాల పరిగణనందు ఛందస్సులో గురువులుగనే గ్రహించబడును. ఇక మిగిలిన వర్ణములు లఘువులు. అనగ లఘు సంజ్ఞకములు. ఇంకను స్పష్ట ప్రతిపత్తికొరకై లఘుసంజ్ఞ గల్గిన వర్ణములను ఈ క్రింది సూత్రమున వివరించుచున్నారు.

సూత్రము 15. అవ్యంజనాన్తం యద్ద్యస్య మసంయోగప
యత్, అననుస్వార సంయుక్తమేతల్లఘు ని
(ఏతల్లఘు నిక

త్రిశాష్ట్యః:- అవ్యంజనాన్తం యదక్షరం, యత్ శ హ్రస్వం,
అసంయోగపరం, యదననుస్వార సంయుక్తం, ఏతత్ సర్వమక్షర
నిబోధక శాసిత్యమ్। యథా— మదుదయనాః ఇత్యాది। వ్యం
యస్య తద్వ్యంజనాన్తమ్। న వ్యంజనాన్తం అవ్యంజనాన్తమ్। న
వరః యస్మాత్ తత్ సంయోగపరః। న సంయోగ పరం అసంయో
గ అనుస్వారేణ సంయుక్తం అనుస్వార సంయుక్తమ్। న అనుస్వార
త్తం అననుస్వార సంయుక్తమ్॥

ఇతి త్రిశాష్ట్యరత్నై పౌతిశాఖ్య వివరణే

ద్వావింశోఽధ్యాయః॥

అవ్యంజనాన్తమ్, యత్, హ్రస్వమ్, అసంయోగ పర
యత్, అననుస్వార సంయుక్తమ్, ఏతత్, లఘు, ని
(ఏతల్లఘు నిబోధత)॥

మణిప్రభ:- ఈ సూత్రముచే “లఘు” సంజ్ఞకములగు వర్తముల
రించుచున్నారు.

హ్రస్వము ఏకమాత్ర శాలికొచ్చారణ గలది. కనుక అది
మరియు ఆ హ్రస్వము వ్యంజన మంతమందు లేకుండ యుం
మరియునది అనుస్వారతో కూడి యుండరాదు. అట్టి వర్తములు అ
కప్పులగునని తెలిసికొనుడు.

సూత్రమందలి “ఏతల్లఘు నిబోధత” అను ద్వ్యర్థ త్రి అధ్య
సమాప్తిని సూచించును.

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు

త్రిశాష్ట్య రత్నానుసారము వేదలోచనామక

సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణిప్రభ”

అను అంధ్ర వివరణమున ఇరువది రెండవ అధ్యాయము.

సమాప్తము.

వర్ణ విశేషోత్పత్తి విధానము :

సూత్రములు-24.

సూత్రము 1. అధవర్ణ విశేషోత్పత్తిః॥

త్రిభాష్య:- అధీత్యయమధికారః। వర్ణానాం “విశేషోత్పత్తిః” ఉచ్యతే, ఇత్యేతదధిక్వతం వేదితవ్యమిత ఉత్తరం యద్యజ్ఞాదుః। వర్ణానాం విశేషః వర్ణ విశేషః తవ్య ఉత్పత్తిః, సా తథోక్తా।

అథ, వర్ణ విశేషోత్పత్తిః॥

మణిప్రభ:- అథ అనునది అధికార వాచకము. కాగ వర్ణముల విశేషము లను, వాని యుత్పత్తినుద్దేశించి ఈ దిగువ సూత్రములలో చెప్పబడుచున్న దని భావము। [వర్ణ విశేషాదాముత్పత్తి రధిక్వతా వేదితవ్యా] — ఇతి వైదికభరణ వ్యాఖ్యాని [1]

సూత్రము 2.

అనువృదానాత్సం సర్గాత్, సానాత్కరణ విన్యయాత్ ।

జాయతే వర్ణవై శేష్యం, పరిమాణాచ్చ పంచమాదితి॥

త్రిభాష్య:- అనువృదానాదిభిః పంచభిః కరణైర్వర్ణానాం “వై శేష్యం” జాయతే। అకారవ్యతాపత్ — “అనువ్రదానం నాదః। సంసర్గః కంఠే, స్థానం హనూ। కరణ విన్యయః కిష్టా। విన్యయః నామ విన్యాసః। పరిమాణం మాత్రాకాలః। ఏవం సర్వ వర్ణానాం బోధవ్యమ్। విశేషస్య భావో వై శేష్యమ్। వర్ణానాం వై శేష్యం వర్ణ వై శేష్యమ్॥

అనువ్రదానాత్ । సంసర్గాత్, స్థానాత్, కరణ విన్యయాత్ ।

జాయతే వర్ణవై శేష్యమ్। పరిమాణాత్ । చ, పంచమాత్, ఇతి॥

మణిప్రభ:- ఇప్పుడు ఈ భిన్న వర్ణముల యొక్క ఉత్పత్తి నిమిత్తములు, ఉత్పన్న వర్ణములయొక్క ఉద్భావణ కాలము మొదలగునవి వివరింపబడుచున్నవి.

నిమిత్తములు భిన్నములగుచో ఉత్పన్నములగు వర్ణములు కూడ భిన్నములగును. స్థాన, కరణ, ప్రయత్నము ప్రదానములలో వస్తు, మార్పులనుసరించి వర్ణ స్వరూపము మారును. ఇదియే వర్ణవైశేష్యము దీనినె వర్ణవైవిధ్యమనుచున్నాము. ఉదాహరణకు ఆకారమును పరిశీలించి దీనిని 1. అనుప్రదానము నాదము. 2. సంసర్గ కంఠమునందు జరుగును 3. స్థానము హనువులు, 4 కరణ విన్యాయము ఓష్ఠములు. ఇది ఆకారోత్పత్తి క్రమము. ఇక ఆకారమునకు ఉచ్చారణ కాలము మాతృకాలము. ఇది విఘ్నముగ న్రతి వర్ణమునకు నిమిత్త కారణములు మారును. ఉచ్చారణకాలమే కూడ ఏకమాత్ర, ద్విమాత్ర, అర్థ మాత్రలుగ నుండును. పుత్రమునః త్రిమాత్రా కాలము.

ఈ విధముగ, ద్వితీయాధ్యాయమున చెప్పిన అనుప్రదానాది నిమిత్తములకు ఇరువది రెండవ అధ్యాయమున చెప్పిన రూపాన్యత్వము నుండి శించి కారణత్వమును గ్రహించవలెను. [2

సూత్రము 3. వర్ణ వృత్తశృట్టో వాచ ఉత్పత్తిః॥

త్రిభాష్య :- వృత్తః మిశ్ర ఇత్యర్థః॥ వర్ణమిశ్రః శబ్దః వాచః వాక్యస ఉత్పత్తిః ఉపాదానకారణం భవతి॥ వర్ణవృత్త ఇతి కిం? దుష్టుభ్యాది శబ్ద నాం వాక్యకా మాభూదితి॥

వర్ణవృత్తః! శబ్దః! వాచః! ఉత్పత్తిః॥

మణిప్రభ :- వర్ణ వృత్తః = వర్ణములతో కూడినట్టి, శబ్దః = ధ్వని (వచము వాచః = వాక్యము యొక్క, ఉత్పత్తిః = ఉత్పాదకము అగుచున్నది.

వర్ణ సముదాయముతో కూడిన శబ్దము — అనగ ఎద సముహము — వాక్యోత్పత్తికి మూల కారణమగుచున్నది. “వర్ణ సముదాయముతో కూడి శబ్దము” అని చెప్పుటచే భేరి, దుందుభి, మృదంగము మొదలగు వానివల పుట్టు శబ్దము వాక్యమునకు కారణము కాద”ని తెలియవలెను. దుందు మొదలగువాని శబ్దమందు వర్ణ విశ్లేషణమునకు అవకాశము లేదు కద, [3

సూత్రము 4. సప్తవాచ స్థానాని భవన్తి॥

త్రిభాష్య :- వాచః సప్త స్థానాని భవన్తి॥ తాని ఉత్తరే సూత్రే వక్ష్యః

యైర్వాక్ ప్రయుజ్యతే, యశ్చింత్య తిష్ఠతి, తత్ స్థావరమ్ | తాని యథా క్రవ్యః |
ముద్గాహరిష్యామః ||

సప్త వాచః | చానిభవన్తి |

మఠీప్రథ :- చాక్ జనగ శబ్దము (ధ్వని) న్నాభి స్థావరమునుండి బయల్దేరిన
యీ వాక్కు ముఖ గోళమునుండి వర్ణ రూపమన బయటపడుటకు ముందు
సప్త స్థావరములను దాటుచున్నది. అట్టి ఒక్కొక్క స్థావరమందుండునపుడు
అది ఒక్కొక్క స్థాయిలో భాసిందును. ఇట్టి భిన్న స్థాయిలకు కాళణములగు
స్థావరములు ఏడు ఉన్నవి చానిని ఈ ద్విగుణ సూత్రములో చెప్పుచున్నారు.

[4]

సూత్రము 5. ఉపాంశు, ధ్వాన, నిమదోపల్లి మన్ద్రమ్ మధ్యమ
తారాణి |

త్రిభాష్య :- ఉపాంశు ఇతి ప్రథమం వాచః స్థావరమ్ | ధ్వానః ఇతి ద్వితీ
యమ్ | నిమదః ఇతి తృతీయమ్ | ఏవమిక్తరాశ్యవి నామతః సప్త తాని
స్థానాని జానియాత్ | ఉచరితనం సూత్రమారభ్య ప్రత్యేకమేషాం స్థానానాం
లక్షణం వక్ష్యతే |

ఉపాంశు, ధ్వాన, నిమద, ఉపల్లిమత్, మన్ద్ర, మధ్యమ, తారాణి ||

మఠీప్రథ :- 'హర్ష సూత్రమందు వాగుచ్ఛారణ స్థావరములు ఏడు కలవని
చెప్పిరి. అవి క్రమముగ 1 ఉపాంశు, 2 ధ్వానము, 3 నిమదము, 4 ఉపల్లి
మత్, 5 మన్ద్రము, 6 మధ్యమము, 7 తారము— అనునవి ప్రథమాది
స్థాయిలు. ఈ క్రింది సూత్రములలో నొక్కొక్కదానిని వివరించెదము. [5]

సూత్రము 6. కరణవదశ్చైవమమనః ప్రయోగముపాంశుశు ||

త్రిభాష్య :- కరణవత్ ప్రయత్నవదిత్యర్థః | నాస్తి శబ్దో ధ్వని రస్మిన్
ఇత్యశబ్దమ్ | మనసా ప్రయోగః | మనః ప్రయోగః | నాస్తి మనః ప్రయోగో
అస్మిన్నీతి అమనః ప్రయోగమ్ | వాచః స్థావరమీద్యుతం ఉపాంశు ఇత్యుప

దిగ్యతే: తత్ర కరణపదితి తూష్టిం భావ నివృత్త్యర్థః॥ అశబ్దమితి శబ్దస్యాత్మ్య
ప్రాల్పకార్యః॥ అమనః ప్రయోగ మిక్యదాత్తాదీనాం సాంకల్పిక ప్రతిషేదార్థః॥

కరణవత్, అశబ్దమ్, అమనః ప్రయోగమ్, ఉపాసకః॥

మణివ్రత - కరణవత్ = కరణమనగ ప్రయత్నము ద్వారాని కల్గినట్టియు
అశబ్దమ్ = అత్యప్రాల్పమగు ధ్వనిని గల్గినట్టియు అమనః ప్రయోగమ్ = ఉదా
త్తాదుదాత్త స్వరీకాది స్వర సంకల్పము లేనట్టి వాక్కు. ఉండు స్థానమేది
కలదో దానినె ఉపాసక అందురు అనగ ఈ స్థాయిలో వాక్కు కేవలము
మనస్సునందె యుండి విస్మించబడుదును అట్లని వాక్యోత్పత్తికి ప్రయ
త్నము లేదనుకొనరాదు వాగుచుపరిపలకును కాని ఆస్థితిలో మాత్రమిది
అశబ్దమై (ధ్వని రహితమై), అమనః ప్రయోగమై భాసించును

శ్రుతినిష్ఠుడు దళ సార్థక్యమును చూచుచు కరణవత్ అని చెప్పుటచే
తూష్టి భావము వారింపబడెను అశబ్దమనగ అల్ప శబ్దమని భావమే కాని
శబ్దరాహిత్యము కాదు అమనః ప్రయోగమని చెప్పుటచే ధ్వని మును స్థాన
మును చేరలేదని తెలియును ఈ విధముగ ఉపాసక స్థాయి విధాపించ
బడినది

[6]

సూత్రము ? అక్షర వ్యంజనానామనుపలబ్ధి ధ్వానః॥

ప్రతిభాష్య - అక్షరాణి స్వరాః॥ అక్షరాణాం వ్యంజనానాం చ అనుపలబ్ధిః
ధ్వానః నామ ద్వితీయం వాచః స్థానమ్॥ ఉపాసక అక్షరే అవ్యనుప లబ్ధా
నత్యాం పునరవ్యవసం శబ్దోపలబ్ధి విధానార్థమ్॥ అక్షర వ్యంజనానాం లేచగ్రహణ
మర్తిభ్యార్థం అత్యప్రాల్పమపలబ్ధి రిత్యర్థః॥ అన్యేభ్యామః అక్షర వ్యంజనానాం
విసర్జనీయా దీనా మనుపలబ్ధిరితి॥

అక్షర వ్యంజనానామ్, అనుపలబ్ధిః, ధ్వానః॥

మణివ్రత - ఈ మాత్రముచే రెండవదియుగు ధ్వానమును స్థానమును విస
రించుచున్నాడు

అక్షర వ్యంజనానామః=వ్యంజనములు, వ్యంజనములయొక్క, అనువంబిః= అబ్ది లేకుండుట, అనగ అబ్ది ఎవఱు కలుగదో, అ స్థాయిని ధ్యానః= ధ్యానము అని అందురు కాగ వాక్కు ఉపాంత స్థాయిని వాటి పైకి వచ్చినపుడు ఉత్ స్థితిలో శబ్దము వినిపించును అయితే అవి వ్యంజనములో, వ్యంజనములో, అని తెలియు అవశ్యకముండదు పూర్వముందు చెప్పిన ఉపాంత స్థాయి యందు శబ్దమే వినిపించును కాని ధ్యాన స్థాయిలో శబ్దము వినిపించును కాని, అది ఈ యీ వర్తములతో కూడినదని వ్యవస్థముగ గ్రహించునవశ్యకముండదు అట్టి స్థాయియే “ధ్యానము” అను రెండవ స్థానము. ధ్యానము=ధ్యని మాత్రము గనె తెలియజేయుటది [7]

మాత్రము ౪ ఉపలబ్ధిర్నిమదః॥

త్రిధావ్య - అక్షర వ్యంజనానామువంబిః నిమదః నామ తృతీయం వాచః సావం భవతి॥

ఉపలబ్ధిః నిమదః॥

మఠివగ్రథ - పూర్వము చెప్పిన ప్రథమ, ద్వితీయ స్థాయిలందు, అక్షర వ్యంజనముల వ్యవస్థ ప్రతిపత్తి విర్బడదు కాని అ వాక్కు లంకను ఉత్తమముగ వస్తునపుడు ఉత్ స్థాయిలో అక్షర వ్యంజనములను వ్యవస్థముగ బోధించునవశ్యకము అట్టి వ్యవస్థను సాంక్షికుని స్థాయిని “నిమదము” అని అందురు. వాక్కులయొక్క వస్త్ర స్థాయిలలో నిది మూడవది అగును ఈ మూడు స్థాయి లతోని వాక్కు వక్తకె తెలియును శ్రోతకు మాత్రము తెలియదు అని గ్రహించవలెను [8]

సూత్రము ౪ స శబ్దమువద్దిమత్॥

త్రిధావ్య - అక్షర వ్యంజనానాం స శబ్దం ఉపలబ్ధిః “ఉపద్దిమత్” నామ చతుర్థం వాచః స్థావం భవతి॥

స శబ్దమ్ ఉపద్దిమత్॥

మఠివగ్రథ - స శబ్దమునగ శబ్దములచే విసమిది, ఇది ఈ అక్షరమును రీతిని

గ్రహంబడు వాక్కు కాగ ఉపాంత, ధ్యాస నిమదసె యిలలో వాక్కు పక్షకు మాత్రమే గోచరమగును శ్రోతకు వినిపించదు కాని ఈ వాల్మీకి యగు "ఉపబ్ధివత్ స్థావమును చేరిన వాక్కు శ్రావ్యమై శోతకు గ్రహ యోగ్యమగును

తృతీయమగు నిమద స్థాయినుండి ఉద్భవముగ వోవు వాక్కు ఒక ప్రత్యేక స్థాయిలో అక్షర వ్యంజన ౨ వృత్త గల్గి శ్రావ్యమై శోతకు గ్రహ యోగ్యమై యుండును అట్టి ఈ స్థాయిని * బ్ధివత్ అని అందురు ఇది సప్త స్థాయిలలో నొల్లవది॥ [9]

సూత్రము 10 ఉరస మన్ద్రమ్॥

త్రిభాష్య - యత్ర ఉరస స్థానే ప్రయోగ ఉపలభ్యతే తత్ మన్ద్రం నామ చంచలం వాచః స్థావమ్॥

ఉర ౪౧ మన్ద్రమ్॥

మణిప్రభ - ప్రయోగింబడిన వాక్కు ఉపబ్ధివత్ స్థాయిని దాడి శ్రవముగ ఉరస్సును చేరును అచటకు చేరిన ధ్వని మన్ద్రముగ వినిపించును కనుక అ స్థాయిని మన్ద్ర స్థాయి అని చెప్పరి ఇది బదవ స్థాయి

సూత్రము 11 కంఠే మధ్యమమ్॥

త్రిభాష్య - యత్ర కంఠే స్థానే ప్రయోగ ఉపలభ్యతే తత్ మధ్యమమ్ నామ చంచలం వాచః స్థావమ్॥

కంఠే ౪౨ మధ్యమమ్॥

మణిప్రభ - మన్ద్ర స్థావము నుండి బయటికి వచ్చిన వాక్కు శ్రవముగ కంఠ మును ప్రవేశించును అట్టి స్థితిలో వాక్కు సౌమాన్య స్థితిలో వినుటకు సుఖ కరముగ మృదువుగ నుండును కనుక అట్టి స్థాయిని మధ్యమ స్థాయి అని చెప్పరి ఇది సప్త స్థాయిలలో ఆరవస్థాయి [11]

సూత్రము 12 శిరస తారమ్॥

త్రిభాష్య - యత్ర శిరస స్థానే ప్రయోగ ఉపలభ్యతే తత్ తారం నామ

సప్తమం వాచః స్థానమ్ | ఏతేష్వాదితః చతుర్థాం యజ్ఞాదిషు వ్రయోగః |
మద్భ్యం ప్రాతఃప్రవనే వ్రయుజ్యతే | మధ్యమం మాధ్యస్థినే సవనే | తారం
తృతీయే సవనే | శిజా చైవం వక్ష్యతి—

ప్రాతః పరీన్నిత్య మురః స్థితేన స్వరేణ శార్దూలఋతోవమేన |

మాధ్యందినే కంఠగతేన చైవ చక్రాహ్వనంకూజిత సన్నిభేన |

తారం తు విద్యాత్ప్రవనే తృతీయే, శిరోగతం తచ్చ సదా వ్రయోజ్యమ్ |

మయూర హంసాన్యభృత స్వనానాం తుల్కేన నాదేన శిరః స్థితేన |

శిరసి, తారమ్ ||

మడివ్రథ :- శిరస్సువందు తారస్థాయి. కంఠస్థానమునుండి శబ్దము క్రమముగ శిరస్సును చేరును. అప్పుడు వినిపించు ధ్వని తారస్థాయి యందున్నదని తెలియవలెను. ఇది వాక్కుయొక్క సప్త స్థాయిలలో చివరిది. తారస్థాయిని చేరిన ధ్వని మిక్కిలి ఉచ్చ స్వరముగ నుండును.

యజ్ఞ యాగాదులందు చేసెడి మంత్రోద్భారణ పర్యవసానములలో చెప్పిన శాల్మ స్థాయిలలో - అనగ ఉపాంత, ద్వాన, నిమద, ఉపబ్లిమత్-స్థాయిలలో నుండును. ఇక ప్రాతః సవనమందు మంత్రములను మంద్రస్థాయిలో వల్కవలెను. మాధ్యందిన సవనమందు మధ్యమ స్థాయిలో గావము చేయవలెను. ఇక తృతీయ సవనమందు ఋక్కులను, యజస్సులను కూడ తారస్థాయిలో పఠించవలెను.

ఈ విషయమునే శిజాకారులు గూడ చెప్పిరి. వారి వాక్కులలో “ప్రాతః సవనమందు శార్దూల ఋతోవమగు స్వరముతో మంత్ర పఠనము చేయవలెను. అనగ మంద్రస్థాయిలో జరుగవలెను. మాధ్యందిన సవనమందు చక్రవాక పక్షుల కూజితములను బోలుదు కంఠ స్థానము నుండి మధ్యమ స్థాయిలో మంత్రపఠనము చేయవలెను. ఇక తృతీయ సవనమందు మయూర, హంసలవలె స్థిరమగు నాదముతో శిరః స్థానమునుండి తారస్థాయిలో మంత్ర గావము చేయవలెను.

ఈ విధముగ వాక్కుయొక్క సప్త స్థాయిలు వివరించబడినవి. [12]

సూత్రము 12. మన్ద్రాదిషు త్రిషుస్థానేషు సప్త సప్త యమాః॥

త్రిభాష్య:- త్రిషు మన్ద్రాదిషు స్థానేషు, ఏకైకస్మిన్ “సప్తపప్త” యమాః భవన్తి. యమాః స్వరాః ఉదాత్తాదము ఇతి యావత్. సప్త సప్తేతి వీష్వయా ఏకైకస్మిన్నితి లభ్యతే. “కేతే యమాః” ఇత్యాశంక్య ఉత్తర సూత్రేణోత్తర మాహ.

మన్ద్రాదిషు, త్రిషు, స్థానేషు, సప్త సప్త, యమాః॥

మణివ్రథ:- పూర్వ సూత్రమందు (23-5) వాక్ స్థానములు సప్త విధములని చెప్పిరి. అందులో ఉపాంశ, ధ్వన, నిమిద, ఉపబ్ధిమత్ స్థాయీలలో వాక్కు, సృష్ట ప్రతిపత్తి తేనిదై యున్నది. మిగిలిన మూడు స్థాయీలలో - అనగ - మంద్ర, మధ్యమ, తార స్థాయీలలో మాత్రమే వాక్కు, సృష్టత గల్గి, శ్రోతకు గ్రాహ్యమై యుండును కనుక ఇపుడట్టి మంద్ర, మధ్యమ, తార స్థాయీలలో వాక్కునకు మరల ఒక్కొక్క దానియందు ప్రత్యేకముగ సప్త స్వరములున్నవని చెప్పుచున్నారు. సూత్రమందలి “యమ” శబ్దముచే ఉదాత్తాదుదాత్తాది స్వరములని తెలియనగును.

మనకు సామాన్యముగ ఉదాత్తాదుదాత్త స్వరితములను మూడు స్వరములు తెలియును. అయితే వ్రచయమను పేరొక స్వరమును తైత్తిరీయ శాఖీయులంగీకరించిరి. ఇక సప్త స్వరములెట్లనినచో, ఈ సప్త విభాగము సామచేదము వాధారముగ చేసిరి. వానిని తర్వాత సూత్రములో చెప్పుచున్నారు.

[13]

సూత్రము 14. కృష్ట ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ మన్ద్రాది స్వార్యాః॥

త్రిభాష్య:- క్రుష్టశ్చ ప్రథమశ్చ ద్వితీయశ్చ తృతీయశ్చ చతుర్థశ్చ మన్ద్రాది అతిస్వారశ్చ తే తథోక్తాః। ఏతే ఖలు యమా వామ॥

కృష్ట ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ మన్ద్రాది స్వార్యాః॥

మణివ్రథ:- క్రుష్ట, ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ మన్ద్రాది అతి స్వార్యమని ఆ సప్త స్వరములకు సామకాఖీయ సంకేతములు. వీనిని మామూలు

మన పరిణామలో — 1 ఉదాత్తతన ఉదాత్తతర ఉదాత్త, ప్రపయ
స్వరిత అనుదాత్త, అనుదాత్తతరములని చెప్పవచ్చును [14]

సూత్రము 15 తేషాం దీప్తిజోపలభిః॥

త్రిశాష్ట్ర - తేషాం ఐతి సప్త యమానాం ఉత్తరోత్తర దీప్తిజా పూర్వ
పూర్వోపలభిః స్యాత్. తత్కథమ్; అతిస్వార్థాద్దీప్తిజా మన్వోపలభిః మన్వా
చ్చకుర్వోపలభిః। చతుర్థాత్ తృతీయః తృతీయాత్ ద్వితీయః ద్వితీయా
త్తృతీయః ప్రథమాత్ బ్రహ్మ ఉపలభ్యతే।

తేషామ్, దీప్తిజా, ఉపలభిః॥

మణిప్రభ - ఈ సప్త స్వరములను గుర్తించుట ఎట్లు — అని శంకించి
అయా స్వరములకుండు స్ఫూర్తి వైవిధ్యముచే గుర్తించవచ్చునని చెప్పిరి
దీప్తి అనగ తేజస్సు కాంతి స్ఫూర్తి ధ్వని ప్రకంపన భేదము

మనకు ఉదాత్తానుదాత్తములను గుర్తించుట తెలియును ఉత్తై
రుదాత్తః (సూ 1-38) నీపై రనుదాత్తః (సూ 1 39) అనగ ఉదాత్త
మును వలుకునపుడు ధ్వని ఉత్క్షిప్తమగును అనగ ఉర్ధ్వముగ ఎగయును
అప్పుడు ఉత్క్షేపమునకు కారణములు అయాను దారుణ్యమురుతాభివ్య
(సూ 22 8) అని చెప్పకొందిమి ఇప్పుడీ ఉత్క్షేపములోనే తర తమ భేద
ములను గుర్తించుట ద్వార ఉదాత్తము మూడు విధములగును అవి
ఉదాత్తతమము, ఉదాత్తతరము ఉదాత్తములు

ఇట్లే అనుదాత్తమున అనుదాత్తతరము, అనుతాత్తము — అని
రెండు విధములగానె విభజించిరి వీనిని గూడ ధ్వనియొక్క అవక్షేప స్థితిని
బట్టి గుర్తించవచ్చును ఇక పమాహార స్వరితః (సూ 1-40) అని
స్వరితమును గుర్తించవచ్చును ఇక స్వరితాత్ సంహతాయాం అను
దాత్తానాం ప్రపయ ఉదాత్త శృతిః (సూ 21 11) అను సూత్రముచే ప్రప
యమును గుర్తించవచ్చును కనుక శబ్దము నుచ్చరించునపుడు అది అవ
క్షేప ఉత్క్షేపములలోని తర తమ భేదములను బట్టి సప్త స్వరములుగ విభ
జించిరి కాగ ప్రస్తుతమున అతిస్వార్థ స్వరమె అవక్షిప్తతరమైనది అనగ

అనుదాత్తతరము, దీనికంటె కొంచము మెరుగైనది అనుదాత్తము. అంత కంటె శ్రేష్ఠము వృద్ధితము. ఈ విధముగ అతిస్వార్థము నుంచి వెనుకకు ప్రమముగ పోవునపుడు అవక్షేప తరస్థాయి నుండి ఉత్క్షేపతమ స్థాయికి పోవుదుము.

కాగ —

- 1 క్రుష్ట స్వరము — ఉదాత్తతరము — ఇందు శబ్దము ఉత్క్షిప్తతమము.
- 2 ప్రథమము — ఉదాత్తతరము — " ఉత్క్షిప్త తరము.
- 3 ద్వితీయము — ఉదాత్తము — " ఉత్క్షిప్తము
- 4 తృతీయము — ప్రథమము — " ఉత్క్షిప్త సదృశము.
- 5 చతుర్థము — స్వరితము — " సమాహారము.
- 6 మన్వము — అనుదాత్తము — " అవక్షిప్తము.
- 7 అతి స్వార్థము — అనుదాత్తతరము — " అవక్షిప్త తరము.

తైత్తిరీయ శాఖయందు ఈ సప్త స్వరములు వాడుకలో లేకున్నను, ప్రసంగ వశమున సామపేదీయములగు వీనిని విశదీకరించిరి అయితే ఇందులో ఆహ్వర శాఖీయులు మొదటి మూడింటిని ఉపయోగించుచున్నారు. ఆహ్వరశాఖ సామపేద శాఖలలో నొకటి. తైత్తిరీయ శాఖవారు ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ, మన్వములను నాల్గింటిని వాడుచున్నారు.

ఈ క్రింది సూత్రములలో ఈ విషయమే స్పష్టము చేయబడినది.

[15]

సూత్రము 18. ద్వితీయ పృథమ క్రుష్టాస్త్రయ ఆహ్వరకస్వరాః॥

త్రిశాష్యః :- ద్వితీయశ్చ, ప్రథమశ్చ, క్రుష్టాశ్చ తే కథోక్తాః। వితేత్రయ ఆహ్వరక స్వరాః మ్యః। విహం తైరేవవ్రయోగో వేదితవ్యః। ఆహ్వరకాణాం స్వరాః అహ్వరక స్వరాః॥

ద్వితీయ ప్రథమకుర్కష్టాః, త్రియః, ఆహ్వరక స్వరాః॥

మణిపృథ :- పూర్వమందు చెప్పిన సప్త స్వరములలోను క్రుష్ట, ప్రథమ, ద్వితీయములనెడి మూడును ఆహ్వరక శాఖీయులచే ఉపయోగించబడును. కనుక వీనిని ఆహ్వరక స్వరములనిరి.

[16]

సూత్రము 17. మన్ద్రాదయో ద్వితీయాన్తాశ్చత్వారః తైత్తిరీయకాః॥

త్రిభాష్య:- మన్ద్రాదయశ్చత్వారో ద్వితీయాన్తాః స్వరాః మన్ద్ర చతుర్థ తృతీయ, ద్వితీయాః తైత్తిరీయకాః మ్యః॥

మన్ద్రాదయః, ద్వితీయాన్తాః, చత్వారః, తైత్తిరీయకాః॥

మణిప్రభ:- ఇక మన తైత్తిరీయ శాఖీయులు ఈ ఏడు స్వరములను ప్రయోగింతురా అని ప్రశ్నించుకొని, లేదు, శేవలము నాల్గిండిని మాత్రమే ఉపయోగింతురని చెప్పుచున్నారు. మన్ద్ర స్వరమునుండి క్రమముగ వెనుకకు ద్వితీయాన్తము వరకునున్న నాల్గిండిని మాత్రమే తైత్తిరీయశాఖవారు ఉపయోగింతురు. అనగ అనుదాత్త, స్వరిత, ప్రచయ, ఉదాత్తములను మాత్రమే వీరుప్రయోగింతురు, ఈ విషయమునే ఈ క్రింది సూత్రములలో స్పష్టము చేయుచున్నారు. [17]

సూత్రము 18. ద్వితీయాన్తమన్ద్ర సైత్తిరీయాణామ్॥

త్రిభాష్య:- తైత్తిరీయాణాం ద్వితీయాన్త మన్ద్రః జాయతే॥

ద్వితీయాన్త, మన్ద్రః, తైత్తిరీయాణామ్॥

మణిప్రభ:- తైత్తిరీయ శాఖీయులకు ద్వితీయమునుండి మన్ద్రమునంగిరింతురు. ఈ శాఖీయ పరిభాషలో ఉదాత్తానుదాత్తములగును. [18]

సూత్రము 19. తృతీయ చతుర్థావనస్తరమ్॥

త్రిభాష్య:- తదనస్తరం తృతీయ చతుర్థౌ స్థానామ్॥

తృతీయ చతుర్థౌ, అనస్తరమ్॥

మణిప్రభ:- ఆ తర్వాత ద్వితీయ మన్ద్రముల తర్వాత క్రమముగ తృతీయ చతుర్థములను చెప్పుదురు. అనగ ఈ శాఖ పరిభాషలో ప్రచయ, స్వరితములగును. [19]

సూత్రము 20. తత్పతుర్యమ మిత్యావక్షతే॥

త్రిభాష్య:- ఏతదేవ ద్వితీయాది స్వరమండలం చతుర్యమ మిత్యావక్షతే॥ యోద్వితీయః స ఉదాత్తః॥ యో మన్వః స అనుదాత్తః॥ యే చతుర్థ త్వతీయౌ తే స్వరిక ప్రచయా విత్యర్థః॥ అనేన సూత్రేణ పూర్వోక్తానామీన చతుర్థాం స్వరాణాం క్రమనియమః క్రియతే॥ చతుస్సంఖ్యాతు పూర్వసూత్రే దైదోద్రా తస్మాదత్ర చతుర్యమ మిత్యేతత్ సంఖ్యావిధాన పరమితి ప్రతీయతే॥

తత్, చతుర్యమమ్, ఇతి, ఆవక్షతే॥

పరిపరభ:- తత్-ఆ నాల్గింటి నముదాయము - అనగ ద్వితీయ, మన్వః, చతుర్థ త్వతీయములు - ఈ నాల్గింటిరి చతుర్యమమ్ ఇతి-“చతుర్యమము” అను సంఖ్యతో, ఆవక్షతే చెప్పబడుచున్నది. కాగ

అయితే, పూర్వ సూత్రమున వత్సారః తైత్తిరీయకః (సూ 22-17) అని నాల్గింటి పరిగణన చేసిరి కద. మరల ఈ సూత్రమెందుకు - అని ఆశంకించి పూర్వసూత్రమున (22-17) సూత్రసంఖ్య మాత్రమే చెప్పబడినది. కాని ఈ పూర్వమున చెప్పిన “చతుర్యమమ్” అనునది సంఖ్యా వాచకము కాదు, అది సంఖ్యా వాచకము. “చతుర్థాం యమానాం పమాహరః చతుర్థః పాదః”, చతుర్యమ పదముచే ఉదాత్తానుదాత్త స్వరిక ప్రచయముల గ్రహించబడును. [20

సూత్రము 21. తస్మిన్ ద్వితీయమాపస్తరా పృతిః॥

త్రిభాష్య:- ఏవ తా యోచ చ ద్వితీయమా॥ ద్వితీయమయో అస్త్ర పృతిః మధ్యపృతిః, తస్మిన్ అనుదాత్తే భవతి, స్వరికత్వం ప్రచయత్వ దానుదాత్తే భవతిత్వం॥ యథా - తస్మిన్ వర్షత్ (4-2.5) వర్షవదకః (1-7-2) తేదిదశ్యథా వదన్తి - తస్మిన్ శ్చతుర్యమే స్వరమండలే ద్వితీయాపస్తరాపృతిః స్వరద్వయస్య మధ్యే వర్తమానం స్యాత్॥ తథాపి -

అనుదాత్తే హృద్భేద్యా పూర్వద్వాత్త ఉదాహరణః॥

స్వరికః కర్ణమూలీయః స్వరాంగే ప్రచయస్పృశకః॥

అస్యాయమర్థః - ఉదాత్తానుదాత్తయోర్మధ్యే స్వరిక ప్రచయయోః అస్తరా వృత్తిర్భవతి | యథా కౌహలీయే హస్తవిన్యాస సమయోఽపి, స్వరిక ప్రచయయో రస్తరావృత్తి రుపదిశ్యతే ||

ఉదాత్తమాఖ్యాతి వృషోఽల్లాలీనాం ప్రదేశినిమూల నివిష్టమూర్ధా |

ఉపాస్తమధ్యే స్వరితం ధృతం చ కనిష్ఠికాయా మనుదాత్తమేవ | ఇతి | శిక్షావచన మపి చైవం చక్ష్యతే -

కనిష్ఠికాఽనామికా చ మధ్యమా చ ప్రదేశిని |

నీచస్వార ధృతోదాత్తానం గుహ్యగ్రీణ నిర్దిశేత్ |

మఃఖ్యమేవ వ్యాఖ్యాన ద్వయమేతత్ ||

తస్మిన్, ద్వీయమాఽస్తరా, వృత్తిః ||

మణిప్రభ :- ఈ సూత్రమునకు పరియైన వివరణమును ఇవ్వటంలో వైదికా భరణ కర్త కొంతవరకు సఫలడయ్యెను. త్రిభాష్య రత్నకారుని వివరణ అస్పష్టముగను, వివిధ వికల్పములతో నున్నది. మాహిషేయ వ్యాఖ్య ఈ సూత్రమునకు దొరకుట లేదు. ప్రస్తుత ముద్రిత గ్రంథములోనున్న వ్యాఖ్య వైదిక భూషణమను వ్యాఖ్యాంతరము నుంచి గ్రహించబడి ముద్రింపబడెను. అది ఒక రకమగు పరిచోపుచున్నది. ఇక విచ్ఛిన్నంబుచుండు - "వాకు యుక్త మనిపించినట్లుగ చెప్పెదను." అని మొదలు పెట్టి చివరకు "మొత్తంపై నాకవ గతం కాలేదు" అని ముగించారు. కనుక ఈ నాల్గ వ్యాఖ్యలను చదివి, అన్య యేంచుకొని, వీని సారాంశముగ ఈ క్రింది విధముగ వ్యాఖ్యానించుచున్నాను.

తస్మిన్=దానియందు, అనగ షార్యోక్తమగు, చతుర్యమే=చతుర్థమ సముదాయమందు, (వికా=ఒక స్వరము, దీనిని అధ్యాహరము చేసికొనవలెను) ద్వీయమాస్తరా=రెండు స్వరముల సముదాయముతో కూడియున్న, వృత్తిః= విధానము. కలదు.

చతుర్యమందు ఉదాత్తానుదాత్త స్వరిక ప్రచయములు నాల్గు స్వర ములే యున్నవి కద. అందు ఉదాత్తానుదాత్తములు వ్యక్తంబ్రములే. ఇక ప్రచయము-అదొక విలక్షణమైనది. అది నిజమునకనుదాత్తమే, కాని స్వరి తమనకు వరమునందున్నచో ఉదాత్త ప్రతి కలిగి యుండును. కనుక

అందులో అనగ దాని శ్రుతివిషయములో స్వరద్యయ పగన క్తి లేదు. చివరకు మిగిలినది స్వరితము. ఇది మాత్రము రెండు స్వరముల యొక్క కలయిక. “ఉదాత్తానుదాత్త స్వరయో నృనూహరః స్వరితః” కాగ ఈ నాల్గు స్వరములలో నొకటి ద్వీస్వర స్వభావముతో రూడియుండి, ఆ రెండు స్వరముల కంటె భిన్న ప్రతి కలిగి, ప్రత్యేకతను పొందినది. కనుకనే ఈ విశేషమును స్పష్టము చేయుటకై ప్రత్యేకముగ నీ సూత్రము వ్రాయబడినది. ఇది లేకచో కొందరు చతుర్యమత్వం లేదు. ద్వీయమత్వము (ఉదాత్తానుదాత్త ములు) లేదా త్రియమత్వం (ఉదాత్తానుదాత్త ప్రవయములు) మాత్రమే అని భ్రమపడవచ్చును. లేదా అట్లని వాదించవచ్చును. కనుక ఇట్టివానికి అవకాశము లేటందుటకై, స్వరమును సూచించు హస్త ప్రవర్తనమందు కూడ, స్వరితమును ప్రత్యేక స్వరముగ గుర్తించి, దానికి కర్ణమూలమును ప్రదర్శన స్థానముగ చెప్పిరి. ఈ విషయమును నిర్ధారించుటకు వ్యాఖ్యాతలు శిక్షాగ్రంథముల నుండి కొన్ని కారికలనుబట్టింకిందిరి. కాగ ఈ సూత్రమునకు — “చతుర్యమ మండలములో నొకటి ద్వీయమ సహిత వృత్తి గల్గినది” — అని అర్థము.

ఇచట వైదికాధరణ వ్యాఖ్య ఇట్లున్నది —

“యద్యేవం స్వరితోఽపి చతుర్థాఖ్య స్వరతుల్యతయా అవక్షేపిత్వాదనుదాత్తే అంతర్వపత్తితి స్వరత్రయమేవ స్వాదిత్యాశంక్య అహ — తస్మిన్ చతుర్యమే ద్వీయమా స్వరితరూపా స్వరవృత్తిరస్తరా అన్యరూపా చ చతుర్థాఖ్య స్వరూపే త్యస్మాకం ప్రక్రియాః [ఇచట “న” నిషేధవాచకం కాదు. ఉపమాన వాచకము. అన్యరూపము కలదానివలె, భిన్నమైనదివలె అని భావము]. చతుర్థాఖ్య స్వరస్తావదవక్షేపి. స్వరితస్తు ద్వీయమాత్మకః। ఉత్తీక్షిపావక్షిపాత్యాః కర్ణమూలే జాయతే, “సమాహర స్వరితః” (సూ. 1-40) ఇతి వచనాత్ “స్వరితః కర్ణ మూలీయః” ఇతి వచనాచ్ఛా. తేనోదాత్తానుదాత్త ప్రవయ పిక్షణాత్వాత్ స్వరితస్య తదస్త్రావో నాస్తీతి యుక్తం చాతుస్స్వర్యమే

ఇక వైదికభూషణ వ్యాఖ్య (మాహిషీయములో ఈ సూత్రమునక ముద్రించినది) — తస్మిన్ చతుర్యమే ద్వీయమావృత్తిః స్వరిత స్వరూపా వృత్తిః అస్తరా అన్యా చతుర్థాఖ్య స్వర రూపా. అతశ్చతుర్యమత్వమే రక్తిత “ద్వీయమయో రుదాత్తానుదాత్తయోరస్తరా మధ్యే స్వరిత ప్రవయయో ర్వృత్తిరవతి। అత ఏవ శిక్షా —

కనిష్ఠికానామికా చ మధ్యమా చ వ్రదేశిని।

నీచస్విర ధృతోదాత్తానం గుప్తాగ్రేణ నిర్దిశేత్॥ ఇతి॥ అని యున్నది.
ఇది త్రిభాష్యరత్న వ్యాఖ్యయే. [21]

సూత్రము 22. తాముపదేజ్ఞామః॥

త్రిభాష్యః:- యదేతదాచార్యైః చతుర్యమ మిక్యుక్తం తస్య చతుర్వేద
భిన్నా వృత్తిర్నామ “తాముపదేజ్ఞామః” ఇత్యుచ్యతే। తామితి తచ్చష్టేన
పూర్వోక్త వృత్తిమాత్ర మనుకృత్యతే॥

తామ్, ఉపదేజ్ఞామః॥

మట్టిప్రభః:- తామ్=ఆ వృత్తిని, ఉపదేజ్ఞామః=విధాన్యామః=వివరముగ
ఉపదేశించుచున్నాము. అనగ “ఉక్తస్వర ప్రయోగ విధానమును ఉప
దేశించుచున్నాము” అని భావము.

స్వర ప్రయోగ విధానమనగ కుగ్రహిది సప్తస్వర వ్రయోగ విధానమని
శిష్యుడు శంకించునని, ఆ సంశయ నివృత్తి కొరకై ఈ దిగువ సూత్రమును
చెప్పుచున్నాడు. [22]

సూత్రము 22. తచ్చతుర్యమ మిక్యుక్తమ్॥

త్రిభాష్యః:- ఇతి అనేన ప్రకారేణ “చతుర్యమ మిక్యుక్తమ్”। యద్యపి
మన్ద్రాదయో ద్వితీయస్తాః (సూ. 22-17) ఇత్యాది సూత్ర చతుష్టయేన
యమ చతుష్టయత్వం సిద్ధమ్। తథాప్యేవ సంహార మిషేణ మతాన్తర భిన్న
త్వ్యర్థం ఇమమర్థం ద్రధయతి। యతః కారణాదేవమన్యే మన్యస్తే స్వర
త్రయ మాత్రమ్। తద్యథా—

ఉదాత్తశ్చానుదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ త్రయః స్వరాః।

హ్రస్వో దీర్ఘః ప్లుత ఇతి కాలతో నియమా అచి॥ ఇతి॥

తమ్, చతుర్యమమ్, ఇతి, ఉక్తమ్॥

మట్టిప్రభః:- త్రిభాష్యరత్నకారులు “ఆ వృత్తి వివరము ఆ నాల్గు సూత్ర

ములకు మాత్రమే” — అని చెప్పిరి. సూత్ర రచనావశ్యకతను ఇట్లు వివరించిరి — తోకములో కొందరు స్వరములు ఉదాత్తానుదాత్ర స్వరితములగు మూడుగు శాఖించుచున్నారు. అట్టి వివాదమునకు అవకాశము నీయుక్తుః తైత్తిరీయ శాఖీయులకు నాల్గు స్వరములు ఉదాత్తానుదాత్ర స్వరిత ప్రచయములు — అని ధృవీకరించుచు, స్వర విషయమగు ఉపదేశములను ముగించిరి” — ఇది త్రిభాష్య రత్నకారుల వివరణము.

కాని, ఇంతకు పూర్వము ద్వీవిధ సంప్రదాయక సూత్రములను క్రుష్టాది అతిస్వార్థాః (సూ. 23-14) అని అహ్వారక శాఖీయులది చెప్పిరి అట్లే “సుప్తాదయో. .. తైత్తిరీయశాః” (సూ. 23-17) అని తైత్తిరీయ శాఖీయ స్వరములను చెప్పిరి. మరి ఇప్పుడు “తామువదేజ్యముః” (సూ. 23-22) అను సూత్రము ఏ శాఖీయులకు సంబంధించినది అను అనుమానము కలుగ వచ్చును. కనుక దానిని వారించుటకై “చతుర్వ్యమమ్” అను తైత్తిరీయ శాఖకు సంబంధించి ఉదాత్తానుదాత్ర స్వరిత ప్రచయ చతుష్టయమునకు సంబంధించిన వృత్తిశీ (వర్గయోగ విధానమును) చెప్పుచున్నామని స్పష్టపరచిరి. [23-

సూత్రము 24.

క్రమ వికగ్రమ సంపన్నా మద్యై తామవిలంబితామ్|

నీచోచ్చస్వార సంపన్నాం వదేధృతవత్తిః సమామ్||

వదే ధృతవత్తిః సమామ్||

త్రిభాష్యః:- తైత్తిరీయశాఖాం స్వరక్రమ నిరూపణోపయోగశ్లోకః| క్రమ వికగ్రమాభ్యాం సంపన్నామ్| క్రమః నామ ద్విత్యమ్| విక్రమః తు స్వరిః యోర్మధ్యే యత్యై నీచమ్ (సూ. 19-1) ఇత్యుక్త లక్షణః| అదృశాం అత్ర రితాం, అవిలంబితాం అమన్దాం, నీచోచ్చ స్వర సంపన్నాం అనుదాత్తోదాత్ర స్వరిత సహితాం, ధృతవత్తిం ప్రచయవత్తిం, సమాం ఉదాత్తాదిభిః సూక్ష్మాణిరేకాది దోషరహితాం, వదేత్ బ్రూయాత్, వృత్తిమిత్యర్థః| వృత్తిమితి కథలభ్యతే: “తస్మిన్ద్వియమాత్తర వృత్తిః” (సూ. 23-21) ఇతి ప్రకృతత్యాది బ్రూమః||

క్రమవికృమ సంపన్నామ్, అద్రుతామ్, అవిలమ్బితామ్,

నీచోచ్చస్వార సంపన్నామ్, వదేత్, ధృతవత్తిమ్, సమామ్॥

మఱివోట :- కృమశ్చ వికృమశ్చ క్రమవికృమౌ, తాత్కాలం సంపన్నాం= క్రమ విక్రమ సంపన్నామ్, కృమమనగ ద్విత్వము. విక్రమ మనసేమి నూ. 19-1 అందు వివరించబడినది. అది ఒక ప్రత్యేక స్థితిలో నుండు అను దాత్తమే, అట్టివానితో మన్వన్తియు, నీచోచ్చస్వర సంపన్నాం ఉదాత్తాను దాత్త స్వరిత స్వరముతో కూడినన్తియు, ధృతవత్తిం=వృషయ స్వరముతో కూడినన్తి (పై దిక వాక్కును) దానిని, అదృతాం=త్వరితగతి కానన్తియు, అవి లమ్బితాం=విలంబము లేనన్తియు, సమామ్=న్యూనాధిక్య దోషములు (ఉత్పా రణముండు) లేకుండ ఋజువై నన్తిది అగు రీతిలో దైవీం వాచం వదేత్ స్వర్గ కామః=స్వర్గమును కోరువాడు పై దిక వాక్కులను వణకవలెను.

పేదమంత్రోద్ధారణమందు స్వరదోషములుండరాదు. అక్షర దోషము లుండరాదు. శ్రవణయోగ్యము కానంత త్వరితగతిలో కాని మిక్కిలి కాఠిన్యము చేయు రీతిలో గాని (విలంబన దోషనహితముగ) దైవీ వాక్కునుచ్చ రించరాదు. పై దిక వాక్కును ఉదాత్తానుదాత్త స్వరిత వృషయ స్వరము లతో, న్యూనాధిక్య దోషములు లేకుండ ఋజు పద్ధతిని వరించవలెను.

కృమశబ్దమునకు ద్విత్వమని త్రిభాష్యకారుల వివరణము. కాని పై దికా 'రణ కర్త' "స్వరాణామానుపూత్యమ్, న తు వృద్ధిత్వం, స్వర వృత్తువదేశ వత్తిజ్ఞానాత్" అని చెప్పెను.

మాహిషీయ భాష్యమందలి పై దికభూషణ వ్యాఖ్యాకారులు క్రమః స్వత్వం, అనియు, వికృమమనగ సూత్రము 19-1 నందు చెప్పిన లక్షణ ములు కలదని చెప్పిరి.

ఈ విధముగ పర్యాయోచనము చేయగ కృమ శబ్దమునకు ద్విత్వమనియె యింగీకరింతుము.

ఇక విక్రమ శబ్దమును సూత్రము 19-1 నందు చెప్పిన సంజ్ఞగ అంగీకరించరాదు. ఆ సూత్రములో విక్రమ శబ్దముచే అమదాత్తమునకు ఒక ప్రత్యేక స్థితిలో ఆ సంజ్ఞను విధించిరి. ఆనగ విక్రమ పదమవట ఒక సంజ్ఞ. ప్రస్తుతమున ఆ అర్థమును (సంజ్ఞా పరముగ) అంగీకరించరాదు. మరల “నీచోచ్చస్వార సంపన్నామ్” అని ఆ నీచ స్వరమును ప్రత్యేకముగ చెప్పుచున్నారు. కనుక విక్రమముచగ “వర్ణములను అనుభూర్వియుందు గ్రహించుట” అని చెప్పవలెను. మంత్రోచ్చారణమందు వర్ణక్రమ వ్యత్యయముండరాదు కద. అట్టి వ్యత్యయము దోషమగును. విశేషిణ క్రమః = విక్రమః కేషాంః వర్ణానాం, నామ నకేవలం స్వరాజాం, తర్హి స్వర వ్యంజనానామితి ఖాపః. ఈ విధముగ—

క్రమః=ద్విత్యము, విక్రమః=వర్ణానామాను పూర్వ్యమ్ అని గ్రహించవలెను
[24]

ఇక సూత్రమందలి “వచేద్వృత వతీం సమామ్” అను ద్వీరు_ అధ్యాయ పరిపనూ ప్తీని సూచించును.

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు
త్రిభాష్య రత్నానుసారము వేదులోపనామక
మంత్రహృదయముచే వ్రాయబడిన “మఢీప్రభ”
అను అంధ్ర వివరణమున ఇరువది మూడవ అధ్యాయము
సమాప్తము.

అధ్యాయము-24

సంహితా ప్రకరణము :

సూత్రములు-8.

ఈ అధ్యాయము తైత్తిరీయ ప్రాతిభిజ్ఞయందలి చివరి అధ్యాయము. ఇందు ఆరు సూత్రములు కలవు. అందు 5-వ, 6-వ సూత్రములు క్లౌక రూపమున మున్నవి.

ఈ అధ్యాయమందలి విషయము సంహితా స్వరూప నిర్వచనము. మరియు ఈ అధ్యాయమున వేద ప్రవచనాధికారమును పొందదలచిన వ్యక్తికి ఎంతటి వైదిక శబ్దార్థ పరిజ్ఞానముండవలెనో వివరింపబడినది.

సూత్రము 1. అథ చతస్రస్సం హితాః॥

త్రిభాష్య:- అథ ఇత్యయమధికారః॥ చతస్రః సంహితా ఉచ్యత ఇత్యేక దధిక్వతం వేదికవ్యమిక ఉత్తరం యద్యజ్ఞానుః॥

అథ॥ చతస్రః॥ సంహితాః॥

మణిపిఠ:- మనము “అథ సంహితాయామేక ప్రాజ్ఞతావే” (5-1) మొదలగు సూత్రములచే సంహితా విషయములను, కార్యములను తెలిసికొన్నాము. కాని సంహిత అనగనేమి, అవి ఎన్ని విధములు, — ఈ మొదలగు విషయములను తెలుసుకొనలేదు. కనుక ఇప్పుడీ అధ్యాయమున ఆ విషయములను వివరించుచున్నాము.

సూత్రమధిలి “అథ” శబ్దము అధికారవాది. ఇక చెప్పబోవు సూత్రములు ఈ సంహితాకు చెందినవిగ తెలియవలెను. అట్టి సంహితలు నాలుగు కలవు.

[1]

సూత్రము 2. వదనం హితాక్షర సం హితా వర్ణసంహితాఽన్త సంహితాచేతి॥

త్రిభాష్య:- వదాక్షర వర్ణాన్తాశ్చయాః చతస్రః సంహితాః కృమేణ బోధ్య వ్యాః॥ పంచమాధ్యాయమారభ్య ఆనవమాత్, ఏకాదశద్వాదశౌ, త్రయోదశ స్యాదౌ సూత్ర చతుష్టయం చ వదనంహితా॥ దశమోక్షర సంహితా॥ త్రయోదశ చతుర్దశా బోధశశ్చ వర్ణ సంహితా॥ “వ్యజ్ఞానం న్యర్వాణమ్” (సూ. 21-1) ఇత్యేకవింశోన్త సంహితా॥ ఏకాశ్చతస్రః సంహితాః॥ ఏతేషు ఆన్యత్ర

చ సంహితం నిషిద్ధం చ కార్యం సర్వ సంహితాను కు
గ్రహవాదికో విశేషో నాస్తి॥

పదసంహితా! అక్షర సంహితా! వర్ణ సంహితా
చ! ఇతి॥

మణివ్రథ :- సంహిత నాల్గు విధములని చెప్పితిమి కద.
చెప్పుచున్నారు.

1. పద సంహిత. 2. అక్షర సంహిత. 3. వర్ణ సంహిత. 4

ఈ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్య యందు ఈ సంహితలక
అధ్యాయములు ఇట్లున్నవి.

1 పద సంహిత : అధ్యాయములు 5, 6, 7, 8, 9, 11,
అధ్యాయము 12 నందలి మొదటి నాల్గు

2 అక్షర సంహిత : పదియవ అధ్యాయము.

3 వర్ణ సంహిత . అధ్యాయములు 13, 14, 15—ఈ మూడధ

4 అంగ సంహిత : ఇరువది యొకటవ (21) అధ్యాయము.

పైన చెప్పిన విధముగ ఆయా అధ్యాయములందు ఆయా
సంబంధించిన కార్య విధానము వివరింపబడినది.

ఈ ప్రాతికాఖ్యయందు చెప్పిన విధి, నిషేధములు ఈ న్యాయ
లందు యథోక్తముగ ప్రవర్తించును.

[గమనిక! ఈ నాల్గు సంహితలకు సంబంధించిన అధ్యాయము :
ప్రతిభాష్య రత్నకారులు చెప్పిరి. అయితే ఈ విభాగము, మా
వ్యాఖ్యతో ముద్రించిన గ్రంథములో— మాహిషేయ వ్యాఖ్యగ ఈ క్రి
ముగ చెప్పబడినది— “పంచ మాధ్యాయాదువరి” “అథ వర్ణానాం”
దస్త్రం (స్థూ. 12-5); పద సంహితా! ఉదాత్తాత్వర . (14-28) ఇత్య
శేషః స్వరిజాత్సంహితాయాం. .. (21-1), ఇత్యాద్యంగ సంహితా!
(22-1) ఇత్యాది శేషో వర్ణ సంహితా! వివం చతస్పదాం సంహితానామే
చత్వారి నామూని॥ నిజమునకిది మాహిషేయ వ్యాఖ్య కాదు. అది క
మాతృక గ్రంథమున కృమిదష్టమై నశించగ. —

మను వ్యాఖ్యనుంచి అవట పూరించిరి. కనుక ఈ విభ
కర్తదిగ గ్రహించవలెను.

సూత్రము 3. నానావద సంధాన సంయోగః
ధీయతే॥

ప్రతిభాష్య :- నానాభూతయోః వదయోః సంధానే యః స
సంహితా ఇత్యభిధీయతే ఉచ్యత ఇత్యర్థః॥ యథా— అగ్ని
శిశిల వన్యయా తే (5-5-3)॥ ఏకార్థయోః సంధాన సం
ప్రయోగః సంధానాధికార్యః (సంబంధాధికార్యః)॥ తథా వ
భిధీయతి— “వరస్సన్నికర్ష స్సంహితా” (పా. 1-4-108) ఇ

నానావద సంధాన సంయోగః॥ వదసంహితా॥ ఇతి ॥

మణిప్రభ :- సంహితయనగ కూర్పు, కలసియుండుట. భిష
యొక్క కలయిక, లేక సంపుటిని వద సంహిత అందురు. వ
యందు, వరస్పరాన్వయము కలిగిన వదములనొకచోట ఒక వర్ణ
యుండుదురు కదం. అట్టి వదములకు సంబంధించిన కలయికను
యందురు. ఇట్టి సంధానము, వ్యస్త వదరూపమున కాని, సంధత్త
మున గాని, సమాన వద రూపమున గాని యుండవచ్చును.

ఉదా :- అగ్ని దుద్ధ గహ్య శిశిల వన్యయా తే . (5-5-3).

ఇట్టి సంస్కృతమ్ (సమ్ కృతమ్), సుశృష్ట, పురోహితమ్.
దులు సంధత్త, సమాన వదములుగ గ్రహించవచ్చును.

కనుక వదములను వాక్యముగ (మంత్రముగ) కూర్పునపుడు
త్తర వదముల మధ్య జరుగు నింది, అగమాదేత లోన వికారాదులను
రించునది వద సంహిత అగును.

సూత్రమున సంధాన, సంయోగ అను వదములు
కములు. సమానార్థకములుగా
దాగి

సూత్రము 4. యథా స్వమక్షర సప్త హితాదీనా మప్యేవమ్॥

త్రిభాష్యః :- స్వం స్వమనతి క్రమ్యవర్తత ఇతి యథాస్వమ్॥ క్రియా విషయమేతత్॥ ఏవమక్షర సంహితాదీనామపి యథా స్వం స్వం రూపం నిరూపియమ్॥ నానాక్షర సంయోగే అక్షర సంహితా॥ నానావర్త సంయోగే వ్యసంహితా॥ (నానాక్షర సంయోగే అంగ సంహితా)॥ కృమేణోదాహరణాః ధవామః యథా — 1 అథాబ్రహ్మిన్ (3-2-11); 2 అధిషవణమసి (1-1-5) 3 అష్టయా వ్యాపారయతి (5-2-7); 4 శేవల స్వరయోః సంయోగోఽక్షర సంహితా॥ ఏకవదే స్వర వ్యంజన సంయోగో వర్త సంహితా॥ అన్యత్ర వః సంహితే త్యనాస్తర భేదో విశ్లేయః॥

యథా స్వమ్॥ అక్షర సంహితాదీనామ్॥ ఇవి॥ ఏవమ్॥

మణిప్రోథ :- పూర్వ సూత్రమందు పదసంహితా నిర్వచనము చెప్పబడినది ౨దే విధముగ ఆయా పదములను విధింపుచు, తత్తత్ సంహితా నిర్వచనములను చెప్పకొనవలెనని సూత్రార్థము.

అక్షర సంహిత : నానాక్షర సంధాన సంయోగః అక్షర సంహితేత్యభిధీయతే
 వర్త సంహిత : నానావర్త సంధాన సంయోగః వర్త సంహితే త్యభిధీయతే
 వ్యసంహిత : నానాక్షర సంధాన సంయోగః అంగ సంహితేత్యభిధీయతే
 ఈ విధముగ ఆయా సంహితా నిర్వచనము చెప్పకొనవలెను.

౩కనిపుడి సంహితా కార్య స్వరూపమును వివరించుచున్నారు :

శేవలము స్వరఘట (అచ్చుల) మధ్య జరుగు కార్య సంధానము అక్షర సంహిత అగును. అథా బ్రహ్మిన్ (అథ అబ్రహ్మిన్)॥

ఒకే పదమందు స్వరవ్యంజన సంయోగము వర్త సంహిత అనబడును.

ఉదా : అభిషవణమసి॥ (సవనమ్ అసి)॥

ఒకే పదమందు శేవల వ్యంజనముల సంయోగము అంగ సంహిత అనబడును. ఉదా : అష్టయా (క్లౌష్ అ)

వీనికంటె భిన్నమగు కార్యములు పదసంహితగ గుర్తించవలెను. [4]

సూత్రము 5.

గురుత్వం లఘుతాసామ్యం హస్తస్వదీర్ఘ ప్లుతాని చ,
లోపాగమ వికారాశ్చ ప్రకృతిర్వికృమః కృమః॥
స్వరితోదాత్త నీచత్వం శ్వాసో నాదోఽజ్ఞమేవ చ,
ఏతత్సర్వం తు విజ్ఞేయం చందో భాషామధీయతా॥

త్రిభాష్య:- యత్ గురుత్వాద్యష్టా దశవిధం, ఏతత్సర్వం ఛందోభాషాం
వేదరూపాం వాచం, అధీయతా వశతా విజ్ఞేయమ్. అథవా “ఛందోభాషాం”
వేదలక్షణామిత్యర్థః॥ తు శబ్దోఽధ్యేతృ వ్యతిరిక్త నిషేధార్థః॥ అనేన తు
సర్వథా విజ్ఞేయ మిత్యర్థః॥

గురుత్వమ్, లఘుతా, సామ్యమ్, హస్త స్వ దీర్ఘ ప్లుతాని, చ,
లోపాగమ వికారాః, చ, ప్రకృతిః, వికృమః, కృమః॥
స్వరితోదాత్త నీచత్వమ్, శ్వాసః, నాదః, అజ్ఞమ్, ఏవ, చ,
ఏతత్, సర్వమ్, తు, విజ్ఞేయమ్, చందోభాషామ్, అధీయతా॥

మతీవర్గః:- వేదాధ్యయనము చేయు వ్యక్తికి లేదా వైదిక లక్షణ గ్రంథా
ధ్యయనాధ్యాపనము చేయు వ్యక్తికి గురుత్వాది పదునెనిమిది విషయము
లందు పరిపూర్ణమగు జ్ఞానముండవలెను. అప్పుడె అశదు వేదాధ్యయనాధ్యాప
నార్హుడగును. ఆ పదునెనిమిది విషయములేవి అనిన వివరించుచున్నాము:-

1. గురుత్వమ్: అనగ ఈ వర్ణము గురు సంఖ్యను కల్గినది— అని తెలుసు
కొను జ్ఞానము. (సూత్రము 22-14)
2. లఘుతా : వర్ణము లఘువు అను వర్ణ జ్ఞానము. (సూ. 22-15).
3. సామ్యము : స్వరసాధికృత లేకుండ విహితకాలమందు ఆయా వర్ణముల
మచ్చరించు కారిత శక్తి.
- 4, 5, 6. హస్త] ఏ వర్ణమునకెంత కాలమో— అనగ హస్తస్వము ఏకమాత్రా
దీర్ఘ ప్లుతములు] కాలిక, దీర్ఘము ద్విమాత్రాకాలికము, ప్లుతము త్రిమాత్రా
కాలికము అని— తెలుసుకొని, ఆయా వర్ణములను ఆ కాల
విలంబన లేకుండ ఉచ్చరించుట.

7, 8, 9 లోప-] సంహితా పాఠము నుండి వద పాఠము చెప్పినపుడు
అగమ-వికారములు] కొన్ని వర్ణములు లోపించవచ్చును. కొన్ని మార్పు

చెందవచ్చును లేక కొన్ని వర్ణములు అధికముగ రావచ్చును వీనికి సంబంధించిన విజ్ఞానమును లోపాగమ వికార జ్ఞానమని అందురు ఇట్టి జ్ఞానమును కలిగియుండవలెను

- 10 ప్రకృతిః అనగ మార్పు లేకుండుట ప్రకృతి భావమే యుండుట
అనగ సంధి జరుగుట కవకాశమున్నను అట్లు జరుగకుండుట
- 11 విక్రమః వేగముల అనువూర్తి తత్సంబంధ జ్ఞానము
- 12 క్రమః ద్విత్యము కొన్ని వర్ణములు కొన్ని సందర్భములలో ద్వితీయముగను అట్టి జ్ఞానమును కలిగియుండవలెను
- 13, 14 15 స్వరి స్వరములకు సంబంధించిన విషయ జ్ఞానము అనగ తోదాత్త నివర్తనం తోదాత్తమైనదాత్త పరివర్తన స్వరిక సంబంధ జ్ఞానము స్వప్రకృతి తెలియుండవలెను
- 16 శ్వాసము విప్లవే శ్వాసః (నూ 25)
- 17 నాదము సంప్రతే కంఠే నాదః క్రియతే (నూ 21-1)
- 18 అంగము వ్యంజనం స్వరాంగమ్ (నూ 21-1)

ఈ విధమగు నదునెనిమిది విషయములకు సంబంధించిన జ్ఞానమును వేదాధ్యయనాధారవనమ నేయు వ్యక్తి భావాశముగ కల్గియుండవలెను కర్మముగ వీనికి శ్వాసారణములు

- 1 గురుత్వం యథా వషట్ స్వాహ (7 3 12)
- 2 అశ్మకా ఇకురుత (5 5 8)
- 3 సామ్యమ్ సానకరణ కాలాదిభిరసయోరన్త తౌల్యమితి జ్ఞానమ్
- 4 ప్రహస్యము గమయతి (1-7-3)
- 5 దీర్ఘము భాష్యాపేచాస్య (6-3-7)
- 6 ప్లవము అస్తు హి 3 ఇతి (7-1-8)
- 7 భోమః ఈ మన్త్రాను పరియసః (4-1-8)
- 8 అగమః క్రతపశ్యమే (4-7-5)
- 9 వికారః సమిష్టాః (1-4 44)
- 10 ప్రకృతిః అగ్ని దధ్య గహ్య (5-5 8) పరిపా అం (2-5-12), మిధురీ అభవమ్ (5-3-6)
- 11 విక్రమః శోభతే (1-6-2)

- 12 క్రమః   యద్వై హోతా (2-2-3)
 13, 14, 15 పృథికో   వ్యక్త్యామ్ (3-3-2), గాంవావతా (1-7-2),
 దాత్ర నీవత్వమ్   అవదాతమ్ (1-7-4)
 16 క్వానుః   హూషా శే (1-1-2)
 17 నాదః   తాగధే భాగధాః (2-5-8)
 18 స్వరాంగమ్   తం మత్స్యః ప్రొక్తవీత్ (2-8-8)

పై వదునెన్నిది విషయములకు ఉదాహరణములు చూపబడినవి పై జ్ఞానములను విది తోసింపింపను మంత్రము నిర్దుష్టముగ వరింపబడదు మంత్రమును దోషభరితముగ వదువుటచే యుక్తయోగాది క్రియలలో ఋత్విక్కునకే కాక, యజమానికి గూడ హోని కల్గును ముఖ్యముగ యజమానికి ఎక్కువ నష్టము యుక్తము ద్వారా వాంఛితమగు ఫలము సిద్ధించదు మరియు దోష బూయివ్వమగు వతనముచే యజమానికి వత్సాయధవు హోని కల్గినట్లు ప్రాణ హోనియు కల్గును తనుక యజ్ఞ, యోగాది కర్మలందు ఋత్విక్ స్థానము నొందగోరు వ్యక్తి వద వర్ణాక్షరాది జ్ఞానమును కల్గి మంత్రములను ముక్తముగ కార్యముగ వరింపగల్గి యుండువలెను ఇదే విషయమును మహా భాష్యమందు వక్షంబులియు చెప్పియున్నాడు

మన్తౌ హి వః స్వరతో వర్ణతో వా-మిథ్యాప్రయుక్తో నకమర్థమాహ |
 నవాగ్యతో యజమానం హి న స్తి-యథేస్త్ర క్రతు స్వరతోఽవరాధాత్ |

[5]

సూత్రము 6   పదకర్మము విశేషణో వర్ణకర్మము విచక్షణః |
                     స్వరమాతౌ విభోగజ్ఞో గచ్ఛేదాచార్య సంసదమ్ |
                     (గచ్ఛేదాచార్య సంసదమ్)

ప్రతివాద్యః :- పదక్రమ విశేషణః పదానాం క్రమప్రవృత్తి విశేషః తం జానా తీతి పదక్రమ విశేషణః | పదానాం క్రమః తస్మిన్ విచక్షణ నిపుః | స్వరాశ్చ మాత్రాశ్చ స్వరమాత్రాః | తాసాం విభాగం తం జానాతీతి స్వరమాత్రా విభా గజ్ఞః | మా తా శబ్దే కాంచిశేషః తస్మా దుచ్యతే | సోఽపి చతురణక త్యవదిష్టః | విషం విధేః పురుషః గచ్ఛేదాచార్య సంసదం స్థానమ్ | ఆచార్యాస్తు

వ్యాసాదయుః। తేషాం ద్రుహ్మలోకే హి స్థానమ్। యశ్చేదం కాస్తం జానీతే
సోఽయమాచార్యత్వాత్ తేషాం సంసదం బ్రహ్మలోకం గచ్ఛతి। [సూత్రము
నకు సంబంధించిన వ్యాఖ్య ముగిసినది. ఇక నా తర్వాత వ్యాఖ్యానమున
చెప్పిన విషయము పేద కాష్టాధ్యయనావశ్యకతను తెలియచేయును. కనుక
సూత్ర వ్యాఖ్యకు సంబంధించిన ఆంధ్ర వివరణమును చూపి, తర్వాత
త్రిభాష్య రత్నమందలి శేష భాగమును చూపెదను].

పదక్రమ విశేషజ్ఞః! పర్థక్రమ విచక్షణః!

సర్వమాత్మా భాగః! గచ్ఛేత్! ఆచార్య సంసదమ్॥

మణిప్రభః:- పదముల యొక్క క్రమము, అనగ అన్వయ క్రమము; అద్వీ
క్రమమున చక్కగ తెలిసినవారు పద క్రమ విశేషజ్ఞులు. అద్వీ పర్థముల
యొక్క క్రమము- ద్విత్యాది సంబంధ విషయ వివక్షణుడు. అద్వీ స్వరము
యొక్క - ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితములు ప్రవయము మొదలగు - స్వర
ములు; మాత్ర-మాత్రాకాలము, అర్థమాత్రకాలము, అణువు మొదలగు విభా
గముచే ప్రాస్య దీర్ఘ ప్లుత జ్ఞానము, స్వరాంగ జ్ఞానము, దాని నాచారముగ
ఉచ్చారణ- ఈ మొదలగు అంశములను భాగుగ తెలిసినవాడు, ఆచార్య
సంసదమ్-గురువుల స్థానమును, గురు పీఠమును, గచ్ఛేత్-పొందును. కాగ
అద్వీ వ్యక్తి పేదోపదేశము చేయుటకు, యజ్ఞ యాగాదులందు ఋత్విక్కుగ
మండుటకు అర్హుడై, శబ్ద బ్రహ్మ మపొసంగిన వాడగుచు, బ్రహ్మ లోకము
నొందును.

ఇక శ్లోకమందలి “గచ్ఛేదాచార్య సంసదమ్” అను ద్వీరుక్తిచే
అధ్యాయ సమాప్తి సూచించబడుచున్నది. [6]

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు

త్రిభాష్య రత్నానుసారము పేదులోపనామక

సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణిప్రభ”

అను ఆంధ్ర వివరణమున ఇరువది నాల్గవ అధ్యాయము

సమాప్తము.

ప్రాతికాఖ్య వివరణము పర్వమును సమాప్తము.

(ప్రహేళిక రుప్త వ్యాధ్యా శేషము) —

“తథాపి చ రాజేషు యైః గరుడ పురాణే—

అహంస్పృష్టః కిద్యాహం వేదవిద్యా హా తత్తమామ్|

అతః పుష్కాతు ర్మృతం చ వశ్యుర్దావ మగ్రయోః|

విద్యానిధిః శిష్యః ప్రశ్నాన్వితః కీరితః|

అతః సగ్రాహం రుప్తం నిర్మలం చ లం లభేత్|

దీప్తి పురాణే—

వేదవివ ద్విజాతీనాం సాధనం శ్రేయశః పరమ్|

తతోఽస్యాభ్యాస నాభ్యాసాత్ పరం బ్రహ్మిది గచ్ఛతి|

తమేవశీలయేత్ప్రాప్త్యః శిష్యేభ్యస్తం ప్రదాపయేత్|

తదభ్యాస పరిదానాభ్యాం తత్కిం యన్నాధి గచ్ఛతి|

తథా యాజ్ఞవల్క్యః—

యాజ్ఞానాం తపసాం దైవ భూతాం దైవ తర్కణామ్|

వేద వివద్యజాతీనాం నిశ్శేయస తరః పరః|

యోఽనధీత్య ద్విజో వేదానన్యత్ర కురుతే శ్రమమ్|

సతివన్నీవ కూడతామారు గచ్ఛతి సాన్యయః|

రాశీ ఖడ్గే—

సాన్యాశ్రుతే రధ్యమనం యోఽన్యత్పరితు మిచ్ఛతి|

స దోగ్ధీ ధీమ ముత్పృష్ట్య గ్రామక్రోధీం యధుక్షతి|

వేదమేవ సదాభ్యస్య తవస్తస్యే ద్విజోత్తమః|

తృత్యాభ్యాసో హి విశ్రవ్య పరమం తవ ఉచ్యతే|

మహాభారతేఽపి—

యో బ్రూమూహ్వాపి శిష్యేభ్యః ధర్మాం బ్రాహ్మీం సరస్వతీమ్|

మృగివీ¹ ప్రకారాభ్యాం స తుల్య పశుమక్నుతే|

విష్ణు ధర్మోత్తరే—

వేదదాన దహవీత్తి సర్వయజ్ఞవలం స||

ఉపదీన సుగంధే గృరైస్సపహ మో||

బ్రహ్మ పురాణే—

స శిష్యుర్న సపప్రేత గదితుం శక్యతే ఫలమ్|

యదేద్ర జాగదహహ్నతి స్వల్పదపి మహిమతే|

భవిష్యత్పురాణే—

అపుత్రోభతే పుత్ర మధనో లభతే ధనమ్।

సదాఽధ్యయన యు క్తస్తు వరే బ్రహ్మాణీ లీయతే।

వేద స్వరూపః సూచ్యతే—(యజుర్వేద పురుష రూపమును చెప్పుచున్నారు)

యజుర్వేదః విజ్ఞలాక్షః కృశమధ్యో బృహద్రథః।

బృహత్కపోః కృష్ణాం ధ్రువః తామ్రః శశ్యవగోత్రకః॥

వేదాంగామ్యవ్యస్తే—

శిజా కల్పో న్యాకరణం నిరుక్తం జ్యోతిషం తథా।

ధష్టసాం లక్షణం చేతి షడక్షాని విదుర్బుధాః॥

అనువదం చానువదం ఛన్దోభాషా సమన్వితమ్।

మీమాంసా న్యాయ తర్కాశ్చ ఉపాంగాని విదుర్బుధాః॥

ఏవం సాంగోపాంగం వేదం గోత్ర స్వరూపాదీని విజానన్నధి

యానః పూతో భవతి।

గౌస్తాప్తరే యథా తద్వ దిదం శాస్త్రం యదృచ్ఛయా।

అసూత్రితేషు స్థానేషు పౌరుషే యేషు వర్తతే॥

తథాహి— ప్రసక్షతాయ దేవాయ (బ్రా॥ 3-1-3)। స ఈం మమాద మహి

కర్మ కర్తవే మహామురమ్ (బ్రా॥ 2-5-8)। మహి సప్తదశేనా వస్యవాతా

(సం. 4-4-12)। అపి సేద మిథున్యస్తా వ (సం. 5-5-8)। ఇత్యాదౌః

వర్తతే। సిః హి వ్యాఘ్రః ఉత యా పృథాకౌ (బ్రా॥ 2-7-7) ద్వ్యా

శాగ్నిష్టోమస్య స్తోత్రాణి (బ్రా॥ 1-2-2)। అత్మనా వరా నిష్ప్రతుక్ర కోచిషి

(సం. 8-4-18)। అస్మిన్ ప్రసువన్ స్తుహి వినాకమ్ (సం. 4-5-18) "అత్మ

పోషమ్" ఇత్యాదౌ తు వర్తతే। గర్భేదాచార్య సంసదమితి పదవీపా

శాస్త్ర వరిసమాప్తిం సూచయతి॥

త్రిలోచనధ్యాన విభద్రకౌముదీ వినిద్రచేతః కుముదః కలానిధిః।

స సోమయార్యో వితతాన సమ్మతం వివశ్చితాం ధావ్యమిదం సుబోధకమ్।

ఇతి త్రీ త్రిభాష్యరత్నై ప్రాతిశాఖ్య వివరణే

చతుర్వింశోధ్యాయః॥

సమాప్తశ్చాయం గ్రంథః॥

***

తెత్తి రీయ ప్రాతి శాఖ్య

సూత్రములు

అధ్యాయము 1

- 1 అథ వర్ణ సమామ్నాయః॥
- 2 అథ నవాదితస్సమానాక్షరాణి॥
- 3 ద్వీ ద్వీ సవర్ణే హ్రస్వద్విధే॥
- 4 న ప్లుత పూర్వమ్॥
- 5 షోడ శాదిత స్పృశాః॥
- 6 శేషో వ్యజ్ఞానాని॥
- 7 అద్యాః వచ్చావిశతిస్సర్వాః॥
- 8 వరాశ్చక్రస్రోఽస్తస్థాః॥
- 9 వరే షడూష్మాః॥
- 10 స్పర్శానామానుపూర్వ్యేణ వచ్చావర్గాః॥
- 1 వ్రథమ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థోత్తమాః॥
- 12 ఊష్మ విసర్జనీయ వ్రథమ ద్వితీయా అఘోషాః॥
- 13 న హకారః॥
- 14 వ్యజ్ఞానశేషో ఘోషవాన్॥
- 15 ఆప్రావోపాభ్యధి ప్రతివరివినిత్యువనర్గాః॥
- 16 వర్ణాః కారోత్తరో వర్ణాభ్యాః॥
- 17 అకారవ్యవేతో వ్యజ్ఞానానామ్॥
- 18 న విసర్జనీయ జిహ్వమూలీయోపధ్మానీయానుస్వారనాసిక్యానామ్॥
- 19 ఏభస్తు రస్య॥
- 20 హ్రస్వో వర్ణోత్తరప్రయోదామ్॥
- 21 అకారో వ్యజ్ఞానానామ్॥

- ౬౬ గృహవిద్యః ష||
- 23 అఃకార ఆగమవికారి లోపినామ్||
- 24 గృహం వా||
- 25 ఆసన్నం సప్తహే||
- 26 అనేకస్యాపి||
- 27 ప్రథమో వర్గోత్తరో వర్గాభ్యా||
- 28 అం వికారస్య||
- 29 పూర్వ ఇతి పూర్వః||
- 30 వర ఇత్యుత్తరః||
- 31 ఋకార ల్కారౌ హ్రస్వా||
- 32 అకారశ్చ||
- 33 తేన చ సమావేశాత్సరః||
- 34 అనుస్వారశ్చ||
- 35 ద్విస్త్రైవాద్విధః||
- 36 త్రిః స్థితః||
- 37 హ్రస్వార్థకాలం వ్యజ్ఞానమ్||
- 38 ఉదైచ్చరుదాత్తః||
- 39 నీదైరనుదాత్తః||
- 40 సమాహారస్సృతితః||
- 41 తస్మాదిరుదైచ్చప్తరాముదాత్తాదనన్తరే యావదర్థప్రహస్యస్య||
- 42 ఉదాత్త సమశ్శేషః||
- 43 సవ్యజ్ఞానోఽపి||
- 44 ఆనన్తరో వా నీదైప్తరామ్||
- 45 అనుదాత్తసమో వా||
- 46 అవిరన్యోదాత్తసమశ్శేషోఽనుదాత్తసమ ఇత్యాచార్యాః||

- 47 వర్షః పృవణ ఇత్యేతే॥
 48 నానా పదపదింగ్యమసంఖ్యానే॥
 49 తస్య పూర్వపదమవగ్రహః॥
 50 పదగ్రహణేషు పదం గమ్యేత॥
 51 అపి వికృతమ్॥
 52 అవ్యకారాది॥
 53 అన్యారాది చ॥
 54 ఏకవర్ణః పదమపృక్షః॥
 55 ఆద్యస్తవచ్చ॥
 56 వర్ణస్యవికారలోపా॥
 57 వినాశో లోపః॥
 58 అన్వాదేశోఽస్త్యస్య॥
 59 ఉపబంధస్తు దేశాయ నిత్యమ్॥
 60 నానాపదీయం చ నిమిత్తం ప్రగ్రహసాదిషు॥
 61 యథోక్తం పునరుక్తం త్రివదవృత్తి త్రివదప్రకృతి॥

— — —

- 1 అథ శబ్దోత్పత్తిః।
- 2 వాయు శరీర సమీరణాత్కంఠోరసోః సన్ధానే।
- 3 తస్య ప్రాతి శ్రుత్వాని భవన్తురః కంఠశ్చిరో మఖంనాసితే ఇతి।
- 4 సంవృతే కంఠే నాదః క్రియతే।
- 5 విపృతే శ్వాసః।
- 6 మధ్యే హకారః।
- 7 తా వర్ణవ్యక్తతః।
- 8 నాదోఽను ప్రదానః స్వర ఘోషవత్పు।
- 9 హకారే హచతుర్థేషు।
- 10 అఘోషేషు శ్వాసః।
- 11 భూయాన్ ప్రథమేభ్యోఽన్యేషు।
- 12 అవర్ణే నాత్యుప సంహృతమోష్ఠహను వాతివ్యుత్తమః।
- 13 ఓకారే చ।
- 14 ఓక్టో తూవసః హృత తరౌ।
- 15 ఊషత్ప్రకృష్టా వేకారే।
- 16 ఉపసంహృత తరే హనూ।
- 17 జిహ్వమధ్యావ్రాత్యాం చోత్తరాజ్ఞమృన్ధ్రస్థై స్పర్శయతి।
- 18 ఉపసంహృత తరే చ జిహ్వగ్రమ్మకారక్కారల్కారేషు బర్హిష్పహవ సః హరతి।
- 19 ఏకేషా మనుస్విర వ్యంభక్త్యోశ్చ।
- 20 అనాదీతే ప్రణ్యస్తా జిహ్వ।
- 21 అకారవదోక్తా।
- 22 తాలౌ జిహ్వమధ్య మివర్ణే।
- 23 ఏకారే చ।
- 24 ఓక్టోప సః హర ఉవర్ణే।
- 25 ఏకాక్షరస్తు పర్వత్ర ప్రకృతాత్।

- 1 అధాదాపు తరే విభాగే హ్రస్వం వ్యజ్ఞనవరః॥
- 2 దేవా శీకా సుమూ శ్వరా వయునా హృదయాఽహోక్తా తద్దా॥
- 3 ఇద్ధా వద్యవ్యావృరః॥
- 4 దీత్రా వవరః॥
- 5 ప్రస్థేద్వియా ద్రవిణా పిశ్యదేవ్యా దీర్హా వీర్యా విశ్యా వాతా త్యా
భంగురా కర్తకా వృష్టియా సుగోపర్కసామాద్యా పత్యా వర్షా పుష్పా
మేఘా ప్రా స్యా॥
- 6 లోక ఏవేష్టా॥
- 7 శక్తి రది త్విషీ వాశీ రాతోషధ్యాహతి వ్యాహతి స్వాహోహతి
హృదునీ శబీ చిత్తి శ్రోతీ వృష్టి హృత్యభిచర్షణీ పర్యధిపాతీ శత్రూ
విమా వనూ అనూ హనూ నూ విభూ ఇత్యవగ్రహః॥
- 8 అవా సచస్వి నుదా మృదా వర్ణా శీజ్ఞా రజ్జైరద్యాభవాభవా యత్రా
చరా పిణా నాదామాధారయా ధర్మా మా వర్ణయా బోధాఽత్యా తత్రా
ముఖ్యాఽశ్వస్యా వృణస్యా హిష్టా త్వంతరా జనిష్యా యుజ్జ్వాఽద్భా॥
- 9 అధాఽగ్నియాశ్శే॥
- 10 కుత్రా దక్షిణేనా స్వేనా హస్తనా జగామా రుహేమా విద్మర్ద్యామా
చక్రమా జ్ఞామా స్తరిమా భరేయా వర్షయధేరయ థాఽఽఽఽ సాధా
ఽథా సిఞ్చేధా జనయథా జయతోక్షతాఽపతా యాతా శృణుతా
కృణుతా బిభృతా॥
- 11 భరతా యాజ్ఞాసు॥
- 12 అత్రా భవతాఽనదతా తరతా తవతా జహుతా వోచతాఽముఖ్యాతా
చృతా ఘుష్ట్యా జనయా వర్తియా సాదయా పారయా దీయా హరా
భరాఽపా ససాదా వృతా తిష్టా యేరా॥
- 13 ఉశ్మసే క్రియా కృధి క్రుధి యదీ నూ తూ నూ మిదూ మక్షా ఉ॥
- 14 ప్యుత్పూర్వ అసమదాత్తోఽనూష్మవత్యనూష్మపతి॥

- 26 అరాధ్యమైకారోరయారాదిః॥
 27 సంవృతకరణతరమేకేషామ్॥
 28 ధారోఽధ్యర్థః పూర్వస్య శేషః॥
 29 హకారస్తూత్తరస్య॥
 30 అనుస్వారోత్తమా అనునాసికాః॥
 31 స్వరాణాం యతోవ స హారస్తత్ స్థానమ్॥
 32 యద్దువస హరతి తత్ కరణమ్॥
 33 అన్యేషాం తు యత్ర స్పర్శసం తత్ స్థానమ్॥
 34 యేన స్పర్శయతి తత్కరణమ్॥
 35 హనూ మూలే జిహ్వమూలేన కవర్గే స్పర్శయతి॥
 36 కాలౌ జిహ్వమధ్యేన చవర్గే॥
 37 జిహ్వగ్రేణ ప్రతివేష్ట్య మూర్ధని టవర్గే॥
 38 జిహ్వగ్రేణ తవర్గే దస్తమూలేషు॥
 39 ఓస్థాభ్యాం పవర్గే॥
 40 కాలౌ జిహ్వమధ్యస్తాభ్యాం యకారే॥
 41 రేఫే జిహ్వగ్రమధ్యేన ప్రత్యగ్దస్తమూలేభ్యః॥
 42 దస్తమూలేషు చ లకారే॥
 43 ఓస్థాభ్యాం దస్తైర్వకారే॥
 44 స్పర్శస్థానేషామ్నా అనుపూర్వేణ॥
 45 కరణమధ్యం తు వివృతమ్॥
 46 కంఠస్థానౌ హకారవిసర్జనీయౌ॥
 47 ఉదయ స్వరాది సస్థానో హకార ఏకేషామ్॥
 48 పూర్వాంత్ర సస్థానో విసర్జనీయః॥
 49 నాసిక్యా నాసికాస్థానాః॥
 50 ముఖనాసిక్య వా॥
 51 పర్గవదైవుమ్॥
 52 నాసికావిపరణాదానునాసిక్యం నాసికావిపరణాదానునాసిక్యమ్॥

అథ ప్రగ్రహః॥

నావగ్రహః॥

అస్త్రః॥

ఇతి వరోఽపి॥

శుకారః॥

ఓకారోఽస్మాహితోఽకారవృత్తానవరః॥

సమహదధవిత్సూర్యశ్చ॥

అథైకారే కారా॥

అస్మి॥

0 తేనైశ్చశ్చనింగ్యాస్త్రః॥

1 దేవతే అథే భాగధే శ్చార్థే విభాతే శ్చంగే ఏనే మేధ్యే త్పద్యే త్పద్యే కనినిశి పార్థ్యే శిచే చోత్తమే ఏవోత్తరే శిచే రథస్తరే వత్సరస్య ధూపే విరూపే విమరూపే నదోహవిర్ధానే అధివనజే అహారాతే ధృత వృతే స్తుతక ప్రే ఋత్వామే అత్తే అర్చితేనైవతే పూర్తే ప్రతే విధృతే అన్యతే అచ్చిద్రే బహులే పూర్వతే త్పద్యధ్వనదనే॥

2 అమి చక్షుషే శార్దీ దేవతావల్లసి మూర్ధ్నిధి నానీ వహత్రవతీ అహానీ జన్మనీ ముమ్మినీ సామనీ వైష్ణవీ బషవీ దర్శి ద్యావావృధివీ॥

12 పూర్వశ్చ॥

14 న రుద్ధే నిత్యమ్॥

15 హరి సుహరి నహాతీ కల్పయన్తి అపృషతీ అహాతీ॥

16 పూర్వశ్చ॥

17 వానసీ తపసీ రోదసీ॥

18 వరశ్చ॥

19 వ్యవస్యతీ బరివ్యన్తి నః వృధివీ॥

20 యే అస్త్రము ముర్ధ్ని తే అశ్మ యేం క్రవ్వసీ చవ్వస్యతీ తే అచరన్తి అస్త్రరై కామి॥

21 నోవశ్మే॥

22 ఇరావతీ ప్రభృత్యాదాధార॥

23 పూర్వతే ప్రభృత్యాఽయమ్॥

- 24 ఇమే గర్భముపై వరసేనవరః!
 25 కూర్మమావస్థజూర్పహ్మజైతేమ చ!
 26 పూర్ణేచ!
 27 దృఢే!
 28 ప్ని చక్రే వవరే!
 29 వ్యతీ!
 30 వవరో న!
 31 సమీచీ!
 32 నవరో న!
 33 చీ యుత్పవరః!
 34 అన్నహి!
 35 చక్రీకుతి!
 36 గ్ని!
 37 స హివరః!
 38 వీర్ధ్యరా కృష్ణ కృరా వో యదా పం!
 39 స త్తే అహ్ని నిత్యమ్!
 40 అకార ఏకార పూర్వస్తు బహువ్వరస్య తేదే!
 41 జ్ఞానారాధే!
 42 తే మాపాతం నమ ఏవమభి జాయుర్గర్భముపాహస్తు వరః!
 43 అనుదాత్తో వ నిత్యమ్!
 44 వితే తనువౌ జై సమే చహియజ్ఞ వదిష్ట కృరః!
 45 వరశ్చ ద్యయోః॥
 46 స్థః వరః॥
 47 వరశ్చో భయోః॥
 48 సోమాయ స్వైతస్మిన్॥
 49 ద్యే॥
 50 వరశ్చ॥
 51 ఏకవ్యవేతోఽపి॥
 52 గమయతో భవతోఽనూకారాత్పరం తనూ యదకరోక్కుర్యా దిష్టిష్టబ్రూ
 కాం ప్రవరాస్తాత్ప్రభ్నికాం వాచయతి విభృతస్తైగ్నిం గాయత్రం
 కాథ్యామేవో భాఖ్యామవా నరంవర అష్టహితే!
 53 స గాగ్నిమి వర్పసి మిథునీ మాసే లోకే ధత్తే!
 54 అతే సమాన వదే నిత్యమపే దావే చ!

తైత్తిరీయ ప్రాతిపదిక

సూత్రములు

అధ్యాయము 5

- 1 అథ సంతానామేక ప్రాణభావే॥
- 2 యుధాయుక్తా ద్విదిసాస్స ప్రకృతిః॥
- 3 తత్ర పూర్వంపూర్వం ప్రథమమ్॥
- 4 త్రపు మిధు పూర్వశ్చకార శ్చవరః॥
- 5 సుపూర్వశ్చ చస్త్రోవరః॥
- 6 సమూర్వ స్పకారః కురువరః॥
- 7 ఆకుర్వ చ ప్రత్యయాత్పరః॥
- 8 సీదాపూర్వో దకార ఉచ్చావరః॥
- 9 అసమూర్వోఽరమృతకారః॥
- 10 అవగ్రహ ఆశీర్థా స్పవరితి రేఫం వరస్పకారష్టకారమ్॥
- 11 అథ లోపః॥
- 12 ఈమూర్వో మకారః॥
- 13 తునుపూర్వ ఉదాత్తయోర్వకారః॥
- 14 ఉత్పూర్వ స్పకారో వ్యజ్ఞానవ
- 15 ఏష స ప్య ఇతి చ॥
- 16 నాశః॥
- 17 ఇద్విదగ్నుఃసంవ వినౌషధిః పరస్పః॥
- 18 అవగ్రహ ఇశ్మికమ్॥
- 19 తిష్ఠస్త్రేకయా సపూర్వః॥
- 20 సకారశ్చకారం చ వరః॥
- 21 నాయుత్తైరయ న్నాన్యువ న్ననద్యా స్తుతీవా న్నారుణానీవాస్మిన్॥
- 22 తకారశ్చకారం శవభవరః॥
- 23 బవరో బకారమ్॥

- 24 నకార వీతేషు ఇకారమ్॥
- 25 అవరౌ లకారమ్॥
- 26 నకారోఽనునాసికమ్॥
- 27 మకారస్పృర్శ పరస్తస్య సస్థానమనునాసికమ్॥
- 28 అస్తస్థా పరశ్చ సవర్ణమనునాసికమ్॥
- 29 స రేఫవరః॥
- 30 యవకారవరత్వైకేషా మాచార్యాణామ్॥
- 31 ఉత్తమ లఘవాత్పుర్వోఽనునాసిక ఇత్యాశ్రేయః॥
- 32 ఒపూర్వః కకార స్పష్కారవరః॥
- 33 టనకారపూర్వశ్చ తకారః॥
- 34 స్పృర్శపూర్వశ్చకార శ్చకారమ్॥
- 35 న మకారపూర్వః॥
- 36 పకార పూర్వశ్చ వాల్మీకేః॥
- 37 వ్యంజనవరః పొష్కరసాదీర్న పూర్వశ్చ ఇకారమ్॥
- 38 వ్రణమపూర్వో హకారశ్చతుర్థం తస్య సస్థానం స్థాక్షి కౌణ్డిన్యః
పొష్కరసాదీనామ్॥
- 39 అవికృత వీకేషామ్॥
- 40 చతుర్థోఽస్తరే శైత్యాయనాదీనామ్॥
- 41 మీమాఁసకానాం చ మీమాఁసకానాం చ॥

అథ ప్రకారం సకారవిసర్జనీయం॥

2 స్వానాసోదివ్యాపోహ్యాయముకమూమో బ్రోత్రీమహి ద్యవి పద్యన
గ్రహః॥

3 అసదామాసిత్వాం శ్చ॥

4 ఉపసర్గ నిమూర్వోఽనుదాత్రే వదే॥

5 రాసన్నప్తైఽగ్నిర్నిర్విదుర్మిథుః పాయుభిర్వేస్తుమతిర్మాకిరీయురాయు
రాభి పృథీర్మతి ప్రకారవరో నిత్యమ్॥

6 అథ న॥

7 అవర్ణ వ్యజ్ఞాన శకుని పత్నుః పృతు మృత్యు మలిష్లు బృహస్పతి పూర్వ॥

8 ఋకార రేఫపతి॥

9 అవగ్రహః॥

10 సవ స్థానమ్॥

11 వ ధిహార్యే॥

12 వస్తానేభ్య స్సప్తభిస్సమ్మికాం స్తానాం సీతం నృశస్సక్వని ననిస్సని
స్పథేయస్సత్వా సస్యాయై॥

13 న స్వరస్పర్ధా స్సరిమ సాహస్ర సారథి స్ఫురన్తిస్తు జ్ఞోతి రాయు
శ్చతుః పూర్వస్తో॥

14 తర్హాం ప్రస్మిన్లోకా నిద్వాంస్తాం ప్రీమ్యష్టానూర్ధ్వా నమృకాన్పతూ
నశ్మస్కృంభ్యనిన్విత్వానవాన్కపాలాం ప్లిష్ఠ న్నాద్యుదాత్రే నేమిర్దేవా
స్తవనే పతాం ప్రకార వరస్సకారం ప్రాకృతో నిత్యే పాకృతో నిత్యే॥

- 1 అథ నకారో జకారమ్॥
- 2 ఘమాకృధి సువస్పమిన్ద్రా స్తూ ర్యురువాష్షల్ త్రిగ్రామ నిష్పూర్వః॥
- 3 హన్యాదువ్యమానం చ॥
- 4 పౌరిపరిపరీప్ర పూర్వః॥
- 5 అవిర్భవ్యపేతోఽపి॥
- 6 వాహన ఉహ్యమానో యానమయవ్యపేన వ ఇచ్చ॥
- 7 ప్రాపూర్వశ్చ॥
- 8 ఇస్థోఽయజాః పూర్వ ఏనం కేన॥
- 9 స్మత్రీపూర్వో మనాః॥
- 10 అగ్నానామోనేగానిగావాంగ్యానియామేన॥
- 11 రషః పూర్వో హవన్యహ్నిహన్॥
- 12 రూపూర్వో మయాన్యగ్నే॥
- 13 వాఘాష (అఘాష) పూర్వస్తప్తమ్॥
- 14 ధశ్చ రమ్॥
- 15 స తకార పరః॥
- 16 సహ్యతి సూపం స్పత్యస్త్య న్యోఽన్యాభిరన్యాన్యస్తశ్చ అస్తశ్చ॥

- 1 అథ ప్రథమః॥
- 2 ఉత్తమవర ఉత్తమః పవగ్గీయమ్॥
- 3 తృతీయః స్వరమోషవత్పరః॥
- 4 కకుచ్చ మశారవరః॥
- 5 అథ విసర్జనీయః॥
- 6 రేఫమేతేను॥
- 7 న రేఫ వరః॥
- 8 హ్వార బార్వాధార విభరణీగరకరనస్తర్వివ స్సువః పునరహరహః ప్రాత
ర్వస్త శ్చమితస్సవితస్సనుత స్సనుత స్తోతర్హోతః వతిర్మాత ర్యష్టరేష్ట
రేష్టస్త్వష్టః॥
- 9 కరావరనుదాతై వదే॥
- 10 అస్తరనాద్యుదాతై॥
- 11 అవృత్పరః॥
- 12 ఇతి వరోఽపి॥
- 13 అహరహ స్సువరనిష్ఠాస్తః॥
- 14 న విర్భాస్మరః॥
- 15 అఽహశ్చ సర్వేషామ్॥
- 16 అనవర్జపూర్వస్తు రేఫవరో అవ్యతే॥
- 17 దీర్ఘం చ పూర్వః॥
- 18 ఏష్టశ్చ॥
- 19 సై కేషామ్॥
- 20 ద్యావృత్తమోత్తరీయస్య రేఫమ్॥
- 21 సాఙ్కృత్యనోకారమ్॥
- 22 ఉభ్యస్య పపూర్వః॥

21 కలుపకారవరష్టమకాం పూర్వస్పమవగ్రహః॥

22 అవిర్నిరీడ శ్శశ్వతోఽవసోదేవరిపోఽహసోఽతిదివో విశ్వతోఽశ్వ
స్తమసః॥

23 కృధిపిన్వపథే వరః॥

24 న సక్రమకారవరే॥

25 పక్షిజేపతీపతే పతయే వతిష్పతిమ్పరః॥

26 దివ స్పహసస్పరిపుత్పరః॥

27 రాయస్పౌవరః॥

28 నమస్కరో వరః॥

29 వసుష్కరకార వరః॥

30 నాధ్వరం విశ్వతోఽస్త్రాతో వివితుః వరుః పునః॥

31 ధషవతి॥

32 పరివా వ్యవరః॥

33 న నిర్జనిః॥

- 1 ఈష్యవరోఽఘోషవరో బువ్యతే కాణ్డమాయనశ్య!
- 2 అఘోషవరస్తవ్యః సస్థానమూష్మిణమ్!
- 3 న క్షవరః!
- 4 కవవర్గవరశ్చాగ్నిపేశ్య వాత్మీకోఽః!
- 5 ఈష్యవర ఏవై శేషా మాచార్యాణామ్!
- 6 న స్థాక్షి స్థాక్షాయణయోః!
- 7 ఓకారమస్పరోఽకారపరః!
- 8 మోషవత్సరశ్చ!
- 9 అవర్ణపూర్వస్తు బువ్యతే!
- 10 అధ స్వరవరో యకారమ్!
- 1 ఏకారోఽయమ్!
- 2 ఓకారోఽవమ్!
- 3 నాకారవరౌ!
- 4 ఐకార అయమ్!
- 5 ఔకార ఆవమ్!
- 6 ఉకారోఽపృక్షః ప్రకృత్యా వకారోఽస్తరే!
- 7 న త త్తస్మాత్ప్రాప్తాహితః!
- 8 ప్రాప్యపూర్వో జకారో ద్వివర్తమ్!
- 9 వకారశ్చ!
- 10 అనితివరో గ్రహాభ్య యాజ్ఞావృప్య హిరణ్యపద్ధియే ప్వికారోకాఽభుర్వో
రేఫమాకారపూర్వశ్చ యకారమ్!
- 1 మర్త్య సుదయానమృతా మ్మర్యానసో మహర్వః సో అస్మానఽమాన్లోమా
న్మధు మాన్త విష్ణో స్థూతమానాన్దే చికిత్వానిదావాన్ కక్షీవాన్పాజవాన్
వయస్సాన్వశాన్విదతాన్వమిత్రానరాన్సోషాన్మహా శ్చ!
- 2 ఇన్ద్రోమేఽకరూడ్యమిహోఽప్యేత్వగన్ధేదేన్యానాయదిప్త అవర్త్య కుర్వతా
దుహద దితిరగ్రేఽధరాస్తవత్పాన లమృతశ్చ!
- 3 న రక్తిః ప్రాప్తవ యాన్యమా స్పత క్తాస్త్రమా నాశ్చాన్యజీయన్!
- 4 ఉదధావరశ్చోదధావరశ్చ!

- 1 అధైకముభే।
- 2 దీర్ఘ ం సమావాక్షరే సవర్ణవరే।
- 3 ఆధావర్ణపూర్వే।
- 4 ఇవర్ణవర ఏకారమ్।
- 5 ఉవర్ణవర ఓకారమ్।
- 6 ఏకారై కారవర ఐకారమ్।
- 7 ఓకారౌ కారవర ఔకారమ్।
- 8 అరమ్మకార వరే।
- 9 ఉవసర్ణపూర్వ ఆరిమ్।
- 10 ఉదాత్తముదాత్తవతి।
- 11 అనునాసికే అనునాసికమ్।
- 12 స్వరితానుదాత్త పన్నిపాతే స్పరితమ్।
- 13 న ధానుపాసి వరో బుద్ధియాశ్వాఽఽపూషాఽమినస్తాన్దే।
- 14 ఏష్ట రేకనేమన్నోద్మన్నోప్తేవః వరో బువ్యతే।
- 15 ఇవర్ణోకారౌ యవకారౌ।
- 16 ఉదాత్తయోశ్చ వరోఽనుదాత్త స్పర్శరితమ్।
- 17 ఉబాష్టేప।
- 18 న శ్యేతీ మిధునీ।
- 19 బుప్యేతే త్వవర్ణహర్వా యవకారౌ।
- 20 నోఖ్యస్య।
- 21 వకారస్తు సౌఖ్యైత్యస్య।
- 22 ఉకారౌకారవరౌ బుప్యేతే మూదాకీయస్య।
- 23 లేకో వాత్సవ్యస్యైకయోః।
- 24 న ప్లత వ్రగహౌ।
- 25 వరశ్చ వరశ్చ

- 1 బువ్వలే త్వకార ఏకార ఓకార పూర్వః॥
- 2 అథాఽలోపః॥
- 3 ధాతారాతిరువరా జపీ ను జప్తశ్చేనాయోభ్య ధ్రువ జీతిరియమేవ
సాయాఽగ్నిర్మాధ్ధా రుద్ర ప్రథమోవోత్తమ వికర్ష విహవ్య హిరణ్య
వర్షీయ యాత్యా మహావృష్టిః॥
- 4 అఽహసోఽఽ హతిరనిష్ఠతోఽవప్తస్సానవద్యా దహని చ॥
- 5 ఆను ఘర్మాన అవోమ ర్లో రధస్త్వో దత్రైవాతః పూర్వః॥
- 6 అభి వాత్సవశ్చ॥
- 7 అన్యగమ చ్చ॥
- 8 ఆవః పూర్వోఽద్విరపాం నపాదస్మాన్॥
- 9 రాయేన ఇద్దః పూర్వశ్చాకరవరే॥
- 10 తేపూరోద్వాఽన్య స్తోఽఽతురగ్నే॥
- 11 మేపూర్వశ్చ॥
- 12 అస్యాశ్చివాఽవరా చ॥
- 13 నః పూర్వోఽనదగ్నిరఘా వ్రమోఽభ్యస్మిన్నద్య వధి॥
- 14 నమః పూర్వోఽగ్రేఽశ్వేభ్యోఽగ్రియాయ॥
- 15 అవిన్నసోమః పూర్వోఽగ్నివరః॥
- 16 భీరాసోఽదద్ధాన ఏకదశాన ఋషీదాం పుత్ర శ్చార్యాతేఽషాఢః ఏతార,
పృథివీయజ్ఞ ఆనతే యే గృహ్హుమ్యుగ్రేవాఽ విషజ్ఞే సఽఽ సానోయు
వయోర్యః వృష్టే వర్షిర్యోగో కుష్మః పువన్నమిద్ధ ఋషభః పాథోవచో
వర్షిషే జషాదో యోరుద్యో వృష్టః పూర్వః॥
- 17 అరతిమవ్యయజ్ఞస్యాతి ద్రుతోఽతి య స్త్య నృతోఽవిష్యన్ననమివోఽ
న్నేవ్వరిప్పరతీతానశ్చా నిమహ్నియా అమృత్యర్వ వ్రమవ్రస్వ కృణోద
క్షిరోఽఘ్న యో అన్యథాయ దమ్యతోఽశ్వననిరస్థభిరశిత్రేదక్షైఽఘ్నియ॥
- 18 అధ్వర వ్యరవరే॥
- 19 స పూర్వస్యార్ధ సదృశమేకేషా మర్ధ సదృశమేకేషామ్॥

- 1 అథ తోషః॥
- 2 అసి॥
- 3 న గర్భపుష్పద్ధో యమో భద్రః పూర్వః॥
- 4 యవనహ వరః స్వరపరేషు॥
- 5 జకారగ్న వర ఉదాత్తః॥
- 6 మోషచోదధాన స్థిపూర్వశ్చ॥
- 7 అభ్యావర్తి న్నపూవమపి దధామ్యద్యాప్వదితిశ్చరాగ్నేర్నిశ్చిమగ్నయః
పప్రయోఽస్మాకమస్మి ధత్తాశ్వాశ్వా శుతిశ్శామామాఽర్య మన్నస్మ
త్వాశానస్మిన్యజ్ఞేఽస్త్రాఽవ్యధమానాఽభిద్రోహో మదాయుదోఽథో దుగ్ధా
అరిష్టా ఆరధా అర్చస్త్యస్త్రసశ్యామత్ర స్థాన్నాయాజ్గిర స్వదకరమ్॥
- 8 గాహమానో జాయమానో హేతయో మన్యమానో వనస్పతిభ్యః పశే
న్రిధస్త్ర పపస్వదానో బామికోఽగ్నయ ఆయోఽధ్వర్యో ఋతో పూర్వః॥
- 9 తస్మిన్ననుదాత్తే పూర్వ ఉదాత్త స్వ్విరితమ్॥
- 10 ఉదాత్తే దానుదాత్త ఉదాత్తమ్॥
- 11 స్వరితశ్చ సర్వత్ర స్వరితశ్చ సర్వత్ర॥